

Роднае слова

штомесячны навуковы і метадычны часопіс

6/2022

(414)

чэрвень

ISSN 0234-1360

- **Да 140-годдзя Янкі Купалы**

Спроба віртуальнай
рэканструкцыі кніжніцы
народнага паэта Беларусі

- **Матэрыялы да 80-годдзя
Вячаслава Рагойшы**

- **Рыхтуемся да алімпіяды**

Комплексная работа
па беларускай мове
і літаратуры (X клас)

- **Наталля Наркевіч**

Ювелірнае мастацтва Беларусі:
Да праблемы захавання
культурнай спадчыны

СА ЗБОРУ НАЦЫЯНАЛЬНАГА
МАСТАЦКАГА МУЗЕЯ
РЭСПУБЛІКІ БЕЛАРУСЬ

*Любіце кнігу, бо яна – крыніца мудрасці, ведаў і навукі,
лекі для душы.*

Францыск Скарына.

Аляксандр Мазалёў.
На канікулах.

1966 г. Палатно, алей.

Роднае слова

2022/6

(414)

чэрвень

Рэдакцыйная калегія

доктар філалагічных навук А. Бельскі (старшыня)
доктар філалагічных навук М. Прыгодзіч (намеснік)
доктар педагогічных навук В. Зелянка (намеснік)
доктар педагогічных навук Г. Валочка
доктар мастацтвазнаўства Т. Габрусь
доктар філалагічных навук У. Гніламёдаў
доктар мастацтвазнаўства В. Дадзіёмава
доктар філалагічных навук В. Іўчанкаў
доктар філалагічных навук І. Казакова
кандыдат філалагічных навук І. Капылоў
доктар гістарычных навук,
доктар архітэктуры А. Лакотка
доктар філалагічных навук А. Лукашанец

доктар філалагічных навук В. Максімовіч
доктар культуралогіі У. Мартынаў
доктар філалагічных навук А. Ненадавец
доктар філалагічных навук В. Новак
доктар культуралогіі А. Павільч
доктар філалагічных навук В. Рагойша
доктар філалагічных навук І. Роўда
доктар філалагічных навук І. Саверчанка
доктар філалагічных навук В. Старычонак
кандыдат філалагічных навук М. Трус
доктар філалагічных навук М. Тычына
доктар філалагічных навук І. Чарота
доктар філалагічных навук Т. Шамякіна

Навуковыя кансультанты

Р. Аладава, А. Белая, Д. Дзятко,
Л. Леванцэвіч, В. Ляшчынская,
А. Макарэвіч, З. Мельнікава, П. Міхайлаў,

В. Русілка, А. Садоўская, А. Солахаў,
А. Станкевіч, Н. Усава, Н. Шаранговіч,
І. Штэйнер, М. Яленскі

Рэдакцыйная рада

Р. Бабашка, І. Булаўкіна, В. Душэўская,
Р. Ільіна, Г. Запартыка, В. Кажура,
Л. Лазарчык, А. Ляшковіч, А. Марціновіч,

Г. Марчук, М. Пазнякоў, А. Панфіленка,
Т. Прадзед, С. Рачэўскі,
Л. Собаль, І. Таяноўская

Часопіс уключаны ў Пералік навуковых выданняў ВАК Рэспублікі Беларусь для друкавання вынікаў дысертацыйных даследаванняў па філалагічных навук, мастацтвазнаўстве, культуралогіі, педагогічных навук (тэорыя і методыка навучання беларускай мове і літаратуры)

Пасведчанне
аб дзяржаўнай рэгістрацыі
сродку масавай інфармацыі
№ 561 ад 20.07.2009,
выдадзенае
Міністэрствам інфармацыі
Рэспублікі Беларусь

Заснавальнікі:
Міністэрства адукацыі
Рэспублікі Беларусь,
грамадскае аб'яднанне
“Саюз пісьменнікаў
Беларусі”

Часопіс выходзіць
з 1988 года
(у 1988–1991,
№ 1–48,
выдаваўся пад назвай
“Беларуская мова
і літаратура ў школе”)

Галоўны рэдактар

**Наталля Мікалаеўна
ШАПРАН**

ROD-SLOVA.BY

I МУДРАСЦІ, I ВЕДАЎ ХРАМ

Да стагоддзя Нацыянальнай бібліятэкі Беларусі

Шапран Сяргей. Беларуская Атлантада, або Спроба віртуальнай рэканструкцыі кніжніцы Янкі Купалы на- пярэдадні лета 1941 года	3
Доўнар Ларыса. Грунтоўныя працы да гісторыі бела- рускай кнігі – што мы павінны ведаць?.....	11
Градоўкіна Ірына. Аляксей Сапуноў у інфармацыйных рэсурсах Нацыянальнай бібліятэкі Беларусі	14
Камароўская Людміла. Праект “Славуцья імёны Баць- каўшчыны” ў Нацыянальнай бібліятэцы Беларусі	17

ЛІТАРАТУРА І ЧАС

Лапцёнак Ірына. Даследчы патэнцыял кампараты- вистыкі ў сістэمالогіі Вячаслава Рагойшы	19
Рагойша Вячаслаў. Эцюды аспіранцкага чатырохгод- дзя	23
Ярмоленка Алена. Духоўна-маральная парадыгма твор- часці Фёдара Дастаеўскага і Максіма Гарэцкага	29
Мікуліч Мікола. “Зварухніся, моц крывіцкая...”: Паэзія Леапольда Родзевіча	32
Жыбуль Віктар. “Горад паводле сілуэта... нагадвае ча- шу”: Мінскія рэаліі ў рамане “За годам год” Уладзіміра Карпава	37
Стасюк Уладзімір. Верш “Восень на вуліцах Парыжа” Эндрэ Адзі і яго пераклад на беларускую мову	42

МОВЫ РЫСЫ НЕПАЎТОРНЫЯ

Курцова Вераніка. “Віцебскі краёвы слоўнік” як першы вопыт рэалізацыі канцэпцыі слоўніка жывой бела- рускай мовы Інбелкульту. <i>Заканчэнне</i>	46
Важнік Сяргей. “Адвечны” сінтаксіс Ігната Абдзіралю- віча	51
Макарэвіч Аляксандр. Адлюстраванне ўстарэлых найменняў у “Тлумачальным слоўніку беларускай мовы (1977–1984)”	55

Бабіч Юрый. “Кіроўцы, рукі на рулі!": Вобразна-прагма- тычны аспект у загаловах газетна-публіцыстычнага дыскурсу	60
Лобань Наталля, Талочка Ганна. З’ява фонасеманты- кі ў мове мастацкіх твораў	63
Мусіенка Васіль. Другасныя дзеяслоўныя намінацыі са значэннем “уяўленне” ў беларускай і англійскай мовах	66
Міхайлаў Павел, Цяслюк Наталля. Украінскі даслед- чык беларускіх гаворак Мікалай Ніканчук	69

МЕТОДЫКА І ВОПЫТ

Пятрова Наталля. Дыстанцыйныя тэхналогіі навучан- ня: Беларуская мова	72
Сычова Іна. Беларускія народныя загадкі як сродак інтэлектуальнага развіцця	75
Караткевіч Вячаслаў, Варановіч Валерый, Карат- кевіч Ірына, Шаршнёва Вольга. Комплексная праца па беларускай мове і літаратуры: III этап XXXVIII рэспубліканскай алімпіяды. 2021/22 навучаль- ны год (X клас)	79
Галаскок Аксана. Арфаграфічная эстафета: Дзелавая гульня (VI клас)	83

НАЦЫЯНАЛЬНАЯ І СУСВЕТНАЯ КУЛЬТУРА

Наркевіч Наталля. Ювелірнае мастацтва Беларусі: Да праблемы захавання культурнай спадчыны	86
Цюй Люінлэй. Каляровае кіно Кітайскай Народнай Рэспублікі XX ст.: Асноўныя перыяды развіцця	89
Алекса Таццяна. Персаналізацыя гарадской культуры як крыніца фарміравання гарадской ідэнтычнасці ...	92

Каляндар памятных датаў і юбілейных дзён на 2022 год.
Ліпень (45, 74, 85).
Крыжаванка. Целеш Л. Чэрвень-чараўнік (96).

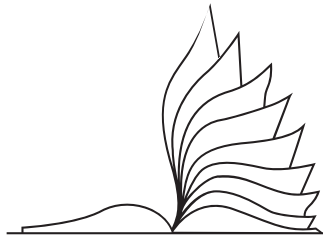
*Рэдакцыя выказвае падзяку супрацоўнікам Дзяржаўнага літаратурнага музея Янкі Купалы
за дапамогу ў афармленні нумара і навуковае кансультаванне.*

У адпаведнасці з заканадаўствам аўтары нясуць адказнасць за дакладнасць прыведзеных у артыкуле фактаў і звестак.
Рэдакцыя пакідае за сабой права друкаваць артыкулы ў парадку абмеркавання, не падзяляючы пункту гледжання аўтара.
Пры перадруку спасылка на “Роднае слова” абавязковая.

Дасылаючы матэрыялы для публікацыі ў нашым часопісе, аўтары тым самым перадаюць выдаўцу невыключныя маёмасныя правы
на ўзнаўленне, распаўсюджванне, паведамленне для ўсеагульнага ведама і іншыя магчымыя спосабы выкарыстання твора
без абмежавання тэрыторыі распаўсюджвання (у тым ліку ў электроннай копіі часопіса).

Патрабаванні да афармлення матэрыялаў і ўмовы прыняцця матэрыялаў для аспірантаў гл. на сайце часопіса rod-slova.by.
Калі не пазначана іншае, то ілюстрацыйны матэрыял (фотаздымкі, графікі, табліцы, рэпрадукцыі) пададзены аўтарам / аўтарамі артыкула.

І МУДРАСЦІ, І ВЕДАЎ ХРАМ

ДА 100-ГОДДЗЯ
НАЦЫЯНАЛЬнай
БІБЛІЯТЭкі БЕЛАРУСІ

Кніжныя гісторыі

Сяргей ШАПРАН

БЕЛАРУСКАЯ АТЛАНТЫДА, або СПРОБА ВІРТУАЛЬнай РЭКАНСТРУКЦЫІ КНІЖНІЦЫ ЯНКІ КУПАЛЫ НАПЯРЭДАДНІ ЛЕТА 1941 ГОДА

Каля дома па вуліцы Кастрычніцкай, 40, дзе жыў Янка Купала, пад вокнамі яго кабінета раскашавала вялізная чаромха, далей раскінулася каліна, а ў садку, пасаджаным Іванам Дамінікавічам разам са шваграм Юльянам Раманоўскім, раслі яблынькі, серабрыстыя елачкі, акацыі, барбарыс і кіпарыс. Каля невысокага плота, які пачынаўся за брамкай з парудзelay шыльдачкай “Асцярожна, злосны сабака”, былі кусцікі бульдзенежу з белымі круглымі шарыкамі і высокія кусты буйналіставага бэзу, пад якімі стаяла шырокая лаўка – тут звычайна адпачывала старэнькая маці паэта Бянігна Іванаўна. Купала любіў свой сад, і дзе б ні жыў – на Крашчэнскай, Захар’еўскай або Кастрычніцкай вуліцах, – паўсюль у яго красаваліся разнастайныя кветкі: пышныя вяргіні, кунатыя астры, вогненныя настурцыі, – і быў невялічкі агародчык з уторкнутымі на кожнай градцы добра выгаблеванымі дошчачкамі з надпісамі назваў раслін і часам пасеву. З любоўю садоўніка паказваў Іван Дамінікавіч гасцям кусты цудоўных ружаў, не без гонару падкрэсліваючы, што вырасціў іх сам, прышчапіўшы да дзікай лясной шыпшыны*.

Зрэшты, галоўным багаццем дома былі ўсё-такі людзі – і тыя, што жылі тут, і тыя, што часта завітвалі ў госці да ветлівых гаспадароў. Не меншым багаццем дома былі велізарныя бібліятэка і архіў, якія Купала збіраў усё жыццё, каб паля, як гаварыў, перадаць дзяржаве і народу.

“ЁН КНІГІ НЕ ЧЫТАЎ, А ЕЎ”

Беларуская прыказка кажа: кніга – маленькае акенца, ды праз яго ўвесь свет відзён. Сястра песняра Леакадзія Раманоўская згадвала, што Ясь – так звалі Янку Купалу ў дзяцінстве – ад ма-

* Паводле ўспамінаў Я. Раманоўскай, А. Александровіча, З. Бандарынай і У. Юрэвіча ў кнізе: **Янка Купала. “Мне сняцца сны аб Беларусі...”** : успаміны, эсэ, артыкулы, дакументы / уклад. Г. Шаблінскай. – Мінск : Маст. літ., 2012. *Далей успаміны пра Я. Купалу цытуюцца паводле гэтага выдання.*

лечых гадоў любіў чытаць, а паколькі сваіх кніжак не было, то пазычаў іх у суседзяў па ўсёй ваколіцы. Калі Ясю споўнілася гадоў трынаццаць, ён сам пачаў выпісваць газеты і часопісы. Праўда, перад тым шмат давлялося пахадзіць за бацькам, каб той даў грошы. Ясь вельмі старанна выконваў усё, што загадваў бацька па гаспадарцы, каб “выслужыць” грошы. І паколькі ўдзень з-за працы чытаць не было часу, то чытаў увечары і ўночы, пры лямпе, пры лучыне, пры вогнішчы на начлезе. “Сядзе, бывала, вечарам за кнігу, – успамінала Леакадзія Раманоўская, – а яго пачынаюць гнаць спаць:

– Кідай сваё чытанне. Няма чаго вачэй сляпіць і дарэмна газу паліць.

Патушаць лямпу, а ён прыстасуе лучыну, прыладзіцца і чытае. У святочныя дні, улетку, ён зранку браў кнігу і на цэлы дзень сыходзіў у лес. Кніжцы аддаваў кожную вольную хвіліну. Што б ні рабіў – заўсёды пры сабе меў кніжку.

Пашле бацька яго пасвіць, а праз некаторы час пасылае каторую з нас да яго:

– Збегай, паглядзі, што там Ясь робіць. Зачытаецца, вядома, а скаціна ў шкоду пойдзе.

Я з ахвотай бегала да Яся. Прыбягу... бачу – Ясь чытае, а коні ў збажыне. Я адганю коней і пайду дадому, а ён, бывала, і не заўважыць, што я прыходзіла”.

«Вучылі мяне спачатку па-польску пры помачы вандроўных вучыцеляў, – успамінаў сам Янка Купала. – Па-расійску навучыўся я ад сваёй нянькі. Быў у бацькі каляндар, у якім маю ўвагу звярнулі асабліва словы: “Дозволено цензурую”, гэта, мусіць, дзеля таго, што першыя літары гэтых слоў не падобны да польскіх» [1, с. 253]. А ў лісце да свайго першага біёграфа Льва Клейнбарта апавядаў: «Чытаць кнігі я начал рано. Помню еще в Пруднице, когда отец отправлял меня с сестрой на ночное (ночлег) пасти лошадей, я брал с собою книги и при свете костра или луны читал. Конечно, не обходилось без того, чтобы я не засыпал, а лошади не попадали в школу. Разумеется, отец за это меня не миловал и зачастую не давал мне брать с собою книг. Конечно, читал я без разборки, все, что могло попасться под руку в глухой провинции, – от “Северо-Зап. календаря” до “Философии польской истории” (“Filozofija Historji poskiej”))» [1, с. 267].

Аднак па-сапраўднаму дакрануўся да кніжнай культуры Купала, калі сям’я пераехала ў фальварак Селішча. А ўсё таму, што недалёка ў Малых Бясядах жыў памешчык Сігізмунд Чаховіч, ідэаліст і рамантык, удзельнік паўстання 1863 г. Ён на дванаццаць гадоў быў высланы царскім урадам у Сібір. Пасля вызвалення вярнуўся ў Беларусь і пасяліўся на Лысагоршчыне. У Чаховіча была бібліятэка з кніг, выдадзеных

пераважна па-польску, іх ён і даваў чытаць Івану Луцэвічу.

“Вот тут-то мне и открылся, что называется, клад, – прыгадваў Янка Купала. – И вот его библиотека открыла мне глаза на многое, что доселе было неизвестно. Бывал у него я часто, принося ему в благодарность за книги то масла, то сыру, т. к. того, что доставалось ему от жены, на пропитание не хватало. Беседовали с ним много о чем, о чем – трудно вспомнить, но больше всего, кажется, о польском восстании [18]63 года. Часто он мне выбирал книги для чтения, а иногда я сам просил его таких или других авторов. Кроме всякого рода поэзии, которой я больше всего увлекался, беллетристики, истории и т. п., у него первого я познакомился с нелегальной литературой, больше всего относящейся к польскому восстанию. Были это издания краковские, лондонские, парижские и т. д.” [1, с. 268].

Але што ўсё-такі чытаў будучы паэт, што фарміравала ягоныя светапогляд і літаратурны густ? Найбольш яму былі даспадобы Уладзіслаў Сыракомля і Генрых Сянкевіч, Міхаіл Лермантаў і Максім Горкі. Так пісаў Купала ў лісце да Л. Клейнбарта ў 1910 г. [1, с. 227], аднак праз амаль дваццаць гадоў згадваў ужо іначай: гаварыў, што з мастацкай літаратуры больш за ўсё захаплялі кнігі, у якіх гаварылася “о тяжелой доле бедного люда” [1, с. 267, 268], і таму найбольш цікавілі такія аўтары, як польскія пісьменнікі Людвіг Кандратовіч, Марыя Канапніцкая, Эліза Ажэшка і рускія паэты Мікалай Някрасаў і Аляксей Кальцоў, захапляўся Сямёнам Надсанам і Аляксандрам Пушкіным, зачытваўся Адамам Міцкевічам, Юльюзам Славацкім, Станіславам Выспяньскім і часткова гістарычнымі раманамі Юзафа Крашэўскага. Пазней, аддаючы даніну часу, зацікавіўся Леанідам Андрэевым, Фёдарам Салагубам і Станіславам Пшыбышэўскім. Чытаў таксама Джорджа Байрана, Уільяма Шэкспіра, Фрыдрыху Шылера, Герхарта Гаўптмана, Кнута Гамсуна, Генрыка Ібсена і “Дон-Кіхота” Сервантэса [1, с. 267]. Апроч таго, вялікае ўражанне пакінуў пачынальнік сучаснай украінскай літаратуры Тарас Шаўчэнка. “А як ён хораіша піша, якія цудоўныя творы!” – гаварыў Янка Купала сястры Леакадзіі і прызнаваўся ў лісце да Л. Клейнбарта: “Украинскую литературу я люблю больше, может быть, чем какую-либо другую. Объясняется это, я думаю, одинаковым социальным и национальным положением белорусского и украинского народов в прошлом и в настоящем. К тому же украинская литература, как никакая другая, сумела выразить в прошлом и настоящем думы и настроения

своего народа. Из украинских поэтов больше всего, конечно, люблю Шевченко, из современных – Тычину” [1, с. 277].

Кнігі Паўла Тычыны, безумоўна, былі ў бібліятэцы Івана Дамінікавіча (у адным з лістоў ён дзякаваў П. Тычыну за дасланую кнігу [1, с. 283] – імаверна, размова ішла пра адно з апошніх яго выданняў “Вітер з Украіны”). І напамінакам пра літаратурнае сяброўства – дарчыя надпісы на кнігах, што зберагаліся да нашых дзён: “П. Тычыне на добры ўспамін аб Мінску. Шчыра адданы Я. Купала. Менск, 18/V-28 г.”; “Дарагому Паўлу Грыгоравічу Тычыне – любаму песняру Украіны. Янка Купала. Масква, 21/VIII-34 г.” [1, с. 366].

Што ж датычыць бібліятэкі Сігізмунда Чаховіча, то яна не захавалася – пасля рэвалюцыі 1917 г. сяляне разабралі яе на самакруткі ды на аклейку сцен у сваіх хатах. Таму немагчыма высветліць, што яшчэ мог чытаць у тыя гады Купала. Аднак пройдзе не так ужо шмат часу, і яго літаратурныя сімпатыі праявіцца з усёй відавочнасцю – адбудзецца гэта, калі ён пачне перакладаць тых, з чымі творамі пазнаёміўся ў часы маладосці і пазней: з украінскай літаратуры – найперш і найбольш Т. Шаўчэнку, з польскай – А. Міцкевіча (гэтыя першыя перакладчыцкія практыкаванні датуюцца 1905–1906 гг.), а яшчэ – польскіх пісьменнікаў У. Сыракомлю, Ю. Крашэўскага, М. Канапніцкую, У. Бранеўскага, Л. Кандратовіча, І. Пілецкую, Л. Ягалкоўскую-Кашуцкую, рускіх паэтаў А. Пушкіна, М. Някрасава, А. Кальцова, Ф. Цютчава, І. Крылова і М. Ісакоўскага. Перастворыць Купала і “Слова аб палку Ігаравым”, і разам з Язэпам Лёсікам – “Ідылію” Вінцэнта Дуніна-Марцінкевіча.

Разважаючы пра тое, што менавіта паслужыла штуршком да творчасці, паэт гаварыў, што хутчэй за ўсё гэта былі кнігі. “Но больше всего, я думаю, оказали влияние на меня – это белор[усские] народные сказки, слышанные мною в детстве, – пісаў Купала. – Когда мы жили в Пруднице (тогда еще я был малышом), у нас служил рабочий (парабак) некто Песляк (даже фамилию помню!). И вот он был, как мне тогда казалось, необыкновенный мастер рассказывать сказки, да оно так и было. Помню, что я ему не давал прохода. Пойдет ли он в поле пахать или едет на ночное, я всегда с ним и всегда вымываю у него сказки. Рассказывал он увлекательно. Чтобы его подбодрить, не раз крал я у матери сало или сыр и нес ему в награду за сказки. Можете себе представить: человек ходит за сохой, а следом за ним, как ворона, хожу я и слушаю” [1, с. 270–271].

І хоць пісаў Іван Дамінікавіч, што “наўчыўся я слоў беларускіх ад маці / І дум беларускіх без

школы і кніг” [2, с. 67], аднак першыя яго вершы былі па-польску. Праўда, калі ў рукі трапілі беларускія кнігі (“Dudka Białoruskaja” Францішка Багушэвіча і “Нарон” Вінцэнта Дуніна-Марцінкевіча), усё яго польскае пісанне, па ўласным прызнанні, “пошло насмарку” [1, с. 271]*. І на рэпліку Ядвігіна Ш. (які быў першым сустрэтым Купалам беларускім пісьменнікам): маўляў, у беларусаў няма сваіх Байранаў, Гётэ і Пушкіных, – цвёрда казаў: “Калі няма, дык будуць”.

Менавіта з гэтага часу ён усвядоміў, што беларускае слова і ёсць ягонае пакліканне: “Это окончательно решило, что я белорус, и что единственное мое призвание – служить своему народу всеми силами своей души и сердца” [1, с. 273].

Зрэшты, кажучы пра “ўніверсітэты” паэта, несправядліва было б не згадаць яшчэ Браніслава Эпімаха-Шыпілу, які, жывучы ў Пецярбургу, быў апекуном многіх выбітных беларусаў. Гэта менавіта дзякуючы яму ўзнікла першая беларуская выдавецкая суполка “Загляне сонца і ў наша аконца”, што выпусціла больш за дваццаць беларускіх кніг, у тым ліку Купалаву “Жалейку”. Ураджэнец Полаччыны, фалькларыст, мовазнавец і літаратуразнавец, Б. Эпімах-Шыпіла меў уласную калекцыю кніг, рукапісаў і дакументаў, якая налічвала больш за пяць тысяч адзінак. І, вядома ж, Я. Купала, жывучы больш за тры гады ў кватэры славутага бібліяграфа і выдаўца, карыстаўся яго бібліятэкай. Напамінам пра гэты перыяд – адзін з найкаштоўнейшых экспанатаў Дзяржаўнага літаратурнага музея Янкі Купалы: першае выданне “Жалейкі” з дарчым надпісам яе выдаўца літаратару і таксама выдаўцу: «Спбрг 19 24/VI 20. Многоуважаемому Леону Михайловичу Шахъ-Пароніанцу на добру память отъ Бр. Эпимаха-Шипилло. Старшины Бѣлорусской “Суполки”». Яшчэ адзін напамін пра той час – два ідэнтычныя дарчыя надпісы на пецярбургскіх выданнях “Паўлінкі” і “Шляхам жыцця”: “Въ библиотеку С.-Петербургскаго Императорскаго Университета. Отъ Автора. Спб., 22/IV-13 г. (Иванъ Доминиковичъ Луцевичъ)”, што, зрэшты, не дзіва, бо менавіта тут трыццаць чатыры гады адпрацаваў Б. Эпімах-Шыпіла. Аднак пройдзе не шмат часу, і Я. Купала сам будзе служыць у бібліятэцы – у віленскі перыяд свайго жыцця. Вацлаў Ластоўскі, маючы магчымасць часта бачыць маладога паэта, які ніколі не разлучаўся з кнігай, скажа, што Купала кнігі не чытаў, а еў.

* Праўда, іншым разам Я. Купала казаў, што пачаў пісаць вершы, прачытаўшы “Кабзара” Т. Шаўчэнкі: “Українські народні паэты, яго мова выклікалі ў мяне любоў да роднай беларускай мовы...” (паводле: Янка Купала. “Мне сняцца сны аб Беларусі...”, с. 428).

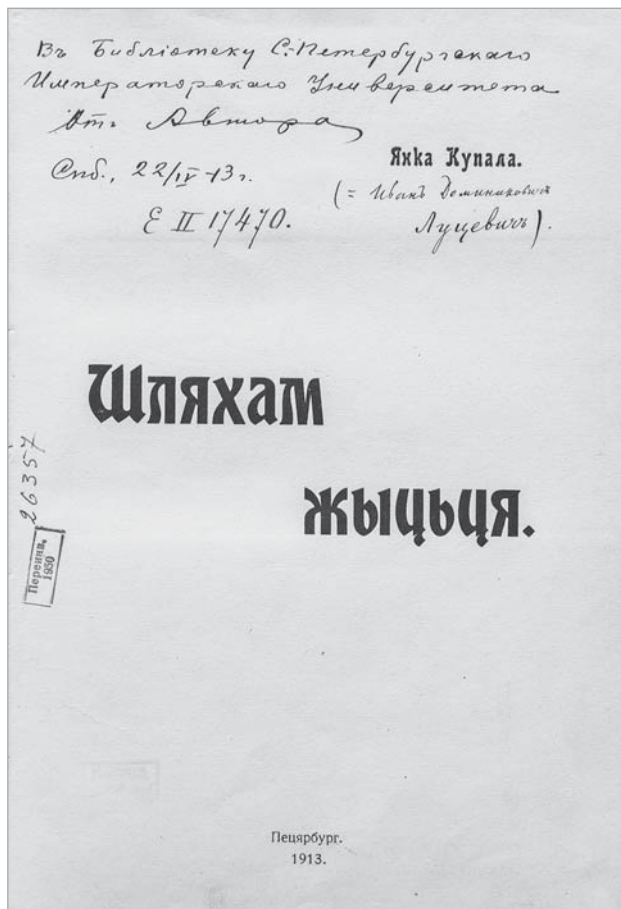

“У ЗНАК ШЧЫРАЙ ПАШАНОТЫ”

Яшчэ адзін асобнік “Жалейкі” з аўтографам песняра прапісаўся далёка ад радзімы аўтара – у Палтаве. Дарчы надпіс адрасаваны Уладзіміру Галакціёнавічу Караленку, вядомаму не толькі літаратурнымі набыткамі – з ранніх гадоў пісьменнік удзельнічаў у рэвалюцыйным народніцкім руху. Маючы турэмны і ссыльны досвед (быў сасланы ў Перм, потым у Сібір – за тое, што адмовіўся індывідуальна прысягаць новаму цару Аляксандру III), Караленка пасля рэвалюцыі 1917 г. адкрыта асуджаў методыку, з дапамогай якой бальшавікі будавалі сацыялізм, і крытыкаваў пазасудовыя паўнамоцтвы ЧК па вынясенні смяротных прысудаў.

Купала і Караленка сустрэліся ў Пецяярбургу ў 1911 г., сведчаннем таму дарчы надпіс на палтаўскім асобніку “Жалейкі”: “Вельмі паважанаму пану У. Г. Караленку ў знак шчырай пашаноты яго прац на полі грамадзянскім. Аўтар Янка Купала. СПб., 7/І-1911 г.” [1, с. 346]. (Варта заўважыць: “на полі грамадзянскім” – менавіта гэта, мусіць, найперш вабіла Купалу ў Караленку, які паходзіў з Жытоміршчыны, адсюль, відаць, і зварот “пану”).

Ёсць і іншая цікавая акалічнасць, якая апаэроджавана яднала абодвух літаратараў: у 1900 г.

Дарчы надпіс Янкі Купалы.

З фондаў Дзяржаўнага літаратурнага музея Янкі Купалы.

Уладзімір Галакціёнавіч разам з Львом Талстым, Антонам Чэхавым, Уладзімірам Салаўёвым і Пятром Бабарыкіным быў абраны ганаровым акадэмікам Пецяярбургскай акадэміі навук па разрадзе прыгожага пісьменства, аднак праз два гады адмовіўся ад звання на знак пратэсту супраць выключэння з шэрагаў акадэмікаў М. Горкага. У гэтым можна ўбачыць пэўны сімвалізм, бо Горкі ўваходзіў у лік любімых яшчэ з маладосці пісьменнікаў Купалы.

Зрэшты, гэта была ўзаемная сімпатыя. Беларускі настаўнік Андрэй Посах згадваў, як чытаў на памяць Купалавы вершы “А хто там ідзе?” і “Мужык”, калі ў 1910 г. быў у гасцях у Горкага на востраве Капры, і як той, застаўшыся ў захапленні, прасіў прачытаць яшчэ што-небудзь. У адказ госць абяцаў па вяртанні дамоў выслаць штосьці Купалава і абяцанне выканаў: разам з “Жалейкай” даслаў “Песні-жалыбы” Якуба Коласа. М. Горкі не толькі пісьмова падзякаваў за падарунак, але і перастварыў верш “А хто там ідзе?” па-руску, за што пасля выбачаўся перад аўтарам: “Прашу Янку Купалу дараваць мне дрэнны пераклад яго красамоўнай і суровай песні” [1, с. 338]. І, звяртаючыся ў газету “Наша Ніва”, прасіў даслаць разам са слоўнікам І. Насовіча, брашурай М. Доўнара-Запольскага пра В. Дуніна-Марцінкевіча і запісанымі на грамафоне беларускімі казкамі «песню Я. Купалы “А хто там ідзе?” – с нотамі». Прачытаўшы ж “Адвечную песню”, Максім Горкі раіў рускаму паэту і перакладчыку А. Чарамнову, аўтару цыкла вершаў “Беларусь”: «Кстаті спрошу Вас: знаеце Вы беларусских поэтов Якуба Коласа и Янко Купала? Я недавно познакомился с ними – нравятся! Просто, душевно и, видимо, поистине – народно, – і далей дадаваў: – У Купалы есть небольшая поэмка “Адвечная песня” – вот бы перевести ее на великорусский язык!» [3, с. 91].

Іх асабістае знаёмства адбылося ў 1929 г., калі Янка Купала, Цішка Гартны і Андрэй Александровіч віталі на станцыі Негарэлае Горкага, які вяртаўся з Італіі на радзіму. Пазней яны неаднойчы сустракаліся. І да сёння адна з Купалавых кніг захоўвае аўтограф аўтара: “Дорогому Алексею Максимовичу Горькому. Любимому трудящимся всего необъятного Советского Союза. Янка Купала. Москва, 19/VIII-34 г.” [1, с. 338].

А вось яшчэ адно гучнае імя – Валерый Брусаў. У жніўні 1914 г. ён прыехаў у Вільню, дзе выступіў з чытаннем сваіх твораў і наведаў беларускую кнігарню і рэдакцыю газеты “Наша Ніва”. Падчас аднаго з творчых вечароў паэты і пазнаёміліся. Тады ж Брусаў, які пазней назваў Купалу вялікім паэтам, падараваў свой пераклад яго верша “По лесам как зацвели...”

(“Як у лесе зацвіталі...”) з аўтографам: “Ивану Доминиковичу Луцевичу на память о встрече, с благодарностью за посещение. В. Б. Вильня, 18 августа 1914 г.”. Сёння каштоўная рэліквія захоўваецца ў Літаратурным музеі Янкі Купалы разам з трыма кнігамі песняра, якія ён на знак прыязнасці падараваў В. Брусаву, падпісаўшы: “На памятку Валерыю Якаўлевічу Брусаву. Янка Купала. Вільня, 18/VIII-1914 г.”, “Са шчырым здароўканнем Валерыю Якаўлевічу Брусаву. Янка Купала. Вільня, 18/VIII-1914 г.”, “Валерыю Якаўлевічу Брусаву на добрую памятку першага спаткання ў Вільні ад вучаніка і паклонніка Я. Купалы. Вільня, 18/VIII-1914 г.” [1, с. 332].

Зрэшты, чаму мы прыводзім гэтыя імёны? А ўсё таму, што кнігі згаданых аўтараў маглі быць, а лепш сказаць – не маглі не быць у доме Купалы: Караленкі, Брусавы і, без сумневу, горада любімага Максіма Горкага.

“НА ДОБРЫ ЁСПАМІН”

*“Шкадую, дружа Колас, што тут цябе няма,
Ярчэй свяціла б сонца, мякчэй была б зіма.
Дзве тысячы кілометраў сягоння дзеляць нас,
Але што значаць вольным адлегласці і час”*, –

дарчы надпіс Купалы на фотаздымку, зробленым у 1932 г. у Кіславодску, дзе ён адпачываў разам з Петрусём Броўкам [1, с. 348]. Аўтограф Я. Коласу, з якім Купала сябраваў амаль трыццаць гадоў. Такое доўгае сяброўства, а вядомы толькі адзін дарчы надпіс песняру ад песняра, дый той не захаваўся! І гэта ўжо асобная тэма – аўтографы Я. Купалы беларускім творцам, старэйшым і маладзейшым, са многімі з якіх яго звязвалі таварыскія ці сяброўскія адносіны.

Іван Дамінікавіч любіў гасцей і, здаецца, не мог жыць без таго, каб хтосьці не завітаў да яго наўмысна ці незнарок, праходзячы паблізу. “Можна, пойдзеце да мяне, бабыля, абедаяць? А то я нешта засумаваў”, – мог сказаць ён Пятру Глебку, выпадкова сустрэўшыся ў Доме пісьменніка.

Дзверы яго гасціннага жылга часам не паспявалі зачыняцца за шматлікімі наведвальнікамі. Тут нярэдка збіраліся вялікія кампаніі паэтаў, празаікаў, крытыкаў, мастакоў і акцёраў, і тады ішлі размовы і спрэчкі пра шляхі развіцця літаратуры, маладыя паэты чыталі свае вершы, а Іван Дамінікавіч – свае, або, часцей за ўсё, прасіў кагосьці пачытаць толькі што ім напісанае. Тым часам жонка паэта Уладзіслава Францаўна рыхтавала стол... Тут часта бывалі “маладнякоўцы” Андрэй Александровіч, Зінаіда Бандарына, Сымон Баранавых, Уладзімір Дубоўка, Алесь Дудар, Анатоль Вольны, Пятро Глебка, Міхась Зарэцкі, Алесь Звонак, Васіль Каваль, Язэп Пушча, Уладзімір Хадыка, Міхась Чарот.

Валеры Маракоеў дык увогуле нярэдка начаваў у доме Купалы, бо жыў за горадам, і калі выпадала ўначы вяртацца дахаты, Іван Дамінікавіч запрашаў застацца ў яго.

І хоць сярод маладнякоўцаў бытаваў лозунг: “У рожкі са старымі” (у адказ “старыя” глядзелі на маладых задзіраў хто з крыўдай, хто з іроніяй), – Купалы гэта мала датычылася – паэтычная моладзь гарнула да яго, як і ён уважліва ставіўся да маладзейшых – кожнага чытаў і літаратурную будучыню ледзь не кожнага прадбачыў. Скульптар Заір Азгур згадваў, як аднойчы сказаў Купалу, што пачаў рабіць бюсты Кузьмы Чорнага і Максіма Лужаніна. У адказ Іван Дамінікавіч задумліва заўважыў: “Калі вы іх пачалі ляпіць – значыць, вы іх увекавечыце. Значыць, яны і сваёй творчасцю павінны застацца ў вяках, – і дадаў, перачакаўшы нейкі момант: – Я глыбока перакананы, што вы не памыліліся”.

І сапраўды, абодвух пісьменнікаў Купала любіў, асабліва К. Чорнага, гаварыў пра яго як пра выдатнага празаіка з вялікай будучыняй. Хоць Іван Дамінікавіч вылучаў не толькі Чорнага – яшчэ З. Бядулю, гаварыў, што з яго вершаў можна скласці зборнік розных паэтычных прыёмаў і форм, але ўсё ж кожны верш Бядулі мог бы напісаць толькі Бядуля. Што ж датычыць ягонай прозы, дык, па словах Купалы, яна – сапраўдная паэзія. І вельмі ўхвальна выказваўся пра двух Пятроў – Броўку і Глебку. А калі толькі з першымі вершамі выступіў М. Чарот, Іван Дамінікавіч, сустрэўшы маладога паэта на вуліцы, схопіў і расцалаваў.

Янка Купала шчыра радаваўся кожнаму новаму літаратурнаму таленту. У Дубоўку прызнаўся: “Пушкін, я перад табой толькі Дзяржавін”. І пісаў у лісце да Л. Клейнбарта: «Кто ближе мне из белорусских поэтов наших дней?» Это довольно щепетильный вопрос. Всех их я очень люблю и ценю, и если есть у кого из них известные недочеты в смысле дарования, оправдывается их молодостью. Резко выделяются из этой плеяды молодых в положительную сторону М. Чарот и В. Дубовка» [1, с. 276].

Дык няўжо ж не было ў ягонай бібліятэцы маладнякоўскіх выданняў “Па дарозе” (1925) і “Срэбра жыцця” (1926) К. Чорнага? Або пазнейшых яго кніг – раманаў “Зямля” (1928) і “Трэцяе пакаленне” (1935), аповесці “Лявон Бушмар” (1930), якую літкрытык А. Кучар назваў рэакцыйнай? А “Карчмы” і “Беларусі лапцюжнай” М. Чарота, “Гоя” (1929) і “На чырвоных лядах” (1934) М. Лынькова? Альбо “Шыпшыны” (1927) і “Урачыстых дзён” (1930) П. Глебкі разам з “Прозалаццю” (1926) і “Ургунню” (1927) А. Александровіча? Ці першай кнігі “Слава жыц-

цю” (1940) А. Астрэйкі, які так самааддана любіў Купалу, што ў часе апошняга прыезду ў Маскву ў чэрвені 1942 г. ледзь не паўсюдна суправаджаў яго? Не магло не быць у бібліятэцы Івана Дамінікавіча і першых кніжак П. Броўкі “Гады як шторм” (1930) і “Каландры” (1931). Таго самага Броўкі, якога той самы М. Лынькоў, старшыня Саюза пісьменнікаў БССР, у таемным данясенні ў ЦК КП(б)Б называў “придворным поэтом Купалы” і разам з Сымонам Баранавых – “групіруючайся вокруг Купалы нацыяналістычнай моладзежы” [4, с. 307–308].

Купалавы сімпатыі лёгка счытваюцца ў дарчых надпісах на кнігах: “Мілым Глебкам ад шчырага сэрца Янка. Менск, 5/V-35 г.” – аўтограф былому маладнякоўцу П. Глебку з жонкай Нінай. “Дарагому Максіму Гарэцкаму з жонкай і дзеткамі на добры ўспамін. Янка Купала. Менск, 15/VIII-1925 г.” [1, с. 336] – аўтограф на 1-м томе Збору твораў 1925 г. М. Гарэцкаму, з якім Купала пазнаёміўся ў рэдакцыі “Нашай Нівы” ў 1913 г. і які прысвяціў паэту шэраг артыкулаў. Зрэшты, пазней у лёсе М. Гарэцкага адбыліся беззваротныя змены: у 1930 г. ён быў арыштаваны, асуджаны і высланы ў Вятку. У злавесным 1937-м паўторна арыштаваны і расстраляны. Аднак гэта лёс не аднаго прэзаіка, названага нашчадкамі класікам беларускага прыгожага пісьменства, – гэта лёс літаратурнага пакалення 1930-х, якому так быў рады Іван Дамінікавіч...

“Міленькаму і даражэнькаму Сымону. Янка. Менск. 21/VIII-32 г.” [1, с. 329] – аўтограф пісьменніку С. Баранавых, які блізка сябраваў з Купалам і якога М. Лынькоў у тым жа таемным данясенні на адрас ЦК КП(б)Б не без яхідства называў “камер’юнкером Купалы” [4, с. 308]. Пройдзе чатыры гады, і Баранавых будзе асуджаны на 10 гадоў зняволення. Загінуўшы ў 1942-м на Калыме, ён так і не ўбачыў волі...

«Шчырапаважанаму Пушчу шчыраадданы Я. Купала. 21/V-25 г.»* – дарчы надпіс аднаму з заснавальнікаў “Маладняка” Я. Пушчу, які неўзабаве будзе арыштаваны і асуджаны да пяці гадоў пазбаўлення волі. “Уладку Дубоўку ад шчырага сэрца. Я. Купала. 21/V-25 г.” – аўтограф У. Дубоўку, у якога наперадзе амаль дваццаць гадоў ссылак. “Алесю Янка. 29.III.32 г.” [1, с. 340], – лаканічны надпіс яшчэ аднаму заснавальніку “Маладняка” паэту А. Дудару, які праз пяць гадоў будзе расстраляны.

“Шчыраму працаўніку на ніве эканамічнага і нацыянальнага адраджэння Беларусі Осіпу Лявонавічу Дыло ў знак праўдзівай пашаны. Ян-

ка Купала. Менск, 4/VII-22 г.” – аўтограф пісьменніку Язэпу Дылу, які працаваў разам з Купалам у Тэрміналагічнай камісіі Інбелкульта і ў выдавецкім таварыстве. І хоць быў двойчы арыштаваны, ягоны лёс склаўся больш шчасліва: у 1939 г. справа была спыненая, Восіп Лявонавіч пражыў доўгае жыццё, амаль 93 гады...

Дык хіба не было ў Купалавай бібліятэцы паэтычных кніг “Беларусь бунтарская” (1925), “Сонечнымі сцежкамі” (1925), “І залацісцей, і сталёвей” (1926) А. Дудара? Ці “Чужой зямлі” (1930) і “Пасткі” (1935) С. Баранавых? Альбо “Стромы” і пазнейшых выданняў У. Дубоўкі: “Трысця” (1925) і “Credo” (1926)? А “Дзён вясны” (1927) Я. Пушчы і першых кніг М. Гарэцкага “Рунь” (1914), “Антон” і “Дзве душы” (абедзве – 1919)? Ці “Руска-беларускага слоўніка” братоў М. і Г. Гарэцкіх, што быў выдадзены ў 1918 г. у Смаленску? Ужо не кажучы пра “Гісторыю беларускай літаратуры” М. Гарэцкага, якая выйшла ў 1920 г. у Вільні (у 1921 г. перавыдадзена), дзе цэлы раздзел быў прысвечаны Купалу.

На карысць таго, што большасці гэтых кніг не магло не быць у Я. Купалы, кажа такі аповед М. Лужаніна. Аляксандр Амвросьевіч згадваў, як на пачатку 1928 г. прынёс у Дзяржаўнае выдавецтва сшытак перапісаных ад рукі вершаў. Дазвол на выхад кніжак даваў Цішка Гартны – ён загадваў выдавецтвам і сустрэў маладога паэта не радасна: “Каб ты дуж быў! Пішучь гэтых вершаў цэлыя стагі, а я – выдавай”. Але тут умяшаўся прысутны Янка Купала: “А ты дзякуй Богу, што пішучь, бо машыны ў друкарні стануць, не будзе чаго рабіць”. Так праз Купалу і выйшла тады першая кніга М. Лужаніна. Аднак парог дома песняра малады аўтар пераступіў толькі праз некалькі гадоў. “Ад цябе я ўжо каторы год чакаю падарунка, – вітаў яго гаспадар. – Помніш, як Цішку рукамі прыносіў? Мы тады ж з ім удвух і прачыталі яго. А ты мне да гэтага часу кніжкі не падараваў”. Малады паэт сапраўды не падараваў, але з адной толькі прычыны – меркаваў, што яны, ягоныя кніжкі, не вартыя Купалавай увагі, аднак пасля такіх слоў ужо назаўтра падпісаў вершам усе свае кніжкі і перадаў Уладзіславе Францаўне.

“Я ХАЦЕЎ БЫ ДУШУ АДШУКАЦІ ТАКУЮ...”

Аднак ці адны толькі дарчыя аўтографы песняра сведчаць, чые кнігі маглі быць у бібліятэцы Я. Купалы? Вось, напрыклад, ён піша ў лісце да Л. Клейнбарта: “Из белорусских писателей прошлого близки мне почти все – и Марцинкевич, и Богусевич, и Неслуховский, и Чечот и др. Кто из них больше влиял на меня как поэта – затрудняюсь сказать: или все понемногу, или никто, но я их любил и зачитывался ими. Из

* Дарчы надпіс на адвароце фотапартрэта Я. Купалы. У Поўным зборы твораў у 9 т. адсутнічае. Друкуецца паводле арыгінала з фондаў Дзяржаўнага літаратурнага музея Янкі Купалы. КП 3336/22.

белорусов старшаго поколения наиболее мне близок Колас, Т. Гартный. С Богдановичем мне лично не пришлось встретиться, и переписке было у меня с ним – одна-две открытки. С первых же стихов его я почувствовал в нем искреннего поэта, но увлечься им, как может быть, он заслуживал, я не мог – очень уж по-разному мы писали...” [1, с. 276].

Апроч таго, існуюць і іншыя крыніцы, скажам, вершы самога Купалы, якія таксама даюць нам падказку. Напрыклад, “Лірнік вясковы” памяці Уладзіслава Сыракомлі [5, с. 89–91] альбо элегічны верш “Я хацеў бы...” з пазнакай “Наследаванне з Асныка”^{*}:

*Я хацеў бы душу адшукаці такую
І такое хацеў бы я сэрца знайсці,
Што са мной праз жыццёвую сцежку блудную
Захацела б супольна і згодна ісці...*
[5, с. 122–123].

А вось, па ўласным вызначэнні, “нібы эпіграма Валодзю Хадыку”:

*Хадыка хадыкае,
Дыбае,
Сто вершаў задумністых
Выбаіў.*

*Мой мілы, мой добры Валодзя!
Па-мойму, во гэтак здаецца:
“Задумністых”, можа, ўжо годзе,
А болей – ад сэрца, ад сэрца... [6, с. 45].*

А калі згадаць артыкулы і выступленні?.. Спіс, мусіць, можна распачаць моцна любімым Т. Шаўчэнкам, якога Іван Дамінікавіч перакладаў больш за іншых. Праўда, цяжка вызначыць, хто можа быць поруч з Шаўчэнкам у Купалавых сімпатыях – магчыма, хтосьці з польскіх аўтароў, а можа, і Пушкін, хоць неяк Іван Дамінікавіч адзначыў, што захапляўся рускім геніем “не асабліва” [1, с. 267]. Аднак такое стаўленне, трэба думаць, было ў часы маладосці, бо пераклаў жа Купала потым “Медного всадника”, прычым асобныя строфы, шліфуючы, перарабляў па тры-чатыры разы. І гаварыў маладому паэту С. Грахоўскаму: “Запомні: пісаць проста, як Пушкін, цяжэй за ўсё, каб кожны радок з сэрцам гаварыў”. А калі аднойчы А. Дудар чытаў свой пераклад “Евгения Онегина”, Іван Дамінікавіч слухаў не зварахнуўшыся і не прамовіў ніводнага слова, калі Дудар скончыў чытаць, а моўчкі падышоў і моцна абняў, на ягоных вачах былі слёзы. І пісаў Купала ў артыкуле пад красамоўнай назвай “Любімы Пушкін”: “Люблю я Пушкіна за яго прыгожы, чароўны верш. Люблю

за яго багацце думак, за сюжэтнасць, за зразумеласць яго мовы для ўсіх – ад малаго да вялікага”. Заканчваўся артыкул нечакана: “...мне хацелася б так пісаць, як пісаў любімы мною А. С. Пушкін” [7, с. 168–169].

Або Аляксандр Блок, якога, як згадваў В. Ластоўскі, хваліў Іван Дамінікавіч. Або Леапольд Стаф, пад уплыў якога, на меркаванне Ластоўскага, Купала пэўны час быў падпаў. Або прыгадаем зроблены Я. Купалам агляд кніг, што выйшлі ў 1913 г. у выдавецтве “Загляне сонца і ў наша аконца”: тут і новыя выданні “Batrak” і “Jak Jurka zabahacieў” Я. Коласа (“...выказаў сябе Колас не толькі здольным лірыкам, але і добрым расказчыкам” [7, с. 32–33]), і “Abrazki” З. Бядулі («Гэта не “абразкі”, пісанья звычайнай прозай, а гэта нейкая дзіўная “песня песняў” беларускай расумненай душы»), і “Pieśni” Ц. Гартнага («Цішка не “майструе вершаў”, а няе, няе ўсёй сваёй набалелай душой, усім сваім сэрцам гарачым, кіпучым»), і літаратурны альманах “Маладая Беларусь” з вершамі К. Буйло, Я. Журбы, А. Гурло, А. Петрашкевіча і прозай А. Навіны (псеўданім В. Ластоўскага), У. Галубка, Цёткі...

Хіба маглі адсутнічаць у бібліятэцы Івана Дамінікавіча Дунін-Марцінкевіч і Сыракомля, Шаўчэнка і Пушкін, Руставелі і Блок, Стаф і Аснык? Або “Dudka Białaruskaja” і “Smyk Białaruski” Багушэвіча, судовы працэс над якімі адбыўся ўвосень 1910 г., чаму Купала быў сведкам. А іншыя выданні суполкі “Загляне сонца і ў наша аконца”: “Модны шляхцюк” Каруся Каганца, “Пашыліся ў дурні” і “Па рэвізіі” Маркі Крапіўніцкага, “У зімовы вечар” і “Хам” Элізы Ажэшкі? Або “Вянок” М. Багдановіча і “Васількі” Ядвігіна Ш., што выйшлі ў друкарні Марціна Кухты? А кнігі Цёткі, якой Купала прысвяціў верш «Аўтарцы “Скрыпкі беларускай”», і першы паэтычны зборнік “Курганная кветка” Канстанцыі Буйло, уласнаручна адрэдагаваны Іванам Дамінікавічам? Альбо “Боская камедыя” Дантэ, на што ўскосна ўказвае згадка М. Лужаніна – Купала казаў падчас бамбёжкі Масквы ў 1941-м: “Вось табе і Дантэ ажыў. Пекла. Кола першае. Агонь, землятрус і смерць. Толькі ў пекла не тыя людзі трапілі...” Ці рускія паэты Эдуард Багрыцкі, Уладзімір Маякоўскі, Барыс Пастарнак, якімі маладая беларуская паэтка Зінаіда Бандарына, прыехаўшы з Масквы, думала здзівіць Купалу, але дала маху, бо ён уважліва сачыў за паэзіяй? А згаданы Аляксей Кальцоў, вылучаны Купалам сярод сучасных рускіх “сялянскіх” паэтаў? Адзначаў пясняр і Сяргея Ясеніна, аднак жа з агаворкай: “Он мне нравится, но я им не восторгаюсь” [1, с. 276]. Тым не менш гэта сведчыць, што Ясенін таксама мусіў быць у ягонай бібліятэцы.

^{*} Аснык Адам (1838–1897) – польскі паэт і драматург.

У сваю чаргу М. Лынькоў і П. Броўка сведчылі, што ў Купалы былі прыязныя адносінны з многімі пісьменнікамі-сучаснікамі: з сябрам маладосці літоўцам Людасам Гірам, украінцамі Максімам Рыльскім і Міколам Бажанам, казахскім паэтам-акынам Джамбулам Джабаевым, рускімі пісьменнікамі Міхаілам Прышвіным, Аляксеем Талстым і Аляксандрам Фадзеевым. Відавочна, што ў падмурку пісьменніцкіх стасункаў была найперш літаратура. Называў жа Купала, віншуючы з юбілеем, Аляксея Новікава-Прыбоя «славыным автором „Цусимы“» [3, с. 9], а Яну Райнісу напісаў на «Безназоўным»: «Вельмі паважанаму слаўнаму Песняру Латвіі Я. Райнісу. Шчыра прыязны Янка Купала. Менск, 19/XI-26 г.» [1, с. 359].

Зрэшты, з патрыярхам латышскай літаратуры Янам Райнісам Івана Дамінікавіча маглі звязваць не толькі літаратурныя інтарэсы: у мінулым Райніса былі турма, ссылка, вымушаная эміграцыя і ўдзел у Сацыял-дэмакратычнай рабочай партыі. А прыгадаем, што ў рускім пісьменніку Караленку Купалу найперш вабіла ягоная грамадзянскасць. Апроч таго, Купалу і Райніса яднала тое, што яны стаялі каля вытокаў сваіх маладых літаратур. Таму імаверна думаць, пры сустрэчах гаварылі пра тое, што, напрыклад, хвалявала старэйшага за Купалу Райніса і пра што ён пісаў у дзённіках: «Культурны народ ганарыцца сваім жыццём і зберагае памяць пра яго, гэта першая прыкмета культуры. Наша, латышоў, культурная спадчына яшчэ вельмі невялікая, мы не можам яшчэ нават напісаць гісторыю сваёй культуры. Нашмат болей ведаем мы пра жыццё старадаўніх егіпцянаў, чым пра жыццё латышоў шэсць гадоў таму. Мы не пішам ні гісторыю народа, ні гісторыю выбітных асобаў, не запамінаем яе, а таму нам няма чаго прыгадаць. Убогая італьянская вёсачка ведае сваю гісторыю са старадаўніх часоў. Але помніць неабходна і не вельмі яркія і значныя падзеі. А падзеі, што адбыліся ў нас у апошнія гады, проста велічныя, бліскучыя, аднак мы не спяшаемся іх адзначыць, успомніць пра іх. „Няма гісторыкаў“. Патрэбна, каб цікавасць, цяга да гісторыі захапіла ўвесь народ, толькі тады з’явіцца гісторыкі» [8, с. 286–287].

Хіба не мог не думаць пра гэта Янка Купала, які настойліва цікавіўся гісторыяй і этнаграфіяй роднага краю? Увогуле, у ягонай душы і памяці была, здаецца, ледзь не ўся беларуская і сусветная літаратура. Яго начытанасць адзначалі многія сучаснікі, напрыклад, прафесар Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта Аляксандр Вазнясенскі згадваў, як падчас знаёмства Іван Дамінікавіч свабодна гаварыў пра Лермантава, Някрасава і Пушкіна, пра Байрана, Беранжэ,

Гётэ, Міцкевіча, Шылера і Шэкспіра. «Я выйшаў ад беларускага паэта і быў здзіўлены яго надзвычай шырокім літаратурным кругаглядам, яго глыбокім веданнем літаратуры, яго ўменнем разумець сутнасць і значэнне кожнага мастака», – успамінаў Аляксандр Мікалаевіч, якому пясняр іншым разам, у 1934 г., падпісаў свае «Избранные стихотворения»: «Вельмі паважанаму праф. А. Н. Вознесенскому ад Я. Купалы. 19.X.» [1, с. 334].

Такім чынам, спіс кніг, якія гіпатэтычна маглі быць у бібліятэцы Івана Дамінікавіча, можна доўжыць, тым больш калі прыняць пад увагу адно важнае сведчанне: пабываўшы ў гасцях у Купалы ўзімку напярэдадні 1941 г., украінскі паэт і перакладчык Тарэнь Масэнка пісаў, што дом здаўся яму «вялікай бібліятэкай: Янка Купала сабраў у сваёй хаце каля дваццаці тысяч тамоў розных кніг. Тут пераважна былі кнігі на рускай, беларускай, украінскай і польскай мовах».

Мусіць, ашаламляльная лічба – каля дваццаці тысяч – была запісана са слоў самога паэта. І калі нават Т. Масэнка ў нечым памыліўся, усё адно відавочна, што лік кніг ішоў на тысячы, бо іначай дом не здаўся б вялікай бібліятэкай. Бясспрэчна, многія кнігі названых намі аўтараў захоўваліся ў бібліятэцы Івана Дамінікавіча. Аднак гэта ўсё адно пераважна версіі, а ці можна дакладна сказаць, што ўсё ж было ў кніжніцы песняра? Так, часткова гэта магчыма.

Заканчэнне будзе.

Спіс літаратуры

1. Купала, Я. Поўны збор твораў : у 9 т. / Я. Купала. – Мінск : Маст. літ., 2003. – Т. 9, кн. 1 : Пераклады; Эпістлярная спадчына; Дарчыя надпісы; «Расейска-беларускі слоўнік»; Калектыўнае; Службовыя і асабістыя дакументы; Дадатак.
2. Купала, Я. Поўны збор твораў : у 9 т. / Я. Купала. – Мінск : Маст. літ., 1997. – Т. 4 : Вершы, пераклады 1915–1929.
3. Купала, Я. Поўны збор твораў : у 9 т. / Я. Купала. – Мінск : Маст. літ., 2003. – Т. 9, кн. 2 : Дапаўненні да папярэдніх тамоў; Летапіс жыцця і творчасці; Дадатак.
4. Лынькоў, М. Несколькі беглых замечаний о положении на белорусском литературном фронте. 10 лістапада 1932 г. / М. Лынькоў // Купала, Я. Поўны збор твораў : у 9 т. – Мінск : Маст. літ., 2003. – Т. 9, кн. 2.
5. Купала, Я. Поўны збор твораў : у 9 т. / Я. Купала. – Мінск : Маст. літ., 1997. – Т. 3 : Вершы, пераклады 1911–1914.
6. Купала, Я. Поўны збор твораў : у 9 т. / Я. Купала. – Мінск : Маст. літ., 1998. – Т. 5 : Вершы, пераклады 1930–1942.
7. Купала, Я. Поўны збор твораў : у 9 т. / Я. Купала. – Мінск : Маст. літ., 2002. – Т. 8 : Артыкулы, нататкі, выступленні. Калектыўныя творы.
8. Райніс, Я. Избранные произведения : в 2 т. / Я. Райніс. – М. : Худож. лит., 1990. – Т. 2: Воспоминания; Рассказы; Афоризмы и миниатюры; Дневники и наброски; Письма.

Ларыса ДОЎНАР,
кандыдат педагагічных навук

ГРУНТОЎНЫЯ ПРАЦЫ ДА ГІСТОРЫІ БЕЛАРУСКАЙ КНІГІ – ШТО МЫ ПАВІННЫ ВЕДАЦЬ?

Беларуская кніжнасць і пісьменства маюць тысячагадовыя традыцыі, і каб ахапіць і паказаць іх у адзінстве эвалюцыйнага развіцця, неабходна звярнуцца да значнай колькасці разнастайных крыніц як беларускага, так і замежнага паходжання, якія ў сукупнасці складаюць грунтоўны навуковы корпус, што дэманструе стан і развіццё кніжнай культуры Беларусі ад XI да XXI ст., раскрывае тыпалагічны склад і змест кніжнага рэпертуару і кніжных калекцый, вызначае месца і ролю кнігі ў грамадстве.

Істотны ўклад у распрацоўку крыніцазнаўства і гістарыяграфіі беларускай кнігі зрабілі навукоўцы Яўген Неміроўскі, Георгій Галенчанка, Мікола Нікалаеў, Юрый Лабынцаў, Зоя Ярашэвіч-Пераслаўцаў, Аляксандр Груша. Адзін з важных метадалагічных кірункаў – вызначэнне асноўных груп і відаў дакументаў, якія адлюстроўваюць тыя ці іншыя факты развіцця беларускай кніжнай культуры, у іх ліку бібліяграфічныя крыніцы, архіўныя дакументы (апублікаваныя і неапублікаваныя), рукапісныя і друкаваныя кніжныя помнікі Беларусі, публікацыі гістарычных дакументаў, а таксама публіцыстычныя, мемуарна-дакументальныя матэрыялы, гісторыка-культурныя нарысы, артыкулы па кніжнай культуры Беларусі ў перыёдыцы.

Яскравым прыкладам гэтаму служаць навуковыя выданні, прысвечаныя гісторыі беларускай кнігі ў перыяд Вялікага Княства Літоўскага, сярод якіх вылучаецца праца “Невядомыя і малавядомыя помнікі духоўнай спадчыны і культурных сувязей Беларусі XV – сярэдзіны XVII ст.” (2008) [1] Г. Галенчанкі, дзе апісваецца склад і выхадныя звесткі кніжных рарытэтаў, што зберагаюцца пераважна ў замежных сховішчах, адзначаюцца іх асаблівасці, неадследзаныя аспекты, указваюцца бібліятэчныя шыфры захоўвання, пералічваюцца бібліяграфічныя дапаможнікі: асноўныя каталогі і даведнікі, абагульняльныя працы па гісторыі славяна-рускай, польскай, украінскай кніжнасці; абагульняльныя даследаванні па гісторыі беларускай, “заходнярускай” пісьмовай спадчыны, кніж-

Прэм’ера рубрыкі “Навука пра кнігу” адбылася ў сакавіцкім нумары “Роднага слова”. Першым быў апублікаваны артыкул “Беларуская кніга – як мы яе разумеем?” Ларысы Доўнар (2022, № 3–4).

ных сувязей ВКЛ; апісанні асноўных сховішчаў і збораў, дзе сустракаюцца рэдкія беларускія рукапісныя кодэксy і друкі; апісанні, даследаванні асобных беларускіх і “заходнярускіх” помнікаў. У першым томе “Гісторыі беларускай кнігі” (2009) “Кніжная культура Вялікага Княства Літоўскага” М. Нікалаева [2] у складзе бібліяграфічных матэрыялаў вылучаны: каталогі і апісанні рукапісаў і старадрукаў; старадрукаваныя кнігі, факсімільныя выданні і рэпрынты рукапісаў і старадрукаў; публікацыі гістарычных крыніц, помнікаў літаратуры і мастацтва; літаратура. Неабходна таксама адзначыць і нядаўняе выданне манаграфіі “Кірылічныя выданні з друкарняў Вялікага Княства Літоўскага ў XVI–XVIII стст.” (2020) [3] З. Ярашэвіч-Пераслаўцаў у перакладзе з польскай мовы, дзе ў бібліяграфічнай частцы працы змешчаны: рукапісныя крыніцы; кірылічныя друкі, апісаныя *de visu*, з указаннем месца захавання і шыфрам; апублікаваныя крыніцы; каталогі, бібліяграфіі, энцыклапедыі, слоўнікі, метадычныя дапаможнікі; артыкулы і манаграфіі. Вызначаныя аўтарамі крыніцы не толькі склалі падмурак для праведзеных даследаванняў, але і яшчэ паслужаць для працягу вывучэння кніжнай спадчыны Беларусі.

Як можна заўважыць, каб уявіць кніжную разнастайнасць Беларусі, раскрыць яе асаблівасці, у першую чаргу неабходна мець найпаўнейшы рэпертуар беларускай кнігі (рукапіснай і друкаванай) – першааснову гісторыка-кніжнагаўчых даследаванняў, якой з’яўляюцца бібліяграфічныя крыніцы. Пра іх вызначальную ролю пісалі аўтарытэтныя спецыялісты Нацыянальнай бібліятэкі Беларусі (Таццяна Рошчына, Галіна Кірэева, Алесь Суша), Цэнтральнай навуковай бібліятэкі імя Якуба Коласа Нацыянальнай акадэміі навук Беларусі (Лідзія Збралевіч, Аляксандр Сцефановіч, Марына Ліс, Алена Цітавец). Яны звярталіся да праблемы стварэння поўнага нацыянальнага бібліяграфічнага рэпертуару кніг Беларусі, які, на вялікі жаль, адсутнічае ў нашай краіне, закраналі дыскусійныя пытанні ўліку кніжных помнікаў і захавання айчынай кніжнай спадчыны.

Разнамоўны характар кніжнай прадукцыі Беларусі стаў адной з прычын яе разрозненага

бібліяграфавання і ўключэння ў замежныя паказальнікі і каталогі, выбарачнага ўліку і ў беларускіх бібліяграфічных працах, што надоўга адтэрмінавала складанне поўнай айчыннай нацыянальнай бібліяграфіі. Колькасць прац з звесткамі пра беларускія кнігі, кнігі з Беларусі даволі шырокая і разнастайная, як па моўнай, так і па тэрытарыяльнай, змястоўнай прыкметах, па відах выданняў і інш. Нават створаныя ў мінулыя часы бібліяграфічныя крыніцы не страцілі актуальнасці. Сярод іх вылучаюцца тры групы каталогаў, што адлюстроўваюць: а) рукапісныя кнігі, б) друкаваныя выданні і в) кнігазборы. Такія бібліяграфічныя крыніцы маюць вялікае значэнне для выяўлення і ідэнтыфікацыі кніжных помнікаў, якія, у сваю чаргу, і самі з'яўляюцца адмысловымі першакрыніцамі.

Бібліяграфічныя дапаможнікі рукапісных кніг. На сёння не існуе зводнага каталога рукапіснай кнігі Беларусі. Застаецца запачаткаваная ў мінулыя стагоддзі традыцыя бібліяграфічнага апісання асобных збораў і калекцый, у іх ліку – рукапісных. Звесткі пра розныя замежныя дапаможнікі, у якіх змешчаны апісанні *рукапісаў кірылічнага, лацінскага, арабскага, яўрэйскага алфавітаў* з тэрыторыі Беларусі і якія захоўваюцца ў наш час у фондах бібліятэк і архіваў Літвы, Польшчы, Расіі, Украіны і іншых краін, у пэўнай ступені адлюстраваны ў сучасных навуковых выданнях па гісторыі беларускай кнігі [1; 2; 4; 5].

Адзіная фундаментальная крыніца нацыянальнай рэтраспектыўнай бібліяграфіі – “Гісторыя беларускай (крыўскай) кнігі. Спроба паўсяніцельнай кнігопісі ад канца X да пачатку XIX ст.” (1926) [6] Вацлава Ластоўскага і яе факсімільнае надрукаванае ў 2012 г. як сумесны праект выдавецтва “Мастацкая літаратура” і Нацыянальнай бібліятэкі Беларусі. Назва прадмовы да выдання “Першая гісторыя беларускай кнігі” А. Сушы адпавядае мэтам і задачам В. Ластоўскага ў выяўленні, уліку і апісанні *беларускай рукапіснай і друкаваная кнігі*. Праца стала ўнікальнай з’явай для часоў яе выхаду ў свет і да сёння застаецца актуальнай крыніцай па кірылічнай рукапіснай спадчыне, на яе спасылаюцца і сучасныя аўтары, як вядомая даследчыца з Літвы Надзея Марозава [7].

У некаторай ступені бібліяграфічна забяспечанай можа лічыцца *рукапісная спадчына беларускіх татар*, якую прэзентуюць такія каталогі, як “Рукапісныя і друкаваныя кнігі беларускіх татар” (уклад. Л. Доўнар, Т. Самайлюк, Т. Дзем’яновіч, 1997), “Рукапісы беларускіх татар канца XVII – пачатку XX ст. з калекцыі Цэнтральнай навуковай бібліятэкі імя Якуба Коласа НАН Беларусі” (уклад. І. Ганча-

рова, А. Цітавец, М. Тарэлка, 2003), “Рукапісы татар Беларусі канца XVIII – пачатку XX ст. з дзяржаўных і грамадскіх кнігазбораў краіны” (склад. М. Тарэлка і А. Цітавец, 2011), “Рукапісы татар Беларусі канца XVIII – пачатку XXI ст. з дзяржаўных і грамадскіх кнігазбораў краіны” (склад. М. Тарэлка, 2015).

Бібліяграфічныя дапаможнікі друкаваных выданняў. У адрозненне ад рукапісных друкаваных кнігі Беларусі адлюстраваны ў каталогах больш поўна. Асноўнай бібліяграфічнай крыніцай выяўлення найранейшых кніжных выданняў *на царкоўнаславянскай, старабеларускай, беларускай і рускай мовах*, якія выйшлі на тэрыторыі Беларусі за 400 гадоў ад пачатку беларускага друку ў 1517 г., служыць зводны каталог “Кніга Беларусі, 1517–1917” (1986) [8]. У 2005 г. НББ зрабіла спробу абнаўлення каталога, выпусціўшы яго на CD-ROM [9] – дапоўненае і перапрацаванае электроннае перавыданне рэтраспектыўнай бібліяграфічнай працы, адлюстроўвае старадрукаваныя кірылічныя кнігі XVI–XVIII стст., выданні на беларускай мове XIX – пачатку XX ст., выданні на рускай мове XIX – пачатку XX ст., уключае таксама кнігі са збораў бібліятэк і музеяў Беларусі, Расіі, Літвы, Украіны, Польшчы, Германіі, Вялікабрытаніі, Швецыі, ЗША і іншых; утрымлівае ілюстрацыйны матэрыял, электронныя паўнатэкставыя копіі 12 выданняў.

Найбуйнейшыя бібліятэкі і музеі Беларусі, раскрываючы свае калекцыі кніжных помнікаў праз выпуск адпаведных друкаваных каталогаў [10; 11], таксама запаўняюць прагалы ў гісторыі кніжнай культуры. Адзначым каталог выданняў кірылаўскага шрыфту XVI – пачатку XX ст. у зборах Нацыянальнага мастацкага музея Рэспублікі Беларусь, складзены Галінай Кірэевай і Наталляй Трыфанавай (2012) [12], а таксама бібліяграфічныя дапаможнікі Алены Цітавец, прысвечаныя кірылічным выданням XVI–XVII стст. з калекцыі Цэнтральнай навуковай бібліятэкі імя Якуба Коласа НАН Беларусі (2017, 2018 [13]; 2019–2020 [14; 15]). Беларускай кірылічнай кнізе прысвечаны і працы даследчыкаў з Расіі В. Лук’яненкі [16], Т. Афанасьевай [17], А. Вазнясенскага і М. Нікалаева [18]. Беларускія старадрукі, якія найболей захаваліся за межамі нашай краіны, складаюць адпаведную калекцыю – “беларускія кірылічныя выданні”.

Кнігавыдавецкі паток Беларусі за перыяд з канца XVIII ст. да 1917 г. часткова дапаўняецца і за кошт навукова-бібліяграфічных даследаванняў гісторыі кніжнай справы пэўных рэгіёнаў, напрыклад Мінска [19], Полацка [20].

Асноўныя бібліяграфічныя крыніцы, у якіх фіксаваліся друкаваныя выданні за савецкі час, – “Летапіс друку БССР”, а таксама рэтрас-

пектыўныя статыстычныя зборнікі Нацыянальнай кніжнай палаты Беларусі – “Друк Беларускай ССР, 1918–1965” (Мінск, 1967), “Друк Беларускай ССР, 1966–1970” (Мінск, 1972), “Друк Беларускай ССР, 1918–1980” (Мінск, 1983), “Друк Беларускай ССР, 1981–1990” (Мінск, 2002). Аднак што датычыць выданняў як ваеннага часу (1941–1945), так і міжваеннага (1921–1939 гг., асабліва ў Заходняй Беларусі), то і “Летапіс друку БССР” за 1941–1945 гг., складзены Дзяржаўнай бібліятэкай і Бібліяграфічным інстытутам БССР імя У. І. Леніна ў 1947 г., і асноўныя кнігазнаўча-бібліяграфічныя працы, напрыклад, Сяргея Жумара [21] і Юрыя Туронка, перакладзеныя з польскай мовы на беларускую і выдадзеныя ў 2006 г. [22], на сёння патрабуюць дапаўнення, а гэта значыць, і навукова-бібліяграфічных высілкаў, магчыма, па ўзоры створаных электронных рэсурсаў, прысвечаных падпольнаму і партызанскаму друку газет і лістовак [23].

Сярод адкрытых пытанняў – бібліяграфаванне пазацэнзурнага друку, які толькі часткова прадстаўлены каталогам, складзеным Юрыем Лаўрыкам і Ларысай Андросік (1998) [24], а таксама каталогам Расійскай нацыянальнай бібліятэкі “Без цензуры” (СПб., 1999) [25]. Аднак асобныя кніжныя выданні, што такім чынам друкаваліся на тэрыторыі Беларусі ці найболей за яе межамі, не сталі тут аб’ектам для фіксацыі.

Сучасныя айчынныя выданні дзякуючы дзяржаўнаму ўліку праз Нацыянальную кніжную палату Беларусі і яе бібліяграфічныя дапаможнікі “Друк Беларусі” (з 2015 г. статыстычныя зборнікі выпускаюцца ў электроннай форме [26]) атрымліваюць даволі поўнае адлюстраванне і аналітыка-статыстычную характарыстыку. Аднак застаюцца яшчэ праблемныя пытанні паўнаты ўліку, да прыкладу рэлігійных выданняў Беларусі [27] ці выданняў з-за межаў Беларусі. Тым большае значэнне маюць грунтоўныя рэтраспектыўныя бібліяграфічныя працы, створаныя беларусамі-эмігрантамі [28; 29]. Складзеныя ў храналагічным парадку, названыя даведнікі дазваляюць выявіць і пэўныя тэндэнцыі ў развіцці беларускага друку за межамі Беларусі.

Заканчэнне будзе.

Спіс літаратуры

1. Галенчанка, Г. Я. Невядомыя і малавядомыя помнікі духоўнай спадчыны і культурных сувязей Беларусі XV – сярэдзіны XVII ст. / Г. Я. Галенчанка. – Мінск : Беларус. навука, 2008. – 458 с.
2. Гісторыя беларускай кнігі : у 2 т. – Мінск : БелЭн, 2009. – Т. 1 : Кніжная культура Вялікага Княства Літоўскага / М. В. Нікалаеў ; навук. рэд.: В. В. Антонаў, А. І. Мальдзіс. – 424 с.
3. Ярашэвіч-Пераслаўцаў, З. Кірылічныя выданні з друкарняў Вялікага Княства Літоўскага ў XVI–XVIII стст. / З. Ярашэвіч-Пераслаўцаў ; пер. з пол. А. Пятровіч, А. Пяткевіч // Arche. – 2020. – № 4.

4. Нікалаеў, М. Палата кнігапісная: Рукапісная кніга на Беларусі ў X–XVIII стст. / М. Нікалаеў. – Мінск : Маст. літ., 1993. – 239 с.

5. Лаўрык, Ю. Praeliminaria для вывучэння гісторыі габрэйскага і татарскага пісьменства на беларускіх землях. Ч. 1 : Praeliminaria для вывучэння гісторыі габрэйскай кнігі / Ю. Лаўрык // Беларуская кніга ў кантэксце сучаснай кніжнай культуры. – Мінск, 2017. – Вып. 7. – С. 193–262.

6. Ластоўскі, В. Гісторыя беларускай (крыўскай) кнігі: Спраба паясьніцельнай кнігопісі ад канца X да пачатку XIX ст. / В. Ластоўскі. – Коўна : Адціснута ў друкарні Сакалоўскага і Лана, 1926. – 776 с.

7. Кириллические рукописные книги, хранящиеся в Вильнюсе : каталог / сост. Н. Морозова. – Vilnius : Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2008. – 243 p.

8. Кніга Беларусі, 1517–1917 : зводны каталог / Дзярж. б-ка БССР імя У. І. Леніна, БелСЭ ; склад. Г. Я. Галенчанка [і інш.]. – Мінск : БелСЭ, 1986. – 615 с., 12 л.

9. Кніга Беларусі, 1517–1917 : зводны каталог / Нацыянальная бібліятэка Беларусі, НДА кнігазнаўства ; склад. каталога: Г. Я. Галенчанка, Т. В. Непарожная, Т. К. Радзевіч ; склад. эл. выд.: Г. У. Кірэева, А. А. Суша, К. В. Языковіч, адказ. рэд. Г. У. Кірэева. – Мінск, 2005. – 1 эл. апт. дыск (CD-ROM).

10. Старопечатные книги кирилловской печати в музеях Белоруссии : каталог / Гос. музей БССР ; сост., автор предисл. Л. Д. Клок. – Минск : Польша, 1985. – 54 [2] с.

11. Каталог выданняў XV–XVI стст. : з фондаў Гродзенскага дзяржаўнага гісторыка-археалагічнага музея / аўт.-склад. В. І. Шоцік [і інш.]. – Слонім : Слонімскае друкарня, 2003. – 225 [2] с.

12. Киреева, Г. В. Книги кирилловского шрифта XVI – начала XX в. в собрании Национального художественного музея Республики Беларусь : альбом-каталог / Г. В. Киреева, Н. Я. Трифонова ; под науч. ред. Г. Я. Голенченко, Е. В. Карпенко ; Национальный художественный музей Республики Беларусь. – Минск : Белпринт, 2012. – 168 с.

13. Кириллические издания XVI века : из коллекции ЦНБ им. Я. Коласа НАН Беларуси : каталог / НАН Беларуси, ЦНБ им. Я. Коласа ; [сост.: Е. И. Титовец и др. ; ред. колл.: А. И. Груша (глав. ред.) и др. ; предисл.: Е. И. Титовец, П. Д. Скурко]. – 2-е изд. – Минск : Беларус. навука, 2018.

14. Кириллические издания XVII века : из коллекции ЦНБ им. Я. Коласа НАН Беларуси : каталог / НАН Беларуси, ЦНБ им. Я. Коласа ; [сост.: Е. И. Титовец и др. ; предисл.: Е. И. Титовец, П. Д. Скурко, О. А. Губанова]. – Минск : Беларус. навука, 2019. – Вып. 1 : 1602–1620-е гг. / [ред. коллег.: А. И. Груша (глав. ред.) и др.] : – 2019.

15. Кириллические издания XVII века : из коллекции ЦНБ им. Я. Коласа НАН Беларуси : каталог / НАН Беларуси, ЦНБ им. Я. Коласа ; [сост.: Е. И. Титовец и др. ; предисл.: Е. И. Титовец, П. Д. Скурко, О. А. Губанова]. – Минск : Беларус. навука, 2019. – Вып. 2 : 1626–1638 гг. / [ред. коллег.: А. И. Груша (глав. ред.) и др.] : – 2020.

16. Лукьяненко, В. И. Каталог белорусских изданий кирилловского шрифта XVI–XVII вв. (1491–1600) / В. И. Лукьяненко ; Гос. публ. б-ка им. М. Е. Салтыкова-Щедрина ; сост. В. И. Лукьяненко. – Ленинград, 1973. – Вып. 1 : 1523–1600. – 197 с.; Лукьяненко, В. И. Каталог белорусских изданий кирилловского шрифта XVI–XVII вв. (1491–1600) / В. И. Лукьяненко. – Ленинград, 1975. – Вып. 2 : 1601–1654. – 266 с.

17. Афанасьева, Т. А. Каталог белорусских кириллических изданий конца XVII–XVIII вв. / Т. А. Афанасьева ; Гос. публ. б-ка им. М. Е. Салтыкова-Щедрина ; сост. Т. А. Афанасьева. – СПб., 1993. – Вып. 3 : (1693–1800 гг.). – 103 с.

18. Вознесенский, А. В. Каталог белорусских изданий кирилловского шрифта XVI–XVIII вв. из собрания отдела редких книг Российской национальной библиотеки / А. В. Вознесенский ; сост.: А. В. Вознесенский, Н. В. Ни-

колаев, [рец.: А. А. Савельев, М. А. Шибаяев]. – СПб. : РНБ, 2019. – Вып. 1 : 1523–1600 гг. – 224 с.; Вып. 2 : 1601–1654 гг. – 212 с.

19. **Мінскія выданні 1622–1917 гг.** : каталог / склад. Л. Доўнар // Кніжная справа ў Мінску (канец XVIII – пачатак XX ст.) / Л. Доўнар. – Мінск : БДУКМ, 2015. – С. 236–590.

20. **Баўтовіч, М.** Кнігадрук у Полацку (1774–1829) : бібліяграфічнае выданне / М. Баўтовіч. – Полацк : Выдавецкая ініцыятыва “Полацкае лядо”, 2018. – 204 с.

21. **Жумарь, С. В.** Оккупационная периодическая печать на территории Беларуси в годы Великой Отечественной войны / С. В. Жумарь ; БелНИИДАД. – Минск, 1996. – 286 с.

22. **Туронок, Ю.** Мадэрная гісторыя Беларусі / Ю. Туронок. – Вільня : Інстытут беларусістыкі, 2006. – 877 с.

23. **Подпольная и партизанская печать Беларуси:** газеты, листовки, рукописные материалы, стенгазеты [Электронный ресурс] / Нац. б-ка Беларусі, Белорус. гос. музей истории Великой Отечеств. войны, Нац. арх. Респ. Беларусь при поддержке Нац. комис. Республики Беларусь по делам ЮНЕСКО ; сост. А. В. Белый ; науч. ред.: Л. Г. Кирухина, С. И. Азаронок. – Минск : НББ, 2009. – 1 эл. опт. диск (CD-ROM).

24. **Пазацэнзурны перыядычны друк Беларусі (1971–1990)** : каталог / склад. : Ю. Лаўрык, Л. Андросік. – Менск : БААЦ, 1998. – 170 с.

25. **Без цензуры:** периодика “самиздата” до и после распада СССР в фондах Российской национальной библиотеки : каталог / Рос. нац. б-ка ; [сост. А. С. Асватуров, М. А. Семёнова ; ред. Н. Ю. Стамат]. – СПб. : РНБ, 1999. – 59 с.

26. **Нацыянальная кніжная палата** [Электронны рэсурс]. – Рэжым доступу: be.natbook.org.by/statistika-pechati/pechat-belarusi-v-cifrah-za-proshlye-gody.

27. **Указатель православных изданий, вышедших в Беларуси (1983–2003)** / склад. Т. А. Самайлюк // Православная книга в Беларуси / Т. А. Самайлюк. – Минск : Православное братство в честь Святого Архистратига Михаила в г. Минске, 2005. – С. 57–127.

28. **Кіпель, В.** Беларускі друк на Захадзе : бібліяграфія / В. Кіпель, З. Кіпель ; пад рэд. Ю. Гарбінскага і Л. Юрэвіча = Kipel, V. Belarusian Publishing in the West : a bibliography / V. Kipel, Z. Kipel ; ed. by J. Garbinski & L. Yrevich. – Нью-Ёрк ; Варшава, 2006. – 714 с.

29. **Гарбінскі, Ю.** Беларускі рэлігійны друк на Захадзе: пэрыёдыка, графічныя друкі, 1945–2005 : periodicals and graphic prints, 1945–2005 / Ю. Гарбінскі. – Нью-Ёрк ; Варшава : Беларускі Інстытут Навукі й Мастацтва, 2009. – 888 с.

Славутыя асобы

Ірына ГРАДОЎКІНА,

загадчык навукова-даследчага аддзела бібліяграфіі

Нацыянальнай бібліятэкі Беларусі

АЛЯКСЕЙ САПУНОЎ У ІНФАРМАЦЫЙНЫХ РЭСURСАХ НАЦЫЯНАЛЬнай БІБЛІЯТЭКІ БЕЛАРУСІ

Мінулы, 2021 год у Нацыянальнай бібліятэцы Беларусі прайшоў пад знакам такой славутай асобы, як Аляксей Парфенавіч Сапуноў (1851–1924), вядомы гісторык, архівіст, археограф, краязнаўца, грамадскі дзеяч. Адбыўся цыкл навуковых і асветніцкіх мерапрыемстваў да 170-годдзя з дня яго нараджэння, частка з якіх была прысвечана адначасова і 100-гадоваму юбілею галоўнай бібліятэкі краіны [1]. Сярод імпрэз – выстава “Руплівец беларускай даўніны” ў Музеі кнігі, круглы стол “Аляксей Сапуноў: спадчына збіральніка віцебскай даўніны”, адкрытая лекцыя прафесара В. Цяпловай “Аляксей Сапуноў – царкоўны гісторык” і інш. Святкаванне юбілею знакамитага навукоўца ў краіне працягваецца і сёлета, паколькі існуюць розначытанні ў даце яго нараджэння. Гэта зручная нагода, каб яшчэ раз, напярэдадні стагоддзя НББ, згадаць асобу, з якой бібліятэку звязваюць трывалыя стасункі.

Постаць Аляксея Сапунова, безумоўна, займае асаблівае месца ў айчынным навучы і культуры. Яго ўклад у вывучэнне Віцебшчыны цяжка пераацаніць: вельмі мала такіх тэм па гісторыі краю, якія б ён не асвятліў у сваіх працах. У фондах Нацыянальнай бібліятэкі Беларусі за-

хоўваецца найбольш поўная ў краіне калекцыя твораў вучонага, а таксама частка яго асабістага кнігазбору, якая была набыта ў 1923 г. пры непасрэдным удзеле дырэктара тагачаснай Беларускай дзяржаўнай і ўніверсітэцкай бібліятэкі І. Сіманоўскага [2]. Асаблівую каштоўнасць уяўляюць кнігі з аўтографамі, экслібрысамі, дарчымі надпісамі А. Сапунова.

Лічавыя копіі выданняў (як з фондаў Нацыянальнай бібліятэкі, так і атрыманыя з іншых устаноў) размешчаны ў электроннай бібліятэцы, у тым ліку ў межах тэматычнай калекцыі “Крыніцы па гісторыі Беларусі канца XVIII – пачатку XX ст.”. У анлайн-энцыклапедыі “Беларусь у асобах і падзеях” пададзена біяграфічная інфармацыя, дапоўненая паўнатэкставымі, бібліяграфічнымі, выяўленчымі і іншымі матэрыяламі. Звесткі пра шэраг дакументаў (творы А. Сапунова і публікацыі пра яго), якія адсутнічаюць у фондах НББ, можна знайсці ў электронным інфармацыйным рэсурсе (ЭІР) “Нацыянальная бібліяграфія Беларусі”.

Акрамя дзейнасці па фарміраванні буйных ЭІР, у апошні час у Нацыянальнай бібліятэцы Беларусі склалася практыка рэалізацыі асобных

мультымедыйных праектаў – своеасаблівых інфармацыйных комплексаў, прысвечаных гісторыі беларускіх гарадоў, дзейнасці знакамітых асоб, устаноў навукі, адукацыі, культуры, іх навуковай і асветніцкай спадчыне і г. д. Карыстальнік такога рэсурсу атрымлівае адзіную кропку доступу як да электронных вобразаў аўтэнтычных дакументаў, так і да вынікаў навуковага асэнсавання тэмы, аналітыка-сінтэтычнай апрацоўкі інфармацыі. Пры рэалізацыі падобных праектаў выкарыстоўваецца комплексны падыход: не толькі праводзіцца збор бібліяграфічнай інфармацыі і алічбоўка выданняў, але і рыхтуюцца разнастайныя матэрыялы (навуковыя артыкулы, біяграфічныя даведкі, хронікі падзей і інш.), падбіраецца ілюстрацыйнае, гукавое абрамленне, каб стварыць “атмасферу” часу [3].

Адзін з такіх рэсурсаў быў прысвечаны памятным кніжкам беларускіх губерняў – штогадовым афіцыйным выданням губернскіх статыстычных камітэтаў (ГСК). Разам з іншымі мясцовымі выданнямі памятных кніжкі ўяўляюць для гісторыкаў і краязнаўцаў асаблівую каштоўнасць, бо дазваляюць ва ўсіх падрабязнасцях узнавіць карціну паўсядзённага жыцця губерні, асобных населеных пунктаў і мясцовасцяў, атрымаць звесткі пра склад і заняткі жыхароў, стан прыроды, эканомікі, культуры, побыту за значны храналагічны перыяд (сярэдня XIX ст. – 1917 г.). Выдадзеныя невялікімі тыражамі, губернскія памятных кніжкі з самага выхаду ў свет станавіліся бібліяграфічнай рэдкасцю.

Вынікам рэалізаванага ў НББ на працягу 2011–2014 гг. навукова-выдавецкага праекта стала стварэнне поўных лічбавых калекцый памятных кніжак беларускіх губерняў з фондаў айчынных і замежных бібліятэк. Разам з разнастайнымі суправаджальнымі матэрыяламі яны знайшлі адлюстраванне ў адпаведных мультымедыйных выданнях. Гэтыя кампакт-дыскі створаны па ўсіх пяці губернях, што маюць дачыненне да беларускай гісторыі, быў здзейснены шэраг перавыданняў [4].

У рабоце над падрыхтоўкай памятных кніжак Віцебскай губерні Аляксей Сапуноў браў самы актыўны ўдзел. Ён не раз абіраўся правадзейным членам Віцебскага губернскага статыстычнага камітэта, на працягу даволі доўгага часу (1901–1907, 1913–1917) выконваў абавязкі сакратара ГСК і ў істотнай ступені вызначаў выдавецкую палітыку камітэта. У выпуску памятнай кніжкі на 1881 г. упершыню быў змешчаны яго артыкул “Исторические сведения о витебских замках”. У наступныя гады на старонках віцебскіх памятных кніжак былі надрукаваны працы Сапунова “Несколько слов о еврейском населении г. Витебска”, “Исторический и статистический очерк Витебской губернии”, “Исторические судьбы края, известного под именем польских инфлянт”, “Памятники времен древних и новейших в Витебской губернии” (у 1903 г. выйшла таксама асобнай кнігай), “Исторический очерк 50-летия Витебского губернского статистического комитета” і інш. Дзейнасць А. Сапунова ў справе стварэння каштоўнай крыніцы гістарычнай і краязнаўчай інфармацыі адлюстравана ў электронным выданні “Памятные книжки Витебской губернии (1861–1914)” (Мінск: НББ, 2011; 2014, 2-е выд.) [5].

Як вядома, Аляксей Парфенавіч быў ганаровым і правадзейным членам іншых навуковых, культурных, грамадскіх таварыстваў і ўстаноў. Адна з такіх арганізацый, з дзейнасцю якой вучоны быў звязаны непасрэдным чынам, – Віцебская вучоная архіўная камісія (ВВАК), якая існавала на працягу 1909–1919 гг. У яе абавязкі ўваходзілі ахова помнікаў гісторыі і культуры, што знаходзіліся на тэрыторыі губерні, збіранне прадметаў даўніны, даследаванне і папулярызацыя гісторыі роднага краю, выданне ўласных “прац”, апісанняў архіваў, правядзенне археалагічных даследаванняў і раскопак і г. д. ВВАК падтрымлівала сувязі з вялікай колькасцю навуковых арганізацый Расійскай імперыі і іншых краін. Нягледзячы на кароткі перыяд існавання, адсутнасць належнай матэрыяльнай базы, камісія стала навуковым, культурным, адукацыйным цэнтрам, вакол якога групавалася мясцовая інтэлігенцыя.

Аляксей Сапуноў быў адным з ініцыятараў стварэння камісіі. Пацверджанне гэтага факта знаходзім у справаздачы ВВАК за першы год яе існавання: “Мысль об учреждении в г. Витебске ученого общества с целью изучения истории и древностей Витебской губернии возникла много ранее 1909 года среди известных по изучению местного края лиц, во главе которых стоял крупный местный ученый Алексей Парфенович Сапунов” [6, с. 1]. Па ініцыятыве камісіі адкрылі Віцебскі настаўніцкі інстытут, а ў 1911 г. – Віцебскае аддзяленне Маскоўскага археалагічнага інстытута. З 1913 г. Сапунова прызначылі прафесарам апошняга, ён чытаў там курс “Помнікі даўніны і іх ахова”. Удзел вучонага ў рабоце ВВАК падрабязна разглядаецца ў мультымедыйным выданні НББ “Деятельность Витебской ученой архивной комиссии (1909–1919): документы и материалы” (2017), падрыхтаваным у межах навукова-даследчай работы “Виртуальная реконструкция документаў і матэрыялаў па рэгіянальнай гісторыі Беларусі” [7].

У ходзе праекта праводзіліся вывучэнне гістарычных крыніц, а таксама збор электронных копіяў дакументаў і матэрыялаў. Гэта дазволіла назапасіць шмат крыніц пра дзейнасць

ВВАК, ажыццявіць іх комплекснае навуковае даследаванне (у крыніцазнаўчым, персанальным і іншых аспектах) і зрабіць даступнымі шырокаму колу карыстальнікаў. Даследаванні здзяйсняліся ў плённым супрацоўніцтве з шэрагам арганізацый і асоб (Віцебская абласная бібліятэка, Віцебскі абласны краязнаўчы музей, гістарычны факультэт Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта, Нацыянальны гістарычны архіў Беларусі, віцебскія краязнаўцы-аматары).

Першы раздзел выдання – “Основные вехи Витебской ученой архивной комиссии”. На падставе розных дакументаў складзена падрабязная хроніка падзей гісторыі ВВАК, у т. л. адлюстраваны ўдзел А. Сапунова ў яе працы. Тут прыводзяцца звесткі пра ролю вучонага ў заснаванні камісіі, згадваюцца іншыя факты з яго біяграфіі. Так, напрыклад, змешчаны звесткі пра тое, што ў 1909 г. пры ВВАК пачала стварацца бібліятэка – гэта быў трэці па велічыні кнігазбор дарэвалюцыйнага Віцебска. Частку кніг для бібліятэкі перадалі са сваіх збораў члены камісіі, сярод іх быў і Аляксей Парфенавіч. У 1910 г. вучоны перадаў музею ВВАК вітрыну з прадметамі, знойдзенымі ім пры раскопках Люцынскага могілніка, 26 верасня 1910 г. на адным з пасяджэнняў камісіі прачытаў даклад “Белоруссия и белорусы”.

Асобнае месца ў выданні займае раздзел персаналій. Як вядома, персанальны склад ВВАК быў вельмі значны: некалькі соцень прозвішчаў, сярод якіх – вядомыя навукоўцы, краязнаўцы, грамадскія, ваенныя, рэлігійныя дзеячы, калекцыянеры і інш. А. Сапуноў, нягледзячы на тое, што з 1907 г. як дэпутат Дзяржаўнай думы жыў у Санкт-Пецярбургу, браў актыўны ўдзел у працы ВВАК, прысутнічаў на пасяджэннях, выступаў з дакладамі. Быў ганаровым членам ВВАК, удзельнічаў таксама ў рабоце Асобай камісіі для разбору і прывядзення ў вядомасць архіўных спраў губернскага праўлення, з 1913 да 1917 г. займаў пасаду таварыша старшыні. Доўгі час лічылася, што ў гісторыі ВВАК былі тры старшыні (В. Арсеннеў, У. Кадыгробаў і К. Ціхаміраў). Паводле архіўнага дакумента з фондаў Дзяржаўнага архіва Расійскай Федэрацыі (праякол агульнага сходу ВВАК ад 29 лістапада 1918 г.), які выявіў вядомы даследчык М. Шумейка, Сапуноў быў абраны чарговым (чацвёртым) старшынёй камісіі. Праўда, на гэтай пасадзе ён прабыў нядоўгі час: неўзабаве ВВАК спыніла сваё існаванне. У электронным выданні змешчаны біяграфічныя матэрыялы пра А. Сапунова, звесткі пра публікацыі аб яго жыцці і дзейнасці, шэраг паўнатэкставых матэрыялаў.

Для мультымедыйнага выдання падрыхтаваны бібліяграфічны паказальнік, у якім адлюстроўваюцца як самі выданні Віцебскай вучонай ар-

хіўнай камісіі, так і публікацыі яе супрацоўнікаў, а таксама работы, прысвечаныя дзейнасці ВВАК. Значная частка бібліяграфічных запісаў дапоўнена спасылкамі на лічбавыя копіі дакументаў. Як вядома, ВВАК выдавала працы па гісторыі, геаграфіі, этнаграфіі, археалогіі Віцебшчыны, былі выдадзены “Труды Витебской ученой архивной комиссии” (1910), тры выпускі зборніка “Полоцко-Витебская старина” (1911–1916). У падрыхтоўцы гэтых выданняў А. Сапуноў браў непасрэдны ўдзел. На кампакт-дыску змешчаны бібліяграфічныя звесткі і копіі такіх прац вучонага, як “Белоруссия и белорусы”, “Исторический очерк Витебской Белоруссии”, “Чей прах покоится в нише Полоцкого Софийского собора?”, «“Чертеж” гор. Витебска 1664 года», “Сказания исландских или скандинавских саг о Полоцке, князьях полоцких и р. Западной Двине”, надрукаваных як у зборніках ВВАК, так і ў выглядзе асобных адбіткаў.

У некаторых запісаных на кампакт-дыску архіўных дакументах, арыгіналы якіх захоўваюцца ў Нацыянальным гістарычным архіве Беларусі, таксама сустракаецца прозвішча А. Сапунова. Тое ж тычыцца і экспанатаў з былых збораў музея ВВАК, фотаздымкі якіх пададзены Віцебскім абласным краязнаўчым музеям. У мультымедыйным рэсурсе змешчана інфармацыя і пра асобнікі выданняў з фондаў НББ, якія раней належалі да кнігазбораў камісіі (са штампамі ВВАК, паметамі, дарчымі надпісамі і г. д.), а таксама з аўтографамі яе супрацоўнікаў. Напрыклад, адно з такіх выданняў – экзэмпляр “Полоцко-Витебской старины” (вып. 2) – з аўтографам А. Сапунова.

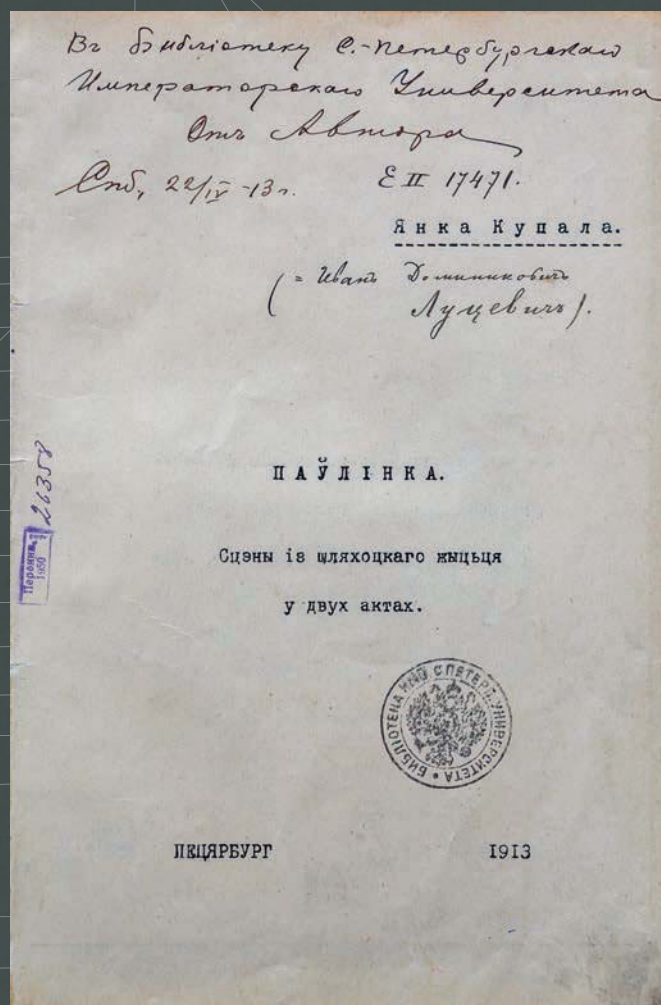
З канца 2020 г. Нацыянальная бібліятэка Беларусі пачала рэалізацыю навукова-даследчай работы “Беларуская бібліяграфія ў асобах”. Прадметам даследавання выступаюць асобы, якія займаліся складаннем бібліяграфічнай прадукцыі, арганізацыяй бібліяграфічнай дзейнасці, яе тэхналагічным і метадычным суправаджэннем, тэарэтычнымі пытаннямі бібліяграфіі, а таксама ўдзельнічалі ў адукацыйным працэсе. Храналагічныя рамкі даследавання – без абмежаванняў (прыкладна з XV ст. і да сёння). Практычным вынікам праекта павінна стаць друкаванае даведчанае выданне. Сярод персон – як асобы, што былі звязаны з бібліяграфіяй непасрэдна, працавалі ў бібліятэках, так і прадстаўнікі іншых напрамкаў і сфер дзейнасці (выдаўцы, навукоўцы, педагогі, урачы, літаратары, грамадскія, палітычныя, рэлігійныя дзеячы, краязнаўцы, архівісты і інш.).

У гэтым рэсурсе А. Сапуноў, чья дзейнасць была шматграннай і шматаспектнай, паўстане перад намі і як бібліёграф. Яго грунтоўныя гісторыка-краязнаўчыя працы “Летопись г. Витебска” (1882), “Витебская старина” (1883–1888), “Полоцкий Софийский собор” (1888), “Двин-

І МУДРАСЦІ, І ВЕДАЎ ХРАМ

ДА 100-ГОДДЗЯ НАЦЫЯНАЛЬНАЙ БІБЛІЯТЭКІ БЕЛАРУСІ

Янка Купала ў 1904 г.

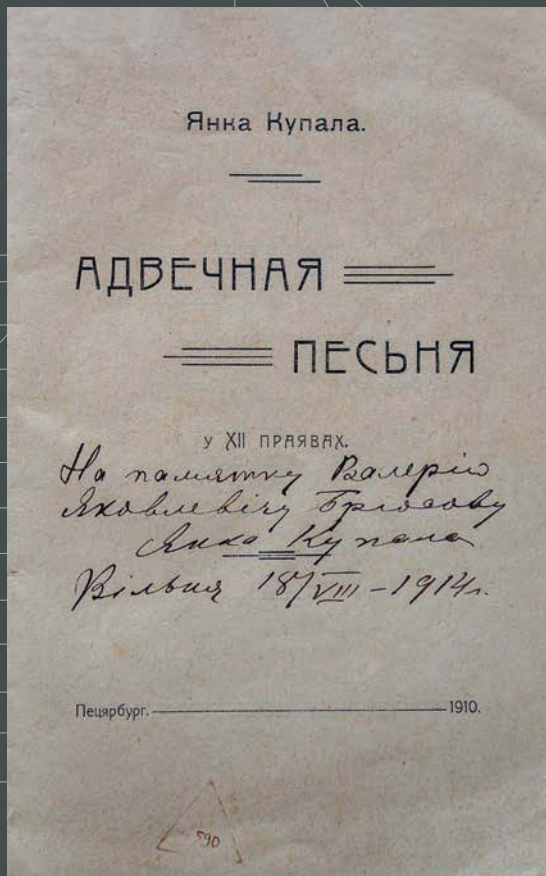
Дарчы надпіс
Янкі Купалы.

Дом паэта ў Мінску
на вуліцы
Кастрычніцкай, 40.

З фондаў Дзяржаўнага
літаратурнага музея
Янкі Купалы.

І МУДРАСЦІ, І ВЕДАЎ ХРАМ

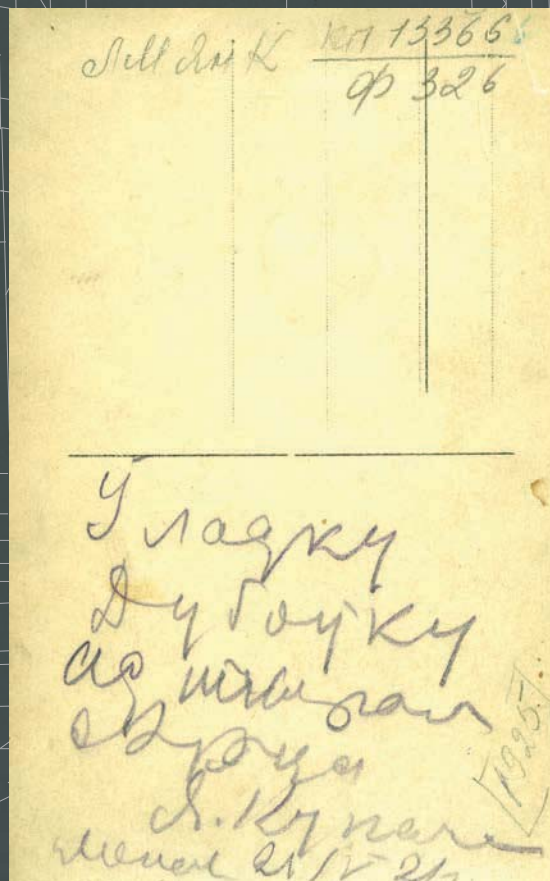
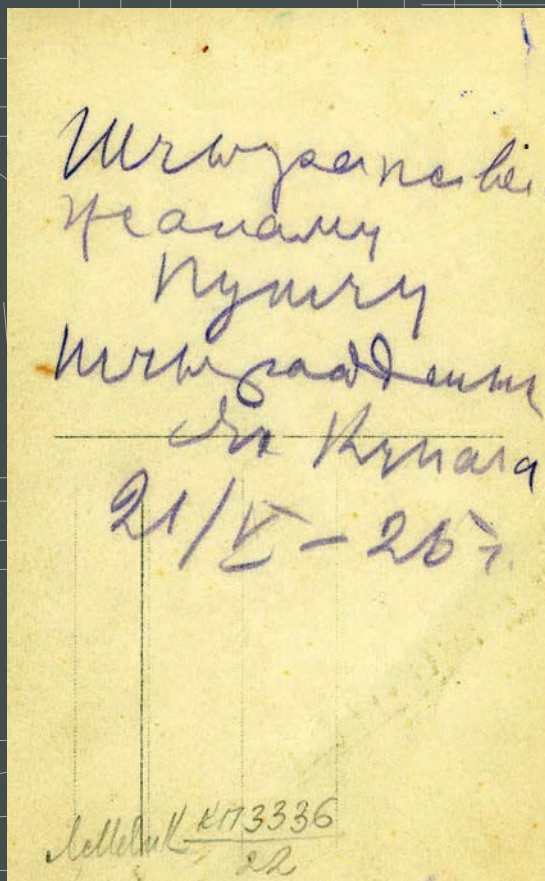
ДА 100-ГОДДЗЯ НАЦЫЯНАЛЬнай БІБЛІЯТЭкі БЕЛАРУСІ

Янка Купала
ў 1940 г.

Дарчыя надпісы
Янкі Купалы
В. Брусаву,
Я. Пушчу,
У. Дубоўку.

З фондаў
Дзяржаўнага
літаратурнага
музея Янкі Купалы.

ские, или Борисовы камни” (1890), “Архив Полоцкой духовной консистории” (1898), “Река Западная Двина: историко-географический обзор” (1893) заснаваны на багатай крыніцазнаўчай базе, бібліяграфічныя звесткі пра якую змешчаны ў падрадкавых заўвагах, тэкстах ці дадатках. Вучоны з’яўляецца аўтарам працы “Белорусская библиография вообще и Витебской Белоруссии в частности” (ч. 1; 1913), якая засталася неапублікаванай [8]. Рукапіс захоўваецца ў Віцебскім абласным краязнаўчым музеі, у 2021 г. дэманстраваўся ў Музеі кнігі НББ на юбілейнай выставе, прысвечанай славу таму навукоўцу.

Спіс літаратуры

1. “Руплівец беларускай даўніны”: да 170-годдзя з дня нараджэння Аляксея Сапунова і 100-годдзя Нацыянальнай бібліятэкі Беларусі [Электронны рэсурс] // Нац. б-ка Беларусі. – Мінск, 2021. – Рэжым доступу: <https://www.nlb.by/by/events/376188>.
2. Захарава, Т. М. Кнігазбор А. П. Сапунова ў фондах Нацыянальнай бібліятэкі Беларусі / Т. М. Захарава // Матэрыялы XVII Міжнар. кнігазнаўчых чытанняў, Мінск, 22–23 крас. 2021 г. / [рэдкал.: Р. С. Матульскі (старшыня) і інш.]. – Мінск, 2021. – С. 250–254.

3. Градоўкіна, І. У. Віртуальныя праекты Нацыянальнай бібліятэкі Беларусі (да Года малой радзімы) / І. У. Градоўкіна // Культура Беларусі: рэаліі сучаснасці : VIII Міждунар. навуц.-практ. конф., посвяц. Году малой родины в Респ. Беларусь (Мінск, 10 окт. 2019 г.) : сб. науч. статей / [редкол.: А. А. Корбут (пред.) и др.]. – Мінск, 2019. – С. 147–154.

4. Кузьмініч, Т. Лакальныя электронныя калекцыі як сродак стварэння крыніцазнаўчай базы гістарычных і краязнаўчых даследаванняў (на прыкладзе Памятных кніжак беларускіх губерняў) / Т. Кузьмініч, В. Саітава // Бібліятэчны свет. – 2012. – № 5. – С. 19–20.

5. Памятные книжки Витебской губернии (1861–1914) [Электронный ресурс] / Нац. б-ка Беларусі ; сост.: И. В. Грядовкина, В. П. Лапо ; под науч. ред. Т. В. Кузьминич. – Минск : НББ, 2011. – 1 электрон. оптический диск (DVD-ROM).

6. Отчет о деятельности Витебской ученой архивной комиссии за первый год ее существования : с 31 мая 1909 г. по 31 августа 1910 г. – [Витебск : б. и., 1910]. – 12 с.

7. Деятельность Витебской ученой архивной комиссии (1909–1919): документы и материалы [Электронный ресурс] / Нац. б-ка Беларусі [и др.] ; авт.-сост.: Т. В. Кузьминич [и др.]. – Минск : НББ, 2017. – 1 электрон. оптический диск (DVD-R).

8. Сапунов, А. П. Беларуская бібліографія ўвогуле і Віцебскай Беларусі ў частнасці. Вып. 1 / А. П. Сапунов. – [Віцебск, 1913]. – Рукапіс.

У дапамогу педагогу

Людміла КАМАРОЎСКАЯ,
загадчык аддзела экскурсійна-метадычнай работы
Нацыянальнай бібліятэкі Беларусі

ПРАЕКТ “СЛАВУТЫЯ ІМЁНЫ БАЦЬКАЎШЧЫНЫ” Ў НАЦЫЯНАЛЬНАЙ БІБЛІЯТЭЦЫ БЕЛАРУСІ

Нацыянальная бібліятэка Беларусі – захавальніца і транслятар агульначалавечых духоўных каштоўнасцей, скарбніца культурных дасягненняў народа. Заснаваная 100 гадоў таму, яна арганічна ўпісалася ў найноўшую гісторыю Беларусі, сама стала гісторыяй, адбіткам назапашанага вопыту нацыі і папулярызатарам гэтага вопыту.

Узвядзенне новага будынка паспрыяла ўзняццю на якасна новы ўзровень усіх сфер дзейнасці бібліятэкі, пашырэнню яе функцый як галоўнага інфармацыйнага і сацыякультурнага цэнтра краіны.

Праектаванне сацыякультурнай дзейнасці адбывалася ў адпаведнасці з Канцэпцыяй стварэння рэспубліканскага інфармацыйнага і сацыякультурнага цэнтра на базе будынка дзяржаўнай установы “Нацыянальная бібліятэка Беларусі” і замацавана Статутам НББ. Гэтыя дакументы вызначылі кірункі і навацыйнага развіцця бібліятэкі, пашырэнне яе магчымасцей і задач як шматфункцыянальнага цэнтра.

Галоўная задача сацыякультурнай дзейнасці бібліятэкі – фарміраванне і задавальненне ін-

фармацыйна-асветніцкіх, культурна-творчых, рэкрэацыйна-аздараўленчых запатрабаванняў і інтарэсаў наведвальнікаў бібліятэкі і яе персаналу.

Падчас арганізацыі сацыякультурнай прасторы былі вылучаны прыярытэтыя кірункі дзейнасці: культурна-відовішчны, галерэйна-выставачны, музейны, экскурсійны, рэкламны, фізкультурна-аздараўленчы.

Экскурсійнай рабоце належыць адна з найважнейшых роляў у фарміраванні пазітыўнага іміджу ўстановы. Першымі наведвальнікамі новага будынка бібліятэкі 16 чэрвеня 2006 г. сталі менавіта экскурсанты. Усяго за перыяд 2006–2021 гг. бібліятэку наведалі больш за 720 тысяч чалавек у складзе каля 50 тысяч экскурсійных груп.

На працягу 15 гадоў экскурсійная дзейнасць удасканалвалася і трансфармавалася. Варта заўважыць, што змяніўся ўзростава склад наведвальнікаў. Калі адразу пасля адкрыцця новага будынка асноўнай катэгорыяй (53%) былі маладыя экскурсанты ва ўзросце пасля 18 гадоў, то

цяпер гэта дзеці і падлеткі (75%). Названыя паказчыкі абумоўлены тым, што спачатку на экскурсіі прымалі вучняў з 12 гадоў. З унясеннем змен у “Правілы экскурсійнага абслугоўвання аб узросце экскурсантаў” і з увядзеннем паслуг “Дзень нараджэння ў Бібліятэцы” і “У гасцях у кніжнай скарбніцы” ўзрост экскурсантаў пачаў памяншацца (цяпер з 7 гадоў).

У бібліятэцы можна замовіць 30 відаў экскурсій, пры распрацоўцы і правядзенні якіх прымяняецца дыферэнцаваны падыход: улічваецца ўзрост мэтавай аўдыторыі, асаблівасці ўспрымання ёю інфармацыі, а таксама мэта наведвання. Так, за апошнія пяць гадоў распрацаваны інтэрактыўная экскурсія “Ажыўшыя кнігі”, экскурсія-квэст “У пошуках спадчыны Францыска Скарыны”, інклюзіўная экскурсія “Мінск на далонях” з элементамі яснай мовы.

З 2016 г. рэалізоўваецца праект “Славуцкія імёны Бацькаўшчыны” (разлічаны ў першую чаргу на педагогаў і навучэнцаў), які ўяўляе сабой цыкл інтэрактыўных вучэбна-пазнавальных экскурсій, прысвечаных класікам беларускай літаратуры і дзеячам культуры. Ідэя стварэння такой формы працы з маладым пакаленнем узнікла па прычыне неабходнасці выкарыстання і папулярызавання фондаў НББ і ў той жа час павышэння эфектыўнасці супрацоўніцтва арганізацый культуры з устаноўмі адукацыі, стымулявання зацікаўленасці з боку настаўнікаў і навучэнцаў у наведванні бібліятэкі. Таму пры распрацоўцы навучальна-пазнавальных экскурсій “Славуцкія імёны Бацькаўшчыны” выкарыстоўваецца інфармацыйныя рэсурсы бібліятэкі, улічваецца юбілейныя даты беларускага календара і вучэбная праграма па вучэбных прадметах “Беларуская літаратура” і “Мастацтва” для ўстаноў агульнай сярэдняй адукацыі.

Цяпер распрацаваны экскурсіі, прысвечаныя жыццёваму і творчаму шляху Францыска Скарыны, Еўфрасінні Полацкай, Францішка Багушэвіча, Якуба Коласа, Янкі Купалы, Максіма Багдановіча, Янкі Маўра, Кандрата Крапівы, Міхася Зарэцкага, Уладзіміра Караткевіча, Васіля Быкава, Марка Шагала, а таксама экскурсія “Помнім боль і страты твае, Беларусь...” (творчасць Аркадзя Куляшова, Максіма Танка, Пімена Панчанкі перыяду Вялікай Айчыннай вайны, творы ваеннай тэматыкі Івана Шамякіна).

Цыкл штогод дапаўняецца новымі імёнамі. Гэта дае магчымасць наведваць бібліятэку на працягу некалькіх гадоў запар і кожны раз знаёміцца з новай інфармацыяй пра жыццё і творчасць яскравых прадстаўнікоў беларускай літаратуры і культуры.

У 2021 г. у межах праекта “Славуцкія імёны Бацькаўшчыны” была распрацавана экс-

курсія з элементамі тэатральнай пастаноўкі “Дакрануцца да казкі”, арыентаваная на вучняў 1–5-х класаў. Падчас яе правядзення дэманструецца міні-спектакль аб правілах паводзін у бібліятэцы.

Цікавае да Нацыянальнай бібліятэкі Беларусі ў перыяд неспрыяльнай эпідэміялагічнай сітуацыі захавалася дзякуючы экскурсіям адукацыйнай накіраванасці. Колькасць наведванняў праекта “Славуцкія імёны Бацькаўшчыны” была наступная: 2019 г. – 560 чалавек, 2020 г. – 152 чалавекі, 2021 г. – 2150 чалавек. Гэтыя паказчыкі сведчаць пра актуальнасць навучальна-пазнавальных экскурсій, пра іх запатрабаванасць. Акрамя таго, названыя лічбы паказваюць, што жывыя зносіны немагчыма чым-небудзь замяніць, яны надзвычай важныя пры фарміраванні ўменняў знаходжання ў сацыуме. Дзеці і падлеткі адчуваюць неабходнасць у задавальненні сваіх пазнавальных і адукацыйных запатрабаванняў.

Структура кожнай экскурсіі праекта “Славуцкія імёны Бацькаўшчыны” прыблізна аднолькавая і складаецца з дзвюх частак: першая – знаёмства з архітэктурнымі асаблівасцямі будынка Нацыянальнай бібліятэкі Беларусі, яе інфармацыйнымі рэсурсамі і паслугамі. Другая частка (інтэрактыўная) – самая вялікая і інфармацыйна насычаная. Матэрыялы да яе цалкам рыхтуюцца супрацоўнікамі аддзела экскурсійна-метадычнай работы. Наведвальнікам дэманструюцца:

- мультымедычная прэзентацыя пра жыццё і творчасць выдатнага дзеяча культуры;

- тэматычная кніжная выстаўка, якая выступае важным складальнікам навучальна-пазнавальных экскурсій і адлюстроўвае творчы шлях знакамітай асобы. Пры падборы матэрыялаў улічваецца ўзрост экскурсантаў. Сярод кніг, якія экспануюцца, абавязкова ёсць прыжыццёвыя выданні пісьменніка. З усімі экспанатамі з выстаўкі можна пазнаёміцца. Такі метады працы матывуе будучых карыстальнікаў бібліятэкі.

Пасля знаёмства з мультымедычнай прэзентацыяй удзельнікам экскурсіі прапановацца разгадаць крыжаванку і скласці пазлы, якія адпавядаюць вучэбнай праграме для ўстаноў агульнай сярэдняй адукацыі.

Акрамя таго, вучні бяруць удзел у літаратурнай віктарыне, размешчанай на электронным планшэце (яна распрацавана на аснове аднаго з твораў пісьменніка). Такая форма замацавання вучэбнага матэрыялу зарэкамендавала сябе як выдатны спосаб пабуджэння да актывізацыі пазнавальнай дзейнасці, фарміравання чытацкай культуры моладзі і атрымала высокую ацэнку педагогаў.

Ірына ЛАПЦЁНАК,
кандыдат філалагічных навук

ДАСЛЕДЧЫ ПАТЭНЦЫЯЛ КАМПАРАТЫВІСТЫКІ Ў СІСТЭМАЛОГІІ ВЯЧАСЛАВА РАГОЙШЫ

УДК 82:[81'255.2+81'42]Рагойша

Артыкул прысвечаны разгляду навуковай дзейнасці доктара філалагічных навук, прафесара В. Рагойшы. На аснове аналізу навуковых работ даследчыка раскрыта шматвектарнасць яго набыткаў у галіне літаратура- і перакладазнаўства. Вызначана, што вынікі навуковых даследаванняў В. Рагойшы, асаблівасці прымянення кампаратыўнага падыходу, вырацаваныя ім сістэмныя метадыкі ўтрымліваюць значны патэнцыял, які можа быць выкарыстаны літаратуразнаўцамі, лінгвістамі, перакладчыкамі, культуролагамі ў працэсе іх навукова-практычнай дзейнасці.

Ключавыя словы: *кампаратыўны падыход, літаратурныя ўзаемасувязі, паэтыка мастацкага твора, прыкладное літаратуразнаўства, мастацкі пераклад.*

The article is devoted to the consideration of the scientific activity of Doctor of Philology, Professor V. Rahoisha. Based on the analysis of the researcher's scientific works, the multi-vector nature of his activities in the field of literary and translation studies is revealed. It is determined that the results of scientific research by V. Rahoisha, the features of the comparative approach, the system methods developed by him contain significant potential that can be used by literary critics, linguists, translators, cultural scientists in the course of their scientific and practical activities.

Вячаслаў Пятровіч Рагойша (нар. 5 чэрвеня 1942 г., в. Ракаў Валожынскага раёна) – адзін з найбольш аўтарытэтных у Беларусі і вядомых далёка за яе межамі даследчыкаў у галіне літаратура- і перакладазнаўства, пісьменнік, педагог, грамадскі і культурны дзеяч. Лаўрэат Міжнароднай літаратурнай прэміі імя І. Франко, акадэмік Міжнароднай акадэміі навук Еўразіі, старшыня Міжнароднага фонду Я. Купалы, старшыня секцыі беларускай мовы і літаратуры Рэспубліканскага навукова-метадычнага савета сродкаў навучання і Навукова-метадычнага савета па

вышэйшай гуманітарнай адукацыі Рэспублікі Беларусь, старшыня савета па абароне дысертацый па літаратуразнаўстве. Узнагароджаны за плённую навуковую і грамадскую дзейнасць ордэнам Ф. Скарыны, нагруднымі знакамі “Выдатнік адукацыі”, “Выдатнік друку Беларусі”, ганаровымі грамадскімі Савета Міністраў Рэспублікі Беларусь, Вышэйшай атэстацыйнай камісіяй Рэспублікі Беларусь, мае ганаровае званне “Заслужаны работнік БДУ”.

Навуковая школа В. Рагойшы, аўтара больш як 1000 навуковых публікацый, вылучаецца адметным спектрам разнастайных кірункаў. Зацікаўленні вучонага, актуальнасць прапанаваных ім канцэпцый і падыходаў патрабуюць грунтоўнага разгляду, з мэтай як вывучэння і аналізу, так і навуковай пераемнасці, выкарыстання ў навукова-практычнай дзейнасці. Да 80-годдзя даследчыка філалагічны факультэт Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта запланаваная шэраг праектаў, мэта якіх – паглыбленне ў яго “сістэмалогію”. Сярод іх Рэспубліканскі навукова-практычны семінар “В. Рагойша – вучоны, педагог, пісьменнік” і навукова-метадычны семінар для студэнтаў, аспірантаў і прафесарска-выкладчыцкага складу “Педагагічная дзейнасць В. Рагойшы” (да 55-годдзя яго навукова-педагагічнай дзейнасці).

Парадыгма даследаванняў В. Рагойшы ўключае шырокі спектр вядучых навуковых кірункаў: вершазнаўства, гісторыя беларускай літарату-

ры, развіццё літаратурных узаемасувязей, тэксталагія, тэорыя і практыка мастацкага перакладу, музея- і краязнаўства. І ў кожным з іх ён аўтар навуковых адкрыццяў, што ўплываюць на развіццё беларускай навукі.

Навуковыя погляды, ідэі, высновы выкладзены даследчыкам у шматлікіх выданнях, якія ўзнялі тэорыю літаратуры ў Беларусі канца ХХ – пачатку ХХІ ст. на якасна новы ўзровень: “Паэтычны слоўнік” (1979, 1987, 2004), “Гутаркі пра верш: Метрыка. Рытміка. Фаніка” (1979), “Тэорыя літаратуры ў тэрмінах” (2001), “На шляху да Парнаса: даведнік маладога літаратара” (2003), “Літаратуразнаўчы слоўнік: тэрміны і паняцці” (2009), “Уводзіны ў літаратуразнаўства” (2010, 2012; з М. Кенькам і Т. Марозавай), “Беларускае вершаванне” (2011), “Верш. Паэзія: энцыклапедычны даведнік” (2020) і інш. Па гэтых дапаможніках, якія вылучаюцца дэталёва распрацаваным, сістэматызаваным і даступным метадалагічным інструментарыем, навучалася некалькіх пакаленняў педагагічных работнікаў, філолагаў, журналістаў, пісьменнікаў.

Літаратуразнаўчыя выданні В. Рагойшы адыгралі значную ролю ў развіцці беларускай навукі. Так, выхад першага выдання “Паэтычнага слоўніка” ў 1979 г. стаў найважнейшай падзеяй у інтэлектуальным жыцці краіны, «бо такога грунтоўнага выдання, прысвечанага аналізу паэзіі, у беларускім літаратуразнаўстве яшчэ не было. Сціпла названая “слоўнікам”, кніга Вячаслава Пятровіча фактычна ўяўляла сабой грунтоўную паэтычную энцыклапедыю, якая зводзіла ў адно і ўніфікавала асобныя элементы беларускай “алгебры гармоніі» [4, с. 125]. Пасля выхаду другога выдання ў 1987 г. “яшчэ больш актывізавалася вывучэнне тэорыі літаратуры як у акадэмічнай, так і ва ўніверсітэцкай навуцы, што дало магчымасць арганізаваць адпаведныя структуры – сектар тэорыі літаратуры ў Інстытуце літаратуры імя Я. Купалы НАНБ і кафедру тэорыі літаратуры ў БДУ” [4, с. 126].

Работы В. Рагойшы вылучаюцца прымяненнем кампаратыўнага і міждысцыплінарнага падыходаў. Вячаслаў Пятровіч адзін з першых у Беларусі пачаў рознабакова і комплексна разглядаць спецыфіку нацыянальнай літаратуры на шырокім славянскім матэрыяле, у агульнаеўрапейскім кантэксце: “ён па сутнасці ўпершыню ў айчыннай навуцы аб літаратуры зрабіў найгрунтоўнейшы аналіз нацыянальнай версіфікацыі на шырокім еўрапейскім і сусветным фоне, здолеў упісаць эвалюцыю нацыянальных жанравых форм у сілавое поле сусветных традыцый” [5, с. 91].

Праблема параўнальна-гістарычнага і супастаўляльна-тыпалагічнага даследавання літаратуры, тыпалагічных сыходжанняў, аналогій, адпаведнікаў, культурных і гістарычных сувязей, рэцэпцый – магістральны напрамак даследчай дзейнасці Вячаслава Пятровіча, у рамках яко знаходзяць адлюстраванне як унікальнасць спадчыны нацыянальных літаратур, кантэкст іх функцыянавання і асаблівасці ўзаемасувязей, так і індывідуальнасць аўтараў і іх творчае сугучча.

Тэарэтыка-метадалагічнае вывучэнне сучаснага стану літаратурнай кампаратывістыкі і перспектывы яе развіцця праведзены В. Рагойшам у работах “Беларуская літаратура ХХ ст. у сістэме ўсходнеславянскай міжлітаратурнай супольнасці” (2008), “Параўнальная паэтыка і паэтычны ўзаемапераклад” (2011) і інш. Даследчыкам разгледжаны пытанні генетычна-тыпалагічных праяў культурнага памежжа, беларуска-іншаславянскіх сувязей, развіцця блізкароднасных літаратур, іх напоўненасці і ўзаемадачынненняў як з яў нацыянальных культур. На думку аўтара, даследаванне ўсходнеславянскай міжлітаратурнай супольнасці (УМС) знаходзіцца на пачатку аналітычнага вывучэння. Акцэнтным аспектам яе развіцця В. Рагойша лічыць характар супольнасці як цэласнай, дынамічнай, функцыянальнай сістэмы: “У сучаснай сістэмолагіі сцвердзілася разуменне сістэмы як комплексу ўзаемасадзейных элементаў, для якіх характэрны іх узаемасувязь, асаблівае адзінства сістэмы і асяроддзя” [1, с. 145]. У адпаведнасці з гэтым тры элементы УМС (беларуская, руская, украінская літаратуры) разглядаюцца як аўтаномныя ўзаемазвязаныя субсістэмы ў сінхронным і дыяхронным вымярэннях.

Значнае месца адведзена даследчыкам збору і аналізу фактычнага матэрыялу па гісторыі славянскіх сувязей, які шырока прадстаўлены ў выданнях: “Карані дружбы: Беларуская-ўкраінская літаратурныя ўзаемасувязі пачатку ХХ ст.” (1973, з Т. Кабржыцкай), “Кантакты” (1982), “...І адгукнеца слова ў слове” (1992), “Мае браты, мае суседзі: творы пісьменнікаў бліжняга замежжа” (2008, з Т. Кабржыцкай), “Украінская літаратура і ўкраінска-беларускія літаратурныя ўзаемасувязі” (2012–2016, з Т. Кабржыцкай). Літаратурны працэс у іх паказваецца паралельна з развіццём культурных сувязей і ўзаемадачынненняў. Нямала навуковых работ прысвечана выдатным асобам сусветнай літаратуры (А. Ганчар, Р. Квітка-Аснаўяненка, А. Міцкевіч, Д. Паўлычка, М. Рыльскі, І. Франко, Т. Шаўчэнка і інш.).

Супастаўляльны аналіз праводзіцца ў цеснай сувязі кампанентаў формы і зместу, з улікам адметнасці станаўлення і развіцця творчай асобы аўтара, яе пошукаў і стасункаў. Так, аналізуючы змест верша “За ўсё...” Я. Купалы, В. Рагойша пісаў: “Няўжо не чуцён у гэтых словах водгалас боскай пушкінскай ліры? І не ў сэнсе пераймання, паўтарэння, эпігонства, а – узнясення да Пушкіна, на вышыні добра, гуманізму, свабоды?” [2, с. 122]. Даследчык адзначаў разнастайнасць вершаваных форм, увасобленых у творчасці песняра, яго наватарства ў асваенні новых форм, прыўнесены з чужой глебы: “Янка Купала не проста абжываў для беларускай паэзіі некаторыя, невядомыя ёй раней формы верша (напрыклад, санет, брахікалан і інш.), але і свядома ствараў новыя. Паэт узяў культуру беларускага верша на сусветную вышыню, як ніхто з беларускіх паэтаў, пасадзейнічаў развіццю тэхнікі вершавання, прыўнёс у беларускае і ўсё славянскае вершаскладанне свае рытмы, інтанацыі, накрэсліў найбольш перспектыўныя шляхі, якімі зараз развіваецца беларускі верш” [2, с. 123].

Асабліва вылучаў В. Рагойша ролю творчай асобы ў развіцці міжславянскіх літаратурных сувязей. Ім праведзены шматлікія даследаванні, прысвечаныя вядомым беларускім пісьменнікам (сярод апошніх выданняў “Мой Трыглаў: Янка Купала, Якуб Колас, Максім Багдановіч”, 2012; “Дзесяць саг пра Караткевіча”, 2020; публікацыі па творчасці А. Лойкі, М. Ларчанкі, А. Мальдзіса, С. Панізніка, І. Шамякіна і інш.).

Цяжка пераацаніць унёсак В. Рагойшы ў развіццё тэорыі і практыкі мастацкага перакладу. Тэарэтычную аснову беларускай школы мастацкага перакладу складаюць манаграфічныя даследаванні “Пераклаў Якуб Колас...” (1972), “І нясе яна дар...: Беларуская паэзія на рускай і ўкраінскай мовах” (1977), “Проблемы перевода с близкородственных языков: Белорусско-украинский поэтический взаимоперевод” (1980) і інш. Вячаслаў Пятровіч разглядае мастацкі пераклад як кампаратыўную з’яву, на характар і ўзровень якой уплываюць ступень развітасці нацыянальнай літаратуры-ўспрымальніцы, багацце перакладчыцкіх традыцый, моўная, этнаграфічна-бытавая, культурная, палітычная блізкасць народаў, якім належаць літаратуры, з якой і на якую перакладаецца твор. Даследчык вызначыў асноўныя тыпы, спосабы і формы літаратурнай рэцэпцыі, функцыі мастацкага перакладу, адметнасць аўтарскага і аўтарызаванага перакладу, праблемы бікультурнасці, білітаратурнасці, чытацкага білінгвізму, увёў паняцце “параўнальная паэтыка” ў перакладазнаўчы дыскурс.

Сярод разгледжаных ім стасункаў супастаўленне паэтыкі твораў не толькі тыпалагічна блізкіх моў. Артыкул “Танец у кандалах (Пра пераклад беларускай паэзіі на кітайскую мову)” прысвечаны аналізу ўзнаўлення на кітайскай мове твораў М. Танка. Дагэтуль метадыка перакладу беларускай паэзіі на кітайскую мову ні ў Беларусі, ні ў Кітаі не закраналася. Супастаўляльны аналіз паказаў, што пераклад эквівалентны арыгінальным тэкстам паводле змястоўна-семантычнага нападнення, але не эквірымічны – сілаба-танічныя вершы ўзнаўлены не гэлюйшы (што бліжэй па рытміцы да арыгінала), а верлібрам.

Сутнасць параўнання і супастаўлення як метадалагічных прыёмаў кампаратывістыкі вучоны звязвае не толькі з вылучэннем падабенстваў і адрозненняў пэўных кампанентаў арыгінальнага і перакладнага твораў, але і з узаемным супастаўленнем, якое ўключае выяўленне іх уздзеяння на творчасць пісьменніка і на развіццё літаратуры. Так, аналізуючы перакладчыцкі вопыт М. Багдановіча, даследчык адзначаў, што своеасаблівым доказам дасканаласці ўласных санетаў паэта можа служыць узнаўленне ім “Санета” А. Арвера. Дзякуючы перакладу М. Багдановіч узбагаціў беларускую паэзію новымі відамі і жанрамі.

Вячаслаў Рагойша стварыў выдатныя партрэты майстроў беларускага мастацкага перакладу – М. Багдановіча, Ю. Гаўрука, А. Зарыцкага, Я. Коласа, К. Крапівы, Я. Купалы, Я. Сямяжона і інш. Сярод апошніх яго адкрыццяў у галіне прыкладнага перакладазнаўства – вершавальнае наватарства Францішка Скарыны. Практыка перакладу знайшла адбітак ва ўзнаўленні на беларускай мове аповесці “Цені забытых продкаў” (1980) М. Кацюбінскага, раманаў “Твая зара” (1985) А. Ганчара, “Марыя з палыном у канцы стагоддзя” (1990) У. Яварыўскага, кнігі твораў “Народзе мой...” (2006) І. Франко, драмы-феерыі “Лясная песня” (2021) Л. Украінкі. У аўтарскую анталогію “Вочы ў вочы, мыслі ў мыслі” (2013) увайшлі перастварэнні з украінскіх, грузінскіх, літоўскіх, казахскіх, сербскіх, харвацкіх, баснійскіх паэтаў. Акрамя таго, Вячаслаў Пятровіч – укладальнік арыгінальных перакладных выданняў – анталогіі верша Я. Купалы “А хто там ідзе?” (1982, з Я. Раманоўскай; 2018, з А. Ляшковіч), санетаў Я. Купалы на еўрапейскія мовы (2002, з Ж. Дапкюнас), твораў з літаратурна-блізкага замежжа “Мае браты, мае суседзі...” (2008, з Т. Кабржыцкай), перакладаў “І мёртвым, і жывым, і ненароджаным...” з Т. Шаўчэнкі (2014, з Т. Кабржыцкай).

Пытанні вывучэння нацыянальнай літаратуры разглядаюцца даследчыкам з улікам інтэграцыйнай фалькларыстыкі. З яго ўдзелам на кафедры тэарэтычнага і славянскага літаратурназнаўства БДУ склалася вядомая ў краіне фалькларыстычная навуковая школа, прадстаўленая выкладчыкамі і спецыялістамі вучэбна-навуковай лабараторыі (2005–2022), арганізаваны выпуск навуковага зборніка “Фалькларыстычныя даследаванні. Кантэкст. Тыпалогія. Сувязі” (2004–2022). В. Рагойша распрацаваў метадыку вывучэння літаратурных твораў у фалькларызаванай інтэрпрэтацыі, прааналізаваў дзейнасць гісторыка літаратуры Е. Казановіч, якая займалася запісамі беларускай вусна-паэтычнай творчасці ў пачатку XX ст., фальклорныя элементы ў мастацкім асэнсаванні М. Зарэцкага, навуковы дыскурс Я. Саламевіча. На аснове аналізу выкарыстання фальклору ў лібрэта камедыйнай оперы “Сялянка” (“Ідылія”) Вячаслаў Пятровіч вызначыў, што В. Дунін-Марцінкевіч – адзін з першых беларускіх фалькларыстаў.

Міждысцыплінарныя сувязі знайшлі адбітак і ў краязнаўчай дзейнасці даследчыка. На малой радзіме ў вёсцы Ракаў ён арганізаваў Ракаўскія чытанні (1996–2004), наладзіў выпуск культурна-асветнага выдання “Ракаўскі шлях” (2000–2008), публікацыі якога сталі асновай для стварэння зборніка да 550-годдзя горада “Наш гонар – Ракаў” (2015), падрыхтаваў анталогію “Люблю наш край... Валожыншчына літаратурная: паэзія, проза, драматургія, публіцыстыка, ліставанне” (2006), арганізаваў прыватны Музей поліэтнічнай культуры заходнебеларускага мястэчка. Сабраныя даследчыкам (разам з яго спадарожніцай Т. Кабржыцкай) прадметы, дакументы і выданні ілюструюць сувязі беларускай, рускай, украінскай, польскай і яўрэйскай культур.

Кампаратыўныя даследаванні В. Рагойшы праводзяцца і на аснове матэрыялаў музейных і архіўных фондаў. Яго звязваюць цесныя сувязі з Дзяржаўным літаратурным музеем Янкі Купалы (падрыхтоўка каталогаў, даведнікаў, навуковых зборнікаў, арганізацыя і правядзенне Міжнародных Купалаўскіх чытанняў і інш.). У артыкуле “Напісанае – застаецца!” Вячаслаў Пятровіч звяртае ўвагу, што ў музейных выданнях зафіксаваны *“несмяротныя духоўныя скарбы, да якіх будуць звяртацца наступныя пакаленні даследчыкаў...”* [3, с. 142]. Музейныя каталогі ён прапаноўвае выкарыстоўваць і ў якасці дыдактычнага матэрыялу падчас адукацыйнага працэсу: *“на інскрыптах песняра можна ўбачыць літаратурнае і ўвогуле грамадскае асяроддзе, у якім жыў і тварыў ён, беларуска-інша-*

краінныя сувязі, так званыя масты дружбы, якія ён наладжваў і мацаваў... як ішло нараджэнне (станаўленне, шліфоўка) таго ці іншага мастацкага твора...” [3, с. 142].

Вячаслаў Рагойша выявіў і апублікаваў шэраг невядомых матэрыялаў па беларускай літаратуры XIX і XX ст., творчасці М. Багдановіча, А. Гаруна, Я. Коласа, Я. Купалы, З. Нагродскага, С. Палуяна, Старога Уласа, М. Танка, Цёткі і інш. На аснове архіўных даследаванняў створаны выданні “Напісана рукой Купалы: Архіўныя знаходкі” (1981), “Вяршыні: З невядомага і забытага пра Я. Купалу, Я. Коласа і М. Багдановіча” (1991) і інш. Ва ўнікальныя хрэстаматыі “Беларуская літаратура XIX ст.” (1971, з С. Александровічам і А. Лойкам), “Беларуская літаратура XIX ст.” (1988, з А. Лойкам), “Украінская літаратура” (2004, з Т. Кабржыцкай, П. Навойчыкам, Э. Дзюкавай) увайшлі звесткі пра малавядомых аўтараў і іх творы. Дзякуючы Вячаславу Пятровічу былі ўведзены ў навуковы зварот матэрыялы дзённіка расійскага вучонага, літаратуразнаўца і перакладчыка А. Дэйча, што змяшчаюць адметныя факты з эвакуацыйнага жыцця Я. Коласа.

Такім чынам, вопыт супастаўляльных назіранняў, адлюстраваны ў навуковых работах Вячаслава Рагойшы, адрозніваецца шматаспектнасцю зместу і функцыянальнага прымянення. Сістэматызаваныя кампаратыўныя інтэнцыі даследчыка – аснова аналізу мастацкіх твораў, вывучэння адметнасці творчых індывідуальнасцей іх аўтараў, своеасаблівасці развіцця і ўзаемадзеяння літаратур. Патэнцыял кампаратыўныя В. Рагойшы заключаецца ў экстрапаляцыі тэарэтыка-метадалагічных, эмпірычных і інструментальных вынікаў яго даследаванняў у навукова-практычны дыскурс сучаснага літаратура- і перакладазнаўства.

Спіс літаратуры

1. **Рагойша, В. П.** Беларуская літаратура XX ст. у сістэме ўсходнеславянскай міжлітаратурнай супольнасці / В. П. Рагойша // Феномен пагранічча : польская, украінская і беларуская літаратура – уплывы і ўзаемаўзбагачэнне. – Мінск : Кнігазбор, 2008. – С. 144–152.
2. **Рагойша, В. П.** Вяршыня беларускага паэтычнага трыглава / В. П. Рагойша // Веснік Інстытута культуры Беларусі. – 2012. – № 1. – С. 121–123.
3. **Рагойша, В. П.** Напісанае – застаецца! / В. П. Рагойша // Польша. – 2012. – № 7. – С. 140–151.
4. **Шамякіна, Т. І.** Вячаслаў Пятровіч Рагойша : да 75-годдзя вучонага-літаратуразнаўца / Т. І. Шамякіна // Журнал Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта. Філологія. – 2017. – № 2. – С. 124–126.
5. **Штэйнер, І.** Настаўніку ў поясе пакланюся... / І. Штэйнер // Роднае слова. – 2002. – № 6. – С. 89–93.

Вячаслаў РАГОЙША,
доктар філалагічных навук

ЭЦЮДЫ АСПІРАНЦКАГА ЧАТЫРОХГОДДЗЯ

СПРОБА СТАЦЬ НАСТАЎНИКАМ

Асобныя перыяды чалавечага жыцця мож- на параўнаць з кругавярчэннем на розных па вышыні арбітах. Самая першая і самая нізкая – арбіта дашкольная, больш высокая – школьная, потым яшчэ вышэйшая – прафесійна-адука- цыйная (студэнцкая) і, нарэшце, найвышэйшая і найбольш працяглая – працоўная. У Космасе, каб перайсці з адной арбіты на другую, з ніжэй- шай на вышэйшую, трэба ўключыць рухавік. Гэ- так і на Зямлі: каб узняцца на наступную, больш высокую жыццёвую арбіту, патрэбна прыкласці пэўныя намаганні, падчас не малыя.

У 1963 г. мы, выпускнікі філфака БДУ, узды- маліся на працоўныя арбіты свайго жыцця. Як і ва ўсіх сярэдніх і вышэйшых навучальных ус- тановах краіны, многае значыла абавязковае дзяржаўнае размеркаванне на працу (а іншага тады і не было). Размеркаванне праводзілася звычайна вясной, улічвалася паспяховасць сту- дэнтаў у вучобе, удзел у грамадскай дзейнасці. Найлепшыя выпускнікі першымі выбіралі мес- ца працы, астатнія задавальняліся тым, што за- ставалася.

Я сярод некалькіх выпускнікоў-выдатні- каў размяркоўваўся адным з першых. Выбраў тагачасны Маладзечанскі раён, у які незадоў- га перад тым уліўся наш Радашковіцкі з маім Ракавам. Марылася папрацаваць настаўнікам беларускай мовы і літаратуры, але не ў Ракаў- ской СШ, дзе я, нядаўні выпускнік, пачуваўся б не надта камфортна, а ў сярэдняй школе ней- кага іншага мястэчка з багатай гісторыяй (каб разгарнуць у школе краязнаўчую працу), з ці- кавым і шматлікім настаўніцкім калектывам (каб было ў каго пераймаць вопыт), са зручным дарожным злучэннем (каб можна было пры патрэбе і ў Ракаў, і нават у Мінск пад'ехаць)... Некаторыя выпускнікі, што атрымалі накіра- ванне на працу ў далнія, прычым не свае, раё- ны, зайздросцілі мне. Але наперадзе ў нас за- ставаліся яшчэ дзяржаўныя экзамены і абаро- на дыпломных работ...

Дзяржаўныя экзамены я здаў на выдатна. На выдатна абараніў і дыпломную работу “Якуб Колас – перакладчык”, якой кіраваў прафесар М. Ларчанка. Як загадчык кафедры беларускай літаратуры, ён звычайна браў да сябе ў аспіран- туру найлепшых студэнтаў. Прыглядаўся да ды- пломнакаў як да магчымых аспірантаў. Мне вы-

далі чырвоны дыплом. Дакладней – не выдалі, а толькі выпісалі, паказалі. Дыпломы тады нам выдавалі толькі праз год, каб мы “замацаваліся” на месцы працы па размеркаванні і прывезлі на- лежныя даведкі. У дыплеме ў графе “Прысвоена кваліфікацыя” значылася: “Філолаг. Настаўнік беларускай і рускай мовы і літаратуры сярэд- няй школы”.

На чэрвеньскім пасяджэнні кафедры бе- ларускай літаратуры мяне як выпускніка-вы- датніка, што выявіў сябе і ў навуковай працы (улічваліся публікацыі і выступленні на навуко- вых канферэнцыях), аднагалосна рэкамендавалі ў аспірантуру. Падтрымалі маю кандыдатуру та- гачасныя дацэнты С. Александровіч, Д. Бугаёў, А. Лойка, М. Яфімава, а таксама – І. Навуменка, які заўважыў мяне, праўда, даволі позна, толь- кі на чацвёртым курсе, калі кіраваў у нас семі- нарам па сучаснай беларускай літаратуры. Та- ды, паводле яго слоў, ён “адкрыў Рагойшу”. Маю семінарскую работу па мастацкім майстэрстве Андрэя Макаёнка вызнаў як “найлепшую”.

Такім чынам, я па разнарадцы быў размер- каваны на працу настаўнікам беларускай мо- вы і літаратуры ў Маладзечанскі раён і, ра- зам з тым, атрымаў накіраванне ў аспіранту- ру пры кафедры беларускай літаратуры БДУ. Што рабіць? Каб паступіць у аспірантуру, трэ- ба ў верасні здаць тры экзамены: па спецыяль- насці, філасофіі і замежнай мове. А каб атры- маць месца настаўніцкай працы, трэба яшчэ ў ліпені ехаць у Маладзечанскі РАНА, бо ўжо у жніўні праца пачынаецца, праходзяць раён- ныя настаўніцкія канферэнцыі. Аднак хто ж мяне адпусціць з настаўніцкай працы, прычым у першыя яе месяцы, дзеля здачы экзаменаў у аспірантуру?

Праўда, была надзея, што дамоўлюся з РАНА. Уладкуюся ў школу і, паралельна з настаўні- кімі клопатамі, буду паступаць у аспірантуру, прычым калі не ў вочную, то ў завочную...

Аднак атрымалася не тое, што чакаў.

Маладжавы, але ўжо лысаваты работнік РАНА ўважліва пазнаёміўся з маімі дакумен- тамі. У душы варухнулася: ці не здасца знаё- мым яму маё прозвішча? Я ж ужо друкаваўся не толькі ў мясцовай маладзечанскай прэсе, але і ў рэспубліканскай перыёдыцы. Ды ні адна жылка не здрыганулася на суровым твары. Па- глядзеўшы на дадатак да дыплама, дзе значылі-

ся адны пяцёркі, заявіў катэгарычна: «Поедете в Н.! Там в неполной средней школе не хватает учителя английского языка. У вас ведь “отлично” по английскому языку?» Так, у мяне значылася “выдатна” па англійскай мове. Але ж пры чым тут яна? Ды і тая вёсачка Н. была ў самым паўночна-заходнім кутку раёна, туды і дарогі добраі не было. І я запярэчыў: «Так, па англійскай мове ў мяне “выдатна”, як і па іншых прадметах. Але ж я хачу працаваць па той спецыяльнасці, якую я спасцігаў...» – “У нас хватает учителей белорусского языка”, – абарваў мяне работнік РАНА. – “Нашто ж вы тады заяўку давалі?” – “Это не ваше дело!” – “Я маю права выкладаць яшчэ і рускую мову і літаратуру... – “Вот в Н. на полставки можете и русский язык преподавать. Денег заработаете”. – “А што можаце яшчэ прапанаваць?” – “Ничего!.. Смотрите, а то и это место потеряете”. На гэтым наша размова і скончылася.

Вяртаўся я ў Мінск з горкім настроем, але з цвёрдым намерам: буду паступаць у аспірантуру! Ёсць яшчэ цэлы жнівень і частка верасня, каб падрыхтавацца да экзаменаў. Не можа быць, каб добра не здаў экзамены, каб не паступіў! І буду не проста настаўнікам, а настаўнікам настаўнікаў. Як мае любімыя выкладчыкі – Ларчанка, Лойка, Навуменка...

А калі не паступлю, такое месца, як у школьцы вёскі Н., заўсёды знойдзецца.

Праз два месяцы я стаў аспірантам.

АСПИРАНТУРА

Калі студэнцкія гады называюць залатым часам у жыцці чалавека, то аспіранцкія можна было б назваць плацінавымі. За аспіранцкі час здаецца гэтак званы кандыдацкі мінімум (тры экзамены: па філасофіі, замежнай мове і спецыяльнасці) і пішацца кандыдацкая дысертацыя. Я не кажу: і абараняецца. Бо толькі менш за 20% выпускнікоў аспірантуры абараняе дысертацыі ў тэрмін. Вядома, і для аспірантаў наладжваюць некаторыя лекцыі, заняткі, але ў асноўным ты вольны распараджацца часам. Калі хочаш – ідзі працаваць у бібліятэку, а не – працуй дома. Адсюль – тая метафарычная плаціна...

Доўгі час у нас перад аспірантурай не існавала аднагадовай магістратуры як формы і сродку 2-й ступені навучання ў ВНУ. Цяпер жа пасля магістратуры ў аспірантуры вучацца не тры, а два гады. Дык чаму ж тады ў назве гэтага эса *чатырохгоддзе?* Справа ў тым, што трохгадовы тэрмін навучання нам, хто паступіў у аспірантуру ў сярэдзіне 1960-х гг., на цэлы год падоўжыла служба ў арміі.

Усе вайсковаабавязаныя хлопцы, студэнты вышэйшых навучальных устаноў, нават тыя, хто

адслужыў у арміі, калісьці абавязкова праходзілі вайсковае навучанне паралельна з набыццём той ці іншай спецыяльнасці. Ва ўсіх ВНУ былі ваенныя кафедры, хлопцы раз у тыдзень (наш курс па панядзелках) слухалі лекцыі па розных вайсковых дысцыплінах, займаліся страявой падрыхтоўкай або ў артпарку вывучалі розныя віды гармат (з нас рыхтавалі артылерыстаў). Навучанне працягвалася чатыры гады, завяршалася здачай дзяржаўных экзаменаў па вайскавай падрыхтоўцы і летняй стажыроўкай у адной з вайсковых частак. Пасля гэтага выпускнікам ВНУ разам з атрыманнем дыпламаў па спецыяльнасці прысвойвалі званні малодшых лейтэнантаў.

Так працягвалася амаль два пасляваенныя дзесяцігоддзі. Але вось насталі вядомыя валюнтарысцкія хрушчоўскія часы. Пачалося непрадуманае скарачэнне і афіцэрскага корпуса, і ўсёй Савецкай арміі. А ў пачатку 1960-х гг. за паўняць лакуны не было кім: настала пара прызываць у армію малалікіх нараджэнцаў перыяду Вялікай Айчыннай вайны і даваенных гадоў, якія цудам выжылі ў той суровы час. Таму сталі браць на вайсковую службу ўсіх, хто па той ці іншай прычыне застаўся дома, меў адтэрміноўку. У ВНУ ліквідавалі ваенныя кафедры, сталі прызываць у армію студэнтаў розных курсаў. Знікла выключэнне і для аспірантаў.

Здарылася гэта не ў 1963 г., калі мы, радасныя, ашчасліўленыя маладыя навукоўцы, пачалі навучанне ў аспірантуры, а ў другой палове 1964-га. Наш аспіранцкі інтэрнат знаходзіўся на Паркавай магістралі, якую потым перайменавалі ў праспект Машэрава, а ўрэшце – у праспект Пераможцаў. Інтэрнат, як і Дом спорту, мы, абітурыенты і студэнты малодшых курсаў, дапамагалі будаваць у самым канцы 1950-х гг. падчас камсамольскіх суботнікаў і нядзельнікаў. Цяпер на яго месцы стаіць шыкоўны гандлёвы дом.

Той будынак, дзе аспіранты пражылі менш за год (потым іх перавялі ў іншае месца), памятны мне знаёмствам, а пасля і пажыццёвай дружбы з адным маім верным сябрам – Пятром Ільічом Рогачам. Пятро ў тым самым годзе скончыў з чырвоным дыпламам географічны факультэт нашага ўніверсітэта (ён нават атрымліваў Ленінскую стыпендыю) і яго таксама рэкамендавалі ў аспірантуру. Засяляцца ў інтэрнат мы выпадкова прыйшлі ў адзін дзень. Помніцца, я звярнуўся да яго, незнаёмца, з нейкім пытаннем і, як звычайна, па-беларуску. Ён адказаў мне на добраі беларускай мове з натуральным акцэнтам. Пачалася прыязная гаворка. Мы тут жа папрасілі пасяліць нас разам. Тады аспіранты, у адрозненне ад студэнтаў, жылі ў пакоі ўсяго па два

чалавекі. Пасяліліся. Вырашылі некаторыя бытавыя праблемы. А вячэраючы “чым Бог паслаў”, пераказалі адзін аднаму свае біяграфіі.

Пятро нарадзіўся на Мядзельшчыне за тры дні да таго, як Чырвоная армія перайшла мяжу Польшчы, вызваляючы Заходнюю Беларусь. Рана страціў бацьку. У Слабодскую дзесяцігодку пайшоў у 1946 г. і скончыў яе выдатна (з адной чацвёркай па рускай мове) у 1956 г. Каб паступіць ва ўніверсітэт, два гады напрацоўваў патрэбны гады стаж. Спачатку па камсамольскай пуцёўцы скіраваўся на будаўніцтва Джэзказганскага металургічнага камбіната, потым прыехаў бліжэй да родных мясцін, стаў працаваць у Эстоніі на сланцавай шахце. У 1958 г. паспяхова вытрымаў уступныя экзамены на геаграфічны факультэт БДУ па спецыяльнасці “эканамічная геаграфія”.

Акуратнасць, дысцыплінаванасць, выдатная вучоба адразу, з першага курса, узвысілі аўтарытэт былога вясковага хлопца. Яго прызначылі старастам патоку. Функцыі гэтыя ён выконваў усе гады навучання. А калі наспела вытворчая практыка, яго паслалі ў Дзяржплан БССР. І там Пятро Рогач выявіў сябе з найлепшага боку. Пад кіраўніцтвам акадэміка В. Нямчынава ўдзельнічаў у распрацоўцы першага міжгалоўнага балансу рэспублікі – збіраў зыходныя дадзеныя, размяркоўваў іх па асобных галінах эканомікі... Гэта ў значнай ступені дазволіла яму паспяхова абараніць дыпломную працу і атрымаць рэкамендацыю ў аспірантуру. Што, урэшце, абумовіла нашу сустрэчу, знаёмства і сяброўства.

Усё далейшае жыццё Пятра Рогача адбывалася ўжо, як кажуць, на маіх вачах. І навучанне ў аспірантуры, і заляцанні да выпускніцы біяфака БДУ Надзеі Батурыцкай, а пасля і жаніцьба з ёй, і служба ў арміі, і рызыкаваны ўдзел Пятра і цяжарнай Надзеі ў нашым з Таццянай Кабржыцкай “вяселлі веку” ў Ракаве, у перыяд якога нарадзіўся сын Васіль, і праца Пятра ў Інстытуце эканомікі і эканоміка-матэматычных метадаў планавання пры Дзяржплане БССР (1967–1977), і абарона ім у 1973 г. дысертацыі, і доўгагадовая выкладчыцкая праца (з 1977 да 2013 г.) у Беларускай дзяржаўнай эканамічнай універсітэце. Натуральна, наша асабістая дружба з часам перарасла ў сямейную, што падмацоўвалася працай нашых жонак у Навукова-даследчым інстытуце педагогікі, актыўным удзелам у агульных сямейных падзеях і святах (абарона дысертацыі, нараджэнне дзяцей, атрыманне кватэр і інш.)...

Праўда, плацінай аспіранцкага жыцця нам з Пятром напоўніцу задаволіцца тады не ўдалося. Не паспелі мы ў першы вучэбны год на-

цешыцца, нават здаць кандыдацкі мінімум, як нас пачаў настойліва выклікаць ваенкамат. І Пятра Рогача разам з другім маім сябрам Леанідам Акаловічам восенню 1964 г. забралі ў армію. Служыць адправілі ў мотапяхоту ў Печыкаля Барысава. Мяне ж прызвалі крыху пазней, перад самым Новым годам.

АРМІЯ

У БДУ ваенную кафедру ліквідавалі, калі мы з Пятром былі на чацвёртым курсе. Ліквідавалі апошні сярэдні беларускі ВНУ, паколькі яго загадчык Герой Савецкага Саюза генерал-маёр А. Кірсанаў настойліва прасіў Маскву пакінуць “у выглядзе выключэння” яго хоць бы ў БДУ, адну на ўсё беларускія вышэйшыя навучальныя ўстановы. На жаль, не дазволілі. Каб стаць малодшым лейтэнантам, нам заставалася яшчэ паўгода павучыцца вайскавай справе і прайсці летнюю вайсковую стажыроўку. Большасць хлопцаў нашага курса тры-чатыры гады адслужылі ў арміі (без належнага працоўнага стажу або без армейскай службы тады паступіць у ВНУ было амаль немагчыма). Яны ведалі: іх зноў службы не забяруць. А навучацца вайскавай справе было для іх не надта лёгка: два разы на год трэба здаваць спецыяльныя экзамены, тэорыя артылерыі патрабавала ведання нават асноў вышэйшай матэматыкі... Таму калі ваенную кафедру закрылі, большасць радавалася.

А вось тыя, хто не служыў у арміі, у тым ліку нашы выкладчыкі з ваеннай кафедры, галовы апусцілі. Перад першымі паўставала рэальнасць вайскавай службы, а перад другімі – пошукі адпаведнай працы. Праўда, неўзабаве ўсе выкладчыкі няблага ўладкаваліся ў нашым жа БДУ. Генерал А. Кірсанаў стаў прарэктарам па адміністрацыйна-гаспадарчай справе, а яго былы падначалены, ад палкоўнікаў да маёраў і капітанаў, прыдаліся ці ў адміністрацыі ўніверсітэта, ці ў гаспадарчай службе (сталі камендантамі інтэрнатаў, вучэбных карпусоў). Мы ж у канцы 1964 г. надзелі вайсковую форму і на другім курсе аспірантуры, нягледзячы на ранейшае навучанне артылерыйскай справе, былі накіраваныя ў мотапяхоту. Толькі дзве льготы выпалі нам: аспірантаў не паслалі ў далёкія вайсковыя акругі СССР, а пакінулі службы ў Беларусі, і не тры гады, як звычайныя прызыўнікі, а два...

Я трапіў у Гродна, у мотастралковую часць. Відаць, улічылі мой аспіранцкі статус і накіравалі ў “элітную” спартыўную роту. З новага папаўнення роты я аказаўся адзін з вышэйшай адукацыяй, яшчэ два чалавекі – з сярэдняй, астатнія салдаты, якіх “падгрэблі” не толькі ў Беларусі, але ў розных кутках Расіі, у горных каў-

казскіх сёлах, мелі 7, 6 і нават 4 класы. А можа, і ўвогуле былі непісьменныя. Спачатку я не верыў гэтаму. Пасля ж, калі нават мой зямляк-беларус Мікола з-пад Баранавіч упрасіў мяне ад яго імя адказваць на лісты сваёй каханай, сумненняў не засталася. Мікола ўмеў пісаць толькі друкаванымі літарамі і дзяўчыне, якая скончыла сем класаў, адпісваць саромеўся...

Рота была “элітнай”. Але што з таго? Ніхто не вызваляў яе ні ад вайсковай муштры, навучання вайсковай справе, ні ад карапульнай службы, выканання бытавых работ (прыборка тэрыторыі, дзяжурства на кухні і інш.). Сапраўдныя спартсмены (а былі тут кандыдаты ў майстры і нават майстры спорту) часта ездзілі на розныя зборы, трэніроўкі, спаборніцтвы, а ўсе астатнія салдаты, як і я, павінны былі выконваць ускладзеныя на ўсю роту абавязкі. Асабліва дакучала частая начная карапульная служба – з аднастайнымі нуднымі інструкцыямі, праверкамі, недасыпамі...

Мне, як аднаму ў роце з вышэйшай адукацыяй, даверылі новую тады армейскую зброю – гранатамёт РПГ-7. Лічылі, відаць, што адукацыя дапаможа мне лепш трапіць у варожы танк. А можа, успомнілі ўніверсітэцкае навучанне артылерыі. Увесь час я і прабыў гранатамётчыкам, дзясяткі разоў трэніраваўся ў стральбе, аднак толькі адзін раз далі запусціць баявую гранату, дакладней – ракету. І ўсё ж я трапіў у цэль! Якраз у 1965 г. в’етнамцам для іх змагання з амерыканскімі агрэсарамі патрэбна была ваенная дапамога, і амаль усе салдаты нашай роты па прапанове камандзіра напісалі заявы з просьбай паслаць нас ваяваць за вольны В’етнам. Там бы я ўжо цяляў не ў фанерны, а ў сапраўдны танк, і мая грозная зброя прыдалася б як нідзе! Але амерыканцы ў тым годзе пакінулі В’етнам, і наша дапамога в’етнамскаму народу не спатрэбілася.

Кажуць: служба ў арміі – не маліна. Сапраўды, не маліна. Але сёння, з вышыні пражытых гадоў, магу сказаць: добра, што і ў арміі давялося паслужыць. Гора мучыць, ды жыць вучыць! Не маладым мяне прызвалі ў армію, я быў больш чым на два гады старэйшы за малодшага лейтэнанта, камандзіра нашага ўзвода. Перад гэтым спазнаў пяцігоддзе студэнцкага залатога часу і год – аспіранцкага плацінавага. Нялёгка мне даваліся маршы, кросы з усёй вайсковай выкладкай, вайсковыя вучэнні, палявыя заняткі. Часам не проста было наладжваць кантакты з саслужыўцамі іншага менталітэту, нацыянальнасці, характару. Выручалі цярплівыя доказы размовы, кампрамісы, традыцыйная беларуская талерантнасць. Ніколі не зазнаваўся, нікога не абражаў. Армію ўспрымаў як доўгачасовую

вымушаную камандзіроўку, падчас якой гартаваўся мой характар, пашыраліся веды, пазнанні людзей, грамадства.

Пэўным чынам і я ўпісаўся ў сістэму такой закрытай структуры, як армія. Мяне як літаратара і педагога выкарыстоўвалі дзеля наладжвання сувязі арміі з народамі (тады быў актуальным лозунг: “Армія і народ – адны!”). Помню, на мяне ўсклалі абавязак арганізаваць у нашай часці літаратурную сустрэчу з вядомым гродзенскім пісьменнікам-партызанам Аляксеем Карпюком. Пісьменнік хораша выступіў перад афіцэрамі і салдатамі. Поспех той сустрэчы прадвызначыў мой удзел у тыдні беларускай мовы і літаратуры ў нашай падшэфнай гродзенскай сярэдняй школе № 2. Я, салдат, у салдацкай форме, выступаў на добрай літаратурнай беларускай мове. Гэта падтрымала прэстыж мовы сярод вучняў, парадавала настаўнікаў. Пазней давялося нават выконваць ролю супрацоўніка НКВД у спектаклі па п’есе “Хто смяецца апошнім” Кандрата Крапівы...

Урэшце сярод пяці салдат з вышэйшай педагогічнай адукацыяй Гродзенскі абкам ЛКСМБ зацвердзіў мяне адным з кіраўнікоў летняга хлапачага лагера для “цяжкіх падлеткаў”. З усёй вобласці сабралі хлопчыкаў сярэдніх і старэйшых класаў з кепскімі паводзінамі (неслухі, забіякі, хлусы і інш.) і вырашылі ў агульным калектыве іх па-макаранкаўску належным чынам перавыхаваць. Патрэбных грошай у абкама камсамола, як заўсёды, не ставала. І каб не плаціць нанятым педагогам, камсамольцы звярнуліся да камандавання мясцовай вайсковай часці выдзеліць у якасці выхавачеляў салдат-педагогаў. Прычым лагер зрабілі не стацыянарны (на які таксама грошай не было), а рухомы, “на колах”. Грошай на транспарт таксама не хапала, таму вырашылі карыстацца талонамі аўтастопу. Каб зацікавіць такім летнім лагерам школьнікаў, вызначылі даволі працяглы і вельмі прывабны маршрут: Гродна – Вільнюс – Рыга – Талін – Ленінград. Кіраўнікам пяці груп, у кожную з якіх уваходзіла 20 “цяжкіх” хлопчыкаў, выдалі талоны аўтастопу, турысцкі рыштунак (рукзакі, палаткі і інш.), невялікія грошы на харчы і – у добры шлях!

Не стану расказваць пра той лагер “на колах”. Ён варты асобнага апаведу. Складанасці былі і з транспартам, і з начлегам, і з харчаваннем, і з надвор’ем... Часам здавалася: нашто пагадзіўся на такое? Лепш бы капаў акопы, бегаў кросы з поўнай выкладкай, хадзіў у каравул... З іншага боку, як я мог пражыць усё жыццё і не ўбачыць непаўторных краявідаў, прыгожых гарадоў, багатых музеяў, цікавых людзей?! Але самае галоўнае: калектывныя складанасці, цяж-

касці падарожжа, а таксама наймаверная прыгажосць убачанага паступова этычна і эстэтычна “выпроствалі” многіх падлеткаў, рабілі іх разумнейшымі, дабрэйшымі, спагаднейшымі. Адным словам – сапраўднымі людзьмі. А што гэта, як не жаданая плата педагогу за яго няпростую працу?

Гродзенскі абкам ЛКСМБ ўзнагародзіў усіх кіраўнікоў груп лагера “на колах” ганаровымі граматамі, а камандаванне часці – тыднёвым адпачынкам, які я выкарыстаў на паездку да бацькоў, сустрэчы з сябрамі. Праз нейкі час прыйшоў яшчэ адзін падарунак – ужо з Міністэрства абароны СССР: усім салдатам скарацілі тэрмін вайсковай службы на адзін год. У Марфлоце і авіяцыі сталі служыць не чатыры, а тры гады, у мотапяхоце не тры, а два. Нам жа, хто меў вышэйшую адукацыю, “вымушаную камандзіроўку” скарацілі да года. А ў дадатак да ўсяго тых, каго служба ў арміі заспела ў 1965 г., ўзнагародзілі медалём “Двадцать лет победы в Великой Отечественной войне 1941–1945 гг.”. Гэта мая першая заслужаная дзяржаўная ўзнагарода. Сапраўды заслужаная...

АБАРОНА ДЫСЕРТАЦЫІ

Быў гарачы чэрвень апошняга, 1967-га, аспіранцкага года. Гарачы ў прамым і пераносным сэнсе. У пераносным – найперш для мяне. Я рыхтаваўся да абароны дысертацыі на атрыманне навуковай ступені кандыдата філалагічных навук. А тут яшчэ нечаканыя пабочныя акалічнасці. Гэта была першая абарона на толькі што створаным у Беларускім дзяржаўным універсітэце спецыялізаваным вучоным савецце па філалогіі. А мой тагачасны напарнік – у будучыні доктар філалагічных навук вядомы дзіцячы пісьменнік Павел Ткачоў, з якім мы павінны былі абараняцца разам, – сышоў з дыстанцыі: не паспеў своечасова выдаць і разаслаць аўтарэферат сваёй дысертацыі па гісторыі і тэорыі памфлета. І я застаўся сам-насам...

Паспрабуйце адчуць мой стан 14 чэрвеня 1967 г., калі я стаяў за высокай трыбунай перад перапоўненай залай на Чырвонаармейскай вуліцы стольнага Мінска. Там калісьці размяшчаўся філфак БДУ, цяпер – гістарычны факультэт універсітэта. Я даводзіў членам вучонага савета слухнасць асобных палажэнняў свайго даследавання “Паэтыка Максіма Танка: Культура вобраза. Характар верша”. Дарэчы, на аснове гэтай працы я напісаў манаграфію, якая праз год выйшла ў выдавецтве БДУ і была хораша ўспрынята і самім Максімам Танкам, і шматлікімі крытыкамі. А тады ад зразумелага хвалявання нават аўдыторыю я бачыў як у тумане. Тым больш апошнія рады прысутных, дзе каля дзяўчат-ас-

пірантак сядзеў і нешта старанна занатоўваў (як мне здавалася) Уладзімір Караткевіч. З ім мы пазнаёміліся і нават пасябравалі (дзякуючы Адаму Мальдзісу) роўна год таму. І ён, запрошаны мной загадзя, знаходзіўся ў аўдыторыі сярод “групы падтрымкі”.

Абарона дысертацыі скончылася паспяхова: вучоны савет аднагалосна прысудзіў мне навуковую ступень кандыдата філалагічных навук. Праўда, у час абароны разгарнулася даволі вострая дыскусія пра разуменне самога тэрміна *паэтыка*. Некаторыя навукоўцы па-ранейшаму яго не прымалі (ён ім, відаць, нагадваў *генетыку*, якую нядаўна ганьбілі ў афіцыйным друку) ці, прынамсі, разумелі як сінонім паняцця *стыль твора*. Спрэчкі разгарнуліся таксама пра вартасць і неабходнасць не толькі для беларускай, але і для ўсёй тагачаснай савецкай паэзіі *верлібра* (свабоднага верша). Яго абаронцам – у паэзіі ўвогуле і ў творчасці М. Танка ў прыватнасці – якраз і выступалі. З маімі асноўнымі развагамі і навуковымі высновамі згадзіліся афіцыйныя апаненты: доктар філалагічных навук, прафесар Юльян Пшыркоў і тагачасны кандыдат філалагічных навук, дацэнт (пазней – доктар навук і нават акадэмік НАН Беларусі) Віктар Каваленка. Маю тэорыю верлібра падтрымаў і неафіцыйны апанент кандыдат філалагічных навук, дацэнт (пазней – доктар навук, член-карэспандэнт НАН Беларусі) Алег Лойка. Дапамог пры абароне і грунтоўны станоўчы водгук на аўтарэферат дысертацыі галоўнага тагачаснага спецыяліста па творчасці М. Танка загадчыка кафедры беларускай літаратуры Брэсцкага педінстытута імя А. С. Пушкіна Уладзіміра Андрэвіча Калесніка...

І калі старшыня вучонага савета прафесар Міхаіл Булахаў зачытаў цалкам станоўчае “Заключэнне” савета па выніках абароны дысертацыі і адкрытым галасаваннем яго зацвердзілі, адным з першых павіншаваць мяне падышоў У. Караткевіч. “Віншую, шчыра віншую! – сказаў ён, моцна ціснуўшы руку. – А яшчэ павіншую на другой частцы абароны”.

Традыцыйная “другая частка” праходзіла ў тагачасным кафэ “Тэатральнае” побач з Вялікім тэатрам оперы і балета. За гасцінным сталом рэй вёў мой навуковы кіраўнік прафесар М. Ларчанка. Ён таксама меў не абы-якія сантыменты да У. Караткевіча. Таму слова для вітання даў яму аднаму з першых.

«Слухай, стары! – звярнуўся да мяне Уладзімір Сямёнавіч, хоць гэты “стары” быў ад яго маладзейшы больш чым на дзесяць гадоў. – Усе мы, твае сябры, ад усяго сэрца (пры гэтым ён тэатральным жэстам прыціснуў руку да свай-

го сэрца) віншуем цябе з выдатнай абаронай кандыдацкай дысертацыі! Сапраўды, сёння ты нават няверцам даказаў, што наш Танк – гэта глабальная ракета. Сама абарона была такая выдатная, што ўжо сёння, не чакаючы зацвярджэння яе вынікаў Масквой (у часы СССР усе дысертацыі праходзілі афіцыйнае зацвярджэнне ў Маскве ўсесаюзнай Вышэйшай атэстацыйнай камісіяй), яшчэ да таго, як табе смачна ВАКнецца, мы вырашылі ўручыць табе свой дыплом. Паслухай...»

І Караткевіч зычным, артыстычна пастаўленым голасам, чаканячы кожнае слова, урачыста пачаў чытаць:

«Дыплём.

Шматпаважанаму мэтру, ілюстрысіме Рагойшу, як беларускія, так і іншыя элаквенцыі майстру, які вырас сам, без дапамогі тых, што “дапамагалі яму расці”, як сцвярджае ён у сціпласці сваёй.

На знак таго, што спасцігнуў ён навукі, што калі ёсць танк, то ён – глабальная ракета.

На знак таго, што кандыдат ён у правадзейныя члены акадэміі, а карэспандэнт-членам яму не быць, бо “ежалі розуму ў каго не хапае, але карысць навучы можа прынесці – тым лічыцца членамі-карэспандэнтамі”.

Табе ж прэзідэнтам акадэміі быці, або рэктарам быці, а іначай – не!!!»

Скончыўшы пад усеагульныя воплескі чытанне, Караткевіч ледзь не адным глытком апаражніў бакал шампанскага, а потым, шырока размахнуўшыся, ляснуў крышталёвым бакалам аб падлогу: “На шчасце!” Падышоў да Ларчанкі, папрасіў яго распісацца на “Дыплёме”, потым з гэтай жа просьбай – да Пшыркова, Лойкі, некаторых іншых членаў вучонага савета, пасля – пад бурныя воплескі – уручыў яго мне.

Што ж гэта быў за “дыплом”?

Ужо за святочным сталом, а асабліва пасля, уважліва разгледзеўшы разам з бацькам і маці дарунак (маці не прыехала з Ракава на абарону: “Баюся, сэрца не вытрымае ад перажывання...”), я сустрэўся з невядомым мне тады У. Караткевічам. Мне здавалася, што я ўжо добра ведаю яго як пісьменніка і як чалавека, асабліва за апошні год, калі мы сапраўды здружыліся, сталі “на ты” (аднойчы Уладзімір нават змусіў мяне выпіць на брударшафт). Не раз пераконваўся ў ягонай феноменальнай памяці: ён ведаў на памяць ледзь не ўсяго “Яўгена Анегіна” Пушкіна і “Новую зямлю” Якуба Коласа, на памяць чытаў цэлыя старонкі з “Вайны і міру” Льва Талстога, асобныя рускія і беларускія гістарычныя дакументы ў іх арыгінальным гучанні (што, дарэчы, выявілася і ў “Дыплёме”).

Захапляўся яго густым прыгожым барытонам, упэўніўся ў абсалютным музычным слыху, абазнанасці ў сусветным меласе. Прывык да яго зычнага, ні з чым не параўнанага смеху, да ягоных жартаў, да таго, што ён у любым калектыве мог, кажучы словамі Піліпа Пестрака, “даць нечаканасць”... І ўсё ж... Перада мной адкрыўся новы Караткевіч: ён, апрача ўсяго іншага, быў яшчэ і не абы-якім мастаком.

“Дыплём” быў намаляваны. На асобных лістках белай паперы, складзеных у кніжачку і апраўленых у вокладкі з такой жа паперы. Уся кніжачка, уключаючы і вокладкі, была запоўнена малюнкамі. На першай старонцы на фоне запаленай паходні словы: “На абароне адной дысертацыі. 1967 год. 14 чэрвеня”. Яшчэ ніжэй: “Мэтру Славу ад падмайстра Вовы Караткевіча”. Потым на асобных лістах-укладках ішлі – з належнымі подпісамі – арыгінальныя малюнкi Караткевіча аўтаручкай, запраўленай яго любімым чорным чарнілам. Гэта былі пераважна выявы ўдзельнікаў абароны дысертацыі: “Дзяўчаты на славутай абароне (1967 г.) Славы Рагойшы (1942 года)”, “На абароне дысертацыі” (М. Булахаў і Д. Бугаёў), «Неафіцыйны апанент на “імянінах дысертанта”» (А. Лойка), “На абароне дысертацыі Славы” (аўташарж Караткевіча), “Vers libre”, “Муза вянчае Славу” (мае шаржыраваныя выявы). Некалькімі скупымі штрыхамі Караткевіч не толькі схопліваў рэальныя абрысы тых ці іншых абліччаў, але імкнуўся таксама перадаць характар чалавека, наколькі можна было яго ўлавіць за пару гадзін знаёмства.

На сёмай старонцы змешчаны сам тэкст “Дыплёма”, працытаваны вышэй. Але і тут Караткевіч-жартаўнік застаўся верным сабе. Тэкст “завераны” своеасаблівай пячаткай, у цэнтры якой – смешная выява савы (сімвал мудрасці) на пастаменце з дзвюх кніжак, а па коле “пячаткі” – надпіс, стылізаваны пад даўніну: “Навукі юунакоў пітаюць”. І кручок подпісу...

Апошняя старонка вокладкі “Дыплёма” таксама не пустуе. На ёй – багіня Перамогі з запаленай паходняй, што сядзіць на спіне Льва як сімвале моцы і ўлады. І жартоўны подпіс, зноў у духу Караткевіча і нашага сяброўства: “Светачу чалавецтва ад сяброў-падсвечнікаў”...

Прызнаюся, з большай радасцю і хваляваннем я атрымаў у чэрвені гэты “Дыплём”, чым праз некалькі месяцаў з рук рэктара ўніверсітэта – зацверджаны ўсесаюзным ВАКам “Дыплом кандыдата наук”.

А з 1 верасня 1967 г., за месяц да заканчэння аспірантуры, я стаў выкладчыкам кафедры беларускай літаратуры БДУ.

Алена ЯРМОЛЕНКА,
кандыдат філалагічных навук

ДУХОЎНА-МАРАЛЬНАЯ ПАРАДЫГМА ТВОРЧАСЦІ ФЁДАРА ДАСТАЕЎСКАГА І МАКСІМА ГАРЭЦКАГА

УДК 821.161.3–19:09

У артыкуле праведзены параўнальны аналіз творчасці класікаў рускай і беларускай літаратуры Ф. Дастаеўскага і М. Гарэцкага. Вызначаны філасофская канцэпцыя і тыпалагічныя асаблівасці некаторых твораў. Засяроджана ўвага на асэнсаванні паняцця *духоўнасць* у творах пісьменнікаў, гуманістычнай традыцыі іх прозы.

Ключавыя словы: *духоўнасць, народ, вера, сялянін, грэшнік.*

The article compares the works of the classics of Russian and Belarusian literature F. Dostawski and M. Haretski. The philosophical concept and typological features of some works are defined. The focus is on the understanding of the concept of spirituality in the works of writers, the humanistic tradition of their prose.

Адзін з вызначальных фактараў чалавечага быцця, на якім заснавана ўзаемадзеянне асобы з грамадствам, – духоўнасць. Азначэнні гэтага тэрміна, нягледзячы на частае выкарыстанне, характарызуюцца разнастайнасцю з-за шыраты і шматфункцыянальнасці сфер ужывання. Існуюць “рэлігійныя” і “свецкія” азначэнні, важныя для разумення паняцця, якое накіроўвае жыццёвы шлях чалавека і яго дзейнасць.

Асэнсаванне духоўнасці фундаментальнае для даследавання класічнай літаратуры, асноўным напрамкам якой выступаюць пошукі ідэальнага, што выходзіць за рамкі фізічнага. Ідэальнае не можа разглядацца асобна ад выявы аб’ектыўнай рэальнасці, уласцівай суб’екту. Мастацкая выява ўтрымлівае адлюстраванне той ці іншай духоўнай каштоўнасці і звязана з прысутнасцю ідэальнага. Ідэальнае ў духоўнасці і ў творчасці пісьменніка – фундаментальны элемент; фарміруецца на базе ўстаноўленых соцыумам у працэсе развіцця маральных прынцыпаў, норм і законаў, змяненне якіх вядзе да трансфармацыі або дэградацыі грамадства.

Разуменне канцэпту *духоўнасць* адрозніваецца ў залежнасці ад гістарычнай эпохі і філасофскай школы. Платон у кнізе “Дзяржава” пісаў пра ідэю добра, ідэальных духоўных ведаў. Ідэальны пачатак Платон выразна структураваў і разумее як *першасутнасць*, а ўвесь матэрыяльны свет лічыў вобразным падабенствам, выяўленым у ніжэйшых рэчах: “Дык хіба не будзе дарэчы сказаць у абарону нашага погляду, што чалавек, які мае прыроджаную схільнасць да ведаў, з усіх сіл накіроўваецца да сапраўднага быцця? Ён не спыняецца на мностве рэчаў, толькі ўяўных існых, але няспынна ідзе наперад, і запал яго не заціхае да таго часу, пакуль ён не закране саму існасць кожнай рэчы тым у сваёй душы, чаму належыць дакранацца да такіх рэчаў, а належыць гэта роднаснаму ім пачатку” [1, с. 213–214].

Духоўнасць чалавека па-рознаму асэнсоўваецца ў свецкім і хрысціянскім свеце. У філасофіі і псіхалогіі яна абазначае найвышэйшы ўзровень развіцця і самарэгуляцыі асобы, асноўнымі крытэрыямі яе жыццядзейнасці выступаюць чалавечыя каштоўнасці: душэўнасць, маральнасць, інтэлектуальнасць, дабрадзейнасць [2]. Рэлігійнае паняцце духоўнасці выводзіцца за межы быцця душы (псіхікі) і суадносіцца з адной з сутнасных уласцівасцяў Бога; асаблівасцю духаў, якая адрознівае іх ад цялесных істот; далучэннем чалавека да Духа Святога; мерай набліжэння чалавека да Бога [3].

Найбольш блізкае для творчасці Ф. Дастаеўскага і М. Гарэцкага вызначэнне духоўнасці ў М. Бярдзьева: “Духоўнасць ёсць богачалавечы стан. Чалавек у духоўнай сваёй глыбіні далучаецца да боскага і з боскай крыніцы атрымлівае падтрымку. Вельмі важна яшчэ зразумець, што духоўнасць зусім не супрацьлеглая душы і целу, яна авалодвае імі і змяняе іх. Дух ёсць перш за ўсё вызваленчая і змяняльная сіла” [4, с. 161].

Канец XIX – пачатак XX ст. характарызуюцца пошукамі духоўнасці філосафамі, культуролагамі і пісьменнікамі. “Быццё душы”, адлюстраванне духоўнага жыцця чалавека, пошук маральнасці, інтэлектуальнасці, дабрадзейнасці аб’ядноўваюць творчасць класікаў рускай і беларускай літаратуры Ф. Дастаеўскага і М. Гарэцкага. Пісьменнікі асэнсоўваюць вобраз асобы, існаванне якой непарыўна звязана з аксіясферай. У герояў Ф. Дастаеўскага і М. Гарэцкага актуалізавана ацэнка саміх сябе, навакольнага свету, сацыяльна-культурных феноменаў, быцця ўвогуле. Ф. Дастаеўскі і М. Гарэцкі паказваюць асобу ў развіцці, у пошуку жыццёвага шляху, духоўна-маральных арыенціраў, якія дапамогуць растлумачыць светаўладкаванне, а таксама месца і ролі пратаганіста ў навакольным асяроддзі. Нярэдка ў пошуках сябе героі пісьменнікаў даходзяць да поўнага адчужэння ад рэчаіснас-

ці, ад соцыуму, адракаюцца ад усталяванага ладу жыцця, аксіялагічных устаноў, рэлігійных вераванняў, прынятых у грамадстве, але пасля доўгіх пошукаў знаходзяць апору ў традыцыйных хрысціянскіх каштоўнасцях.

Пісьменнікі аналізуюць такія маральныя канцэпты, як духоўныя і цялесныя асновы быцця чалавека, біяграфічныя і надэпахальныя сітуацыі чалавечага жыцця. Ф. Дастаеўскі і М. Гарэцкі па-свойму асэнсоўваюць антыноміі духоўнай сферы чалавечай дзейнасці: ганарлівасць і пакарлівасць, стварэнне і разбурэнне, грэшнасць і праведнасць. Творцы падрабязна аналізуюць духоўна-маральныя інтэнцыі асобы: імкненне да граху і дабрадзейнасці, веру, надзею, любоў. У эпічных творах Ф. Дастаеўскага і М. Гарэцкага адлюстраваны гендарныя і ўзроставыя асаблівасці духоўнага развіцця асобы пад уплывам фактараў прыватнага досведу і грамадскай дзейнасці. У аснове іх творчасці ляжыць адзіная філасофская канцэпцыя, выпрацаваная на працягу жыцця. На думку пісьменнікаў, носьбітам духоўнасці ў грамадстве з'яўляецца просты селянін. На базе такой філасофскай ідэі пабудавана большасць твораў класікаў. У час разбурэння сацыяльных сістэм і пераасэнсавання маральных каштоўнасцяў крэатыўны чалавек не можа не засяродзіць увагі на аднаўленні архетыпаў народнай свядомасці. Ф. Дастаеўскі і М. Гарэцкі менавіта ў прадстаўнікоў сялянства знаходзяць духоўныя арыенціры, якія дапамагаюць захаваць культуру, нацыянальную адметнасць, менталітэт.

Шматлікія публіцыстычныя і літаратурна-знаўчыя артыкулы М. Гарэцкага служаць адлюстраваннем поглядаў пісьменніка на беларускі народ як на сілу, якая складае аснову дзяржавы, служыць крыніцай беларускай культуры, захоўвае духоўнасць і звычаі продкаў: «*Як гэта выходзіць, судзіце, людзі Божыя, а толькі чым болей я жыву і прыглядаюся да духоўнага жыцця беларуса, жыхара беларускіх таёмных пушч, чым больш я пазнаю нахіл яго да здаровага містыцызму, ды неразлучных з яго жыццём пытанняў: “Адкуль усё і што яно?”*», чым болей я знаёмлюся, як мне здаецца, з душой беларускай, тым з большай пэўнасцю станаўлюся я на тым, што беларускай літаратуры суджана сказаць многае новае ў вобласці духу» [5, с. 197].

У дзённікавых запісах і публіцыстычных артыкулах Ф. Дастаеўскага падкрэсліваецца духоўная моц народа, захавальніка хрысціянскіх каштоўнасцяў: «*Мяркуючы пра наш народ не па тым, чым ён ёсць, а па тым, чым хацеў бы стаць. А ідэалы яго моцныя і святыя, і яны ратавалі яго ў вякі пакутаў; яны зрасліся з душой яго спрадвечу і ўзнагародзілі яе навек праста-*

душнасцю і сумленнасцю, шчырасцю і шырокім усеадкрытым розумам, і ўсё гэта ў самым прыватным гарманічным злучэнні» [6, с. 177].

Мастацкая творчасць пісьменнікаў дазваляе вылучыць вобраз селяніна, які ў спрадвечных духоўных пошуках, жадаючы спазнаць таямніцы жыцця, зракаецца веры ў Бога, звяртаецца да чорных сіл, а потым атрымлівае пакаранне за свой грэх. Такі вобраз знакавы для Ф. Дастаеўскага і М. Гарэцкага, сімвалізуе працу сэрца і розуму для здабыцця духоўнасці, цяжкую, смяротную барацьбу паміж верай і бязвер'ем у душы чалавека. Дыяпазон слоўна-мастацкіх сродкаў для адлюстравання ўнутранага свету селяніна, духоўных пошукаў асобы вельмі шырокі. Для класікаў характэрны і традыцыйныя абагульняльныя абазначэнні таго, што адчувае герой (*думае, жадае*), і разгорнутыя аналітычныя аўтарскія характарыстыкі таго, што робіцца ў душы селяніна, і няўласна-простая мова, калі галасы героя і апавядальніка злітыя, і ўнутраныя маналогі, і шчырыя гутаркі персанажаў (у вусных зносінах ці перапісцы), і малюнак сноў ды галюцынацый, што выяўляюць несвядомае ў чалавеку, яго падсвядомасць – схаванае ў глыбінях псіхікі і невядомае яму самому.

Праблема духоўнасці звязана ў Ф. Дастаеўскага з вобразам селяніна з рамана «**Падлетак**» (1875), які з'яўляецца ўвасабленнем рускага народа ў творчасці пісьменніка. Ф. Дастаеўскі расказвае пра літаратурны тып селяніна, які пакаяўшыся, прайшоўшы праз жыццёвыя выпрабаванні, пачынае жыць з Богам у сэрцы. Аўтар апавядае пра Макара Іванавіча Даўгарукага, ён адбывае пакаянне за ўласны грэх і грэх жонкі, якая нарадзіла пазашлюбнага сына ад памешчыка Вярсілава. Сутнасць жыццёвага шляху героя складаюць пошукі веры, імкненне замаліць грахі, апраўдаць сябе і блізкіх перад Богам: «*Пісаў Макара Іванавіч з розных канцоў Расіі, з гарадоў і манастыроў, у якіх доўга часам жыў. Ён зрабіўся так званым падарожным. Ніколі ні пра што не прасіў; затое раз гады на тры абавязкова з'яўляўся дадому на пабыўку і спыняўся проста ў маці, якая, заўсёды так надаралася, мела сваю кватэру, асобную ад кватэры Вярсілава*» [7, с. 150].

Фёдар Дастаеўскі падрабязна даследуе абставіны, тыповыя рысы характару рускага мужыка, што прыводзяць яго да пакаяння. Ствараючы псіхалагічны партрэт селяніна, ён падкрэслівае нацыянальную асаблівасць – здольнасць да духоўных пошукаў, імкненне да веры, спалучанае з мужыцкай кемлівасцю. Нельга не адзначыць жыццёвую мудрасць Макара Іванавіча, дзякуючы якой ён выратаўвае сям'ю ад галечы, як пакінуў яе Вярсілаў: «*Ён [Макара Іванавіч] дзве*

тысячы трыста астатніх патрабаваў з мяне, у выглядзе пазыковага ліста, для вернасці, на імя аднаго купца. Потым, праз два гады, ён па гэтым лісце патрабаваў з мяне ўжо грошы судом і з працэнтамі, так што мяне зноў здзівіў, тым больш што літаральна пайшоў збіраць на пабудову Божлага храма, і з таго часу вось ужо дваццаць гадоў падарожнічае. Не разумею, навошта вандроўніку столькі ўласных грошай... грошы такая свецкая рэч... (Зраблю тут неабходнае нотабена: калі б здарылася, што маці перажыла спадара Вярсілава, то засталася б літаральна без грошай на старасці гадоў, калі б не гэтыя тры тысячы Макара Іванавіча, даўно ўжо падвоеныя працэнтамі, якія ён пакінуў ёй усе цалкам, да апошняга рубля, летась, па духоўным тастаменце. Ён прадбачыў Вярсілава нават у той яшчэ час)" [7, с. 263–264].

Мастацкі вобраз селяніна-грэшніка ўзнаўляецца і пераасэнсоўваецца ў творчасці М. Гарэцкага. Працягваючы традыцыі класіка рускай літаратуры, беларускі пісьменнік стварае філасофскую аповесць “Дзве душы” (1919). Адзін з яе герояў – селянін Іван Гаршчок – зракаецца веры, кідае выклік найвышэйшай сіле, аддае душу граху. У пошуках сябе ён парывае з народнымі святынямі, пакідае службу ў царкве, здэкеуецца з манахаў: “Тасніў аднойчы Гаршчок, што ён вялікі нейкі праведнік ці манах, і пачуў голас ува сне, што павінен ісці ў манастыр, у манахі. І пайшоў. Папоўніў чараду. Быў ён з маладосці прыгожы: вочы зоркія, спрытныя, валасы кучаравыя, від да ўсякага чалавека спагадны і радасны. І скоро і лёгка ўбіўся ў ласку да архімандрыта; даручаў той яму стаць ля маішчэй, калі знаймуюцца багамолы, і пільнаваць, каб клалі грошы і каб не было абы-якога непарадку. А манастыр быў знамяніты. Многа вялікіх паноў прыезджала сюды, асабліва з таго часу, калі забілі недалёчка ад манастыра важную асобу царскага роду; прыезджалі князі і графы, княгіні і графіні закупаць панахвіды. І прыезджалі дзве князёўны. Любілі яны да маішчэй прыкладацца. А станавіліся недалёчка да прыгожага послушніка. І неўпрыцям для самога сябе паслізнуўся ён. І дайшоў да астатняй брыды. Грошы краў, цела брудзіў, а сумленне гарэлкаю заліваў. Прапаў Іван Гаршчок. Трапіў у самае бясяцкае прадонне” [8, с. 37].

Аналізуючы рысы характару грэшніка, М. Гарэцкі выкарыстоўвае ўнутраны маналог героя. Гэта дазваляе пісьменніку, як і Ф. Дастаеўскаму, вызначыць нацыянальныя асаблівасці беларускага селяніна, паказаць пакутлівы выбар неўтаймаванай душы паміж верай і бязвер’ем: «Яны, гэтакія, нейкім дзівам сумяшчаюць у душы сваёй найлепшы, здаецца, гуманізм і найгоршае,

акажацца, чалавеканялюбства, хімію і алхімію, марксізм і хірамантыю і з аднолькавай шчырасцю веруюць у тое і другое. Багі іхнія любяць завадзіць сварку, скідаюць адзін аднаго з пасаду і робяць у галаве свайго паклонніка незвычайны сумбур. Багоў гэтых зазвычай надта многа, але бываюць часіны, што і няма нічога, вось тагды людзі такога гатунку і вырабляюць розныя неспадзеўныя штучкі. “Нікоменьку не прызнаюся, – сам сабе думаў іназды Карнавіч [Гаршчок], – але чую, што ў абы-якой партыі мог бы знаходзіцца з поўнай шчырасцю”» [8, с. 45].

Вобраз селяніна-грэшніка знакавы для пісьменнікаў, бо сімвалізуе іх уласныя духоўныя пошукі ў час, калі вера ў Бога ставілася пад сумненне, калі матэрыяльныя каштоўнасці шанаваліся вышэй за духоўныя. Зварот да духоўнага здабытку народа, па меркаванні Ф. Дастаеўскага і М. Гарэцкага, – адзін са шляхоў выратавання грамадства, захавання традыцыйных маральных прынцыпаў, нормаў і законаў.

Параўнальны аналіз творчасці пісьменнікаў дазваляе зрабіць наступныя высновы. Па-першае, творчасць Фёдара Дастаеўскага і Максіма Гарэцкага яднае агульная духоўна-маральная парадыгма, што заключаецца ў перакананні ў выратавальнай сіле хрысціянскіх каштоўнасцяў, захавальнікам якіх служыць просты народ. Па-другое, працягваючы літаратурную традыцыю рускага класіка, у аповесці “Дзве душы” беларускі пісьменнік стварае вобраз селяніна-грэшніка, які прысвячае жыццё пошукам духоўных арыенціраў. Па-трэцяе, пошукі духоўнасці – аснова творчасці Фёдара Дастаеўскага і Максіма Гарэцкага, яны адлюстроўваюць уласныя перажыванні пісьменнікаў, пошукі веры.

Спіс літаратуры

1. Платон. Государство / Платон ; пер. с древнегреч. А. Н. Егунова ; вступ. ст. Е. Н. Трубецкого ; коммент. В. Ф. Асмуса ; примеч. А. А. Тахо-Годи. – М. : Академический проект, 2015. – 398 с.
2. Большая психологическая энциклопедия [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://psychology.academic.ru/615/духовность>. – Дата доступа: 12.02.2019.
3. Православная энциклопедия “Азбука веры” [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://azbyka.ru/duhovnost>. – Дата доступа: 12.02.2019.
4. Бердяев, Н. А. Экзистенциальная диалектика божественного и человеческого / Н. А. Бердяев. – Париж : Ymca-press, 1952. – 246 с.
5. Гарэцкі, М. Творы / М. Гарэцкі. – Мінск : Маст. літ., 1990. – 629 с.
6. Достоевский, Ф. М. Дневник писателя : книга очерков / Ф. М. Достоевский. – М. : Эксмо, 2006. – 672 с.
7. Достоевский, Ф. М. Подросток / Ф. М. Достоевский // Собр. соч. : в 15 т. – Ленинград : Наука, 1990. – Т. 8. – С. 139–692.
8. Гарэцкі, М. Дзве душы : аповесць / М. Гарэцкі. – Мінск : Маст. літ., 2006. – 110 с.

Мікола МІКУЛІЧ,
кандыдат філалагічных навук

“ЗВАРУХНІСЯ, МОЦ КРЫВІЦКАЯ...”

ПАЭЗІЯ ЛЕАПОЛЬДА РОДЗЕВІЧА

Леопольд Родзевіч у 1920-я гг. быў адной з самых каларытных і аўтарытэтных асоб, якая шмат што вызначала ў грамадска-палітычным і культурным жыцці Беларусі паабাপал мяжы пасля Рыжскай дамовы. Лідар заходнебеларускага нацыянальна-вызваленчага падполля. Рэвалюцыянер, культурны дзеяч, адзін са стваральнікаў Беларускай рэвалюцыйнай арганізацыі, потым адзін з кіраўнікоў Камуністычнай партыі Заходняй Беларусі, яшчэ пазней кіраўнік Камісіі па вывучэнні Заходняй Беларусі пры АН БССР. А таксама таленавіты пісьменнік: драматург, паэт, празаік, публіцыст. І пры ўсім – таямнічая, засакрэчаная, цяжкадаступная, так да канца і сёння не раскрытая асоба.

Жыццё Леапольда Родзевіча было нядоўгім і надзвычай складаным, напружаным. Нарадзіўся ён 12 чэрвеня 1895 г. у фальварку Кур’янаўшчына Вілейскага павета Віленскай губерні (цяпер Лагойскі раён) у дружнай і працавітай каталіцкай сям’і збяднелага шляхціча. Быў апошнім, пятым, дзіцем. Рос уражлівым, кемлівым, дапытлівым хлопчыкам, прагным да ведаў, да ўсяго новага. Закончыў пачатковую школу ў мястэчку Крайск, Вілейскае гарадское вучылішча.

У 1910 г. у 15-гадовым узросце Л. Родзевіч прыехаў у Вільню. Жыў у старэйшай сястры Ядвігі, працаваў рабочым на цукеркавай фабрыцы “Вікторыя”, чарцёжнікам у Сялянскім банку. Тут ён пазнаёміўся з М. Гарэцкім, З. Бядулем, іншымі пісьменнікамі, з дапамогай старэйшага брата Чэслава ўключыўся ў грамадска-культурную працу беларускіх арганізацый, у прыватнасці ўдзельнічаў у пастаноўках тэатральнага калектыву І. Буйніцкага, што прыносіла яму вялікае задавальненне. Адначасова ў Вільні Л. Родзевіч займаўся самаадукацыяй і неўзабаве экстрэмам паспяхова здаў іспыты на атэстат сталасці па спецыяльнасці “хімік-тэхнік”. Тут ён зблізіўся з паўлегальнымі грамадска-палітычнымі гурткамі, якія ставілі на мэце радыкальна-рэвалюцыйную перабудову заходнебеларускага грамадства. У Вільні закладваліся асновы светапогляду Л. Родзевіча, паскорана выпрацоўваліся яго ідэйна-палітычныя сімпатыі, а таксама развіваліся мастацкія, эстэтычныя густы і прыярытэты. Паступова юнаком авалодала прага тэатра, вялікая цікавасць да яго тэорыі і практыкі, ён спрабаваў сябе ў напісанні драматычных твораў. Па сведчанні блізкіх да пісьменніка-пачаткоўцы

асоб, яму даволі лёгка даваліся першыя сцэнічныя творы – п’еса “Блуднікі” (1912), аднаактовы абразок-замалёўка “Марцовы снег” (1914), а таксама драма “Пакрыўджаныя” (1916).

Падчас Першай сусветнай вайны Л. Родзевіч цяжка захварэў, перанёс аперацыю. Дзеля лячэння і рэабілітацыі яму давялося тэрмінова пакінуць Вільню, выехаць на Каўказ, у Георгіеўск, да сястры Яніны. Тут у час “ваеннага міжбур’я” маладога беларускага драматурга неспадзявана прызвалі ў рускую Белую армію, з якой ён здолеў збегчы ў Мінск, дзе ўжо стаялі польскія войскі. У Мінску ён служыў пісарам у Беларускай вайсковай камісіі, працаваў у гарадской бібліятэцы. Пры любых неспрыяльных абставінах апантаны мастацкай творчасцю Л. Родзевіч не пераставаў пісаць. За два-тры гады ён стварыў класічныя беларускія вадэвілі “Збянтэжаны Саўка” (1918), “Пасланец” (1918), “Конскі партрэт” (1920), драматургічныя абразкі “У кавалёвай хаце” (1920), “Староста” (1920), “На шляху да сонца” (1920), “Сказ аб гусях” (1920)...

Пераломным у жыцці Л. Родзевіча даследчыкі называюць 1921 год. На яго пачатку пісьменнік жыў на радзіме, у Крайску, працаваў настаўнікам у мясцовай школе. Аднак пасля заключэння Рыжскай мірнай дамовы з Крайска, які застаўся ў складзе БССР, ён перабраўся ў Вільню. У ліку многіх іншых беларускіх дзеячаў Л. Родзевіч асуджаў савецка-польскую дамову, не прымаў ідэалогіі бальшавікоў, якія адхілілі ад удзелу ў перамовах з палякамі беларусаў.

Падчас другога прыезду ў Вільню ён з галавой акунуўся ў грамадска-палітычную і літаратурна-творчую дзейнасць. Гэта быў самы прадуктыўны перыяд яго жыцця і працы. «У Вільні, – адзначаў даследчык спадчыны пісьменніка В. Яцухна, – Л. Родзевіч далучаецца да рэдагавання і выдання газет “Беларускі звон”, “Наша будучыня”, “Наш сцяг”, удзельнічае ў заснаванні БРА, працуе ў так званай “драматычнай майстэрні”, прымае самы актыўны ўдзел у мерапрыемствах, звязаных з выбарамі ў польскі сейм у 1922 г., наладзіўшы пры гэтым сувязь з віленскім камуністычным падполлем, якое крыху пазней, у канцы 1923 г., дапаможа яму з прычыны пастаянных паліцэйскіх праследаванняў пакінуць Вільню і перабрацца ў Мінск» [13, с. 8]. Л. Родзевіч разам з Я. Лагіновічам і А. Канчэўскім выступаў у якасці заснавальніка на Віленшчыне шэрага падпольных гурткоў,

што перараслі ў Беларускаю рэвалюцыйную арганізацыю, якая ў 1923 г. аб'яднаецца з КПЗБ.

Многія таварышы лічылі Л. Родзевіча глыбокім аналітыкам, дасведчаным і кваліфікаваным спецыялістам у няпростых пытаннях заходнебеларускай грамадска-сацыяльнай рэчаіснасці, сціплым і сумленным чалавекам [12, с. 5].

Выдатныя душэўныя і менеджарскія якасці, а таксама, вядома, літаратурна-творчыя здольнасці абумовілі хуткае развіццё і сталенне Л. Родзевіча як палітыка, грамадска-культурнага дзеяча. “Л. Родзевіч стаў вядомым і ўплывовым беларускім літаратарам, вакол якога пачалі гуртавацца лепшыя пісьменніцкія сілы. Ён, можна сказаць, замяніў сабой М. Гарэцкага, якога польскія ўлады выслалі з Вільні ў пачатку 1922 г.” [13, с. 8], – падкрэсліваў В. Яцухна.

Так, прысутнасць Л. Родзевіча ў грамадска-палітычным і культурна-мастацкім жыцці Заходняй Беларусі першай паловы 1920-х г. была не проста адчувальнай, а шмат у чым вызначальнай. Яго асоба знаходзілася ў эпіцэнтры моцнага сілавога поля, духоўнага асяроддзя, у якім генерваліся важныя ідэі, абмяркоўваліся актуальныя праблемы, выпрацоўваліся стратэгічныя пазіцыі. На гэтае асяроддзе так ці інакш былі арыентаваны многія вядучыя і аўтарытэтныя палітыкі, да яго былі падключаны вядомыя грамадска-культурныя дзеячы, пісьменнікі, публіцысты.

Леопольд Родзевіч апынуўся ў цэнтры літаратурна-мастацкага жыцця ў Вільні і фактычна ўсёй Заходняй Беларусі. Ён шмат працаваў, стаў адным з галоўных заходнебеларускіх публіцыстаў, яго “папулярныя сцэнічныя творы, пранізлівыя апавяданні і буравесныя вершы” (С. Яновіч [12, с. 3]) шырока друкаваліся ў перыёдыках. Асобнымі выданнямі выйшлі драма “Пакрыўджаныя” (1921), зборнік “Сцэнічныя творы” (1921), драматычныя сцэнікі “Досвіткі” (1922), драма “На Каляды” (1922), зборнік вершаў “Беларусь” (1922), аднаактоўка “П. С. Х.” (1923), адзначаная, дарэчы, прэстыжнай прэміяй Беларускага грамадзянскага сабрання, і іншыя. 1921–1925 гады – самы плённы перыяд у яго грамадска-палітычнай і літаратурнай дзейнасці. Да таго ж Л. Родзевіч апекаваўся маладымі літаратурнымі талентамі, выкарыстоўваючы свае сувязі і магчымасці, дапамагаў з вучобай, працаўладкаваннем, публікацыяй. Да прыкладу, ён шмат гутарыў, працаваў з У. Дубоўкам, У. Жылкам, дапамагаў ім увайсці ў вялікую літаратуру, выдаць першыя кнігі.

Напрыканцы 1923 г., ратуючы Л. Родзевіча ад пераследу польскай паліцыі і турэмнага зняволення, кіраўніцтва заходнебеларускага падполля пераправіла яго ў Мінск, а потым на вучобу ў Камуністычны ўніверсітэт народаў Захаду ў Маскву. Тут ён канчаткова вызначыўся з ідэй-

на-светапогляднай пазіцыяй, пад уплывам працэсаў беларусізацыі ў БССР пранікся сімпатыяй да савецкага ладу жыцця, духоўных каштоўнасцей, цвёрда верачы, што іх можна спалучыць з нацыянальна-патрыятычнымі.

Аднак на вучобе ў Маскве Л. Родзевіч доўга не затрымаўся – яго асоба была востра запатрабавана ў “забраным краі”. З лета 1924 г. ён зноў спачатку ў Мінску, а потым на падпольнай працы ў Заходняй Беларусі. Тут яго выбралі першым сакратаром Гродзенскага акружкама КПЗБ, а потым прызначылі на адказную працу ў цэнтральную рэдакцыю КПЗБ у Вільні. Пісьменнік стаў высокім партыйным чыноўнікам, палітычным дзеячам.

Былая ўдзельніца заходнебеларускага падполля, а пасля вайны вядомая даследчыца гісторыі КПЗБ і Заходняй Беларусі А. Бергман называла ролю Л. Родзевіча ў дзейнасці Камуністычнай партыі Заходняй Беларусі выключнай [3, с. 168]. “У КПЗБ, як у кожнай камуністычнай партыі, – адзначала яна, – былі ў кіруючым актыве загартаваныя палітычныя змагары, знаўцы рабочай справы. Няшмат, аднак, знаходзілася тады ў кіруючым актыве знаўцаў беларускай вёскі, беларускай справы. А такім знаўцам быў Антось (гэта найбольш вядомы псеўданім Родзевіча ў КПЗБ)” [3, с. 168]. А ў лісце да М. Танка ад 10 студзеня 1981 г. А. Бергман падкрэслівала: “З матэрыялаў пра яго ў мяне засталася ўражанне, што ён быў адным з найбольш граматычных беларусаў свайго часу (сярод літаратараў)” [2].

З 1926 г. Леопольд Родзевіч зноў жыве ў сталіцы БССР – узначальвае замежную рэдакцыю ЦК КПЗБ, а таксама Камісію па вывучэнні Заходняй Беларусі пры АН БССР і, такім чынам, як падкрэсліваў А. Клімовіч, кіруе “ўсім апаратам партыйнай прапаганды” [11, арк. 248]. Яго прызначылі галоўным рэдактарам асноўных друкаваных органаў КПЗБ – газет і часопісаў “Чырвоны сцяг”, “Большавік” і іншых, ён пад рознымі псеўданімамі змяшчаў у іх і іншых выданнях артыкулы, вершы, апавяданні, нарысы. Л. Родзевіч быў прадстаўніком ЦК КПЗБ пры Камінтэрне, удзельнічаў у працы III Канферэнцыі КПЗБ (1926), усіх пленарных пасяджэнняў ЦК КПЗБ, I з’езда КПЗБ (1928), IV, V і VI з’ездаў Камуністычнай партыі Польшчы (1927, 1930, 1932), шматлікіх канферэнцый, сімпозіумаў, сходаў, нарадаў і да т. п.

Надышлі драматычныя, змрочныя 1930-я. На пачатку 1933 г. ДПУ БССР па надуманых прычынах арыштавала і выслала з Беларусі старэйшага брата Л. Родзевіча Чэслава, які адыграў вялікую ролю ў яго станаўленні і развіцці як грамадскага дзеяча і пісьменніка. Несумненна, гэта быў трывожны званок для Леопольда. Неўзабаве яго адхілілі ад працы ў Камісіі па вывучэнні Заходняй Беларусі пры АН БССР. А 18 ліпеня 1933 г. абвіна-

вацілі ў нацдэмаўшчыне і беспадстаўна арыштавалі па справе т. зв. Беларускага нацыянальнага цэнтра, а потым выслалі ў Саратаў, дзе быў Чэслаў. Пяць гадоў, пра якія даследчыкам нічога невядома, Л. Родзевіч жыў у сям’і брата, працаваў у мясцовым лясніцтве і, відаць, пісаў, бо не мог не пісаць.

У 1938 г. яго арыштавалі паўторна – і след знанага грамадска-палітычнага дзеяча і таленавітага пісьменніка назаўсёды страціўся.

Публікавацца Леапольд Родзевіч пачаў у 1910 г., яго раннія допісы і вершы друкаваліся ў газетах “Наша Ніва” і “Беларус”. А ў 1922 г. убачыў свет першы зборнік паэзіі “Беларусь”, дзе аўтар стварыў светлы, цёплы, рамантычна-ідэалізаваны вобраз Бацькаўшчыны. У рэцэнзіі на кніжку І. Канчэўскі падкрэсліваў: «У лірычнай творчасці рэдка трапляецца яснае імкненне – у асабістых перажываньнях адбіць рытм сучаснасці, абхапіць яе, даць прарочы прагнозы неадзоўна надыходзячай будучыны.

Дзеля гэтага і набірае асаблівай вартасці невялічкі зборнік лірычных твораў Л. Родзевіча “Беларусь”, у якім ёсць смелая спроба ў лірычных формах даць сінтэзу беларускага Быту» [4, с. 3–4].

Сёння ён успрымаецца як пяшчотная песня пра родную маці-Беларусь, яе жыццёвыя сілы, характар і перспектывы беларускага народа, яго маральна-псіхалагічнае развіццё, як усхваляваная, шчырая і светлая мара пра годнае і шчаслівае заўтра. Зборнік увасобіў сам дух, каларыт драматычнага часу абуджэння беларусаў ад векавечнага сну і пакоры, выхаду на гістарычную арэну з высакароднай мэтай набыцця самавызначэння, волі і незалежнасці. «Тут сабраны не патрыятычныя песьні, якія славяць выдатныя падзеі гісторыі, або сучаснасці, – пісаў, рэцэнзуючы яго, у часопісе “Перавясла” У. Жылка, – не нацыяналістычныя поклічы, не палітычныя і нацыянальныя лезунгі “ў рыфму”. Галоўнае ў ім – выяўленне істоты Беларусі, тых вартасцей, якія нясе з сабою беларускі рух. Увесь захоплены паводкай Адраджэння поэт – глыбокі думаньнік – мучыцца жаданнем выявіць любові і бязконца дарагі Аблік, дазнацца “гайну тайн Яе”, той новай праўды, якая можа шмат дзеля каго яшчэ не відна, але якую адчувае пясняр сваю творчаю інтуіцыяй» [9, с. 51].

Чытаючы вершы зборніка, бачыш, што Л. Родзевіч моцна хвалявала дзяржаўная будучыня Беларусі, лёс краіны.

У зборніку адметна выяўляецца шчырае, трапяткое, то ўзнёслае, то прыцішанае, трывожлівае пачуццё любові да Айчыны, гучыць прызнанне ў трывай духоўнай повязі з яе багатым гісторыка-культурным мінулым і тымі пазітыўнымі зменамі, якія ахапілі яе сёння. Паэт верыў у перспектывынасць грамадска-сацыяльнага руху на Беларусі – няхай сабе і падзеленай цяпер на Ус-

ходнюю і Заходнюю, у яе адраджэнне і росквіт. Самасцвярджэнне беларусаў як самастойнага этнасу адбудзецца, на яго думку, праз сінкрэтызм духоўнага, сацыяльнага і нацыянальнага фактараў. Таму духоўна-адраджэнскі, нацыянальна-патрыятычны пачатак змыкаўся ў вершах з грамадзянска-сацыяльным, ідэйна-барацьбярным:

*Беларусь мая мужыцкая,
шматпакутная, непачатая
зварухніся моц крывіцкая –
слава наша ты крылатая.
Беларусь мая юнацкая
шалам дзікая, уся бунтарская,
парві пута Ты чужацкае,
будзь дзяржаўная, гаспадарская* [6, с. 16].

Нягледзячы на ахвяры, жорсткае супрацьстаянне ворагаў і нядобрачыліўцаў, Русь Бела павінна абудзіцца, сцвярджаў Л. Родзевіч у вершы “У гразь утоптана ляжыш...”, скінуць “няволі неўразумелай крыж / І непрагляднасці туман”, прычыну яе “мук затаённых і нямых” [6, с. 5]. Яна мусіць паверыць у свае сілы, крыкнуць “голосам мільёнаў”, мабілізаваць сыноў і дачок на святую справу барацьбы і адраджэння. На змену сённяшняму панураму і смутнагляднаму існаванню ў пакоры і залежнасці павінны прыйсці актыўная, мэтаймакнёная дзейнасць, вольная, стваральная праца, шчаслівае, заможнае жыццё.

У вершах першай паловы 1920-х гг. Л. Родзевіч паэтызаваў родную зямлю, чуласць, дабыню і працавітасць беларусаў, духоўна-эстэтычныя традыцыі, сцвярджаў актыўныя формы змагання за вольную будучыню Радзімы (“Беларуская казка”, “Мінуўшчына”, “Заклік”, “Цяпер іх сіла – наша кроў...” і інш.). Ён услаўляў энергію калектыву, рашучасць супраціву прыгнятальнікам, прапаведаваў нормы класова-партыйнай маралі, жорсткасць у адстойванні прынцыпаў, ідэалы сусветнай рэвалюцыі.

Леапольд Родзевіч асэнсоўваў з’явы заходнебеларускай рэчаіснасці ў святле высокіх гуманістычных каштоўнасцей народнага жыцця, вывяраў іх сутнасць далёкасяжным рамантычным ідэалам. Яго верш дыхаў моцнай духоўна-грамадзянскай энергетыкай, вызначаўся скандэнсаванасцю і напружанасцю зместу, інтэнсіўнасцю перажывання лірычнага героя. Як слушна заўважала даследчыца жыцця і творчасці пісьменніка В. Анішчук, пачуцці, улітыя ў яго лірыку, “настолькі магутныя, даставерныя і сапраўдныя ў сваім красамоўстве, што іх аўтару часта не ўдаецца скрыць сваіх эмацыянальных парываў і, парушаючы ўсякія канвенцыі, ён пераходзіць да спантанічнага, з нічым не звязанага пралівання сваіх думак” [1, с. 144]. Сапраўды, страснае, экспрэсіўнае пачуццё, клопат пра Бацькаўшчыну-Беларусь і яе насельнікаў наскрозь

праціналі мастацка-вобразную тканіну верша, перадаваліся праз інтанацыю і рытмічны малюнак: “Мукі – церні, яд; / Боль пячэ бы жар; / Кроў, душу даю – / Як ахвяру, дар / Не за Твой абшар, / Гаспадарскі лад, / А за моц сваю, / Тайну тайн Тваю, / Праўду сельскіх хат” [6, с. 15].

Ігнат Канчэўскі адзначаў: “Што да формы вершаў зборніку, да мовы іх, дык паэта прытрымліваецца, наагул, сымвалічнай абразнасці, прабуючы сілы на шляхах індывідуальнага шукання, падчас даволі сьмела, але заўсёды сьвежа і самавіта” [4, с. 4]. Сапраўды, ёмістасць духоўнага, праблемна-тэматычнага зместу зборніка “Беларусь” абумовіла насычанасць і разнастайнасць яго паэтыка-версіфікацыйнага ўвасаблення, жанрава-структурных форм і мастацка-выяўленчых сродкаў. У ім сустракаем споведзь і выкрыццё, скаргу і пратэст, спробу фалькларызаванага аповеду і лірызаванага апавядання, рэфлексію, імпрэсію, заклік-адозву і іншае (“У гразь утоптана ляжыш...”, “Беларуская казка”, “Роспач”, “Мукі – церні, яд...”, “Працуй, Беларусь...”, “Заклік”).

Леапольд Родзевіч быў далёкі ад паэтычнага рацыяналізму, хранікальнай фактаграфічнасці, уважанасці ацэнак. У яго многае грунтавалася на таямнічай *мройлівасці*, рамантычнай *лятункавасці* светаўспрымання, парывістасці імкнення і жэсту. Добра засведчыў гэта верш “Белая музыка”, у многім аўтахарактарыстычны:

*Ты, муза, народу працай пачэснае
з паху квяцістага саду вясной,
з сонечных косаў, кудзелі нябеснае,
водгульля славы дзяржаўнай, староў
выткала з слуцкім узорам на дзіва
мне самалётны дыван асаблівы.*

*Рой матылькоў, ось бы краскі лятучыя,
крылкамі кволымі між сінявы
ледзь-ледзь чапаюць за струны пявучыя,
што аб’ядналі ў хаўруз векавы
з добрым Дажбогам Край грэчкі і руты.
Гусьлі чароўныя, сэрцам пачуты! [6, с. 27].*

Жывучы вострымі праблемамі Бацькаўшчыны, Л. Родзевіч паэтызаваў духоўна-творчыя патэнцыі народа, шукаў яскравых пацвярджэнняў яго значнасці ў свеце. Ён узвышаў асобу сучасніка-беларуса, найперш “рабачая вясковага – бацькі нараджонага”, які быў “галоўным і творчым фактарам жыцця” (У. Жылка), акцэнтаваў яго найлепшыя рысы, мары і жаданні, звязваў яго будучыню з уяўленнямі пра дабро і шчасце, праўду і справядлівасць. Адсюль – вызначальныя асаблівасці духоўна-эстэтычнага свету паэта, дзе пераважала эмацыянальна-напята, тэмпераментная манера раскрыцця перажывання, рамантычна-ідэалізаваныя вобразы і асацыя-

цыі, экспрэсіўныя лексіка-сінтаксічныя і мастацка-выяўленчыя адзінкі: *казка векапомная, жыццё-стогн, загартаваная, адважная моц, мова матчыная – вечнасці дар, коні гарачыя, быстрыя, як птахі, раница-краса і вечар-багач* і інш.

Як у грамадска-палітычнай дзейнасці, так і ў культурна-асветнай працы Л. Родзевічу неаднойчы даводзілася ісці на кампрамісы. Але ў паэзіятворчасці ён не дапускаў дыпламатычнай недагаворанасці, невыразных, прыблізных, а тым болей недакладных характарыстык і малюнкаў, фарбаў. Калі боль у Л. Родзевіча – дык абавязкова *пякучы*, калі сіраціна – дык “*бяз Імяні, Долю, Айчыны*”, калі глум – дык *кывавы*, а гора – *жабрачае* (“Роспач”), моц у яго – *кывіцкая, слава – крылатая, гнеў – кіпучы, святы* і г. д. (“Беларусь мая мужыцкая...”, “Ідзе ў цьме...”, “Працуй, Беларусь...”, “Заклік” і інш.).

Пачынаючы прыкладна з сярэдзіны 1920-х гг. на многіх вершах Л. Родзевіча адчувальны налёт ідэйнай зададзенасці, дыдактычнасці і лозунгавасці гучання. “Здаровая, поўная сілы лірыка, якая ўмее не затрымлівацца ў мрочных кутках чалавечага духу, а ідзе разьлівацца ў шырокае мора ўсёсветнай творчасці, злучна з драматычным нахілам” [4, с. 4], саступала месца творам, дзе дамінавалі дэкларацыйнасць і схематызм. Гэта заўважна ў другім зборніку “На панявольных гонях” (Мінск, 1928). Акцэнтуючы яго “соцыяльную клясавую насычанасць”, А. Салагуб пісаў, што вершы Л. Родзевіча “зьяўляюцца сваясаблівай ілюстрацыяй настрою ўсёй паднявольнай краіны” [8, с. 135]. “...Гэта поэзія зьяўляецца свайго роду рэалізацыяй канкрэтных лезунгаў КПЗБ”, “антытоксынай супроць папскіх бул”, “супроць інсынуацый беларускіх нацыяналіфашыстаў”, “вастрэйшай зброяй на ідэалёгічным фронце Заходняй Беларусі” [8, с. 136].

Узнікае пытанне: а ці быў магчымы іншы варыянт развіцця мастацкай індывідуальнасці Л. Родзевіча? Наўрад. Час і абставіны дыктавалі жорсткія ўмовы. З 1926 г. Л. Родзевіч жыў у Мінску, узначальваў замежную рэдакцыю ЦК КПЗБ. Творца жыў адасоблена і нават “знаходзіўся ў суровым сакрэце” (С. Яновіч). “Ён быў пазбаўлены літаратурнага асяроддзя, – падкрэслівала А. Бергман, – апініі, да выказванняў якой любіў прыслухоўвацца, адарваны быў ад жыцця і краіны... Шмат хто з яго акружэння нават не ведаў, што ён з’яўляецца пісьменнікам” [3, с. 172]. Цалкам звязавшы сябе з партыйнай працай, камуністычнай ідэалогіяй, сцвярджаннем савецкага ладу жыцця, Л. Родзевіч усё болей адыходзіў ад літаратурнай творчасці, якая, па словах Я. Хаўратовіча, “была нібы дадаткам да яго палітычнай і публіцыстычнай дзейнасці”, “працягам барацьбы, яе мастацкім адлюстраваннем” [10, с. 161].

Выдадзены падпольна ЦК КПЗБ зборнік “На паняволеных гонях” быў разлічаны на нелегальнае распаўсюджанне ў заходнебеларускім чытацкім асяроддзі. Пра гэта гаварылі і яго канспіратыўная вокладка, на якой стаяла: “Adam Chmiel. Białoruska pieśń gminna. Odb. z t. 7 cz. 1 Materiałów i Prac Komisji Językowej Akademii Umiejętności w Krakowie”, і адрасаванне, што папярэднічала творам: “*Барацьбітам за вызваленне Заходняй Беларусі з-пад панскай акупацыі прысвячаю. Аўтар*” [7, с. 3]. І, зразумела, сам змест: вершы “Там і тут”, “Гутарка мужыка з панам”, “Чым жыве рабочы” і іншыя прасякнуты ідэямі класавай барацьбы. Многія з іх сталі асабліва папулярнымі ў радыкальным асяроддзі, а “Вайна вайне”, “Песня паўстанца” нават спяваліся як народныя рэвалюцыйныя песні. «Рамантызм як высакародна-безразважнае светасузіранне і форма эстэтычных адносін да рэчаіснасці, – пісаў У. Калеснік у кнізе “Зорны спеў”, – саступаў месца рэвалюцыйнай рамантыцы як эмацыянальна-стылёвая афарбоўцы мыслення і вобраза» [5, с. 174].

Нельга сказаць, што Л. Родзевіч цалкам адмовіўся ад нацыянальна-гераічнага пачатку. Яго паэзія спалучала адраджэнскія ідэалы з сацыялістычнымі. Л. Родзевіч па-ранейшаму быў звернуты да прынцыпаў і каштоўнасцей народнага жыцця, духоўна-філасофскіх і эстэтыка-мастацкіх асноў беларускага фальклору. Ён пастуліраваў ідэі свабоды народнага духу і волі, адметнасці беларусаў, незалежнасці іх нацыянальна-культурнага развіцця.

Вывучэнне грамадска-палітычнай і літаратурнай дзейнасці Л. Родзевіча абцяжарваецца тым, што ён працаваў у строгай канспірацыі, мяняў дакументы і жыў пад рознымі прозвішчамі, карыстаўся партыйнымі мянушкамі і псеўданімамі. Самымі распаўсюджанымі з іх былі *Антось*, *Антон*, *Ігнат*. Найбольш значныя публіцыстычныя працы Л. Родзевіча ў Заходняй Беларусі друкаваліся пад псеўданімамі *Антось Сталевіч*, а ў Савецкай Беларусі – *Лявон Жыцень*, *Антось Замежны*, *Замежны*, *Р. Юргілевіч*, *Мікула Грымот*, *Крыкун* і іншымі. Мастацкія творы пісьменнік звычайна падпісваў сапраўдным прозвішчам, крыптанімам *Л. Р.*, а таксама псеўданімамі *Лукаш Нехлямяжы*, *Eler*, *Саўка Змагар*, *Крайскі*, *Сучасны*... Усяго ж даследчыкі налічваюць у Л. Родзевіча каля двух з паловай дзясяткаў псеўданімаў. Вызначыць аўтарства многіх твораў Л. Родзевіча сёння не ўяўляецца магчымым.

Па падліках Я. Хаўратовіча, Л. Родзевіч пакінуў пасля сябе “дзе многаактовыя драмы, дванаццаць драматычных сцэнак-аднаактовак, дзве кніжкі вершаў, каля васьмі дзясяткаў апавяданняў, замалёвак, маналогаў [10, с. 161]. Усяго пісьменніку належыць шэсць кніг. Аднак многія творы Л. Родзевіча змяш-

чаліся ў паўлегальных і нелегальных перыядычных выданнях, што забараняліся і закрываліся польскай паліцыяй, канфіскоўваліся і знішчаліся. Некаторыя з іх не захаваліся не толькі ў бібліятэках, але і ў архівах Польшчы, Літвы і Беларусі і назаўсёды прапалі. Таму выявіць і даследаваць мастацка-публіцыстычную спадчыну Л. Родзевіча ў яе поўным аб’ёме, бадай, немагчыма.

Гэта была рэдкая асоба як у гісторыі беларускай нацыянальна-вызваленчай барацьбы, так і ў літаратуры. Пагодзімся з С. Яновічам: “Леапольд Родзевіч – гэта адна з самых цікавых постацей у беларускай літаратуры і гісторыі, чалавек выключнай усебаковасці: мастак слова, арганізатар літаратурнага жыцця, урэшце, грамадскі дзеяч і палітык, якога шматлікія прадбачанні пацвердзіліся ў бегу падзей, адзін з выдатных стваральнікаў заходнебеларускай палітычнай рэчаіснасці, велічы рэвалюцыйнага руху”.

Дакладныя месца і дата смерці Леапольда Родзевіча і сёння не ўстаноўлены. Вядома толькі, што смерць напаткала яго ў 1938 г. і была гвалтоўнай. Шчыры руплівец на ніве грамадска-палітычнай дзейнасці, вялікі патрыёт Беларусі, таленавіты пісьменнік стаў бязвіннай ахвярай сталінскіх рэпрэсій.

Леапольд Родзевіч не меў сям’і і не пакінуў пасля сябе нашчадкаў.

Пасмяротна рэабілітаваны ў 1956 г.

Спіс літаратуры

1. **Анішчук, В.** Выбраныя праблемы з творчасці Леапольда Родзевіча / В. Анішчук // Беларускі каляндар на 1984 год. – Беласток : [Б. в.], 1984. – С. 136–145.
2. **Беларускі дзяржаўны архіў-музей літаратуры і мастацтва.** – Ф. 25. Воп. 5. Спр. 330.
3. **Бергман, А.** Пра Леапольда Родзевіча, “Антось”, слоў некалькі / А. Бергман // Беларускі каляндар. 1977. – Беласток : [Б. в.], 1977. – С. 168–173.
4. **І. А.** [Рэцэнзія] / І. А. // Наша будучына. – 1923. – 6 студз. – С. 3–4.
5. **Калеснік, У.** Зорны спеў : літаратурныя партрэты, нарысы, эцюды / У. Калеснік. – Мінск : Маст. літ., 1975. – 400 с.
6. **Родзевіч, Л.** Беларусь / Л. Родзевіч. – Вільня : [Б. в.], 1922. – 31 с.
7. **Родзевіч, Л.** На паняволеных гонях : вершы / Л. Родзевіч. – Кракаў : [Б. в.], 1928. – 137 с.
8. **Салагуб, А.** Клясавая барацьба ў літар. Заходняй Беларусі / А. Салагуб // Маладняк. – 1932. – № 1. – С. 135–139.
9. **Ул. Ж.** [Рэцэнзія] / Ул. Ж. // Перавясла. – 1923. – № 1. – С. 51–53.
10. **Хаўратовіч, Я.** Ён заслужыў добры ўспамін аб сабе / Я. Хаўратовіч // Польшча. – 1965. – № 9. – С. 161–163.
11. **Клімовіч, А.** “Матэрыялы да біяграфічнага слоўніка дзеячоў беларускай культуры і нацыянальнага руху” і спіс асоб, уключаных у картатэку / А. Клімовіч // ЦНБ НАН Беларусі, адзел рэдкіх кніг і рукапісаў. – Ф. 5. Воп. 1. Адз. зах. 1. Арк. 248.
12. **Яновіч, С.** Тайніцы лёсу Родзевіча / С. Яновіч // Ніва. – 1985. – 23 чэрв.
13. **Яцухна, В.** З кагорты адраджэнцаў / В. Яцухна // Творы : драматургія, проза, паэзія, публіцыстыка, лісты / Л. Родзевіч ; уклад., прадм., камент. В. Яцухны. – Мінск : Маст. літ., 2008. – С. 5–21.

Віктар ЖЫБУЛЬ,
кандыдат філалагічных навук

“ГОРАД ПАВОДЛЕ СІЛУЭТА... НАГАДВАЕ ЧАШУ”

МІНСКІЯ РЭАЛІІ Ў РАМАНЕ “ЗА ГОДАМ ГОД” УЛАДЗІМІРА КАРПАВА

Калі ў рамане “Нямігі крываваыя берагі”^{*} Уладзімір Карпаў засяродзіўся на паказе акупаванага Мінска часоў Вялікай Айчыннай вайны і гераічным супраціве падпольшчыкаў і партызанаў, то раман “За годам год” (1952–1956) прысвечаны пасляваеннаму аднаўленню разбуранага горада, а сярод герояў – як галоўных, так і дэраганаваных – вылучаюцца архітэктары (Юркевіч, Понтус, Міхайлаў, Барушка, Дымок і інш.), якія займаюцца праектаваннем новай забудовы сталіцы.

Пра наватарскую ролю У. Карпава і адметнае месца твора ў беларускай літаратуры напісаў некалі ў артыкуле “Вернасць тэме і героям” (1983) Іван Шамякін: “Аўтар з любоўю расказваў пра людзей, што адбудовалі сталіцу, паказваў, як яны сталелі разам з горадам. Вобраз Мінска – цэнтральны, і, я сказаў бы, гэта нялёгкая задача – праз людзей стварыць вобраз вялікага горада. <...> У нас да той пары было нямнога твораў, са старонак якіх такімі пакутнікамі і змагарамі, такімі прыгожымі і светлымі паўставалі б нашы гарады, прамысловыя і культурныя цэнтры. Не было ў беларускай літаратуры такой традыцыі. Уладзімір Карпаў заснаваў і сам жа замацаваў яе” [5, с. 192]. Можна сказаць, што І. Шамякін стаў адным з прадаўжальнікаў гэтай традыцыі: у 1974 г. ён выдаў раман “Атланты і карытыды”, таксама прысвечаны тэме архітэктуры і горадабудаўніцтва.

Вобраз горада – абавязкова шматкампанентны. Як зазначыла літаратуразнаўца Лада Алейнік, горад – гэта і “будынкі, скверы, вуліцы ды завулікі”, і “людзі, народ, традыцыі, культура, унікальны нацыянальны менталітэт” [1, с. 170]. Іншая сучасная рэцэнзентка рамана “За годам год” звярнула ўвагу, што галоўны праспект сталіцы – таксама адзін з герояў твора [6]. Сапраўды, у рамане падрабязна раскрываецца яго “біяграфія” – прынамсі цягам першага паваеннага дзесяцігоддзя. Спачатку гэта была проста Савецкая вуліца, якая пачыналася каля Дома ўрада (участак вуліцы ад Бабруйскай да Свядлова дагэтуль захаваў тагачасную назву): “Няроўная, віляючы, яна прабівалася праз го-

рад на паўночны ўсход, перасякала сярэбраную палоску ракі, рабіла на Круглай плошчы яшчэ адну наваротку і, уліўшыся ў Пушкінскую вуліцу, пераходзіла ў аўтамагістраль” [4, т. 2, с. 68]. Але архітэктар-акадэмік Уладзімір Міхайлаў ужо тады бачыў яе будучым праспектам і, мала таго, “на ўсім відаць, намерваўся прапанаваць будаваць будучы горад на двух перакрываваных магістралях. І адной з іх павінна была стаць Савецкая вуліца-праспект” [4, т. 2, с. 69], – як здагадваўся яго калега Васіль Юркевіч. Іншы архітэктар, Ілья Понтус, прапаноўваў Савецкую вуліцу выпрастаць – што, зрэшты, і было зроблена ў рэальнасці.

Тэма аблічча будучага праспекта, яго перспектыўнай ролі ў гарадскім жыцці неаднойчы ўздымаецца ў гутарках, а то і проста ў думках герояў рамана. Пісьменнік паказвае, што канчатковы план пераўтварэння праспекта ўзнік не адразу, ён нараджаўся ў глыбокіх роздумах, гарачых спрэчках і дыскусіях. Апошнія датычылі, напрыклад, таго, дзе мусіла б прайсці другая галоўная магістраль, што перакрывавалася б з праспектам, і якія гарадскія плошчы праспект злучыў бы паміж сабою. Некаторыя з адпаведных архітэктурных ідэй выказаны ў творы вуснамі Васіля Юркевіча: “– Мне здаецца, цэнтр можна рашыць... як сістэму плошчаў... Данусцім, новай і Свабоды... <...> Сістэма ўключыла б у сябе і навакольныя кварталы. <...> Праспект звязаў бы сістэму цэнтральных плошчаў з Круглай плошчай і паркам... А з другога боку, памог бы звязаць іх з плошчамі, што каля Дома ўрада і вакзала...” [4, т. 2, с. 74]. Ён жа прапанаваў размясціць новую плошчу на месцы разбураных кварталаў “на супроць ЦК і Цэнтральнага сквера” [4, т. 2, с. 75], г. зн. размова ідзе пра будучую Цэнтральную (з 1984 г. Кастрычніцкую) плошчу. Адным з першых будынкаў архітэктурнага ансамбля новай плошчы стаў пазней Палац культуры прафсаюзаў (1949–1954, архітэктар У. Яршоў), а ў рамане зафіксаваны момант, калі героі пра яго яшчэ толькі марылі, разважалі, а часам і іранізавалі: “– Любата, – сказаў Васіль Пятровіч, азіраючыся на бакі. – Не за гарамі, калі на Цэнтральнай плошчы свой Парфенон узнімем.

Зімчук ухмыльнуўся.

– Як у Афінх, вядома? Але вось закавыка – грэкі яго для багоў будавалі. А багі, як вядома,

^{*} Артыкул «“Нямігі крываваыя берагі”: Рэаліі акупаванага Мінска ў рамане Уладзіміра Карпава» Віктара Жыбуля змешчаны ў красавіцкім нумары “Роднага слова”.

Юрый Архіпаў. Нядзельнік. Ілюстрацыя да рамана
“За годам год” У. Карпава. Канец 1950-х гг.

на Алімпіе жылі і ані не мелі патрэбы ў жылішчы” [4, т. 2, с. 356].

Непасрэдны працэс пераўтварэння разбуранай, крывавагай вуліцы Савецкай у шырокі праспект у рамане таксама адлюстраваны: “Горад будаваўся. І, праязджаючы па Савецкім праспекце, можна было назіраць увесь будаўнічы паток. Тут разбіралі старую брусчатку, здымалі трамвайныя рэйкі, выкопвалі шпалы – трамвайная лінія пераносілася на кальцавую магістраль. (Маюцца на ўвазе вуліцы Камароўская – праспект Машэрава, Даўгабродская – Казлова. – В. Ж.) Там капалі траншэі для падземнай гаспадаркі, і на жоўтым насыпе чарнелі трубы, стаялі вялізныя каткі з кабелем. Крыху далей бульдозеры ўжо разраўноўвалі новую трасу вуліцы – шырокую, саракавасьміметровую, і грузавікі-самазвалы адзін за адным прымалі з каўшоў экскаватараў лішняю тут зямлю. На спуску да Свіслачы выпрастаная вуліца-проспект павінна была прайсці значна лявей ранейшай, і палову яе перагароджваў уцалелы белы будынак колішняга педагогічнага тэхнікума. (Знаходзіўся каля сучаснага будынка цырка. – В. Ж.) Далей праспект падымалі на некалькі метраў, і тыя ж нястомныя самазвалы падвозілі і падвозілі шчэ-

бень, зямлю, цагляныя глыбы ад узарваных руін. Новага моста цераз рэчку будаваць не пачыналі, але земляныя работы ішлі і на другім беразе. Будаўнічыя агароджы апяразвалі цэлыя кварталы. Там і тут уздымаліся чырвоныя гмахі. І ўжо не верылася, што калісьці пачыналі з расчысткі тратуараў і маставых” [4, т. 2, с. 252–253].

Разам з лёсам усяго горада ў творы паказаны і лёсы не толькі вуліц, а нават – як частак аднаго цэлага – і асобных будынкаў. Сярод іх – “лячэбніца на Валадарскага”, пад якой маецца на ўвазе відавочна адзін з карпусоў Дзяржаўнага інстытута фізіятрыі і артапедыі, пры якім да вайны працавала клініка нервовых хвароб, пачаткова – клініка электраводалячэння (цяпер на гэтым месцы крама “Глобус”). Паводле мастацкага сюжэта, лячэбніца пабудаваная да вайны Понтусам, а ў рэальнасці – узведзеная ў 1926–1929 гг. па праекце архітэктара Рыгора Кавокіна [3; за ўдакладненні аўтар дзякуе таксама Уладзіміру Садоўскаму]: “Яны мінулі некалькі кварталаў, вузкай сцежкаю выйшлі на Савецкую і, збочыўшы на вуліцу Валадарскага, спусціліся да каробкі, што асталася ад будынка колішняй лячэбніцы.

– Ну вось! – паказаў Зімчук. – Бачыце? А тут важна – дарвацца.

Унутры і навокал каробкі хадзілі людзі. Аглядалі сцены, нешта паказвалі адзін аднаму і занатоўвалі ў запісныя кніжкі” [4, т. 2, с. 38].

Тэхнічная экспертыза нібыта прызнала будынак годным для аднаўлення, але ўрэшце яго ўсё адно вырашылі ўзарваць – бо не ўпісваўся ў генеральны план, які распрацоўвалі пасляваенныя архітэктары: “...выпрастаная... Савецкая вуліца-проспект падыходзіла б да каробкі, і лячэбніца апынулася б на праспекце. Двухпавярховая, бедная архітэктураю, яна ніяк не вязалася з абрысам будучага праспекта. Дый было неразумна выносіць такую ўстанову на цэнтральныя кварталы галоўнай магістралі...” [4, т. 2, с. 128].

Паказаў пісьменнік і тое, як фарміраваўся архітэктурны ансамбль Прывакзальнай плошчы – “гэтага параднага вестыбюля сталіцы”. Спачатку там нават “ліхтары не гарэлі. Усё ахутваў начны змрок, гусцейшы, як здалося Веры, чым у полі. Толькі на другім баку плошчы, у нізкім бараку, свяціліся шчыліны дрэнна замаскаваных вокнаў ды з шырокіх дзвярэй, у якіх раз за разам паяўляліся цёмныя постаці людзей, на зямлю падала жоўтая паласа. Там змяшчаўся вакзал” [4, т. 2, с. 41]. З цягам часу непрыглядны пейзаж дзякуючы працы архітэктараў, інжынераў, будаўнікоў пачаў набываць знаёмыя нам абрысы: “Пакуль на плошчы апрача адноўленага вакзала стаяў толькі адзін будынак – праўда, вялікі, на

цэлы квартал, з адзінаццаціпавярховай вежаю. Яго яшчэ не атынкавалі, і цагляная зубчастая вежа нагадвала Крамлёўскую сцяну, Спаскую вежу.

– Насупраць паставім, Юрок, такога сама прыгажуня, – з пафасам казаў Понтус. – І тады гэта будуць вароты ў горад. Уяўляеш?” [4, т. 2, с. 234]. Цікава, што, на думку архітэктара Дымка, прыхільніка “мудрасці ў прастаце”, “высотны будынак на Прывакзальнай плошчы ў цэгле выглядаў прыгажэй, чым калі яго аздобілі рознымі класічнымі штучкамі” [4, т. 2, с. 324].

А вось як выглядала ў 1945-м вядомая ўсім мінчукам зона адпачынку – Камсамольскае возера з толькі што закладзеным вакол яго паркам: “За возерам, злева, відны былі тонкія дрэўцы пясчанага ўвесну парку Перамогі, справа сакавіта зелянелі прырэчныя паплавы, зырка пабліскавала выгінастая рачулка. Яшчэ далей бегла вузкая стужка шашы, стаялі домкі прыгараднага саўгаса і сасновы лясок, за якім шаша хавалася. На ўзгоркаватым беразе, як акінуць вокам, жаўцела жыта і сям-там кучаравіліся кусты. А над барком, шашою, над жытнёвым полем узнімалася асмужанае, выцвілае ад гарачыні неба.

Уздоўж усяго берага ў купальніках, трусах, у саламяных брылях, яркіх касынках, з галовамі, павязанымі насавымі хустачкамі або абкручанымі, як чалмою, ручнікамі, сядзелі, напаялялі людзі. Каля іх, па дарожцы, насыпанай пяском, цёк стракаты людскі паток. Цудам лавіруючы паміж імі, праносіліся веласіпедысты, шнырылі падлеткі. Тут жа, пры дарожцы, пад вялікімі палатнянымі парасонамі або проста так, пад адкрытым небам, стаялі ў рад бялуткія столікі-буфеты з пірамідамі скрынак ля кожнага; блакітныя калясачкі марожанішчыц, пузатыя, абкладзеныя зверху кавалкамі лёду, піўныя бочкі з помпамі, падобнымі на колішнія водаразборныя калонкі. Крыху наводшыбе, навокал разасланых проста на траву настольнікаў з пітвом і ежаю, сядзелі больш сталыя. Аматары валеябола гулялі ў мяч. Ад моста ішоў роўны шум падаючай вады. Нягледзячы на спёку, з таго боку возера далятала музыка – там танцавалі” [4, т. 2, с. 326–327].

Пісьменнік уздымаў ідэю Мінска як культурна-гістарычнага цэнтра, які меў несумнеўную турыстычную каштоўнасць нават у цяжкі пасляваенны час, калі цэнтральная частка горада яшчэ ляжала ў руінах і працы па расчыстцы і аднаўленні толькі пачыналіся. Ідэю стварэння турыстычнага бюро і правядзення экскурсій адстойваў у раманах сакратар гаркама Кавалеўскі: “...ён гаварыў, што добра, калі людзі бачаць, куды ідзе іх праца. Праўда, гэтыя экскурсіі хутчэй будуць нагадваць падарожжы ў мінулае

або будучае. Але няхай: някепска ведаць, з чым развітваешся і што цябе чакае...” [4, т. 2, с. 236]. Пераасэнсоўваючы пачынанні Кавалеўскага, Юркевіч прыйшоў да думкі: «...да вызначаных маршрутаў няблага было б дадаць яшчэ адзін – у сэрцы і душы тых, хто будзе горад. Гэта быў бы, відаць, самы навучальны маршрут.

Многа значаць словы экскурсавода: “Тут спрэс ляжалі руіны. Цяпер вы бачыце будаўнічую пляцоўку. Праз два гады на гэтым месцы стануць прыгожыя жылыя дамы...” Цудоўныя гэтыя словы ўжо таму, што яны цешаць цябе, нараджаюць гордасць» [4, т. 2, с. 236].

Тэма багатай гістарычнай мінуўшчыны Мінска часткова раскрываецца дзякуючы вобразу Ісака Лочмеля – інваліда вайны, настаўніка гісторыі, а пазней загадчыка аддзела рэдакцыі адной з газет: “У партфелі ў яго заўсёды ляжала бібліяграфічная рэдкасць пра Мінск, і ён ведаў цікавейшыя факты з яго мінулага. Валя зайздросціла і здзіўлялася – адкуль такое можна выкапаць, якім чынам можна скалекцыяніраваць і зберагчы ў памяці? Мусіць, гэта было галоўнае, што звязвала яго з жыццём, дала сілы. І ён акуратна наведваў публічныя выстаўкі архітэктурных праектаў, быў у курсе розных конкурсаў, удзельнічаў у злётах і агульнагарадскіх сходах будаўнікоў” [4, т. 2, с. 281]. Сярод букіністычных рарытэтаў, што здабываў Лочмель, была, напрыклад, “Памятная кніжка Мінскай губерні 1878 г.”, пра якую ён расказваў са шчырым захапленнем, імкнучыся падзяліцца знаходкай з іншымі: «Не такія ўжо старажытныя часы. А паслухайце! – Ён адгарнуў некалькі старонак і пачаў чытаць: – “Мінск знаходзіцца пад 54° 34” паўночнай шырыні пры рацэ Свіслачы, пры ўпадзенні рэчак Крупкі, Сленні і Нямігі і возеры Плебанскім...” Вы на стылёк звярніце ўвагу... “У цяперашні час жыхароў абодвух полаў 39 628...” Калі гэта было? А вось індустрыя: “Мылаварня адна, гарбарань дзесяць, тлушчавы завод адзін, бровар адзін, півавараць пяць, медаварня адна, цагельняў сем, кафельных заводаў два, тытунёвых фабрык дзве, запалкавых тры – усяго трыццаць тры, пры ста сямідзесяці рабочых”. Цікава?» [4, т. 2, с. 104–105].

Як і ў кнізе “Нямігі крываваыя берагі”, адным з месцаў дзеяння з’яўляецца Старажоўка, абмаляваная аўтарам заўважна лепей і падрабязней за іншыя тагачасныя гарадскія ўскраіны. Перадчытачом паўстаюць ужо знаёмыя з папярэдняга рамана тэтралогіі белая цэркаўка з сінім купалам, Старажоўскія могілкі і нават магіла Пуліхава, каля якой нейкая звар’яцелая ад жаху дызлосці жанчына біла акрываўленага хлопчыка – незадоўга да таго дзеці, гуляючы па могілках, натрапілі на міну...

Юзаф Пучынскі.

Ілюстрацыя да рамана "За годам год" У. Карпава. 1950-я гг.

Вось як, паводле У. Карпава, выглядалі могілкі ў першыя пасляваенныя гады: "Могілкі некалі былі закрыты, і хаваць на іх пачалі толькі ў вайну. Гэта была даволі ўтульная мясцінка, куды бегалі гуляць дзеці і прыходзілі пасядзець у засені таполяў і клёнаў дарослыя. Рэдкія крыжы з жалезных труб, магільныя пліты і камяні нікога не бянтэжылі. Могілкі ўваходзілі ў побыт ускраіны як сквер. Найчасцей гулялі ля двух таўшчэзных таполяў, у гузаватыя ствалы якіх урасла жалезная агароджа, ды ля невялікай сажалкі, пры якой смутна шарэў камень на магіле Пуліхава..." [4, т. 2, с. 79].

У раёне Старажоўкі У. Карпаў пасяляе і Понтуса з жонкай і дачкой, і Зосю з дзядзькам Сымонам і цёткай Анцяй, і сям'ю Юркевічаў, якая ў іх кватаравала. Вярнуўся са шпіталя Зосін муж Аляксей Урбановіч – і, натуральна, таксама пасяліўся там. (Потым ён збудуе без дазволу ўласны дом недзе на беразе Свіслачы.) Прычым Васіль Юркевіч, цікуючы толькі што прыбыла Аляксея, амаль дакладна паўтарае маршрут Міхаіла Шарупіча з рамана "Нямігі крывавыя берагі", калі той ішоў з цэнтра на Старажоўку на явачную кватэру: «На Ленінскай вуліцы ўвагу звярнуў на сябе рослы, з салдацкім мяшком за плячыма, ваенны. Ён крочыў, накульгваючы, і адлегласць паміж імі паступова змяншалася. <...> Яны перайшлі скверык на плошчы Свабоды, спуціліся па вуліцы Бакуніна, адзін за адным па разбураным трамвайным мосце перабраліся цераз рэчку.

"Няўжо ён збочыць на Стара-Віленскую?" – падумаў Васіль Пятровіч.

Сержант паправіў на спіне рукзак, з радаснай разгубленасцю паглядзеў у адзін, у другі бок, пакрыціў галавою і павярнуў на Стара-Віленскую.

"Нябось, да сваіх", – здагадаўся Васіль Пятровіч, і ў яго ўзнікла адчуванне, а потым перакананне – незнаёмы ідзе туды ж, куды і ён.

І, сапраўды, дайшоўшы да дома, у двары якога зелянелі шыпыны і бэз, сержант паглядзеў на нумар, упэўнена адчыніў брамку і ўвайшоў» [4, т. 2, с. 90].

Понтусы жылі ў "абшарпаным двухпавярховым доме" на Старажоўскай вуліцы (сучасная Кісялёва), недзе каля піўзавода ("Аліварыя"), а двор іх быў невялікі, брудны, "забудаваны хлеўчукамі і складзікамі" [4, т. 2, с. 29]. Назва ж вуліцы, дзе жылі Юркевічы з Урбановічамі, у творы ні разу не згадваецца, але паводле апісання пазнаецца колішняя Маладзечанская, на месцы якой пазней была пракладзена сучасная Старажоўская: "Вуліца адным канцом упіралася ў Старажоўскія могілкі, а другім спускалася да рэчкі, за якой распасціраліся так званыя Татарскія агароды і днём віднеліся мячэць і ўцалелыя домікі Татарскага канца, размешчанага на схіле гары. Цяпер у доміках гарэлі агні, і стваралася ўражанне, што свецяцца вокны вялікіх шматпавярховых дамоў" [4, т. 2, с. 218–219].

Сярод іншага пісьменнік згадвае, як "канчалі трамвайную лінію ад цэнтра да Старажоўкі – набліжаўся час, калі гарадскія падшыванцы атрымлівалі права цэлы дзень катацца бясплатна ў святочна ўпрыгожаных трамваях" [4, т. 2, с. 263]. Маецца на ўвазе пасляваеннае аднаўленне лініі, якая звязвала цэнтр з дыспетчарскай станцыяй "Старажоўка", што яшчэ з 1929 г. знаходзілася каля скрыжавання вуліц Старажоўскай (Кісялёва) і Крапоткіна. Урачыстае адкрыццё адноўленай лініі адбылося ў 1949 г.

Такую ўвагу У. Карпава да Старажоўкі лёгка патлумачыць: у першыя пасляваенныя гады пісьменнік нейкі час жыў у гэтым раёне і, адпаведна, добра яго ведаў. Як прыгадваў Барыс Бур'ян, У. Карпаў жыў «у невялічкім дамку пад афарбаваным зялёным колерам дахам. Бывала, і каардынаты яго кватэры даваліся вельмі папісьменніцку: "Насупраць Кандрата Крапівы і Андрэя Александровіча", або "Побач з Міхасём Машарам", ці "Па суседству з Віткам..." <...> І там, блукаючы па колішніх Старажоўскіх могілках, вялі мы бясконцыя размовы» [4, с. 135]. З дакументаў даведваемся дакладны тагачасны адрас У. Карпава: вуліца Маладзечанская, 19 [2, арк. 2].

"...Я не гісторык, не архітэктар, не будаўнік, – падкрэсліваў У. Карпаў. – Таму, калі

ўзяўся за працу, мне прыйшлося прачытаць дзесяткі кніг па гісторыі Мінска і градабудуўніцтва, дзесяткі кніг пра вопыт будаўнікоў. Прыйшлося днямі праседжваць у кабінэце галоўнага архітэктара, знаёмячыся з яго работай, ездзіць з ім у майстэрні і на будоўлі, прысутнічаць на пасяджэннях архітэктурнага савета. Давялося знаёміцца з работай будаўнічых трэстаў і іх прафесіямі, з працай, побытам будаўнікоў” [4, т. 5, с. 457–458]. Пра адказны, разважлівы падыход пісьменніка да напісання твора сведчаць сотні сабраных ім газетных выразак на тэму будаўніцтва ў Мінску і іншых гарадах Беларусі і СССР (Беларускі дзяржаўны архіў-музей літаратуры і мастацтва, ф. 305, воп. 1, адз. зах. 322–327), некаторыя – з падкрэсліваннямі і пазнакамі У. Карпава. Ёсць сярод іх і публікацыі, прысвечаныя канкрэтна будаўніцтву вуліцы Савецкай (у 1952–1961 гг. Сталінскага праспекта). Прычым аўтары артыкулаў – тагачасны галоўны архітэктар г. Мінска Леў Мацкевіч (“Далейшыя работы па рэканструкцыі Савецкай вуліцы”, 1951; “Праспект імя Сталіна”, 1952) і начальнік Упраўлення па справах архітэктуры пры Савеце Міністраў БССР Уладзімір Кароль (“Прыгажэе наш Мінск!”, 1952; “Аб далейшай забудове праспекта імя Сталіна”, 1953).

Акрамя выразак, у асабістым фондзе пісьменніка захаваліся, напрыклад, поўны тэкст машынапісу “Архітэктурны нарыс Мінска” (1949) Аляксандра Воінава (адз. зах. 395), ліст Саюза савецкіх архітэктараў БССР У. Карпава з просьбай узяць удзел у творчым абмеркаванні праекта рэканструкцыі праспекта ў г. Мінску, датаваны 14 лютага 1953 г. (адз. зах. 279), а таксама ліст з парадай звярнуцца па дапамогу да інжынера-будаўніка Барыса Бібельнікава, дасланы нявызначаным адрасатам з Баранавічаў 25 студзеня 1952 г. (адз. зах. 200, арк. 67).

Яшчэ адзін цікавы дакумент – “Асабістая кніжка ўдзельніка аднаўлення г. Мінска” (1944) [2]. У ім, у прыватнасці, адзначана, што Уладзімір Барысавіч Карпаў, завуч 42-й сярэдняй школы, 8 і 15 кастрычніка 1944 г. удзельнічаў у разбурэнні сцен і слупоў, пераносцы шчэбеню і ўкладцы цэглы. Месцам работ пазначана “Улица – угол Энгельса и Комсом[ольской]” [2, арк. 2 адв.]. Але тут відавочная недакладнасць: згаданыя вуліцы паралельныя адна другой, не перакрываюцца і, адпаведна, не маюць агульных “вуглоў”. Відаць, службовец, які запыняў дакумент, пераблытаў двух нямецкіх філосафаў-суаўтараў і меў на ўвазе вуліцу Карла Маркса, што напраўду перасякаецца з Камсамольскай.

Тэкст жа самога рамана мае як мінімум тры варыянты і налічвае 22 (!) архіўныя справы

(ф. 305, воп. 1, адз. зах. 12–33). Паставіўшыся да працы над творам так грунтоўна, пісьменнік здолеў паказаць беларускую сталіцу ў тым ліку і вачыма архітэктараў, раскрыў яе вобраз праз іх прафесійнае бачанне, паглыбляючыся ў праблемы горадабудуўнічай эстэтыкі, своеасаблівую філасофію горада, якая неаднойчы выяўляецца, напрыклад, праз разважанні аднаго з галоўных герояў, Васіля Юркевіча: “Цэнтр – гэта магніт, да якога імкне ўсё: вуліцы, машыны, людзі, думкі людзей. І няхай горад наводле сілуэта нават нагадвае чашу, яны ў сваім імкненні ўсё роўна як бы ўзлятаюць вышэй і вышэй. Таму што няма і не павінна быць у горадзе нічога больш дарагога, высокага і важнага, чым гэтае магічнае сканцэнтраванне...” [4, т. 2, с. 74]. Але такое глыбокае адчуванне горада сфарміравалася ў героя не толькі дзякуючы набытаму прафесійнаму досведу – складваецца ўражанне, што яно было часткай яго светаўспрымання незалежна ад гэтага: “Для Васіля Пятровіча як мінчаніна вуліца, скрыжаванне, сквер існавалі не самі па сабе, а ў сувязі з нечым памятным... любіў ён горад з нейкім шкадаваннем, нават пагардаю...” [4, т. 2, с. 73].

Урэшце, апантанасць архітэктурнай тэмай дазволіла пісьменніку па-мастацку раскрыць адну з актуальных на той час дылем мінскага горадабудуўніцтва – што мэтазгодней: эканоміць сродкі і аднаўляць старыя будынкі або, уклаўшы немалыя фінансы, узвесці манументальны “горад будучыні”? І ўвасабляльнікамі гэтых супрацьлеглых падыходаў у рамана выступаюць Понтус і Юркевіч. Дэталёвае адлюстраванне лёсавызначальных для сілуэта горада спрэчак – таксама сведчанне таго, што адным з “герояў” твораў Уладзіміра Карпава, як зазначаў і сам аўтар, сапраўды з’яўляецца Мінск.

Спіс літаратуры

1. **Алейнік, Л.** Летапісец сваёй эпохі: Штрыхі да творчага партрэта Уладзіміра Карпава / Л. Алейнік // *Полымя*. – 2007. – № 2. – С. 168–175.
2. **Асабістая кніжка ўдзельніка аднаўлення Мінска У. Б. Карпава.** 1944 // БДАМЛМ. – Ф. 305. Воп. 1. Адз. зах. 230.
3. **Иронический наблюдатель.** Дом-гигант на Университетской улице и его автор [Электронный ресурс] / [Зеленков, В.]. – Режим доступа: <https://vadim-i-z.livejournal.com/4292241.html>. – Дата доступа: 12.05.2022.
4. **Карпаў, У.** Збор твораў: у 5 т. / У. Карпаў. – Мінск: Маст. літ., 1983–1985.
5. **Успаміны пра Уладзіміра Карпава** / склад. і заўв. Л. У. Карпавай. – Мінск: Маст. літ., 1991. – 207 с.
6. **Irina_Tripuzova.** Як аднаўлялі Мінск: [рэцэнзія на кнігу: Карпаў, У. Збор твораў: у 5 т. Т. 2.] [Электронны рэсурс] / Irina_Tripuzova // *LiveLib.ru*. – Рэжым доступу: <https://www.livelib.ru/review/758324-zbor-tvora-u-pyatsi-tamah-tom-drugi-uladzimir-karpa>. – Дата доступу: 12.05.2022.

Уладзімір СТАСЮК

ВЕРШ “ВОСЕНЬ НА ВУЛІЦАХ ПАРЫЖА” ЭНДРЭ АДЗІ І ЯГО ПЕРАКЛАД НА БЕЛАРУСКУЮ МОВУ

Разважаючы пра лёс венгерскіх паэтычных геніяў, вядомы генетык Эндрэ Цэйзел (1935–2015) паспрабаваў вызначыць іх характэрныя асаблівасці на падставе аналізу выбаркі з шаснаццаці агульнапрызнаных майстроў слова. Як высветлілася, кожны быў першым хлопчыкам у сям’і. Многія праявілі паэтычныя здольнасці ў раннім узросце. Але ж галоўнай перадумовай для з’яўлення генія стала крэатыўнасць, перанятая ад бацькоў, якія, дарэчы, не мелі да паэзіі ніякага дачынення.

Паводле высновы генетыка, недастаткова проста пісаць прыгожыя вершы. Цытуючы крылатыя словы венгерскага паэта Эндрэ Адзі (1877–1919), «для геніяльнасці неабходная крэатыўнасць, бо прабіцца ў паэзію можна толькі *“новыми песнями новых часоў”*» [1, с. 27] (вылучана намі. – У. С.).

Менавіта ў футурыстычнай скіраванасці і навізне праявілася геніяльнасць Эндрэ Адзі, творчасць якога займае пачэснае месца ў паэзіі Венгрыі на мяжы XIX–XX стст. Па словах расійскага літаратуразнаўцы А. Расіянава, “выключнае месца Адзі ў венгерскай літаратуры. Адна толькі яго творчасць раўнацэнная цэламу мастацкаму напрамку” [2, с. 537].

Паэзія Эндрэ Адзі даўно перайшла нацыянальныя межы, стала прывабнай не толькі для чытачоў, літаратуразнаўцаў, крытыкаў і перакладчыкаў, але і для музыкантаў у розных краінах.

Прыкладам, папулярызацыі паэзіі Э. Адзі ў свой час паспрыяў Вячаслаў Бутусаў, лідар гурта “Наўцілус пампіліус”, які паклаў на музыку асобныя яго вершы. Сярод іх – “Вяселле коршакаў” і “Бітва з магнатам” з дэбютнага альбома “Пераезд” (1983). Верш “Князь цішыні” Э. Адзі ў перакладзе Л. Мартынава даў назву чацвёртаму альбому гурта (1989). Па словах спевака, ён выпадкова натрапіў на гэтыя творы ў анталогіі венгерскай паэзіі, якую набыў ля аўтобуса на прыпынку. “Князя цішыні”, паводле ўласнага прызнання, В. Бутусаў лічыць сваёй любімай песняй.

Наш артыкул мае на мэце параўнальны аналіз верша “*Párisban járt az Ősz*” (“Восень на вуліцах Парыжа”, 1906) Эндрэ Адзі і яго перакладу на беларускую мову, выкананага кандыдатам філалагічных навук Мікалаем Аляхновічам [3, с. 70–71].

Твор загучаў на многіх мовах свету: англійскай, нямецкай, італьянскай, славацкай і інш. Сярод рускамоўных перастварэнняў найбольш вядомы класічны варыянт Л. Мартынава [2, с. 13]. Верш Э. Адзі быў пакладзены на музыку першым румынскім оперным кампазітарам Мікалаем (Міклашам) Брэтанам (1887–1968).

Твор Э. Адзі ўваходзіць у цыкл “Свая смерць” са зборніка “Кроў і золата”. Гэта адзін з найбольш вядомых і прыгожых яго тэкстаў, прысвечаных тэме смерці, якая нязменна хвалявала паэта. Паводле сведчання сяброў Э. Адзі, верш нарадзіўся на тэрасе ўлюбёнай кавярні паэта, дзе ён звычайна бавіў час, назіраючы за парыжскім жыццём.

У вершы апавядаецца пра сустрэчу аўтара з Восенню, што адбылася ў Парыжы ў спякотны летні дзень. Адпаведна мы сустракаем у творы дзвюх дзейных асоб: гэта сам лірычны герой і Восень, якая ўвасабляе Смерць.

Навізна верша Э. Адзі ў тым, што паэт на грунце асабістага вопыту стварае сапраўдны міф. Восень паўстае перад намі як таямнічая жывая істота, без традыцыйных змрочных фарбаў, уласцівых смерці. Яна з’яўляецца ў Парыжы, каб перадаць паэту нейкае вельмі важнае пасланне.

Твор Э. Адзі вызначаецца своеасаблівым хранатопам і выкарыстаннем багатай палітры сты-

лістычных фігур: антытэзы, градацыі, паралелізм, анафары і інш.

I. Падзеі ў першай палове верша, да моманту сустрэчы, разглядаюцца ў двух паралельных часавых планах. У першай страфе дамінуе Восень, у другой – паэтычнае “я”.

Спачатку падрабязна апавядаецца пра ўчорашні візіт Восені, якая з’явілася на бульвары Сэн-Мішэль у Парыжы, “*над засенню дрэў*”. У апошнім радку анансуецца яе сустрэча з лірычным героем: “*találkozott velem*” – “*сустрэлася са мною*”. Другая страфа сведчыць, як паэт у той самы час павольна крочыў у накірунку Сены. Непасрэдны момант сустрэчы высвятляецца толькі ў пачатку трэцяй страфы: “*elért az Ősz*” – “*Восень дагнала мяне*”.

У перакладзе М. Аляхновіча, наадварот, ужо ў канцоўцы першай страфы вызначана, якім менавіта чынам адбылася сустрэча: “*Восень... крок мой дагнала*”, што змяншае значнасць здарэння. Увогуле, пачатак верша выглядае больш насычаным дэталямі ў параўнанні з арыгіналам. Згадка ж пра тое, што лірычны герой у адпаведны момант шпацыраваў, часткова дублюе змест наступнага радка: “*Брыў я да Сены няспешна якраз*”, дзе толькі ўдакладняюцца накірунак і характар руху.

Паэт выкарыстоўвае ў дачыненні да руху дзейных асоб такія стылістычныя фігуры, як паралелізм і антытэза. Кожны з герояў рухаецца ціха, нячутна і бязгучна. Паралелізм у перакладзе М. Аляхновіча перададзены адпаведна. Так, Восень *пракрася* (венг. *beszökött*), *ціха плыла*, лірычны герой гаворыць ад сваёй асобы: *брыў я няспешна* (венг. *ballagtam*). Але ж выкарыстанне прыслоўя *няспешна*, якое адсутнічае ў арыгінале, не ўносіць новага значэння ў сказ, таму што значэнне павольнасці дзеяння змяшчаецца ўжо ў самім слове *брыці*.

Разам з тым рух дзейных асоб супрацьстаўляецца па інтэнсіўнасці, ствараючы антытэзу: “*Восень бясшумна праносіцца, у той час як лірычны герой брыдзе*” [4, с. 14]. М. Аляхновіч, наадварот, замест антытэзы выкарыстоўвае ў перакладзе паралелізм: Восень *ціха плыла*, як і аўтар *няспешна брыў да Сены*.

Гэты варыянт не адпавядае семантыцы венгерскага дзеяслова *suhanni* ‘бясшумна праслізнуць, мільгануць’ (гавораць пра аўтамашыну, птушку і да т. п.). Менавіта такую “бязгучную імклівасць” адлюстравваў А. Блок у вядомым вершы “Крокі Камандора”: “*Пролетае, брызнув в ночь огнями, / Черный, тихий, как сова, мотор*” [5, с. 258].

Уласцівая Восені імпульсіўнасць застаецца нязменнай на працягу ўсяго верша, ствараючы градацыю, як гэта відаць з семантыкі дзеясловаў

beszökött – *пракрасяся*, *suhant* – *бязгучна мільганула*, *elért* – *дагнала*, *kacagva szaladt* – *набегла, смеючыся*.

На гэтай антытэзе пабудавана замаруджванне часу, якое адбываецца ў другой страфе, дзе Восень застаецца незаўважнай, нібыта сыходзіць на задні план, саступаючы месца лірычнаму герою. Нечаканасць, раптоўнасць сустрэчы таксама абумоўлена кантрастам актыўнасці дзейных асоб: “Гармонію спакою парушае толькі прывід імгненнага дынамічнага пранікнення...” [6, с. 578]. У перакладзе М. Аляхновіча такі кантраст у пэўнай ступені згладжаны: “*Восень... / Ціха плыла і над засенню дрэў / Крок мой дагнала*”.

II. Другая страфа люструе ўнутраны стан лірычнага героя. Нараджаецца незвычайны вобраз: “*У маёй душы гарэлі галінкі-песенькі: / дымныя, дзіўныя, тужлівыя, пурпурныя / Аб тым, што я памру*”. Паэт выкарыстоўвае для гэтага характэрныя прыёмы літаратурнага імпрэсіянізму: руплівае выпісванне дэталей, награванне падрабязнасцей, сумяшчэнне ў адным вобразе колеру-гуку-водару.

Вобраз *галінак-песенек* аздоблены чатырма прыметнікамі: *дымныя, дзіўныя, тужлівыя, пурпурныя*. У інтэрпрэтацыі М. Аляхновіча робіцца акцэнт на душэўных пакутах лірычнага героя: *песенькі-іскры* паэту *вярэдзяць сэрца*. З шэрага эпітэтаў у беларускім перакладзе дакладна перададзены першыя два: *дымныя, дзіўныя*, з захаваннем уласцівай арыгіналу алітарацыі (венг. *füstöse, furcsák*) першай пары слоў. Прыметнік *тужлівыя* заменены недапасаваным азначэннем, якое выражаецца родным склонам назоўніка *песні тугі*. На жаль, эпітэтам *пурпурныя* давялося ахвяраваць, таму ў перакладзе *песенькі* атрымаліся бясколёрнымі.

Вытлумачэнне гэтага вобраза ў беларускім і рускім перакладніцкім дыскурсе адбываецца па-рознаму. Так, Л. Мартынаў захоўвае менавіта колеравы складнік: *дымныя пурпурныя огонькі*, нібыта ўводзіць у “партытуру” музычна-паэтычнага твора спецыяльную партыю святла, ствараючы своеасаблівую “святламузыку”. Паводле ж выкарыстання эпітэтаў вобраз дзіўным чынам нагадвае хрэстаматыйную імпрэсіянісцкую замалёўку А. Фета: “*В дымных тучках пурпур розы*” [7, с. 237].

Чацвёрты радок другой страфы ў М. Аляхновіча набліжаецца да версіі Л. Мартынава, які таксама «адмаўляецца ад выкарыстання дзеяслова *памру* (венг. *meghalok*. – У. С.) і замест лаканічна перададзенай думкі аб смерці дае разгорнутую метафару: “*Вспыхнули... хворостиночки песни... / Смерти предвестье*» [8, с. 39]. Для параўнання: “*Песенькі-іскры вярэдзілі сэрца... / Веснікі смерці*”. Адпаведным чынам, у бе-

ларускім перакладзе матыў *песенек-іскараў* таксама абезаблічваецца, “робіцца сімвалам смерці ўвогуле, безадносна да паэта, у той час як самараскрыццё паэта нібыта падмяняецца разважаннімі пра смерць” [8, с. 39].

У венгерскім арыгінале разважанні паэта, наадварот, маюць асобасную дамінанту: набліжэнне смерці не столькі асэнсоўваецца, колькі перажываецца творчым “я”. Душа лірычнага героя прыпадабняецца да дрэва, якое павольна згасе ў вогнішчы. Параўнаем з радкамі Цютчава: “*Так грустна тліцца жыццё мая / І з кожным днём уходзіць дымом...*” [9, с. 44].

III. Цэнтральнае месца ў трэцяй страфе арыгінала займае водгук, рэакцыя бульвара на таямнічае пасланне Восені, на тыя словы, якія яна нашаптала лірычнаму герою.

Месца дзеяння ў творы, прасякнутым матывам смерці, набывае сімвалічны сэнс. Як вядома, бульвар Сэн-Мішэль у Парыжы названы ў гонар Архангела Міхаіла, які, у адпаведнасці з царкоўным паданнем, суправаджае душы памерлых у замагільны свет. У арыгінале назва *бульвар Сэн-Мішэль* (фр. *boulevard Saint-Michel*) гучыць як *шлях Святога Міхала* (венг. *Szent Mihály útja*). Паводле венгерскай народнай традыцыі, *шлях Святога Міхала* або *шлях Душ* абазначае таксама *Млечны Шлях*.

З іншага боку, *бульвар Святога Міхала* ў беларускім перакладзе ўспрымаецца чытачом выключна як прыкметная мясціна Парыжа. Акрамя таго, радкі “*А на дарогах, сцяжынах усіх / Лісце ляцела*” ствараюць уражанне, нібыта дзеянне ў вершы пашыраецца на ўсё навакольнае асяроддзе. У выніку выбар бульвара Сэн-Мішэль страчвае імпліцытны сімвалічны сэнс як “шляху душы” лірычнага героя.

Адзначым, што эпітэт *жартаўлівы* (венг. *tréfás*), якім М. Аляхновічу давалося ахвяраваць, – вельмі істотны элемент арыгінала. Параўнаем з перакладам Л. Мартынава: “*Пестрыя лісткі-шутнікі / С веток спорхнулі*” [2, с. 13]. *Жартаўлівае* лісце сімвалізуе глыбінную сутнасць Восені, якая здэкуюецца з чалавечага лёсу. Як заўважае венгерскі літаратуразнаўца Лаяш Сурамі, “ветрык, атаясамлены з восенню, з’яўляецца... чужынцам у летняй гармоніі. Гэта амаль што фрывольная, жаночая істота, легкадумны прадвеснік спусташальных трагедый... для яго, няўразлівага, жартаваць – звычайная, магчыма, штодзённая справа” [6, с. 579].

IV. Верш завяршаецца складаназалежным сказам з акалічнасцю месца: “*Itt járt, s hogy itt járt, én tudom csupán / Nyögg lombok alatt*” – “*Яна [Восень] была тут, і што яна тут была, ведаю толькі я, пад лісцем, якое стогне*”. Кульмінацыя верша, эмацыйны націск гэтай фразы і ўсяго

твора прыпадаюць на слова *я* (венг. *én*), у якім скандэнсаваны боль і смутак няўцешнага адзінокага чалавека, трагізм асэнсавання перспектывы хуткай смерці, нашаптанай Восенню. “Гэты асабовы займеннік гучыць як лямант, жаласны крык” [6, с. 579].

Параўнаем з канцоўкай у версіі М. Аляхновіча: “*Сведчым пра ўсё гэта я ды лістоў / Ціхае рэха*”.

Па-першае, перакладчык выкарыстоўвае дзяслоў *сведчыць* замест значна больш выразнага *ведаць*. Па-другое, выказванне даецца ад першай асобы множнага ліку. У выніку лірычнае самараскрыццё падмяняецца “калектыўным” сведчаннем аўтара і “*ціхага рэха лістоў*”. Такім чынам, у перакладзе М. Аляхновіча пачуцці паэта і прыроды быццам зліваюцца ў адно, набываючы пазачасавы характар. Але ў арыгінале *лісце дрэў* не выконвае суб’ектнай функцыі пры дзяслове *ведаць*, адыгрываючы ролю акалічнасці месца.

Трэба адзначыць, што верш апавядае пра падзеі ўчорашняга дня, а дачыненне да цяперашняга часу маюць выключна словы “*ведаю толькі я*” перадапошняга радка. Канцоўка ж арыгінала “*пад лісцем, якое стогне*” толькі падкрэслівае жывасць успамінаў.

Словы “*Момант – ачнулася лета...*” сведчаць пра хвіліннае ўздзеянне на наваколле нечаканага ўварвання Восені: “Прырода толькі ўздрыгвае, палюхаецца на імгненне, захоўваючы далей летні супакой, у той час як у душы паэта канчаткова і беззваротна запаноўвае смутак” [6, с. 579]. Інакш кажучы, прырода толькі “засведчыла” візіт Восені, а паэт зразумеў і асэнсаваў яго глыбінную мэту. Таму пазачасовае *веданне* лірычнага героя не раўназначна *сведчанню*. У пэўнай ступені гэты кантраст перададзены ў рускамоўным перакладзе Л. Мартынава: “*Всё это понял лишь я, да листва / Чуть задрожала*” [2, с. 13].

Напрыканцы адзначым, што слова *лета* ў першым радку варта было б, гэтаксама як і *Восень*, пісаць з вялікай літары, як у арыгінале, дзе гэтая часіна года таксама ўвасабляецца, адыгрываючы ролю антыпода Восені. Такая антанімічная пара *Восень – Лета* сустракаецца ў вершы “*Коршакаў асенняе вяселле*” Э. Адзі ў перакладзе М. Аляхновіча [3, с. 69], дзе *Лета* пададзена, як належыць, з вялікай літары.

Падводзячы вынікі, даводзіцца канстатаваць, што аналізаваны пераклад не ва ўсім адпавядае танальнасці і духу арыгінала. Так, некаторыя стылістычныя фігуры перададзены неадэкватна, назіраецца згладжванне кантрастаў, змякчэнне трагізму, страта сімвалічнага сэнсу. Увогуле, як адзначае даследчыца Т. Кіш, “многія перакладчыкі з большым ці меншым поспехам спрабавалі перакладаць вершы Адзі. Аднак дакладна перадаць

настрой, музычнасць і комплексны змест вершаў Адзі надзвычай складана” [4, с. 10].

Разам з тым не выклікае сумненняў, што пераклад Мікалая Аляхновіча ў цэлым выкананы на высокім мастацкім узроўні. Дзякуючы яго перастварэнням вядомага творы венгерскіх класікаў упершыню загучалі па-беларуску. Намаганні вядомага мовазнаўцы, паэта і перакладчыка – важкі ўнёсак у развіццё міжлітаратурных сувязей, які дае беларускаму чытачу рэдкую магчымасць азнаёміцца з шэдэўрамі сусветнай паэзіі на роднай мове.

Спіс літаратуры

1. **Tehetség** // A Magyar Tehetséggondozó Társaság Kiadványa. – XXIII. Évfolyam. – 2015. – 4. szám.
2. **Венгерская поэзія. XX век.** – М. : Худож. лит., 1982. – 557 с.

3. **Такая тонкая размовы ніць** : пераклады / уклад., пер. М. Аляхновіч. – Брэст : Альтернатива, 2013. – 99 с.

4. **Kiss, T.** Ady Endre Párisban járt az Ősz című versének és műfordításainak alakzatvizsgálata / T. Kiss // Alkalmazott Nyelvészeti Közlemények. – Miskolc. – VIII. Évfolyam. – 2013. – I. szám. – P. 9–20.

5. **Блок, А. А.** Стихотворения. Поэмы / А. А. Блок. – М. : Дрофа, 2004. – 416 с.

6. **Szuromi, L.** Ady Endre: Párisban járt az Ősz – Kocsi-út az éjszakában (Funkcionális metrikai elemzés) / L. Szuromi // Irodalomtörténeti Közlemények. – 81. Évfolyam. – 1977. – 4–6. sz. – P. 573–583.

7. **Фет, А. А.** Избранное / А. А. Фет. – Смоленск : Русич, 2003. – 608 с.

8. **Киселева, В. Н.** К переводу стихотворения Эндра Ади на русский язык / В. Н. Киселева // Acta Universitatis Szegediensis. Dissertationes Slavicae Szeged. – Sectio Linguistica. – VI. Évfolyam. – Szeged. – 1968. – P. 35–42.

9. **Тютчев, Ф. И.** Лирика / Ф. И. Тютчев. – М. : Худож. лит., 1963. – 190 с.

Эндрэ АДЗІ

PÁRISBAN JÁRT AZ ŐSZ

*Párisba tegnap beszökött az Ősz.
Szent Mihály útján suhant nesztelen,
Kánikulában, halk lombok alatt
S találkozott velem.*

*Ballagtam éppen a Szajna felé
S égtek lelkebben kis rözse-dalok:
Füstösek, furcsák, búsak, bíborak,
Arról, hogy meghalok.*

*Elért az Ősz és sügött valamit,
Szent Mihály útja beleremegett,
Züm, züm: röpködtek végig az uton
Tréfás falevelek.*

*Egy perc: a Nyár meg sem hőkölt belé
S Párisból az Ősz kacagva szaladt.
Itt járt, s hogy itt járt, én tudom csupán
Nyögő lombok alatt.*

ВОСЕНЬ НА ВУЛИЦАХ ПАРЫЖА

*Восень пракралася ўчора ў Парыж.
Душным бульварам Святога Міхала
Ціха плыла і пад засенню дрэў
Крок мой дагнала.*

*Брыў я да Сены няспешна якраз.
Песенькі-іскры вярэдзілі сэрца,
Дымныя, дзіўныя песні тугі –
Веснікі смерці.*

*Восень спыніла, шагнула мне штоць.
Дрыгнуў ажно ўвесь бульвар анямелы,
А на дарогах-сцяжынах усіх
Лісце ляцела.*

*Момант – ачнулася лета, і ўраз
Восень набегла з Парыжа са смехам.
Сведчым пра ўсё гэта я ды лістоў
Ціхае рэха.*

Пераклаў Мікалай АЛЯХНОВІЧ.

КАЛЯНДАР ПАМЯТНЫХ ДАТАЎ І ЮБІЛЕЙНЫХ ДЗЁН на 2022 год

ЛІПЕНЬ

2 ліпеня – 100 гадоў з дня нараджэння Генрыха Вагнера (1922–2000), кампазітара, педагога, народнага артыста Беларусі

75 гадоў з дня нараджэння Уладзіміра Васюка, мастака

3 ліпеня – 120 гадоў з дня нараджэння Уладзіміра Таланкіна (1902–1957), опернага спевака

115 гадоў з дня нараджэння Алеся Стаховіча (1907–1956), празаіка

75 гадоў з дня нараджэння Тацыяны Камароўскай, літаратуразнаўцы

4 ліпеня – 80 гадоў з дня нараджэння Валянціны Грыгарышынай, майстра дэкаратыўна-ўжыткавага мастацтва

70 гадоў з дня нараджэння Галіны Няфагінай, літаратуразнаўцы

5 ліпеня – 80 гадоў з дня нараджэння Сяргея Салохіна, мастака

6 ліпеня – 100 гадоў з дня нараджэння Яўгеніі Рамановіч, мовазнаўцы

70 гадоў з дня нараджэння Тамары Васюк, майстра дэкаратыўна-ўжыткавага мастацтва, педагога

7 ліпеня – 140 гадоў з дня нараджэння Янкі Купалы (сапр. Луцэвіч; 1882–1942), паэта, драматурга, публіцыста, перакладчыка, грамадскага дзеяча, народнага паэта Беларусі

Заканчэнне на с. 74, 85.

МОВЫ РЫСЫ НЕПАЎТОРНЫЯ

Да стагоддзя Інбелкульты

Вераніка КУРЦОВА,
кандыдат філалагічных навук

“ВІЦЕБСКІ КРАЁВЫ СЛОЎНІК” ЯК ПЕРШЫ ВОПЫТ РЭАЛІЗАЦЫ КАНЦЭПЦЫ СЛОЎНІКА ЖЫВОЙ БЕЛАРУСКАЙ МОВЫ ІНБЕЛКУЛЬТА

Заканчэнне. Пачатак у № 5.

Адметнасць любога словазбору, яго навуковую эўрыстычную каштоўнасць складае рэестр слоўніка, дакладней кажучы, словы ці лексікатэматычныя, іншыя групы слоў, уключаныя ў працу, празрыстасць і зразумеласць прынцыпаў, паводле якіх праводзіўся іх адбор. Адказваючы на пытанне, якім павінен быць рэестр слоўніка жывой беларускай мовы, С. Некрашэвіч адназначна заяўляў, што слоўнік па ступені рэпрэзентатыўнасці лексікі павінен быць поўным. У паняцці паўнаты нацыянальнага лексікону ініцыятар і распрацоўшчык канцэпцыі слоўніка жывой беларускай мовы адрозніваў два яе ўзроўні. З аднаго боку, гэта паўната рэестра, якая характарызувалася як “знадворная”, з другога, – паўната “ўнутраная”, якая вызначала глыбіню і ступень дакладнасці раскрыцця значэння слова. “Знадворная” паўната вымагала ўключэння ў слоўнік “усіх існуючых у мове слоў”, “ўнутраная” патрабавала дакладнага тлумачэння сэнсу лексічнай адзінкі [4, с. 65–66]. Паняцце “поўны слоўнік” у адносінах да рэестра (ці, аперыруючы вызначэннем С. Некрашэвіча, “знадворная паўната”) – рэч адносная. Гэта выдатна разумеў аўтар канцэпцыі слоўніка жывой беларускай мовы. Пры фарміраванні рэестра ён лічыў мэтазгодным аддаваць перавагу словам простым, а не вытворным. Паняцце паўнаты падразумявае, што ў рэестр павінна была ўвайсці ўся ўжывальная лексіка, з характэрнымі для яе значэннямі, адценнямі значэнняў, у якіх замацаваліся вынікі семантычнага развіцця слова, а таксама вынікі ўнутрыдыялектнага і міжмоўнага ўплываў. Заўважым у звязку з гэтым. Базавы прынцып разумення С. Некрашэвічам

паняцця “ўнутраная паўната” слова, накіраваны на максімальна дакладную перадачу зместу слова, у “Віцебскім краёвым слоўніку” М. Каспяровіча рэалізаваны своеасабліва, па сутнасці, калі трымацца пастулатаў канцэпцыі, ён не ўваблены. Значэнне слова ў гэтым дыялектным словазборы перадаецца праз рускамоўны адпаведнік. Каб выявіць, наколькі семантычна ўдалы рускамоўны эквівалент, трэба скарыстаць іншыя спосабы і прыёмы выяўлення сэнсавай суадноснасці беларускага і рускага слоў.

Тэрміналагічнае абазначэнне “знадворная паўната” вымагала ад аўтара канцэпцыі канкрэтызацыі аб’ёму паняцця ў выглядзе пераліку тых груп слоў, якія могуць ці абавязкова павінны быць у слоўніку. У якасці актуальнага лексічнага складніка, на які неабходна было даць рэкамендацыі аб уключэнні / неўключэнні слова ў рэестр, вылучаліся запазычаныя. Цікавае найперш да чужамоўных слоў была невыпадковай: агульнай тэндэнцыяй развіцця беларускай нацыянальнай мовы на пачатку яе станаўлення было памкненне пазбавіцца ад іншамоўных слоў. Тут да месца заўважыць: ужо на самым пачатку пурызм у беларускім мовазнаўстве не быў агрэсіўным, ён, за выключэннем асобных прадстаўнікоў лінгвістычнай і культуратворчай эліты, не атрымаў шырокай грамадскай падтрымкі, перамагалі рацыянальныя падыходы і памяркоўныя погляды на функцыянаванне дадзенай групы слоў у мове.

Пры вырашэнні канкрэтнай лексікаграфічнай задачы наконт уключэння запазычанняў у слоўнік жывой мовы, нават акрэсліўшы перспектыўны лёс іншамоўнай лексікі ў нацыянальнай мове, накіраваны на замену “чужаземных слоў сваімі, беларускімі”, лексікограф Сцяпан Некрашэвіч рэкамендаваў скарыстацца пашыранай у акадэмічнай лексікаграфіі практыкай.

У папярэдніх нумарах “Роднага слова” Вераніка Курцова разгледзела дзейнасць Слоўнікавай (№ 1), Тэрміналагічнай (№ 2) і Дыялекталагічнай (№ 3, 4) камісій Інстытута беларускай культуры і іх набыткі.

У слоўнік можна было ўносіць “толькі тыя чужаземныя словы, што існуюць у народзе” [4, с. 66]. Аднак для ўключэння запазычаных слоў у рэестр трэба было ўлічваць час засваення запазычанняў беларускай мовай. Станавіцца слоўнікавымі маглі толькі тыя чужаземныя словы, “што існуюць у мове здаўна” [4, с. 74]. Выказвалася С. Некрашэвічам таксама перасцярога наконт уключэння рускамоўнай і польскамоўнай лексікі, найперш тых “недарэчных” русізмаў і паланізмаў, якія з’яўляюцца чужымі для нашай мовы, якія не асіміляваліся ў ёй. Парадокс сітуацыі з улікам папярэдняга меркавання аб месцы запазычанняў у сістэме беларускай мовы заключаўся ў тым, што пры ўкладанні слоўніка і ад гэтай часткі іншамоўных слоў мовазнаўца раіў не адмаўляцца. Але такія словы ў слоўніку неабходна было маркіраваць – забяспечваць спецыяльнымі пазнакамі. Іх раілі суправаджаць паметамі, указваючы мову, якая стала лексічным донарам.

Такім чынам, ва ўласных развагах акадэміка С. Некрашэвіча адназначнага і адзінага падыходу да іншамоўнай лексікі і яе лексікаграфічнага статусу фактычна не было. Дыяпазон думак хістаўся ад пазіцыі перспектывага выключэння запазычанняў з лексічнага ладу беларускай мовы наогул да ўключэння ў лексікаграфічныя працы любых адаптаваных і чужых па абліччы абазначальных сродкаў і тым самым да замацавання іх жыццёвасці ў нарматыўным лексіконе. Нязменнай у меркаваннях аўтара канцэпцыі была адна сутнасна важная думка: слоўнікавы лёс іншамоўных лексічных сродкаў вызначаўся іх ужываннем у народнай мове. У выніку гэтага пры ўкладанні дыялектнага слоўніка стваральнікі лексікаграфічнай працы былі пазбаўлены клопату адрозніваць словы паводле крытэрыю *сваё / чужое*: іншамоўная лексіка незалежна ад ступені яе адаптацыі ў народным маўленні і мовы паходжання магла быць уключана ў якасці слоўнікавай адзінкі ў словазбор.

“ЗНАДВОРНАЯ” ПАЎНАТА

“ВІЦЕБСКАГА КРАЁВАГА СЛОЎНІКА”

У “Віцебскі краёвы слоўнік” уключана дастатковая колькасць розных па паходжанні запазычаных слоў, якія функцыянавалі ў мясцовых гаворках на час збірання матэрыялаў. Вось некаторыя прыклады:

ІМПЭТ, у, м. – 1) стремительность. Бег, бег і з імпэту папаў на лёд (Пятніцкая, Беш. р.). Пар. ампэт; 2) сотрясение воздуха от выстрела или грома. Мне як дало імпэтам, дык я чуць ачуней (Вішкавічы, Чаш. р.)*.

* Прыклады падаюцца ў арыгінальным запісе.

ЛЮСТЭРАК, а, м., ЛЮСТЭРКА, ЛЮСТРА, ж. – зеркало. Жэня разбіла люстэрак (Селядцова, Беш. р.). Паглядзіся ў люстэрку (Сукрэмна, Сен. р.). Бальшую люстру купіў (Варашылы, Куз. р.).

Асобныя з запазычанняў (паланізмы, русізмы), якія, па вызначэнні С. Некрашэвіча, варта аднесці да “недарэчных”, “дзікіх” у беларускай мове, таксама фіксуюцца ў слоўніку:

БАРДЖЭЙ, БАРЖДЖЭЙ – скорей, быстрой. Хадзі барджэй (Ляхава, Віц. р.). Барджэй ба ты йшоў (Бурбіна, Сен. р.).

ВАРЫЖКІ, ж. – перчатки. Холадна – бяз ва-рыжак ня выйці (Лятоўшчына, Куз. р.).

Асобная група слоў, на якой С. Некрашэвіч засяроджваў увагу, – так званыя непрыстойныя словы, якія, як заўважае аўтар канцэпцыі, са слоўніка “нярэдка выкідаюць, як абразу маральных пачуццяў чалавека” [4, с. 67]. Ён катэгарычна не прымаў думкі аб пазбаўленні “непрыстойных” слоў лексікаграфічнага статусу. Аргументы, якія прыводзіліся ў іх абарону для ўключэння ў слоўнік, маюць сацыяльны змест, дадаваліся і лінгвістычныя доказы. Асабіста С. Некрашэвіч у прыкладах, якія суправаджалі тэарэтыка-метадалагічную частку, не прывёў ніводнай ілюстрацыі, якая б сведчыла пра аб’ём, укладзены ў абазначэнне “непрыстойныя словы”. Ці належаць да такой групы лексічных адзінак брыдкія словы або лексічныя адзінкі, што вызначаюцца як мацюкі, ды іншыя лексемы з адмоўнай канатацыяй, засталася невядома. У “Віцебскім краёвым слоўніку” М. Каспяровіча група слоў, якая ў сучасных лексікаграфічных крыніцах звычайна адносіцца да экспрэсіўна-ацэнных сродкаў з адмоўнай характарыстыкай асобы, выступае з паметай *лаянкавае* (лнк.). Такіх слоў няшмат:

АСТАЛՕП, а, м. лнк. – дурак, остолоп. Ну што? Як ён? – Асталоп асталопам (Луб’ева, Аз. р.).

БРЫДА, ж., лнк. – мерзосьць. Ах, ты брыда! (Бешанкавічы, Беш. р.).

Памету *лаянкавае* маюць таксама некаторыя намінатыўныя адзінкі, метафарычныя па паходжанні:

ЗГАРОДА, ж. – 2) неуклюжий. Лнк. Згарода ты праклятая! (Латышы, Беш. р.). Пар. азгарода.

БОНДА, ж., лнк. – бочка, в пер. смысле – брюхо. Набіў сваю бонду (Пустыр, Сір. р.).

Прагляд матэрыялаў слоўніка сведчыць, што экспрэсіўныя ацэнкі ўласцівы і іншым словам, якія выступаюць без стылёвай паметы. Асобныя з іх маюць зацёмненую ўнутраную форму, некаторыя лексемны страцілі актуальнасць з прычыны актыўных сацыякультурных змен:

АБІЗГАЛ, а, м. – дурак. Абизгал ты бязмозгі! (Азярэцк, Сен. р.).

БАЛВАН, а, м. – 2) дурак, болван. Чаго ты стаіш, як балван? (Альшанікі, Беш. р.).

Сцяпан Некрашэвіч падрабязна не разглядаў розныя групы спецыяльных слоў, у тым ліку і тэрміналагічную лексіку. Аднак выказваўся супраць уключэння ў слоўнік жарганізмаў, уласцівых асобным сацыяльным групам грамадства. У супрацьлегласць гэтаму лічыў, што лексічныя адзінкі, якімі карыстаюцца ў працы асобы, занятыя рознымі рамёствамі, традыцыйнымі вытворчымі заняткамі, у слоўніку падавацца павінны. Такія найменні зафіксаваны і Міколам Каспяровічам, некаторыя з іх належаць да малавядомых, асобныя да вузкарэгіянальных:

ЗБРЫЗГА, ж. – шнурок с крючками, привязываемый к рыболовному шнуру. Рыба парвала збрызгі (Падбярэзье, Віц. р.).

ПАДПАЛАЦЕННАЯ КАЛОДА – вал в ткацком станке, на который навивается полотно. Подпалаценную калоду нада новью (Вышадкі, Меж. р.).

Даволі істотную частку слоўніка складаюць наменклатурныя адзінкі, якія называюць паянці расліннага і жывёльнага свету.

Група слоў, якія абазначаюць аб'екты жывой прыроды, у “Віцебскім краёвым слоўніку” досыць прадстаўнічая: у наменклатуры абазначальных сродкаў аб'ектаў жывёльнага свету знаходзім назвы рыб, насякомых, паўзуноў, дзікіх і свойскіх жывёл, птушак і інш. Немалая і група назваў аб'ектаў расліннага свету (дрэвы, кусты, травяністыя і сельскагаспадарчыя расліны). З боку структуры ў гэтых лексіка-тэматычных разрадах слоў адзначаюцца як аднакампанентныя, так і шматкампанентныя, пераважна двухслоўныя найменні. Іх адметную рысу складае забяспечанасць лацінскімі семантычнымі адпаведнікамі. Апошняе надзвычай актуальна ў мэтах навуковай сістэматызацыі. Асноўнае месца ў рэгіянальных дыялектных найменнях флоры і фаўны займае агульнанародная беларуская лексіка. Але ў ліку дыялектных абазначэнняў таксама вылучаюцца словы, якія распаўсюджаны абмежавана:

АКУЊ, я, м. – окунь. *Perca fluviatilis*. Я злавіў акуня (Кошчава, Беш. р.).

АЖАВІНА, ж. – ежевика. *Rubus caesius* L. Кала ракі расцець ажавіна (Сьвеча, Беш. р.).

АКУЊКІ, аў, м. – сыроежки. *Russula rubra* Fr. і інш. Акубкаў набраў на сьнеданьне (Бяскатава, Гар. р.).

КСЯНДЗОЎ ПЛЕШ – одуванчик. *Taraxacum vulgare* Schrank (*T. officinale* auct). Ксяндзоў плешцьвіцець раньней вясной (Заронава, Куз. р.).

Група слоў, якую складаюць народныя назвы некаторых хвароб, колькасна невялікая; большасць з іх таксама мае лацінскія адпаведнікі:

ГРЫЗЬ, ж. – грыжа. *Hernia*. У Зьмітры на локцю грысь (Сьвеча, Беш. р.).

КОХЛІК, у, м. – коклюш. *Tussis convulsiva* або *Pertusis*. Дзяўчынку маю забіваіць кохлік (Асінаўка, Беш. р.).

Звяртаў увагу С. Некрашэвіч і на наватворы. Распрацоўшчык канцэпцыі слоўніка жывой беларускай мовы катэгарычна не прымаў папаўнення слоўніка за іх кошт. Разгляд, пошукі так званых наватвораў у дыялектным словазборы па многіх прычынах, як нам падаецца, непрымальныя. У большасці рэгіянальных слоўнікаў сапраўды можна знайсці шэраг лексічных сродкаў, утвораных па нетыповых словаўтваральных мадэлях. Яны, часам маючы тоесныя па значэнні словы ў іншых гаворках ці літаратурнай мове, выступаюць з адметным каранем ці ўтваральнымі сродкамі. Аднак менавіта такія лексемныя вымагаюць спецыяльнага даследавання і наўрад ці пры іх апісанні можна выкарыстоўваць абазначэнне “наватвор”.

Шэраг цікавых слоў, у якіх замацаваліся вынікі міждыялектнага і міжмоўнага ўзаемадзеяння, дэрывацыйныя адметнасці, асаблівасці светаўспрымання аб'ектаў навакольнага асяроддзя мясцовым насельніцтвам, можна выявіць і ў “Віцебскім краёвым слоўніку”:

АПАЛОЎ, а, м. – сковорада. На апалові жараць сала (Пачаевічы, Чаш. р.).

БРУЯК, а, м. – отмель. Як пачысціў ў етай раке бруякі, дык і пашоў біз пары на той сьвет (Касьцюкі, Куз. р.).

МАЛАДУШЫЦА, дзс. – старатся высматривать взрослой, невестой. Дачка ўжо маладушыца (Доўгае, Беш. р.).

МАЛІТАЎКА, ж. – складка. Пабрала ў малітаўкі ўвесь кусок (Доўгае, Беш. р.).

Сярод разрадаў слоў, якія вымагалі абавязковага тлумачэння па ўключэнні ці неўключэн-

ні іх у рээстр, С. Некрашэвіч вылучыў групы розных уласных найменняў: асабовыя імёны, прозвішчы, “прозвішчы-мянушкі”, геаграфічныя (у тым ліку і мікратапанімічныя) назвы, інакш кажучы, тую вялікую групу слоў, якая вывучаецца ў анамастыцы – адным з раздзелаў мовазнаўства. Хоць гэтыя розныя групы ўласных імёнаў і маюць, як пісаў С. Некрашэвіч, практычную і навуковую каштоўнасць, іх лепш, аднак, сістэматызаваць і выдаваць асобнымі слоўнікамі.

Слоўнік М. Каспяровіча якраз характарызуецца тым, што пералічаныя групы ўласных найменняў у ім не адзначаюцца. Але выданне мае сціплы дадатак – “Слоўнічак уласных іменняў”, дзе падаюцца галоўным чынам імёны з рускімі адпаведнікамі: *Зьмітра*, *Зьмітрóк* – Димитрий; *Касту́сь*, *Касьцюк*, *Касцюша* – Константин. У слоўнічку зафіксаваны і найменні, якія сёння адносяцца да мянушак: *Васілёнак* – сын Василя; *Іванёнак* – сын Івана; *Касьцючо́нак* – сын Константина; *Касьцючы́шка*, *Касьцюко́ўна* – дочка Константина. Большасць імён агульнавядомыя, але адзначаюцца і некаторыя адметныя формы: *Каруся* – Каролина, *Макрэда* – Маргарита, *Тарэся* – Таисия, *Махтод* – Мефодий [12, с. 363–366]*.

АГУЛЬНАНАРОДНАЕ І МЯСЦОВАЕ Ў “ВІЦЕБСКІМ КРАЁВЫМ СЛОЎНІКУ”

Разважаючы над тым, якім павінен быць слоўнік жывой беларускай мовы, якія словы неабходна ўносіць у яго рээстр, Сцяпан Некрашэвіч адназначна заяўляў, што “ў беларускі слоўнік могуць уносіцца *толькі беларускія словы*, г. зн. або беларускія словы, агульнаразумелыя для ўсёй беларускай тэрыторыі... або характэрныя для якой асобнай беларускай мясцовасці...” [4, с. 57]. Прынцып уключэння разам з дыялектнай лексікай пласта агульнанароднай лексікі надзвычай істотны ў распрацоўцы канцэпцыі ўкладання нацыянальнага лексікону. Гэта дазваляла адлюстраваць аб’ектыўную карціну ўзаемадзейнення паміж агульнанародным лексічным фондам і мясцовым дыялектным, а таксама адносін з іншымі формамі нацыянальнай мовы. З гэтага гледзішча “Віцебскі краёвы слоўнік” М. Каспяровіча цалкам адпавядае прынцыпам укладання агульнанацыянальнага слоўніка беларускай мовы.

Вынікі аналізу рээстра “Віцебскага краёвага слоўніка” з боку прадстаўленасці ў ім абазначальных сродкаў па тэрытарыяльным крытэ-

рыі, г. зн. па выяўленні слоў агульнабеларускіх і мясцовых рэгіянальных, дазволілі І. Германовічу зрабіць такую выснову: “Па тэрытарыяльнай пашыранасці зафіксаваная ў Віцебскім краёвым слоўніку лексіка вельмі разнастайная. Гэта і словы агульнабеларускія... і словы дыялектныя, характэрныя толькі для Віцебшчыны і некаторых сумежных мясцовасцей. Колькасна пераважаюць апошнія” [13, с. 196]. Далей па характары падабенства да агульнабеларускіх абазначальных сродкаў ці адрознення ад іх вылучаюцца пяць груп дыялектнай лексікі: “1. Словы, якія не маюць агульнабеларускіх лексічных адпаведнікаў (тыпу *дронжыкі*, *карафашка* ‘разнавіднасці калёс’). 2. Словы, якія ад агульнабеларускіх адпаведнікаў адрозніваюцца ўсёй сваёй гукавой абалонкай (тыпу *біруболка* ‘гузік’, *ірты* ‘лыжы’). 3. Словы, якія ад агульнабеларускіх адпаведнікаў адрозніваюцца суфіксамі ці прыстаўкамі (тыпу *ашука* ‘ашуканства’, *пячыста* ‘печыва’). 4. Словы, якія адрозніваюцца ад агульнабеларускіх лексічных адпаведнікаў вымаўленнем толькі паасобных гукаў, не абумоўленым характэрнымі для гаворкі фанетычнымі заканамернасцямі (тыпу *акрась* ‘карась’, *смяга* ‘смага’). 5. Словы, якія поўнасю супадаюць з агульнабеларускімі па гучанні, але адрозніваюцца ад іх сваімі лексічнымі значэннямі (тыпу *пісьменнік* ‘грамацей’, *цёплае* ‘чай’)” [13, с. 196–197].

Прапанаваны спосаб устанаўлення адносін паміж агульнанароднымі словамі і мясцовымі, рэгіянальнымі яскрава паказвае, наколькі складанымі і разнастайнымі былі гэтыя адносіны на пачатку ХХ ст. Разам з тым відавочна і іншае: у віцебскіх гаворках засведчана дастатковая колькасць слоў з уласцівым ім сэнсам, адрозненнямі на гукавым і словаўтваральным узроўнях, асаблівасцямі эмацыянальна-экспрэсіўнага выкарыстання.

* * *

Лексічны лад краёвага слоўніка Віцебшчыны з улікам часу збірання матэрыялу для апрацоўкі, а таксама асобных сацыяльных характарыстык моўцаў, ад якіх ён запісваўся, сёння можа служыць навуковай крыніцай па вывучэнні змен у моўнай сістэме. Лексікаграфічная праца дазваляе выявіць абазначальныя сродкі, якія наогул перасталі функцыянаваць у мове і належаць да пасіўнага моўнага скарбу. Да слоў, функцыянальна неактуальных у сучаснай віцебскай гаворцы, калі спраўджваць іх наяўнасць у дыялекталагічных лексікаграфічных выданнях, надрукаваных у другой палове ХХ ці ў пачатку ХХІ ст., у склад якіх уключаны абазначальныя сродкі таксама з Віцебшчыны, нале-

* У слоўнічку зафіксаваны толькі тры геаграфічныя найменні – назвы беларускіх гарадоў, якія падаюцца ў мясцовых варыянтах ужывання: *Віцебск*, *Віце́мск*, *Вітэ́бск*, *Вытэ́бск*, *Віці́мск* – Віцебск; *Ворша* – Орша; *Гомля* – Гомель.

жаць: *анагдóвень, анагдóвінь, анагдóбсь, анадáсь, анэгды* – на днях, недавно; *анáмнесь* – аднажды; *інóды* – іногда; *інóся* – не так, інаچه.

Да ліку пасіўных моўных сродкаў адносяцца ўсе словы сінанімічнага рада са значэннем ‘днямі, нядаўна’: *нагдáй, нагдáсь, нагдóвень, нагдóвіньня, нагдóвічы, нагдóн, нагдóбсь, нагдóбсьень*.

Пералічаныя лексічныя адзінкі не зафіксаваны ў такіх выданнях, як “Слоўнік беларускіх гаворак паўночна-заходняй Беларусі і яе пагранічча” (далей СПЗБ), “Мова Сенненшчыны”, “Рэгіянальны слоўнік Віцебшчыны”.

Падобны статус маюць і наступныя лексічныя адзінкі з такім самым значэннем: *надóвеча, надóбсь, надбечы, надóйні, надóйнічы, надóйчы* – на днях, недавно. Гэтыя лексемы, за выключэннем слова *надóйчы*, у маўленні сённяшніх вяскоўцаў не ўжываюцца. Прыслоўе *надóйчы* ‘днямі’ ў 1970-я гг. было вядома ў гаворках Вілейскага і Рагачоўскага раёнаў. На тэрыторыі паўночна-заходняй Віцебшчыны на Пастаўшчыне тады ведалі таксама і словы *надóйч* ‘днямі’ (СПЗБ, т. 3, с. 139) і *надóйчы* ‘днямі’.

“Віцебскі краёвы слоўнік” прадэманструваў багацце і разнастайнасць лексічнага складу мясцовых гаворак. У ім знайшлі месца і некаторыя словы, якія могуць дапоўніць і пашырыць лексіка-семантычны і словаўтваральны патэнцыял сучаснай беларускай літаратурнай мовы. Напрыклад, беларускай літаратурнай мове вядомы дзеяслоў *летаваць* ‘знаходзіцца дзе-н. на працягу лета’, а ў слоўніку М. Каспяровіча зафіксавана лексема *залéтаваць* ‘застацца на цэлае лета’: Яна і залетавала ў гасьцях (Унава, Лёз. р.). У нарматыўны рад слоў *абылганы, абылгаць* можна дадаць прыслоўе *аблыжна* ‘па-машэнніцку, абманам’: Ён атрымаў гэту рэч аблыжна (Ст. Беліца, Сен. р.). Думаецца, цалкам могуць упісацца ў лексічны лад літаратурнай мовы і семантычна тоесныя дзеясловы *інакшыць, іныць* ‘мяняць, змяняць’: Давай інакшыць, каб не пазналі (Лужасна, Куз. р.). Добра будзе – не нада іныць (Дубнікі, Сен. р.).

Такім па “знадворнай” паўнаце стаў першы дыялектны слоўнік беларускай мовы з серыі лексікаграфічных прац, укладзеных паводле распрацаванай С. Некрашэвічам канцэпцыі слоўніка жывой беларускай мовы. Ва ўступным артыкуле да слоўніка паведамляецца, што ўсяго разам з дасланымі запісамі карэспандэнтаў і ўласнымі матэрыяламі М. Каспяровіча картатэка словазбору з Віцебшчыны складала 46 192 карткі-словы [12, с. XVI]. Акрамя таго, “за час друкавання слоўніка ўкладальнікам яго сабраны і апрацаваны дадаткі ў ліку больш 2.000 слоў, якія пры спрыяючых умовах будуць выданы асобна. Таксама не выключана магчымасць выдання

ў абмяжаваным ліку паасобнікаў слоўніка назваў эратычных, якіх укладальнікам згуртавана звыш 1.000” [12, с. 371]. Усе гэтыя матэрыялы былі страчаны. Разам з імі знікла і частка інфармацыі пра слоўнікавы склад віцебскіх мясцовых гаворак у іх стане на пачатку ХХ ст. Але нават у такім аб’ёме слоўнік і сёння дае надзвычай багаты матэрыял для тэарэтычных даследаванняў у галіне лексікалогіі, граматыкі, дазваляе вывучаць заканамернасці гістарычнага развіцця мясцовых гаворак у іх узаемадзеянні з іншымі моўнымі сістэмамі. І самае важнае: ён дазваляе канкрэтна ўбачыць, якім унікальным па змесце і багатым па складзе мог бы стаць поўны тлумачальны агульнаацыянальны слоўнік беларускай літаратурнай мовы.

Спіс літаратуры

1. Статут Інстытута беларускай культуры. Арганізацыйная структура Інстытута беларускай культуры // Інстытут беларускай культуры. 1922–1928 : дакументы і матэрыялы / В. У. Скалабан, М. У. Токараў. – Мінск : Беларус. навука, 2011. – С. 183–194.
2. **Адзел мовы і літаратуры** // Цэнтральны навуковы архіў НАН Беларусі (далей ЦНА НАНБ). – Ф. 67. Воп. 1. Спр. 20 (з адсканаваных архіўных дакументаў Інбелкульты).
3. **Германовіч, І. К.** Некрашэвіч Сцяпан Міхайлавіч // Беларускія мовазнаўцы : у 2 т. / І. К. Германовіч ; пад агул. рэд. М. Р. Прыгодзіча, І. С. Роўды. – Мінск : БДУ, 2008. – Т. 2. – С. 54–67.
4. **Некрашэвіч, С. М.** Аб укладанні слоўніка жывой беларускай мовы / С. М. Некрашэвіч // Выбраныя навуковыя працы акадэміка С. М. Некрашэвіча : Да 120-годдзя з дня нараджэння / НАН Беларусі, Ін-т мовазнаўства імя Я. Коласа ; навук. рэд. А. І. Падлужны. – Мінск : Беларус. навука, 2004. – С. 50–79.
5. **Працы акадэмічнае канферэнцыі па рэформе беларускага правапісу і азбукі** (14–21 лістапада, 1926 г.) / пад рэд. С. Некрашэвіча і В. Ігнатоўскага. – Мінск : Выд. Ін-та беларус. культуры, 1927.
6. **У Аршанскае акруговае таварыства** // ЦНА НАНБ. – Ф. 67. Воп. 1. Спр. 20 (з адсканаваных архіўных дакументаў Інбелкульты).
7. **Перспектывыны план працы Камісіі для ўкладання слоўніка жывой беларускай мовы на 1928–1932 гг.** // ЦНА НАНБ. – Ф. 67. Воп. 1. Спр. 20 (з адсканаваных архіўных дакументаў Інбелкульты).
8. **План працы Аддзелу гуманітарных навук на 1927/1928 г.** // ЦНА НАНБ. – Ф. 67. Воп. 1. Спр. 23 (з адсканаваных архіўных дакументаў Інбелкульты).
9. **Выдаткі Камісіі. 1930–1931 г.** // ЦНА НАНБ. – Ф. 67. Воп. 1. Спр. 20 (з адсканаваных архіўных дакументаў Інбелкульты).
10. **Праатакол № 69 сходу слоўнікавай камісіі ІБК ад 23 снежня 1927 г.** // ЦНА НАНБ. – Ф. 67. Воп. 1. Спр. 20 (з адсканаваных архіўных дакументаў Інбелкульты).
11. **Каспяровіч, М.** Як сабраць і ўкладзець слоўнік мовы свайго раёна // М. Каспяровіч // АРСНЕ : Лінгвістыка 1920-х. – 2010. – № 11 (98). – С. 142–157.
12. **Каспяровіч, М. І.** Віцебскі краёвы слоўнік : матэрыялы / М. І. Каспяровіч ; пад рэд. М. Я. Байкова і праф. Б. І. Эпімаха-Шыпілы. – Віцебск, 1927. – 390 с.
13. **Германовіч, І. К.** Каспяровіч Мікалай Іванавіч // Беларускія мовазнаўцы : у 2 т. / І. К. Германовіч ; пад агул. рэд. М. Р. Прыгодзіча, І. С. Роўды. – Мінск : БДУ, 2006. – Т. 1. – С. 190–212.

Сяргей ВАЖНІК,
кандыдат філалагічных навук

“АДВЕЧНЫ” СІНТАКСІС ІГНАТА АБДЗІРАЛОВІЧА

УДК 811.161.3'367

У артыкуле апісваюцца сінтаксічныя архаізмы з тэксту філасофскага эсэ “Адвечным шляхам” І. Абдзіраловіча. Нас цікавяць такія канструкцыі, у глыбіннай і паверхневай будове якіх пры супастаўленні з сучаснымі адпаведнікамі выяўляюцца спецыфічныя ўласцівасці беларускай мовы пачатку ХХ ст. Нягледзячы на ўплывы польскай і рускай моў на сінтаксіс сучаснай беларускай літаратурнай мовы ў пачатковы перыяд яе фарміравання, нельга лічыць агульныя беларуска-польскія ці беларуска-рускія элементы сінтаксічнымі паланізмамі або сінтаксічнымі русізмамі. Гэта беларуска-польскія і беларуска-рускія ізасінтаксічныя структуры – сінтаксічныя ізаглысы. На прыкладзе асобы Ігната Абдзіраловіча і яго філасофскай працы ў навуковы зварот уводзіцца паняцце “беларуская моўная асоба”, якую пакажам як полікультурную, як правіла, двухмоўную і супярэчліваю.

Ключавыя словы: *сінтаксічныя архаізмы, гістарычны сінтаксіс беларускай мовы, беларуская моўная асоба.*

The article describes syntactic archaisms from the text of I. Abdziralovich's philosophical essay “Advechnym shljaham”. We are interested in such constructions, in the deep and formal structure of which, when compared with modern correspondences, the specific and unique properties of the Belarusian language of the early XX century are manifested. Russian and Polish languages influenced the syntax of Belarusian literary language in the initial period of its formation, it is impossible to consider common Belarusian-Polish or Belarusian-Russian elements as syntactic Polonisms or syntactic Russianisms. These are Belarusian-Polish and Belarusian-Russian isasyntoxic structures – syntactic isoglosses. Using the example of Ignat Abdziralovich's personality and his philosophical work, the concept of “Belarusian linguistic personality” is introduced into scientific use, which we will present as multicultural, as a rule, bilingual and contradictory.

Беларускі філосаф і публіцыст Ігнат Абдзіраловіч (Канчэўскі) нарадзіўся ў Вільні Расійскай імперыі (1896). Памёр у Вільні Польскай Рэспублікі (1923). Нягледзячы на розныя “імперскія” вектары і полікультурнасць, у адпаведны гістарычны перыяд ментальна Вільня была беларускім горадам і, больш за тое, па меркаваннях сучаснікаў, – Меккай беларускай культуры. Праграмае эсэ “Адвечным шляхам” пра драматычны лёс беларусаў і заўсёднае “духовае ваганьне”^{*} паміж Усходам і Захадам таксама надрукавана ў тагачаснай беларускай Вільні (1921).

У публікацыі пададзены фрагмент супастаўлення двух зрэзаў беларускай літаратурнай мовы – сінтаксічных мадэлей простага сказа пачатку ХХ ст. і суадносных структур пачатку ХХІ ст. Параўнанне моўных фактаў беларускай мовы ажыццяўляецца на ўзроўні *сінхранія – дыяхранія*. Нас цікавяць такія сінтаксічныя канструкцыі, у глыбіннай і паверхневай будове якіх пры супастаўленні з сучаснымі адпаведнікамі выяўляюцца спецыфічныя ўласцівасці беларускай мовы пачатку ХХ ст.

Несумненна, у мове эсэ І. Абдзіраловіча праявіліся мясцовыя асаблівасці. Наколькі яны мелі сістэмны – агульнабеларускі – характар, трэба яшчэ высветліць на больш шырокім фактычным матэрыяле, як і адказаць на пытанне: ці існавала архаічная сінтаксічная сістэма і архаічная сінтаксічная норма?

Навідавоку ўплывы на сучасную беларускую літаратурную мову ў пачатковы перыяд

яе фарміравання – перыяд станаўлення сінтаксічнай сістэмы і сінтаксічных норм – польскай і рускай моў. Аднак агульныя беларуска-польскія ці беларуска-рускія элементы нельга разглядаць з сучасных пазіцый. Яны не могуць лічыцца *сінтаксічнымі паланізмамі* або *сінтаксічнымі русізмамі*, бо ў беларускіх гаворках, на аснове якіх утварылася сучасная беларуская літаратурная мова, ёсць усё, у тым ліку і *агульныя беларуска-польскія і беларуска-рускія*^{**} *ізасінтаксічныя структуры – сінтаксічныя ізаглысы*, праз якія адна мова нібы “перацякае” ў іншую. “Хвалевае” тэорыя І. Шміта ў дзеянні. У тэксце артыкула беларуска-польскія ізаглысы абазначым абрэвіятурай БПІ^{***}, беларуска-рускія – БРІ. Уласна беларускія канструкцыі – УБК.

Сінтаксічныя архаізмы – былыя актыўна ўжывальныя канструкцыі, што былі выцеснены з ужытку іншымі сінанімічнымі канструкцыямі: 1) беспрыназоўнікавая – іншай беспрыназоўнікавай; 2) беспрыназоўнікавая – іншай прыназоўнікавай; 3) прыназоўнікавая – іншай беспрыназоўнікавай; 4) прыназоўнікавая – іншай прыназоўнікавай; 5) архаічны прэдыкат – сучасным прэдыкатам; 6) архаічны актанта – сучасным актантам (у межах неідыяматычных / свабодных і ідыяматычных структур). У асноўным сінтаксічныя архаізмы звязаны са зменай кіравання асобных дзеяслоўных прэдыкатаў, зменай кіравання першасных (невыводных)

* Арфаграфія прэцэдэнтнага тэксту эсэ захоўваецца.

** Беларуска-рускія сінтаксічныя ізаглысы найбольш поўна апісаны ў працах С. Прохаравай [10; 11; 12, с. 25–124].

*** БПІ будуць вызначацца паводле крыніц: [9], [20].

Табліца.

Дзеяслоў	В. скл. прамога аб'екта			Р. скл. прамога аб'екта		
	канкр. наз.		абстр. наз.	канкр. наз.		абстр. наз.
	асоба	прадмет		асоба	прадмет	
шукаць	9	17	–	1	14	27

прыназоўнікаў, выцясненнем аднаго прыназоўніка іншым і г. д.

Раней сінтаксічныя архаізмы не апісваліся ў беларускай граматыцы. Ва ўніверсітэцкім курсе беларускай мовы пададзены толькі фанетычныя, лексічныя, семантычныя і марфалагічныя архаізмы. Вылучаныя намі архаізмы будуць уключаны ў “Слоўнік сінтаксічных архаізмаў беларускай мовы”.

Сінтаксічны “малюнак” прэцэдэнтных тэкстаў пачатку ХХ ст. складаюць асобныя сінтаксічныя канструкцыі, якія назавем ключавымі канструкцыямі эпохі.

І. Выпадкі сінтаксічнай спалучальнасці (кіравання).

1. Беспрыназоўнікавая канструкцыя > іншая беспрыназоўнікавая канструкцыя.

1.1. Акузатыў > датыў:

(1) **здрадзіць** + В. скл. > Д. скл.: *Гэта – праўда, што мы мала маем, гэта – праўда, што мы шукалі па чужых дарогах і, не знайшоўшы, або здрадзілі бацькаўшчыну і ішлі да чужынцаў, або вагаліся паміж варожымі кірункамі* [1, с. 9]. Г. Арашонкава і В. Лемцюгова таксама падаюць устарэлы варыянт: “О, веру, веру, што загнаны / **Мяне не здрадзіць мой народ** (Я. Купала)” [2, с. 100]. БПІ [9, с. 827; 20, т. V, с. 370].

1.2. Генітыў > акузатыў:

(2) **бараніць** + Р. скл. > В. скл. [2, с. 44–45]: *Ніхто з сучасных свядомых грамадзян, калі ён не адтрымлівае значнай урадавай падмогі, шчыра ня пойдзе **бараніць афіцыйных перакананняў*** [1, с. 33]. БПІ [9, с. 57; 20, т. I, с. 43–44].

(3) **слухаць** + Р. скл. > В. скл. [2, с. 228]: *Разумней паляпшаць паступова, кожны дзень, **слухаючы голас сумленьня*** [1, с. 27]. БПІ [9, с. 599; 20, т. IV, с. 290–291].

(4) **стрымліваць** + Р. скл. > В. скл.: *У гаротныя часы рэвалюцыяў ня быць у сілах **стрымліваць голас помсты і крыўды*** [1, с. 27]. УБК.

(5) **шукаць** + Р. скл. > В. скл.: ***Шукаць новага багацця, новага чалавечага ідэалу*** [1, с. 9]; ***шукаць новага** – надта марудная і клапатлівая праца* [1, с. 22]; *Калі душа вылілася ў адным абразе, яна ўжо перарастае яго, **шукае** ў глыбіні свае сонечнае істоты яшчэ **глыбейшага, яшчэ***

адпаведнейшага** сваёй нутранай праўдзе* [1, с. 27]; *чаму ў працоўнай рэспубліцы ніхто літаральна ня мае магчымасці жыць з уласнай працы, а навінен **шукаць** непрацоўнага заробку* [1, с. 37]; *гэтакія грамадкі-аб'яднанні, каторыя **шукаюць новага жыцця, новае долі**; І ўцякала ад гваліччага жыцця, **шукала** свайго **ратунку [1, с. 43]. БПІ [9, с. 638; 20, т. IV, с. 370–371].

У тэксце заўважаны і адзін кантэкст з акузатывам: *Прыйшла рэфармацыя, кінуліся беларусы **шукаць новае слова*** [1, с. 10].

Калі меркаваць па колькасці кантэкстаў, *шукаць* – цэнтральны канцэпт у эсэ.

Сінтаксічныя варыянты *шукаць школы* – *шукаць школу* ў сучаснай беларускай мове апісаны ў артыкуле В. Зялёнкі [6]. На думку аўтара, канструкцыі з В. скл. ужываюцца больш часта. На гэта ўплываюць такія фактары: 1) структурная аналогія (уздзеянне канструкцый з традыцыйным акузатывам: *шукаць сястру* → *шукаць школу*); 2) выражэнне большай дакладнасці: *шукаць школы* (Р. скл.) → *увогуле*; *шукаць школу* (В. скл.) → *іменна гэтую*. З апошнім тэзісам не можам пагадзіцца, бо наступны прыклад з публікацыі сведчыць хутчэй пра адваротнае: *Ён [Тодар] разам з сялянамі паехаў дадому, а **Максімка паехаў шукаць Дома селяніна*** (К. Чорны).

Больш верагоднай нам падаецца апазіцыя селекцыйных катэгорый *канкрэтнасць* – *абстрактнасць*, што В. Зялёнка пацвярджае лічбамі дзеяслоўных словазлучэнняў з 12-томнага Збору твораў Якуба Коласа (гл. табліцу) [6, с. 73].

Як бачым, канкрэтныя назоўнікі найчасцей ужываюцца пры дзеяслове *шукаць* у форме акузатыва (*Сцёпка зрушыў з плошчы і пайшоў **шукаць рабфак***), абстрактныя – у форме генітыва (*Адзін брат выбраўся ў Амерыку, другі паехаў **шукаць шчасця і волі***).

Асобна разгледзім выпадкі, звязаныя з такой з'явай, як *негацыя*: кіраванне прамапераходных дзеясловаў змяняецца з акузатыва на генітыў у тых выпадках, калі яны ўжываюцца з адмоўнай часціцай *не*:

(6) ***не** + V f + Р. скл. > **не** + V f + В. скл.:* *У гэтыя цесныя мізэрныя рамкі **не ўсадзіць** вялікай **душы** чалавека* [1, с. 17]; ***Духу** эльліна-рымскіх народаў **прыняць не маглі**...* [1,

с. 18]; *усё гэта ня робіць клопату ў кожным выпадку думаць, як трэба рабіць, і звяртацца да ўласнага сумленьня* [1, с. 22]; *Толькі тады жыццця ня будзе сьціскаць форма і чалавек здаволіць сваё прыроднае імкненьне быць тварцом* [1, с. 26].

Правіла негачыі кадэфікавана ў “Беларускай граматыцы для школ” Б. Тарашкевіча (Вільня, 1918). Гэтая сінтаксічная норма праіснавала да 1933 г. Пасля рэформы 1933 г. у выпадку негачыі пры прамапераходных дзеясловах ужываецца пераважна арузатыў – па аналогіі з рускай мовай.

1.3. Датыў > генітыў:

(7) *павіншаванне* + Д. скл. > Р. скл.: *Гэта яго павіншаваньне сваёй матцы...* [1, с. 29]. БПІ [9, с. 488; 20, т. III, с. 338].

Адзначым з прааналізаванага матэрыялу прадуктыўнасць тыпу (1.2), калі архаічны генітыў (БПІ) “замышчаецца” сучасным арузатывам (БПІ).

2. Беспрыназоўнікавая канструкцыя > іншая прыназоўнікавая канструкцыя.

2.1. Арузатыў > арузатыў з прыназоўнікам:

(8) *пранікаць* + В. скл. > у (ва) В. скл.: *Абхатніць ўсё жыццё разам, зьмяніць і вялікае і малое, пранікнуць далейшыя куткі жыцця адноў прызнанай формай, адмятаючы бяз ніякага жалю ўсё непадобнае, – ідэя Ўсходу ўва ўсіх яго палітычных, соцыяльных і духоўных кірунках* [1, с. 12–13]; *Дысцыпліна пранікае ўсе куткі жыцця...* [1, с. 23]. УБК.

Дзіўна канстатаваць малую прадуктыўнасць тыпу архаічных апазіцый (2), бо працэс развіцця ў сінтаксісе ідзе ад сінкрэтычных структур да больш дыферэнцаваных аналітычных.

3. Прыназоўнікавая канструкцыя > іншая беспрыназоўнікавая канструкцыя.

3.1. Генітыў з прыназоўнікам > датыў:

(9) *адпаведны* + да Р. скл. > Д. скл.: *Заходняе цьвэрзае пачуцьцё здавалася нам зусім адпаведным да сапраўдных абставін жыцця* [1, с. 15]. БПІ [9, с. 397];

(10) *належыць* + да Р. скл. > Д. скл.: *Будучына належыць да творчай асобы...* [1, с. 42]. БПІ [9, с. 332; 20, т. II, с. 40];

(11) *раўняцца* + да Р. скл. > Д. скл.: *Пратэст проціў вяльможнага маішэнства раўняецца да здрады бацькаўшчыны...* [1, с. 21]. УБК.

3.2. Генітыў з прыназоўнікам > арузатыў:

(12) *карыстаць* + з Р. скл. > *выкарыстоўваць* + В. скл.: *Ангельскі работнік... карыстаў з эксплёатацыі індуса-земляроба, кафра-быдлавода* [1, с. 14]. БПІ [9, с. 251; 20, т. I, с. 302].

Але ў тэксце эсэ ёсць і варыянтная канструкцыя *карыстаць* + Тв. скл.: *карыстаў прыбыткамі імперыялістычнага вырабу і гандлю* [1, с. 14]; *Захад карыстае багацьцём рымскае культуры* [1, с. 19].

Для аб’ектыўнасці прывядзем і кантэкст з дзеясловам *скарыстаць*. Тут прыстаўка відавочна паўплывала на змену кіравання: *Хай выбачыць нам Гэгэль, што мы ў яго формулу скарыстаем* (+ В. скл.) [1, с. 36].

3.3. Арузатыў з прыназоўнікам > Т. скл.:

(13) *наважаны* + праз В. скл. > Т. скл.: *Дысцыпліна, вельмі наважаная праз грамадзянства, гэта – здольнасць пераламаць сябе і маўчаць, прымаючы тое, проці чаго дух пратэстуе, з чым сумленьне не згаджаецца* [1, с. 23]. БПІ.

Датычна тыпу архаічных апазіцый (3) адначым прадуктыўнасць прыназоўнікавай сінтаксемы да Р. скл.

4. Прыназоўнікавая канструкцыя > іншая прыназоўнікавая канструкцыя.

4.1. Тв. скл. з прыназоўнікам > генітыў з прыназоўнікам:

(14) *здэкавацца* + над Тв. скл. > з Р. скл.: *Гэтае права гвалцяць і над ім здэкуюцца ад часоў, калі палалі жывыя вогнішчы Нэрона і сьв. Інквізыцыі і да нашых часоў кулямёту і гумовай палкі* [1, с. 25]; *У абедзвюх культурах Эўропы над жыццём здэкуюцца форма* [1, с. 25]. БПІ.

Ёсць у эсэ і варыянтная дзеяслоўная канструкцыя, што сведчыць пра ваганне і неўсталяванасць тагачасных сінтаксічных норм (*здэкуюцца* + з Р. скл.): *Чаму гэта дэталі жыцця так здэкуюцца з яго, калі зьменена самая аснова?* [1, с. 38].

Слоўнік-даведнік “Кіраванне ў беларускай і рускай мовах” падае два варыянты сучаснага кіравання: “здэкавацца з каго-чаго, (рэдка) над кім-чым” [2, с. 100]. На нашу думку, такая інтэрпрэтацыя – відавочная памылка: дзеяслоў *здэкавацца* ўваходзіць у склад ЛСГ “Дзеясловы адносін з адмоўнай ацэнкай”, а таму тут мажлівы толькі першы варыянт, уласцівы і іншым дзеясловам пэўнай групы. Параўн.: *смяяцца* з каго-чаго (‘насміхацца, здэкавацца з каго-, чаго-н., высмейваць каго-, што-н.’) [2, с. 228–229].

У тэксце эсэ сустракаем таксама спалучэнне назоўнікаў *гвалт* і *здзек* + над Тв. скл.: *І вось ідзе гвалт над нашымі душамі* [1, с. 17]; *За даўгія вякі гвалту і здэку над нашай душой мы ўцямілі* [1, с. 17]; *Здзек дужэйшых над слабымі* [1, с. 39].

4.2. Генітыў з прыназоўнікам > генітыў з іншым прыназоўнікам:

(15) *навучыцца* + ад Р. скл. > у Р. скл.: *Бярыце ярмо маё на сябе і навучэцеся ад мяне* [1, с. 43]. БПІ.

(16) *пачынаць* + ад Р. скл. > з Р. скл. [2: 189]: *пачынаючы ад паўстання ў Англіі 1381 г. і канчаючы “Сялянскай вайною” 1525 г.* [1, с. 19]. БПІ [9, с. 786; 20, т. V, с. 245].

5. Архаічны прэдыкат > сучасны прэдыкат.

Варта зазначыць, што навуковая і мастацкая літаратура пачатку ХХ ст. багатая на дзеяслоўную лексіку, якая не фіксуецца сучаснымі слоўнікамі. Ёсць на што звярнуць увагу і ў Абдзіраловіча:

(17) *лятуець* ‘марыць’: *Лятуцелі не аб дыктатуры штыва і кулямэта, а аб звальненні чалавечага духу* [1, с. 31]. УБК.

Ролю архаічных прэдыкатаў у тэксце эсэ даволі часта выконваюць дзеясловы, якія ёсць і ў польскай мове. Віленскае беларуска-польскае памежжа спрыяла, як бачым, з’яўленню шматлікіх БПІ. Параўн.:

(18) *запамінаць* ‘забываць, забывацца’: *У парывах сацыяльнага натхнення родзяцца палітычныя партыі, а праз колькі гадоў, бачыш, жменька здольных хлапцоў круціць чалавечыя галовы, а разам не запамінае і аб сваёй кішэні* [1, с. 21]. БПІ [9, с. 808].

(19) *развязаць* ‘рашыць, вырашыць’: *Так ня здолелі актыўныя палітычныя партыі развязаць справу вольнай творчай асобы* [1, с. 33]; *Няхай найбольш пашыраныя сьветаглядны не развязаюць найбольш канечных жыццёвых пытанняў* [1, с. 39]. БПІ [9, с. 570].

(20) *згінуць* ‘памерці, загінуць, прапасці, знікнуць’: *Рымскае, а яшчэ раней Грэцкае гаспадарства згінулі з прычыны духовай распусцы, дэморалізацыі* [1, с. 18]. БПІ [9, с. 831].

(21) *ідзе* ‘гаворка ідзе’ > *ідзеца*: *Заўсёды ідзе аб скурных клясавых інтарэсах, аб скарыстанні абавязковага, прымусовага стану рэчаў у гаспадарстве* [1, с. 30–31]; *Тут ідзе аб клясе прыгнечанай, абрабаванай* [1, с. 32]. БПІ (гл. аналіз гэтай структуры ў [4]).

(22) *быць* vs. *зьяўляцца* (БРІ). Звычайна ў прэцэдэнтных тэкстах 20-х гг. ХХ ст. у значэнні ‘быць кім-, чым-н.’ сустракаем дзеяслоў *быць*. Прычым назоўнік ва ўласна беларускіх канструкцыях ужываецца ў форме назоўнага склону. Творны склон будзе тут хутчэй праявай БПІ. Гл. у І. Абдзіраловіча: *Прыклад Скарыны, аб якім да гэтай пары няведама, хто ён быў такі, ці каталік, ці праваслаўны, і пеўна, што і той і другі разам* [1, с. 9]; *Кара – ёсьць вынік чалавечай, грамадзянскай нятворчасці* [1, с. 42]. УБК.

Сінанімічнымі сродкамі выражэння адпаведнага значэння будуць канструкцыі з дапаможным дзеясловам *зьяўляцца* (БРІ). І. Абдзіраловіч шэсць разоў у тэксце эсэ выкарыстоўвае такія канструкцыі: *Ваганьне паміж Захадам і Ўсходам і шчырая няпрыхільнасць ні да аднаго, ні да другога зьяўляецца асноўнаю адзнакаю гісторыі беларускага народу* [1, с. 9]; *Сучасная каапэрацыя... зьяўляецца адным з узораў няпрямусовага аб’яднання* [1, с. 40] і інш. Відавочны русізм не ўласцівы народнай мове. Ён мае кніжнае паходжанне. У сучаснай беларускай мове ўжываецца толькі ў навуковым і афіцыйна-справавым стылях.

(23) *станавіць, станаўіць сабой* (УБК). Яшчэ адзін знакавы архаічны прэдыкат, вельмі прадуктыўны ў 20-я гг. ХХ ст. Ужываецца ў значэнні ‘быць тыповым для каго-н., чаго-н.’ [14, с. 22]. Ёсць ён і ў І. Абдзіраловіча: *І гэта няведанне старога духу станаўіць сапраўдную нядолю новай Эўропы* [1, с. 19]; *Прыхільнікі таго, што “ўсё істнуючае – разумна”, не станаўяць якой-небудзь выразнай групы* [1, с. 36].

Шматлікія сучасныя кантэксты, выбраныя намі метадам суцэльнай выбаркі з Google-пошукавіка, указваюць на прадуктыўнасць канструкцыі з прэдыкатам *станаўіць* і ў сучаснай маўленчай практыцы: *Штам каранавірусу “Дэльта” станаўіць найбольшую небяспеку ў ЗША, у Беларусі на яго захварэлі 10 чалавек; Дунай, які станаўіць мяжу між балгарамі і румынамі, з сваімі лярэчнымі балотамі, болей перашикаджаў пераходам народаў; Даны нарыс і станаўіць сабою спробу іменна ў гэтым кірунку; Для нас мова – казаў ён, – станаўіць усё, нашу палітыку, эканоміку, наш грамадскі лад жыцця; Але гэты-ж самы пункт станаўіць сабою адначасна і граніцу між намі; Прырода мне дае рэлігійнае адчуванне і станаўіць аснову майго мастацкага захаплення. Нягледзячы на частотнасць і прадуктыўнасць, дзеяслоў не фіксуецца “Тлумачальным слоўнікам беларускай літаратурнай мовы”.*

6. Архаічны актант > сучасны актант.

Праілюструем гэты тып даволі арыгінальным прыкладам: *Ён быў часткай здзейснены ў промшасці, у малой долі ёсьць і цяпер* [1, с. 39]. Узнікае пытанне: калі выказнік тут *быў здзейснены*, то якую функцыю выконвае актант *часткай*? Задаём пытанне: ён быў здзейснены як, якім чынам (= ‘часткова’)? Значыць, актант *часткай* – модус (= спосаб дзеяння).

Заканчэнне будзе.

Аляксандр МАКАРЭВІЧ,
кандыдат філалагічных навук

АДЛЮСТРАВАННЕ ЎСТАРЭЛЫХ НАЙМЕННЯЎ У “ТЛУМАЧАЛЬНЫМ СЛОЎНІКУ БЕЛАРУСКАЙ МОВЫ (1977–1984)”

УДК 811.161.3'373.44 : 81'374.3

Даследуюцца прыёмы падачы ўстарэлых слоў сучаснай беларускай мовы ў “Тлумачальным слоўніку беларускай мовы”. Для пазначэння ўстарэлай лексікі выкарыстоўваюцца паметы *уст.* і *гіст.*, храналагічныя каментарыі ў слоўніковым артыкуле таксама ўказваюць на архаізацыю наймення. Аўтар робіць выснову, што ў слоўніку няма адзіных лексікаграфічных прыёмаў фіксацыі ўстарэлых назваў, і гэта ўскладняе размежаванне іх на катэгорыі гістарызмаў і архаізмаў. Распрацоўка такіх прыёмаў дапаможа лексікографам правільна рэгістраваць устарэлыя словы сучаснай беларускай мовы, у тым ліку пры ўкладанні слоўнікаў устарэлай лексікі.

Ключавыя словы: *архаізм, гістарызм, лексікаграфічныя прыёмы, маркер стылістычны, памета, слоўнік, устарэлая лексіка.*

Methods of presenting obsolete words of the modern Belarusian language in the dictionary are investigated. For the designation of obsolete vocabulary the designations “lit. or old in use” are used, chronological comments in the dictionary entry also indicate the archaization of the name. The author comes to the conclusion that the dictionary lacks a unified approach to fixing obsolete words, which complicates their differentiation into categories of archaisms and historicisms, the development of such techniques will help lexicographers correctly register obsolete words of the modern Belarusian language, especially while creating dictionaries of obsolete vocabulary.

Тлумачальныя слоўнікі сучаснай беларускай мовы – важная крыніца пры вывучэнні з’яў, фактаў развіцця слоўнікавага складу, яны дазваляюць прааналізаваць устарэлыя назвы сучаснай беларускай мовы як неад’емныя элементы яе лексіка-семантычнай сістэмы.

У наш час адсутнічаюць даследаванні, якія сістэматызуюць прынцыпы ўключэння ўстарэлых слоў у тлумачальныя слоўнікі, не сфарміраваны крытэрыі адбору ўстарэлай лексікі для спецыялізаваных слоўнікаў. Пакуль няма адзінага падыходу да памет для ўстарэлых слоў, не вывучалася гісторыя фарміравання і працэс развіцця і змянення семантычнага аб’ёму маркераў, няма адзінага меркавання наконт іх статусу.

Задача артыкула – вызначыць лексікаграфічныя прыёмы падачы ўстарэлай лексікі ў “Тлумачальным слоўніку беларускай мовы” (ТСБМ); высветліць, наколькі дакладна і паслядоўна ўкладальнікі зарэгістравалі гістарызмы і архаізмы пры дапамозе гэтых прыёмаў.

У гісторыі беларускай лексікаграфіі асаблівае месца займае “Тлумачальны слоўнік беларускай мовы” (у 5 т.; 1977–1984), які абагульняе вопыт папярэдняй і айчыннай, і замежнай славянскай слоўнікавай культуры. Гэта храналагічна першае акадэмічнае выданне, якое ахоплівае “агульнаўжывальную лексіку і фразеалогію беларускай мовы 20-га стагоддзя” [1, с. 5]. Найважнейшая задача слоўніка – “шырокае і дастаткова поўнае адлюстраванне лексічнага стану сучаснай беларускай літаратурнай мовы”.

Адпаведна з акрэсленымі задачамі і аб’ёмам у ТСБМ пададзены “архаізмы і гістарызмы, якія выкарыстоўваюцца многімі сучаснымі аўтарамі

пры апісанні мінулых эпох або ў якасці сродку стылізацыі мовы... гістарычна вядомыя назвы знікшых народаў і плямён” [1, с. 7]. З іншага боку, даведнік не з’яўляецца “вычарпальным зборам усяго лексічнага нашага багацця” [2, с. 200], бо выконвае функцыі тлумачальнага слоўніка сучаснай беларускай мовы. Зыходзячы з гэтага, укладальнікі палічылі немэтазгодным уключаць у ТСБМ “устарэлыя словы, якія ўжо выйшлі або выходзяць з літаратурнага ўжытку” [1, с. 8].

Для пазначэння ўстарэлай лексікі ўжываюцца паметы *уст.* і *гіст.*, складальнікі даведніка лічыць іх стылістычнымі. У прадмове адзначаецца: “да ліку стылістычных адносяцца і памета *уст.* (устарэлае), якая азначае, што словы, пазначаныя ёю, зараз не ўжываюцца, заменены іншымі словамі, і памета *гіст.* (гістарычнае), якая азначае, што слова ўжываецца ў той літаратуры, якая мае дачыненне да фактаў гісторыі, хоць сама рэалія – з’ява мінулых эпох” [1, с. 11].

У мовазнаўстве існуюць розныя падыходы да вызначэння стылістычнага статусу памет *уст.* і *гіст.* На думку І. Лепешава, “паметы *уст.* і *гіст.* нельга кваліфікаваць як стылістычныя (без агаворак тыпу “прымыкаюць да...”). Уласна стылістычныя паметы пры слове паказваюць на яго стылістычнае значэнне, якое складаецца з двух кампанентаў, што выступаюць як розныя бакі адной з’явы: а) функцыянальна-стылёвай (паметы тыпу *разм., кніжн.* паказваюць на прыналежнасць слова да пэўнага стылю), б) экспрэсіўна-ацэначнай афарбоўкі (паметы тыпу *іран., ласк., жарт., неадабр., груб., пагард.* паказваюць на наяўнасць у слове дадатковага адцення)... Паметы ж тыпу *гіст.* маюць непасрэдную сувязь

толькі з падзелама лексікі паводле яе актыўнага і пасіўнага складу. Так, паметай *гіст.* пазначаны, напрыклад, *аброк* ‘натуральны або грашовы падатак, які спаганяўся з прыгонных сялян’ або *войтаўства, лірнік* і г. д.” [3, с. 51].

Маркеры *стар.*, *уст.*, *царк.-кніжн.*, на думку Ф. Філіна, вызначаюць у большасці выпадкаў гістарычную перспектыву ўжывання слова, а паметы *гіст.* і *дарэв.* адносяцца ўжо не да гістарычнай перспектывы саміх слоў, а да характарыстыкі гістарычных прадметаў, з’яў і г. д., якія адсутнічаюць у сучасным жыцці. Але хоць маркеры *гіст.* і *дарэв.* і не вызначаюць гістарычную перспектыву слова, усё-такі маюць да яе нейкія адносіны [4, с. 39].

Зыходзячы з гэтага, паметы, што суправаджаюць гістарызмы сучаснай беларускай мовы, больш правільна вызначаць як *храналагічныя*, якія перш за ўсё паказваюць на часавую характарыстыку слова.

Некаторыя вучоныя залічваюць да стылістычных памет заўвагі-ўдакладненні тыпу “даўней”, “раней” і да т. п. Напрыклад, А. Каўрус сцвярджае: «Сталая стылістычная афарбоўка ў слоўніках пазначаецца спецыяльнымі стылістычнымі паметкамі. Так, у “Тлумачальным слоўніку беларускай мовы” (пад рэд. А. Баханькова)... шэраг слоў мае паметы ‘даўней’, ‘раней’: *абшарнік, голь, правіянт, саета, смута*» [2, с. 8–9].

Удакладняюцца таксама і самі маркеры для рэгістрацыі ўстарэлай лексікі ў слоўніках беларускай мовы, напрыклад, І. Лепешаў прапаноўвае пры пазначэнні архаізмаў ужываць замест агульнапрынятай паметы *уст.* памету *арх.* (архаізм). У вучэбным дапаможніку “Сучасная беларуская літаратурная мова: спрэчныя пытанні” (2002) ён адзначае, што «па незразумелых прычынах замест адзіна правільных памет *арх.* і *гіст.* (для абазначэння відавых паняццяў у адносінах да родавага “ўстарэлая лексіка”) у ТСБМ выкарыстоўваюцца *уст.* і *гіст.* Паметай *уст.*, такім чынам, фактычна пазначаны архаізмы» [3, с. 51]. На думку П. Сцяцко, у айчыннай лексікаграфіі пры фіксацыі ўстарэлай лексікі неабходна ўжываць скарачэнне *заст.* беларускага слова *застарэлае*, а не рускае скарачанае абазначэнне *уст.* [5, с. 122].

Некаторыя мовазнаўцы разглядаюць маркеры *уст.* і *гіст.* у ТСБМ як стылістычныя. Аналізуючы лексічны склад слоўніка, Б. Плотнікаў заўважае, што “ўсе лексемы, апроча нейтральных, пазначаюцца stylёвымі паметами... *уст.* (ўстарэлае), *гіст.* (гістарычнае)” [6, с. 123].

Адзначым, што ў ТСБМ няма дакладнага вызначэння стылістычнага статусу паметы *уст.*

Укладальнікі паметай *уст.*, у адпаведнасці з яе тлумачэннем у прадмове, пазначылі архаізмы. Але аналіз фактычнага матэрыялу паказаў, што гэтую памету маюць і архаізмы, і гістарызмы. Маркер *уст.* указвае на ненарматыўнасць ўстарэлых слоў у сучаснай беларускай літаратурнай мове, на часавую характарыстыку ўстарэлага наймення. Таму яна ў аднолькавай меры адносіцца і да архаізмаў (*ментар* ‘настаўнік’, *персі* ‘грудзі’, *славеснік* ‘філолаг’), і да гістарызмаў сучаснай беларускай мовы (*ладкі* ‘ўдар лінейкай па далоні як від пакарання ў дарэвалюцыйнай школе’, *спальнік* ‘прыдворны чын у Рускай дзяржаве 15–17 стст.’, *старшыня* ‘да рэвалюцыі – выбарная асоба, якая кірвала справамі якой-н. саслоўнай арганізацыі...’).

Размежаванне ўстарэлых слоў па прычынах іх архаізацыі пры дапамозе гэтай паметы правесці немагчыма. Таму пры вылучэнні катэгорыі гістарызмаў мы прытрымліваліся: 1) семантычнай характарыстыкі слова, што пададзена ў слоўнікавай дэфініцыі; 2) тымі храналагічнымі каментарыямі, якія ТСБМ змяшчае для абазначэння прадметаў, з’яў, паняццяў гістарычнага мінулага. Падчас аналізу выяўлена, што гістарызмы (больш за 2000 слоў), якія адлюстроўваюць палітычны, сацыяльна-эканамічны лад розных перыядаў беларускай дзяржавы і замежных краін, адзначаюць характэрныя з’явы грамадскага жыцця і побыту ў мінулым, зафіксаваны ў слоўніку пры дапамозе наступных лексікаграфічных прыёмаў.

Суправаджэнне слоўнікавых артыкулаў паметай *уст.* (у слоўнікавым артыкуле каментарыяў няма): *вільможа уст.* ‘1. знатны і багаты саноўнік’, *весніцы уст.* ‘плот з варотамі ў канцы вёскі’, *зверыядавец уст.* ‘1. выпускнік кадэцкага корпуса, удзельнік развітальнай вечарынікі (зверыяды)’.

Увядзенне ў слоўнікавыя артыкулы храналагічных каментарыяў, зрэдку з дадатковым указаннем якасна-часовага характару (памет няма). Гэтая група змяшчае самую вялікую колькасць гістарызмаў (больш за 900 слоў): *батлейка* ‘ў мінулыя часы на Беларусі...’, *дворня* ‘ў часы прыгону...’, *закуп* ‘у Кіеўскай Русі і ў ВКЛ...’, *русаллі* ‘ў старажытных славян...’ Элементы тлумачэння слоў тыпу ‘ў старажытнай Русі’, ‘у старажытнай Рымскай рэспубліцы’, ‘у сярэднявечнай Еўропе’, ‘у дарэвалюцыйнай Расіі’, ‘на Беларусі і ў Літве ў 15–19 стст.’, ‘у феадальнай Польшчы’ і да т. п. рэпрэзентуюць адпаведны матэрыял для гістарычнага асэнсавання слоў, іх значэнняў, таму аднесенасць лексем да катэгорыі гістарызмаў у гэтай групе праяўляецца больш выразна, чым у папярэдняй, нягледзячы на адсутнасць

спецыяльных памет. Храналагічныя каментарыі ў слоўніку дапамагаюць у большасці выпадкаў вызначыць гістарычную перспектыву ўжывання слоў.

Адсутнічае ўніфікацыя пры ўжыванні некаторых храналагічных каментарыяў, якія выкарыстоўваюцца для характарыстыкі лексем адной часовай аднесенасці: *скарбнік* ‘у дарэвалюцыйнай Расіі...’, *юнкер* ‘у царскай Расіі...’ Сінанімічнымі з’яўляюцца ўказанні тыпу ў старажытнасці, ‘старажытны’, ‘старая’, ‘старадаўні’, ‘даўнейшая’, ‘даўняя’, ‘даўней’, ‘у мінулым’ і да т. п.

У ТСБМ зафіксавана нязначная колькасць слоў, храналагічная характарыстыка якіх падаецца апісальна (у слоўнікавых артыкулах), таму няма падстаў аб’ядноўваць іх у асобную групу: *дзекабрыст* ‘удзельнік рускага дваранскага рэвалюцыйнага руху, які выліўся 14 снежня 1825 года ва ўзброенае паўстанне...’; *філаMAT* ‘член тайнага студэнцкага таварыства Віленскага ўніверсітэта, якое існавала ў 1817–1823 гг.’

Характарыстыка гістарызмаў шляхам выкарыстання гістарычнага каментарыя і адначасова храналагічнай паметы *уст.*: *радца* (*уст.*) ‘на Беларусі ў 14–18 стст.’, *цэх* (*уст.*) ‘у сярэднія вякі ў Заходняй Еўропе’, *чаляднік* (*уст.*) ‘у феадальных гарадах Беларусі, Літвы, Польшчы’, *чумак* (*уст.*) ‘на Украіне ў 15–19 стст.’ Дваякая характарыстыка гэтых лексем уяўляецца нам збыткоўнай. Такіх прыкладаў у ТСБМ зарэгістравана няшмат, таму прапануем зняць памету і аб’яднаць з папярэдняй групай гістарызмаў.

Выкарыстанне адсылачных каментарыяў. Адпаведная група слоў, змешчаных у даведніку без памет і храналагічных каментарыяў у тлумачэнні значэнняў слова, выяўляе сваю прыналежнасць да катэгорыі гістарызмаў на падставе адсылачных азначэнняў да загалоўнага слова ў ТСБМ: *бурсак* ‘выхаванец бурсы’, *бурса* ‘інтэрнат... у 18 ст. і першай палове 19 ст.’; *гетманства* ‘праўленне, улада гетмана’, *гетман* ‘1. у 16–17 стст. на Украіне’; *заходнік* ‘прыхільнік заходніцтва’, *заходніцтва* ‘грамадская плынь у Расіі ў 30–50-я гады 19 ст.’

Адсылачныя азначэнні часам ускладняюць карыстанне слоўнікам: *чэкмень* ‘старадаўняе верхняе мужчынскае адзенне каўказскага тыпу ў выглядзе паўкафтана’; *паўкафтан* ‘кароткі кафтан’; *кафтан* і *каптан* ‘даўнейшая двухбортная мужчынская і жаночая адзежка...’ – дзе для характарыстыкі рэаліі ў мінулым і часовай характарыстыкі выкарыстоўваецца некалькі лексем.

Найбольш выразна гістарызмы (каля 400 адзінак) фіксуе ўніверсальная памета *гіст.*, фармальны статус якой у цэлым вызначаны: яна ўжываецца пры асноўных словах рээстра і вы-

творных або толькі пры вытворных, калі асноўныя рээстравыя словы змяшчаюць гістарычныя каментарыі, што вынікаюць з энцыклапедычнага характару тлумачэння. Да прыкладу: *мыт*¹ *гіст.* ‘падатак, пошліна за правоз тавараў цераз граніцу...’; *мытны* *гіст.* ‘які мае адносіны да *мыту*’; *чыни* *гіст.* ‘у феадальнай Еўропе... грашовыя плацяжы зямельнаму ўласніку за карыстанне зямлёй... На Беларусі і ў Літве ў 15–19 стст. – грашовы аброк’; *чынишавы* *гіст.* ‘які мае адносіны да чыншу’.

У асобных выпадках указанне на часавую характарыстыку слова змешчана ў прыкладах, якія падаюцца ў слоўнікавым артыкуле: “*Калегія*... 4. *уст.* назва некаторых навучальных устаноў. У 1570 годзе езуіты ў Вільні адкрываюць калегію... Шакун”.

Архаізмы ў ТСБМ пазначаны ў асноўным паметай *уст.* Часам у слоўнікавых дэфініцыях ужываюцца словы тыпу *ўстарэлы*, *даўнейшая*, *старая*, якія ўказваюць, што найменне адносіцца да архаізмаў: *бемскі*... у выразе: *бемскае шкло* (дакладней *багемскае шкло*) – ‘ўстарэлая назва тоўстага, буйнапамернага шкла высокай якасці’; *залатар* ‘2. даўнейшая іранічная назва асенізатара’; *натр* ‘старая назва вокісу натрыю’.

Найбольшую групу складаюць уласна лексічныя архаізмы, да якіх адносяцца толькі адназначныя ўстарэлыя словы (больш за 400 слоў). У саставе ўласна лексічных архаізмаў выдзяляюцца словы, выцесненыя ў пасіўны запас актыўнымі словамі-сінонімамі. Аднак у тлумачальным слоўніку змешчаны архаізмы, якім у сучаснай мове адпавядаюць і сінанімічныя словазлучэнні, і сціслыя тлумачэнні: *даклярацыя* *уст.* ‘абяцанне зрабіць, даць што-н.’; *уранаграфія* *уст.* ‘апісанне зорнага неба, бачных простым вокам зорак і сузор’яў’ і інш. Гэтыя словы не суадносяцца з фанетычнымі, словаўтваральнымі і марфалагічнымі архаізмамі, таму іх неабходна ўключыць у разрад уласна лексічных архаізмаў.

Адносна невялікая частка ўласна лексічных архаізмаў мае фанетычныя, словаўтваральныя і марфалагічныя варыянты (пары). Так, напрыклад, фанетычнымі варыянтамі будуць архаізмы *агрыкультура* / *агракультура*, *галёш* / *галош*, *сельбішча* / *селішча*, *шпіц*¹ / *шпіль* (у 1-м знач.) і інш. Да словаўтваральных варыянтных пар адносяцца архаізмы (31 прыклад) *гумалястыка* / *гума*¹, *кафейня* / *кафэ*, *паморак* / *мор*, *ратай* / *араты*, *сарачня* / *сорак*, *тыфус* / *тыф* і інш. У ТСБМ зафіксаваны і марфалагічныя варыянты ўласна лексічных архаізмаў: *метода*, *ж.* / *метад*, *м.*; *патока*, *ж.* / *паток*, *м.*; *рэстарацыя*, *ж.* / *рэстаран*, *м.*; *санаторыя*, *ж.* / *санаторый*, *м.* і інш.

Шэраг устарэлых слоў адносіцца да семантычных архаізмаў, напрыклад: *абывацель* '1. уст. сталы жыхар якой-н. мясцовасці'; *азіят* '2. уст. зневаж. грубы, жорсткі, некультурны чалавек'; *балонка* '2. уст. старонка кнігі, часопіса'.

Практычна на асаблівую стылістычную задазенаць устарэлага слова ў часы яго актыўнага функцыянавання ў ТСБМ паказваюць другія кампаненты двайной паметы. Прыналежнасьць слова ў мінулым да адпаведнага стылю пазначаецца так: *уст. паэт. і паэт. і уст.; уст. разм. і разм. уст.; уст. абл.; уст. кніжн. і кніжн. уст.* (*арала* *уст. паэт.* 'прылада для ворыва, саха'; *лік*² *кніжн. уст.* '1. твар'; *паязджанін* *уст. абл.* 'той, хто знаходзіцца ў дарозе, едзе куды-н.; падарожнік'). Стылістычна нейтральная ў мінулым лексіка мае толькі памету *уст.*

Эмацыйна-экспрэсіўная афарбоўка ўстарэлага наймення, падчас яго знаходжання ў актыўным ужытку, зафіксавана паметамі *уст. лаянк., уст. зневаж., гіст. пагард., уст. іран. (варвар* 1. *гіст. пагард.* 'назва, якая давалася старажытнымі грэкамі і рымлянамі суседнім з імі народам, якія стаялі на ніжэйшай ступені культурнага развіцця'; *галган* *уст. лаянк.* 'галадранец; нягоднік').

Устарэлая тэрміналагічная лексіка беларускай мовы пазначана двайной паметай *спец. уст., зрэдку – паметай спец., і ўказаннем на ўстарэласць у слоўнікавым артыкуле: м'яца спец. уст.* 'набітая конскім воласам або шэрсцю скураная падушачка, якая ўжывалася друкарамі для набівання фарбай набору'; *металоід спец. ўстарэлая* (падкрэслена намі. – А. М.) назва хімічнага элемента, які не адносіцца да металаў; неметал'; *хромафатаграфія спец. уст.* 'каляровая фатаграфія'.

Функцыянальныя асаблівасці ўстарэлага наймення ў сучаснай беларускай мове адзначаны маркерамі *уст. і разм., уст. і абл.,* якія сведчаць, што слова з'яўляецца ненарматыўным (бо ўстарэла) для сучаснай літаратурнай мовы, але ў жывой народнай гаворцы актыўна выкарыстоўваецца: *гіцаль* 1. *уст. і абл.* 'скуралуп, скурэдзёр (у 1 знач.)'.

Здольнасць устарэлай назвы набываць эмацыйна-экспрэсіўную афарбоўку ў сучаснай мове ва ўмовах асаблівага ўжывання адлюстравана пры дапамозе двайных памет *уст. і іран.; уст. і высок.; уст., лаянк.; уст., лаянк., пагард.; уст., цяпер. жарт. (ратнік* 1. *уст. і высок.* 'воін, баец'; *мужык* 2. *уст., лаянк.* 'аб грубым, нявыхаваным чалавеку'; *эпістала* 2. *уст., цяпер. жарт.* 'пісьмо').

У ТСБМ пры пазначэнні гістарызмаў намі выяўлены некаторыя недахопы. Адсутнічае адзіны падыход пры рэгістрацыі гістарызмаў, што абазначаюць:

а) назвы адзення (*тэрлік гіст.* 'мужчынскі доўгі кафтан з кароткімі рукавамі'; *капот* 1. *уст.* '1. жаночае хатняе плацце...'; *крылатка* '1. верхняя мужчынская адзежка ў выглядзе плашча з палярынай, якую насілі ў 19 і ў пачатку 20 ст.'; *кунтуш* 'старадаўняя мужчынская верхняя адзежка на Украіне і Польшчы...'; *жупан* 'даўнейшае верхняе мужчынскае і жаночае адзенне з каляровага сукна ў палякаў, беларусаў і ўкраінцаў');

б) назвы грашовых адзінак (*васьмак* 1. *гіст.* 'старажытная чатырохкапеечная манета'; *сярэбранік* 1. *уст.* 'старажытная дробная сярэбраная манета'; *талер* 1. 'старажытная нямецкая манета'; *паўгроша* 'ў дарэвалюцыйнай Расіі – дробная медная манета...'; *рэал* 1. 'даўнейшая іспанская сярэбраная манета'; *дукат* 'старадаўняя сярэбраная, затым залатая манета ў некаторых заходнеўрапейскіх краінах');

в) назвы адзінак вымярэння [*валока* *уст.* 'былая мера зямлі (каля 20 дзесяцін, прыблізна 21 га)'; *беркавец* 'старая мера вагі, роўная 10 пудам'; *гран* 'адзінка аптэкарскай вагі, роўная 0,062 г...'; *кварта* 1. 'даўнейшая мера вадкіх і сыпкіх рэчываў, роўная чацвёртай частцы гарца, або 0,70577 л'; *паўморга* 'былая мера зямлі, роўная палавіне морга'; *цяля* 'мера даўжыні, роўная 2,54 см'];

г) назвы адзінак воднага транспарту [*галера* 'вялікае драўлянае мнагавёсельнае ваеннае судна (да пачатку 19 ст.)'; *струг*² 'драўлянае рачное судна'; *ушкуй* 'старадаўняя пласкадонная лодка з парусамі і вёсламі'; *шугалея* 'раней – вялікая лодка з аднаго выдзеўбанага кавалка дрэва (звычайна дубу)'; *фрэгат* '1. трохмачтавае паруснае ваеннае быстраходнае судна'];

д) назвы адзінак транспарту (*рыдван* *уст.* 'вялікая дарожная карэта'; *омнібус* 'даўнейшы шматмесны конны экіпаж...'; *дыліжанс* 'крытая мнагамесная карэта...'; *карэта* 'закрыты з усіх бакоў чатырохколавы конны экіпаж на рысолах');

е) назвы старажытных плямён (*голядзь* *гіст.* 'балцкае племя, якое ўпамінаецца ў старажытных летапісах 11–12 стст.'; *драўляне* 'старажытнае ўсходнеславянскае племя, якое жыло ў 6–10 стст. на Прыпяцкім Палессі'; *балты* 'група старажытных індаўрапейскіх плямён, якія гаварылі на балтыйскіх мовах'; *анты* 'назва ўсходнеславянскіх плямёнаў 4–7 стст., якія жылі паміж Днястром і Дняпром').

Непаслядоўна тлумачацца ўстарэлыя назвы літар, а літара *юс* увогуле адносіцца да тэрміналагічнай лексікі, мае памету *спец., параўн.:* *аз* 1. 'старадаўняя назва літары «а»'; *зяло* 'назва восьмай літары (s) царкоўнаславянскай і старой рускай азбукі, якая абазначае, як і літара *зямля*

(з), гук «з»; *зямля*² ‘даўнейшая назва літары «з»»; *іжыца* ‘назва апошняй літары «Ѣ» царкоўнаславянскай і старажытнарускай азбукі, якая абазначала гук «і»»; *юс спец.* ‘назва дзвюх літар у стараславянскім алфавіце, якія абазначалі насававы галосныя»; *юсавы* ‘які мае адносіны да юса, напісаны з юсамі»; *яць* ‘назва літары «Ѣ» у царкоўнаславянскім і дарэвалюцыйным рускім алфавіце, што абазначала гук, які пазней у беларускай мове супаў з «е»’.

Назвы музычных інструментаў у слоўніку ахарактарызаваны з дапамогай слоў *старажытны, даўнейшы, старадаўні* і да т. п. (*ліра*¹, *кімвал, кіфара, клавесін, сурма*², *тымпан*¹ і інш.).

Няма паслядоўнасці пры пазначэнні адпаведнай часткі гістарызмаў і іх вытворных: *войт* 1. ‘у сярэднявечнай Польшчы, Украіне, Беларусі – начальнік гарадскога пасялення’, *войтаўна* 1. ‘дачка войта’, *войтаўства* *гіст.* ‘1. пасада войта, а таксама праца, звязаная з выкананнем абавязкаў войта. 2. адміністрацыйная адзінка ў Вялікім княстве Літоўскім і Польшчы ў 15–18 стст.’; *карабейнік* ‘даўней – дробны гандляр, які разносіў па вёсках свае тавары’, *карабейніцаць* *уст.* ‘быць карабейнікам’.

Часам устарэлае слова і вытворныя па незразумелых прычынах маюць розныя паметы або іх зусім няма: *паязджанін* *уст. і абл.*, *паязджанка* – без паметы; *цяжба, цяжэбнік* *уст.*, *цяжэбны спец.*; *фігляр, фіглярства* *уст.*, *фіглярскі* *уст. і разм.*

У ТСБМ зафіксаваны словы, якія ўжо ў тых часы, калі збіраўся матэрыял (у асноўным пасля 1940-х гг.), выйшлі з актыўнага ўжывання, але ў даведніку не маюць адпаведных памет або храналагічных указанняў на ўстарэласць. Напрыклад:

Манокль ‘круглае аптычнае шкло для аднаго вока, якое ўстаўляецца ў вачніцу і ўжываецца замест акулараў або пенснэ’. Манокль пачалі выкарыстоўваць у другой палове XIX ст. Найбольш шырока ўжываўся ў Германіі і Расійскай імперыі, выйшаў з моды і паўсядзённага ўжытку пасля Першай сусветнай вайны.

Марціра ‘артылерыйская гармата з кароткім ствалом для навясной стральбы’, *марцірны* ‘які мае адносіны да марціры; узброены марцірам’. Марціру ў Еўропе выкарыстоўвалі з XV ст. У якасці гарматы для непасрэднай падтрымкі пяхоты навясным агнём марціры яшчэ ў пачатку XX ст. былі выцеснены мінамётамі.

Мітральеза ‘скарастрэльная мнагаствольная гармата, якая страляе карцеччу’. Мітральеза вяла залпавы агонь патронамі вінтовачнага калібру, мела ручную перазарядку і выкарыстоўвалася ў Еўропе ў другой палове XIX ст.

Розга 2. звычайна мн. (розгі) ‘удары, пакаранне такімі дубцамі’. Розгі як від пакарання ўжываліся ў Расійскай імперыі да Кастрычніцкай рэвалюцыі 1917 г.

Такім чынам, для пазначэння ўстарэлай лексікі ў ТСБМ выкарыстоўваюцца паметы *уст. і гіст.*, якія ўкладальнікі залічылі да стылістычных. У мовазнаўстве існуюць розныя падыходы да вызначэння стылістычнага статусу памет *уст. і гіст.* Адны мовазнаўцы вызначаюць іх як стылістычныя [2; 6], іншыя – не [3; 4].

Аўтары ТСБМ, на нашу думку, паметай *уст.*, у адпаведнасці з яе тлумачэннем у прадмове, пазначылі архаізмы. Але аналіз фактычнага матэрыялу паказаў, што гэтую памету маюць і гістарызмы, і архаізмы, г. зн. яна ўказвае на ненарматыўнасць устарэлых слоў у сучаснай беларускай літаратурнай мове, на часавую характарыстыку ўстарэлага наймення. Таму памета *уст.* у аднолькавай меры адносіцца і да архаізмаў, і да гістарызмаў сучаснай беларускай мовы. Памета *гіст.*, храналагічныя каментары ў дэфініцыях, зрэдку з дадатковым указаннем якасна-часовага характару, дазваляюць кваліфікаваць устарэлыя словы як гістарызмы. У дэфініцыях ТСБМ ужываюцца двайныя паметы (*уст. разм., уст. абл., уст. іран.* і інш.), якія сведчаць, што лексема любога стылю і эмацыйна-экспрэсіўнай афарбоўкі можа архаізавацца.

У ТСБМ няма адзіных лексікаграфічных прыёмаў фіксацыі ўстарэлых назваў, што ўскладняе размежаванне іх на катэгорыі гістарызмаў і архаізмаў, а распрацоўка такіх прыёмаў дапамагла б лексікографам правільна рэгістраваць устарэлыя словы сучаснай беларускай мовы, у тым ліку пры ўкладанні слоўнікаў устарэлай лексікі.

Спіс літаратуры

1. Тлумачальны слоўнік беларускай мовы : у 5 т. – Мінск : БелСЭ, 1977. – Т. 1. – 608 с.
2. Каўрус, А. Тлумачальныя слоўнікі беларускай мовы / А. Каўрус // Польшча. – 1969. – № 8. – С. 200–208.
3. Лепешаў, І. Я. Сучасная беларуская літаратурная мова : спрэчныя пытанні / І. Я. Лепешаў. – Гродна : ГрДУ, 2002. – 207 с.
4. Філін, Ф. П. Заметки по лексикологии и лексикографии (некоторые вопросы подбора слов для большого Словаря русского языка АН СССР) / Ф. П. Філін // Лексикографический сборник. – М. : Гос. изд-во иностр. и нац. словарей, 1957. – Вып. I. – С. 36–57.
5. Сцяцко, П. У. Уводзіны ў мовазнаўства / П. У. Сцяцко. – Гродна : ГрДУ, 2001. – 229 с.
6. Плотнікаў, Б. А. Тлумачальныя слоўнікі беларускай мовы / Б. А. Плотнікаў // Бел. і др. слав. языки: семантика і прагматыка : матер. Междунар. конф. Вторые Супруновские чтения, Минск, 28–29 сент. 2001 г. – Минск : БГУ, 2002. – С. 120–130.

Юрый БАБІЧ,
кандыдат філалагічных навук

“КІРОЎЦЫ, РУКІ НА РУЛЬ!”

ВОБРАЗНА-ПРАГМАТЫЧНЫ АСПЕКТ У ЗАГАЛОЎКАХ ГАЗЕТНА-ПУБЛІЦЫСТЫЧНАГА ДЫСКУРСУ

УДК 811.161.3'276.6:070

У артыкуле разглядаюцца пытанні вобразнасці і прагматыкі ў загалюках сучасных беларускіх медыятэкстаў. Матэрыялам для даследавання паслужылі публікацыі ў газеце “Звязда” за апошнія дзесяцігоддзе. На шырокім фактычным матэрыяле прааналізавана роля розных лексічных сродкаў у стварэнні адпаведнага аўтарскай задуме вобразна-прагматычнага эфекту загалюка, апісаны семантычна-прагматычны складнік пазаслоўнікавай лексікі ў сучасным беларускім публіцыстычным дыскурсе.

Ключавыя словы: *сродкі масавай інфармацыі, заглавак, вобразнасць, нацыянальна-культурная маркіраванасць, некадыфікаваная лексіка, публіцыстычны дыскурс, прагматычны эфект.*

The article examines the figures and pragmators in the headlines of modern Belarusian media texts. Material for research served as publications in the newspaper “Zviazda” in the last decade. On a wide actual material analyzed the role of different lexical funds in the creation of the corresponding author’s figurative-pragmatic header effect. The semantic-pragmatic component of non-dictionary vocabulary in modern Belarusian journalistic discourse is described.

Даследаванне спецыфікі функцыянавання сучаснага публіцыстычнага дыскурсу па-ранейшаму застаецца актуальным. І асобнага вывучэння патрабуе заглавак як першы элемент, з якім знаёміцца чытач, узяўшы ў рукі газету. А наколькі ўдала падабраны заглавак, наколькі эфектыўна прасочваецца ў ім вобразна-прагматычны складнік, настолькі паспяхова будзе мэта ўсёй публікацыі.

Багаты матэрыял для выяўлення і апісання згаданых фактараў дае адзінае штодзённае беларускамоўнае выданне – газета “Звязда”. Паспрабуем прааналізаваць вобразнасць і прагматыку ў назвах публікацый “Звязды” за апошнія дзесяцігоддзе.

Матэрыял паказвае, што заглавак публіцыстычнага тэксту фармальна можа быць выражаны асобным словам, словазлучэннем, выказваннем ці нават цэлым сказам. Калі гэта адно, асобна ўзятае слова, то яно звычайна характарызуецца ў дастатковай ступені семантычнай дакладнасцю, канкрэтнасцю, паколькі непасрэдна называе прадметы, прыметы ці з’явы. Але, як сведчаць нашы назіранні, у сучасных беларускіх СМІ заглавак з аднаго слова – з’ява нячасная. Можна меркаваць, што аўтары традыцыйна імкнуцца абраць, з аднаго боку, кідкую, гаваркую назву для сваёй публікацыі, а з іншага, яна мусіць максімальна поўна перадаваць галоўны сэнс матэрыялу. А такая задача няпроста вырашаецца праз адзіную лексему.

Іншая справа – словазлучэнне, што можна разглядаць не толькі як камбінацыю самастойных лексічных адзінак, але найперш як цэласную сэнсавую сінтагму, якая перадае больш складаныя ў семантычных, вобразна-выяўленчых ці сімвалічных адносінах катэгорыі. А калі ў складзе словазлучэння ёсць лексема з выразнай нацыянальна-культурнай маркірава-

насцю, то заглавак міжволі набывае асаблівую эстэтычную і адначасова прагматычную вартасць: *Вялікі дзявочнік* (5.03.11); *Жарсці на будынку* (12.03.11); *Еду ў летнік...* (26.05.11); *Выпрабаванне... летнікам* (11.06.15); *Дранік-фэст на-магілёўску* (21.10.14); *Адначылі на бульба-фэсце* (7.09.18); *Цёплае... марозіва* (29.06.17); *“Чароўны” запlechнік* (29.08.18); *Народны лекар* (10.09.20). Сярод прыведзеных большасць загалюкаў намінаць, што ўяўляюць сабой няпоўны сказ, фразу з двух-трох слоў. Яны звычайна ўтрымліваюць аўтарскую ацэнку падзеі і часта суправаджаюцца адпаведным лідам: *Вялікі дзявочнік...* (Заглавак) *Які ж дзявочнік без памятных здымкаў?*; *Цёплае... марозіва* (Заглавак) *Кобрынскі масларобна-сыраробны завод выпусціў марозіва “Цёплае” ў вафельным кубачку... Марозіва доўга не растае пры пакаёвай тэмпературы*; *Жарсці на будынку* (Заглавак) *Сапраўдныя жарсці адбываюцца вакол сітуацыі з лістом Мінгарвыканкама, у якім горад прапанаваў Саюзу мастакоў “прыняць раішэнне пра бязвыплатную перадачу дадзенага будынка ў камунальную ўласнасць”*; *Народны лекар* (Заглавак) *Семдзсят гадоў у адным населеным пункце... фельчарам працуе найстарэйшы жыхар вёскі Сяргей Шклярэўскі.*

Наяўнасць у загалюку слова з яскрава выражаным нацыянальна-культурным кампанентам у поўнай меры адпавядае законам так званай лексічнай прагматыкі, якая рэгулюе віртуальныя ўзаемаадносіны паміж аўтарам і адрасатам. Што праўда, рэцыпіент павінен мець пэўны ўзровень моўных ведаў, знаходзіцца ў культурнай плоскасці грамадства і правільна разумець сэнс этнамаркіраваных лексем. Толькі пры згаданых умовах віртуальная камунікацыя паміж журналістам і чытачом будзе паспяхова, дасягне пастаўленай мэты. “Працэс стварэння тэксту

непасрэдна звязаны з канкрэтнай устаноўкай на чытача, – адзначае расійскі даследчык І. Гальперын. – Гэта ўстаноўка можа быць толькі тады эфектыўна ажыццёўлена, калі тэкст у дастатковай ступені ўлічвае здольнасць чытача ўспрымаць паведамленне” [1, с. 522].

Гаворачы пра важнасць прагматычнага эфекту загалова, неабходна памятаць таксама і пра яго правільнае культурамоўнае афармленне. Чытач успрымае мову сродкаў масавай інфармацыі як узорную, эталонную, ён у пэўным сэнсе вучыцца, удасканалвае свой моўны густ. Таму на аўтарых ляжыць дадатковая адказнасць за правільнасць, беспамылковасць матэрыялаў. Тым не менш нярэдка, на жаль, мы фіксуем грубыя памылкі ў назвах публікацый. Напрыклад: *Догляд за валасамі зімой* (17.01.19); *Догляд за малінай вясной* (3.04.19); *Догляд за памідорамі ў жніўні* (17.07.19). Важны з побытавага і гаспадарчага пункту гледжання матэрыял, а таму з вялікай верагоднасцю ахвотна чытаны, утрымлівае памылку ў заглаўку: правільна будзе адпаведна *догляд валасоў, малін, памідораў*.

Выказванне ў ролі газетнага заглаўка вызначаецца, як можна меркаваць, пэўнай сітуацыйнасцю і непасрэдна залежыць ад асноўнай ідэйнай скіраванасці тэксту. Яно ў значнай меры адлюстроўвае прагматычную ўстаноўку аўтара, адразу нібы раскрывае яго галоўную думку, ключавую ідэю ў канкрэтнай публікацыі. Сказ жа звычайна канцэнтруе ў сабе ў сціслым выглядзе сутнасць матэрыялу, асноўны сэнс, скіроўвае чытача на ўзроўні падсвядомасці да запланаваных журналістам вывадаў, падштурхоўвае да фарміравання ў рэцыпіента канкрэтных меркаванняў.

Наўрад ці хто будзе аспрэчваць, што заглавак з’яўляецца надзвычай важным элементам сучаснага публіцыстычнага тэксту, непасрэдна ўваходзіць у яго склад, не можа ўспрымацца адасоблена як нейкі фармальны кампанент, які толькі абазначае тэматыку матэрыялу. Больш за тое, заглавак – гэта па сутнасці таксама аўтарскі твор, як і сам тэкст. Бо аўтар часам працуе над заглаўкам не менш, чым над самім тэкстам. Таму і лінгвісты аддаюць заглаўку належную ўвагу, даследуючы розныя яго бакі.

Вялікі вобразна-выяўленчы патэнцыял заглаўка рэалізуецца праз выкарыстанне прыёму алузіі. Найчасцей алузійныя назвы грунтуюцца на адзіным прэтэксце – культурным кантэксте і літаратурнай традыцыі. У шырокім сэнсе іх можна трактаваць як інтэртэкст, але разам з тым яны выступаюць і адмысловымі прэцэдэнтнымі тэкстамі. Зрэшты, у кожным разе для паспяховай віртуальнай камуніка-

цыі паміж аўтарам і чытачом неабходная наяўнасць у апошняга пэўных культуралагічных ведаў. Прывядзем пару прыкладаў даволі яскравых падобных заглаўкаў: *Цудоўны “два ровы пераварот”* (Загалавак) *Вялікі няўтульны двор ператварылі ў прыгожае і бяспечнае месца адпачынку* (29.05.20); *Кіроўцы, будзьце пільнымі!* (12.01.16); *Рыхтуй заплечнік летам* (3.08.19); *Сяўба ў Малінаўцы* (Загалавак) *Жыхар вёскі Малінаўка Лагойскага раёна Леанід Загорскі пачынае апрацоўку ўчастка на сваёй сядзібе* (14.04.20). Мы разумеем, што ў першым выпадку заглавак скіроўвае нас да літаратурна-гістарычнага паняцця *дварцовы пераварот*, у другім – да ўсім вядомага выслоўя *“Людзі! Будзьце пільнымі!”*, у трэцім – да ўстойлівага спалучэння *рыхтуй сані летам*, у апошнім – да папулярнай савецкай камедыі *“Вяселле ў Малінаўцы”*. Несумненна, такія назвы публікацый самі па сабе надзвычай прыцягальныя, здольныя заахваціць чалавека да больш глыбокага азнаямлення з матэрыялам. Творчы падыход з боку аўтара больш эфектыўна спрыяе ў дасягненні канчатковага выніку.

Але індывідуальна-псіхалагічныя і кагнітыўныя характарыстыкі аўтара і чытача, якія належаць да адной лінгвакультурнай супольнасці, не могуць супадаць цалкам. Іх асабістыя тэзаўрусы – гэта розныя парадыхмы, якія залежаць ад сацыяльнай групы, узроўню адукацыі і інтэлектуальнага патэнцыялу асобы. І тут надзвычай паказальнай бачыцца тэндэнцыя сучасных СМІ да выкарыстання ў якасці заглаўкаў асобных элементаў так званага крымінальнага жаргону. Гэта садзейнічае актуалізацыі эфекту загадкавасці, нават нейкай рамантычнасці, разняволенасці.

Працэсы эўфемізацыі, як, зрэшты, і дысфемізацыі, увядзенне ў склад заглаўка аргатычных моўных сродкаў змяняюць эмацыянальна-стылістычныя характарыстыкі ўсёй публікацыі. “Заглавак з’яўляецца першым сігналам, які пабуджае нас чытаць матэрыял ці адкласці газету ўбок, – справядліва мяркуе расійскі лінгвіст Э. Лазарава. – Даследаванні псіхалагаў паказваюць, што каля 80 % чытачоў аддае ўвагу толькі заглаўкам” [2, с. 3]. Колькі прыкладаў для ілюстрацыі: *Абама ўвёў санкцыі супраць “братвы” з СНД* (27.07.11); *Аферыст “абуваў” даверлівых* (18.05.13); *Кватэру ў сваім жа доме “вынес” падлетак* (4.03.15); *Дырэктар фірмы атрымаў “адкатаў” на 87 млн рублёў* (14.12.11); *“Залётных” махляроў затрымалі* (29.05.13); *Шані “завязаць”* (9.10.14); *Дырэктар “кінуў” знаёмых на 2 мільярды* (20.02.14). Як бачым, усе вылучаныя лексемны – калькі з рускай мовы. Лёгкасць успрымання канструкцый з выдзеленымі словамі,

іх семантычная ёмістасць, здольнасць імгненна выклікаць цэлы шэраг адпаведных асацыяцый – усё гэта, несумненна, бярэцца пад увагу аўтарамі. Значэнне большасці падобных некадыфікаваных элементаў зразумелае і без кантэксту, а значыць, такі загаловак добра выконвае сваю функцыю, як інфармацыйную, так і канатацыйную.

Заўважым таксама, што ў апошняе дзесяцігоддзе ў заголоўках публікацый на крымільную тэматыку мы рэгулярна фіксуем, напрыклад, назоўнік *кішэннік*, утвораны ўжо на беларускамоўнай глебе: *Затрымалі кішэнніка* (2.10.10); *Кішэннік – дзяўчына* (1.02.11); *Кішэннікі... у спадніцах* (17.01.12); *“Амапаўцы” дагналі кішэнніка* (14.03.13); *Кішэнніка затрымалі на выхадзе з метро* (17.10.13). Можна меркаваць, што колькасць беларускамоўных элементаў “крымінальнага жаргону” будзе паступова павялічвацца. Зрэшты, гэта патрабуе ад журналістаў адпаведнага творчага падыходу, крэатыўнага мыслення і адначасова выдатнага валодання мовай. Менавіта названыя крытэрыі важныя пры стварэнні заголоўкаў з багатым вобразна-выяўленчым і прагматычным патэнцыялам. Што да прагматыкі, то, як мяркуюць расійскія лінгвісты В. Багаслоўская і А. Тарасенка, вобразна-прагматычная функцыя звычайна ўключае ў сябе своеасаблівы рэкламны і эматыўны складнікі, а сам заголовак “заўсёды мае рэкламны характар” [3, с. 132].

Часам кідкі, па-мастацку прывабны загаловак можа служыць не толькі заклікам да чагосьці, але і папярэджаннем ці падказкай, як вырашыць тую або іншую праблему: *Смяротна: безалкагольны газаваныя напоі!* (22.03.13); *Гарбата і кава – напоі не для хворых* (3.04.12); *Кола і іншыя напоі з кафеінам – ціхія забойцы сучаснага чалавека* (17.05.12); *Газаваныя напоі павышаюць рызыку раку?* (1.04.15); *Набыла мерседэс за “шэрыя” грошы?* (17.09.13); *Кіроўцы, рукі на руль!* (2.04.15); *Спадарожнік, суперкамізэлька і штучная скура* (10.01.17); *Чым накармаць малежку?* (25.07.19); *Адсканаваць і надрукаваць зубы?* *Проста!* (14.02.18).

Можна сказаць, што прыведзеныя загаловкі вылучаюцца адметнай формай, незаштампанасцю. Яны, наадварот, характарызуюцца свежасцю, арыгінальнасцю, таму адразу набываюць істотную долю экспрэсіўнасці. Падобныя назвы могуць успрымацца як праблемныя, актуалізаваныя, але разам з тым з даволі аб’ёмным сэнсам, што пакідае за чытачом магчымасць здагадкі адносна зместу публікацыі. І праз гэта міжволі рэалізуецца адпаведны канатацыйны вектар, урэшце, ажыццяўляецца

падсвядомае ўздзеянне на розум і пачуцці чытача.

Звернем увагу на знакі прыпынку ў канцы заголоўкаў-сказаў. Гэта немалаважны фактар. Бо і пыталныя, і клічныя канструкцыі істотна адрозніваюцца ад звычайных апавядальных, у большай ступені прыцягваюць увагу і прымушаюць засяродзіцца ўжо на самім заголоўку.

Такім чынам, наша даследаванне паказвае, што загаловак сучаснага публіцыстычнага тэксту выконвае тры асноўныя функцыі: намінацыйную, інфармацыйную і прагматычную. Гэта першы арганічны элемент артыкула, які карэлюе з яго зместам і непарыўна з ім звязаны. Часам загаловак настолькі гаваркі, што, па сутнасці, няма неабходнасці ў чытанні самога матэрыялу: *Кішэнніка затрымалі на выхадзе з метро; Гарбата і кава – напоі не для хворых; Кола і іншыя напоі з кафеінам – ціхія забойцы сучаснага чалавека*. У іншых выпадках назва можа правільна трактавацца толькі пасля азнаямлення з публікацыяй: *Кіроўцы, будзьце пільнымі!; Рыхтуй заплечнік летам; Сяўба ў Малінаўцы*. Пэўныя загаловкі ў цэлым больш-менш правільна могуць успрымацца чытачом адразу, але для канчатковай і выверанай інтэрпрэтацыі ўсё ж патрабуецца падрабязнае азнаямленне з тэкстам: *Аферыст “абубаў” даверлівых; Шанц “завязаць”; Кішэннікі... у спадніцах*.

Як бачым, у заголоўках сучасных друкаваных сродкаў масавай інфармацыі фігуруюць лексемы з ярка выражаным нацыянальна-культурным кампанентам. Таксама назіраецца пастаяннае ўзаемадзеянне кніжнага і размоўнага варыянтаў літаратурнай мовы, адчуваецца даволі моцны ўплыў прастамоўяў, жарганізмаў, слэнгізмаў.

Нашы назіранні паказваюць, што ў выніку няўдалага выбару заголоўка ці яго непісьменнага афармлення ўздзеянне матэрыялу на аўдыторыю істотна змяншаецца. Таму аўтар кожнай публікацыі павінен вельмі скрупулёзна, усебакова прадумаць, асэнсаваць свае падыходы да заголоўка і ўрэшце выбраць найбольш яркі, вобразны, але разам з тым лагічны.

Спіс літаратуры

1. Гальперин, И. Р. Грамматические категории текста : (Опыт обобщения) / И. Р. Гальперин // Известия Академии наук СССР. Серия литературы и языка. – 1977. – Т. 36.
2. Лазарева, Э. А. Заголовок в газете / Э. А. Лазарева. – Свердловск : Изд-во Урал. ун-та, 1989.
3. Богословская, О. И. Приёмы актуализации на уровне фразеологии (на материале заглавий “Литературной газеты”) / О. И. Богословская, А. К. Тарасенко // Функционирование языка в различных типах текста. – Пермь, 1989.

Наталля ЛОБАНЬ,
кандыдат філалагічных навук,
Ганна ТАЛОЧКА,
студэнтка філалагічнага факультэта
Беларускага дзяржаўнага педагагічнага ўніверсітэта імя Максіма Танка

З’ЯВА ФОНАСЕМАНТЫКІ Ў МОВЕ МАСТАЦКІХ ТВОРАЎ

УДК 81’342+81’37+81’42

У артыкуле раскрываецца значэнне тэрмінаў *фонасемантыка*, *гукасімвалізм*, *канатацыя*, падаецца інфармацыя пра фанетычную канатацыю онімаў – імёнаў і прозвішчаў літаратурных персанажаў. Аналізуецца ўзаемасувязь гукавога афармлення літаратурнага оніма з яго семантыкай. Апісваецца гукапіс як стылістычны прыём, шляхі яго рэалізацыі ў паэтычных творах, гукавая ўленчая функцыя слова ў тэксце.

Ключавыя словы: *фонасемантыка*, *гукасімвалізм*, *канатацыя*, *фанетычная канатацыя*, *гукапіс*, *алітарацыя*, *асананс*.

The article specified what the terms phonosemantics, sound symbolism, connotation mean, deals with information about the phonetic connotation of homonyms – names and surnames of literary figures. The link between how does a literary onym sound and it’s semantics is analyzed. There’s a description of the stylistic technique, that make the sound expressiveness become more intense, the ways of it’s realisation in the works of poetic and a onomatopoeic function of the words in the text.

Кожнае слова ў мове мае ўнутраную і знешнюю форму. Да ўнутранай формы адносіцца лексічнае значэнне слова, а знешняя абалонка (гукавая афарбоўка слова) ствараецца з дапамогай фанетычных сродкаў. Часта, нават не ведаючы лексічнага значэння слова, мы праз успрыманне яго на слых можам зразумець, з якім значэннем яно выступае – станючым ці адмоўным.

Фонасемантыка – навука пра фанетычнае значэнне слова, якая аналізуе сувязі паміж гукам і сэнсам [8, с. 90]. Уяўленні, якія ўзнікаюць, калі мы чуем нейкае слова, пакідаюць пэўныя ўражанні. Гэта вельмі важна пры наданні розных найменняў. Чалавек, які выбірае прадукт, звяртае ўвагу не толькі на якасць, але і на назву. Маркетынговая фонасемантыка якраз і займаецца выкарыстаннем гукавой сістэмы мовы для ўзмацнення станючага ўздзеяння на свядомасць груп спажывцоў. Так, напрыклад, брэнд кавы “Якабс” (*Jacobs*) пасля фонасемантычнага аналізу мае наступныя характарыстыкі: “адважны, яскравы, моцны, добры, прасты, магутны, радасны, прыгожы” [10]. А калі прачытаць назву на англійскі манер (“Джэйкабс”), то вынікі фонасемантычнага аналізу будуць такія: “грубы, мужны, адважны, моцны, магутны, шурпаты”. Атрымліваецца, што назва “Якабс” больш мілагучная і мае больш станючыя фонасемантычныя характарыстыкі.

Фонасемантыка акрэслівае свае межы не толькі ў мовазнаўстве, але і ў літаратуразнаўстве. Выразна праяўляецца яе сувязь з гукапісам (*гукапіс* – выкарыстанне розных фанетычных сродкаў для ўзмацнення гукавой выразнасці маўлення [9, с. 61]). Письменнікі заўсёды аддаюць увагу гукавой арганізацыі маўлення, імкнучыся спалучыць форму са зместам. Напрыклад, пры паўто-

ры гука [х] ствараецца ўражанне цішыні: *Ціха, глуха ў лесе, хоць бы гук адзін...* (Я. Колас). А паўтор свісцячых гукаў [з’], [с’], [ц’] нагадвае свіст ветру: *Вецер свішча так, як звер...* (Я. Колас).

Гукасімвалізм вызначаецца як фанетычна матываваная сувязь паміж гукамі і прыметамі абазначаных прадметаў [3, с. 197]. Ужываецца як сінонім да тэрміна *фонасемантыка*. Асабліва ярка гукасімвалізм праяўляецца ў некаторых імёнах і прозвішчах герояў мастацкай літаратуры. Дзякуючы пэўным спалучэнням гукаў такія найменні могуць выклікаць адпаведныя станючыя або негатыўныя рэакцыі. Напрыклад, у творы “Запіскі Самсона Самасуя” Андрэя Мрыя сустракаем такія найменні: *Соша-Доша, Дусік, Шкулік, Свездзялюк, Яжджыль, Хвэя* і інш. Спалучэнні гукаў [шк], [рдз], [ждж], [жл], [рд], гукі [ш], [з’], [с’], [л’] надаюць уласным імёнам пэўную стылістычную афарбоўку. Уласныя імёны *Горбік, Зазюлька, Агнісіцік, Гарачы, Абжэра, Шык, Мамон, Юрлік, Самчык, Крутарожкава* з дапамогай гукапісу яшчэ больш праяўляюць сваю матываванасць. У прозвішчы *Смятана-Бурчайла*, на нашу думку, спалучаюцца несумяшчальныя па сэнсе кампаненты: першы з іх *Смятана* асацыіруецца з нечым мяккім, спагадлівым, добрым, што зусім не адпавядае другому – *Бурчайла*.

Выбар прозвішча літаратурнага персанажа – вельмі складаны і адказны момант. У мастацкай літаратуры існуе пэўная спецыфіка выбару імёнаў і прозвішчаў герояў. Асаблівасцю іх выкарыстання ў мастацкай літаратуры з’яўляецца наданне найменню эмацыянальна-экспрэсіўных якасцей. Так прозвішча становіцца канатацыйным. *Канатацыя* – дадатковыя семантычныя ці стылістычныя адценні, якія накладваюцца

на асноўнае значэнне і надаюць эмацыянальна-экспрэсіўную афарбоўку выказванню, моўнай адзінцы; сузначэнне [4, с. 68]. Канатацыя дапаўняе прадметнае, дэнататыўнае значэнне слова. Гэта можа выяўляцца ў тым ліку і праз гукавую абалонку лексічнай адзінкі. У такім выпадку ўзнікае *фанетычная канатацыя*, якую можна акрэсліць як дадатковае значэнне слова (оніма), што праяўляецца праз выкарыстанне пэўных асацыятыўных гукаў, у выніку чаго імя або прозвішча будзе не толькі называць чалавека, але і раскрываць яго характар, унутраныя якасці, паказваць на сацыяльны статус літаратурнага героя. Напрыклад, прозвішчы ў творах “Пінская шляхта”, “Ідылія” Вінцэнта Дуніна-Марцінкевіча найбольш поўна раскрываюць характары персанажаў. Так, прозвішча *Кручкоў* сведчыць, што гэта прыстаў-кручкатворац, які наўмысна заблытвае судовыя і адміністрацыйныя справы дзеля сваёй карысці. Фанетычнае афармленне (наяўнасць гукаў [к], [р], [ч]) надае оніму негатыўную афарбоўку, нібы падкрэсліваючы талент яго носьбіта выпісваць кручкі. *Піскулькін* – няўмелы, недалёкі пісар (*піскулька* – маленькае пісьмо, запіска). Мяккія гукі [п’], [л’], [к’] дапамагаюць уявіць вобраз героя: гэта маленькі, нясмелы, недалёкі чалавек. *Кароль Лятальскі* “лётае” па замежжы, заляцаецца да Юліі. Тут мяккія гукі [л’] і [к’] сведчаць пра лёгкасць, палёт і разам з тым няўстойлівасць, несур’ёзнасць, павярхоўнасць.

Вельмі шмат такіх прозвішчаў у камедыях. Напрыклад, у творах “Хто смяецца апошнім” і “Брама неўміручасці” Кандрата Крапівы. *Гарлахвацкі* – чыноўнік-бюракрат, які працуе ў навуковай установе і “хапае за горла мёртвай хваткай”. Гукі [г], [р], [х], [ц] ствараюць вельмі яркую негатыўную асацыятыўную афарбоўку. Праз такое прозвішча аўтар выяўляе свае адносіны да тагачаснай адміністрацыйнай і навуковай сістэмы. *Дабрыян* – чалавек, які робіць дабро людзям, пра іншых турбуецца болей, чым пра сябе. У гэтым прозвішчы назіраецца характэрная для беларускай мовы з’ява акання. Найменне адразу становіцца мілагучным і пасуе характару персанажа.

Сугучнасць прозвішчаў з назвамі жывёл, раслін, прадметаў шырока выкарыстоўваецца пісьменнікамі для стварэння камічнага эфекту і моўных каламбураў. Аўтар заўважае яскравую асаблівасць чалавека і ў жартаўлівай форме адлюстроўвае яе ў прозвішчы. Так, у першай рэдакцыі апавядання “Кансерватар” Янкі Брыля адзін з персанажаў меў прозвішча *Шалухо*. А ў апошняй выкарыстоўваюцца дзве формы: *Шалухо* (у мове персанажа) і *Шалуха* (у мове

аўтара). Такім чынам пісьменнік надае пэўную стылістычную афарбоўку оніму, падкрэсліваючы жаданне яго носьбіта адасобіцца ад немілагучнага, на яго думку, *Шалуха*. Слова *шалуха*, *шалушка* (‘скарлупіна’, ‘луска’) вядомы ў беларускіх народных гаворках. Рускае *шелуха* мае значэнні: “1. Оболочка некоторых плодов, овощей, а также кожура семян... 2. перен. Нечто внешнее, ненужное, наносное (разг.)” [7]. Адапаведнік у беларускай мове – *шалупінне*: “1. Шалупіны; адходы пасля ачысткі пладоў бульбы і пад. 2. перан. Што-н. непатрэбнае, лішняе, наноснае” [5, с. 932].

Актыўна выкарыстоўваў гукасімвалізм Міхась Стральцоў. У творы “Адзін лапаць, адзін чунь” адзін з галоўных герояў – Аўдулін Паўлік па мянушцы *Цяўлік*. Пры дапамозе гэтай мянушкі аўтар намалюваў вобраз непрыемнага, нязграбнага, сварлівага хлопца (параўн.: *цяўкаць* ‘адрывіста брахаць (пра сабаку, шчаня, лісяня)’ [6, с. 285], *цяўкаць* ‘разм. перан. нагаворваць, паклёпнічаць – пра сварлівага, зламыснага чалавека’ (слоўнік не падае гэтага значэння, хоць яно і вядомае ў маўленні). Пісьменнік свядома даў персанажу выразную эмацыянальна-экспрэсіўна-ацэначную мянушку, якая добра запамінаецца і адпавядае характару яе носьбіта. Стварыць гукавую абалонку наймення дапамагаюць зычныя гукі [ц’], [ў], [л’] і галосныя [а], [і]. Вось пісьменніцкая характарыстыка: “Цяўлік надта любіў разяўляцца на ўсіх, пастыляўся нават з дарослымі, лез на кожнага, як жаба на корч. Быў ён нізкарослы, з высокай грудзінай і нейкі аж зялёны ў твары...”. У кантэксце выразна адлюстроўваюцца адносіны аўтара і іншых персанажаў да ўладальніка мянушкі, што выяўляецца праз выкарыстанне адпаведных лексічных адзінак: *надта любіў разяўляцца; лез, як жаба на корч; нізкарослы; з высокай грудзінай; нейкі аж зялёны ў твары* і інш. Гукасімвалізм мянушкі *Цяўлік* узмацняецца за кошт яе фанетычнай суднесенасці з асабовым імем, а дакладней, з яго размоўнай формай *Паўлік* і з канатацыйным дзеясловам *разяўляцца*: *Цяўлік – разяўляцца*. Як бачым, для таго каб прозвішча ці імя літаратурнага персанажа сталі эмацыянальна выразнымі, дастаткова змяніць адзін ці два гукі. З дапамогай гукасімвалізму, фанетычнай выразнасці ўласнага імя аўтара ўдалося паказаць тыя змены, якія адбыліся ў характары героя.

Даследаванні паэтычных твораў з’яўляюцца самымі распацаванымі ў галіне фонасемантыкі. *Гуканіс* – гукавая арганізацыя літаратурнай мовы, якая ўзмацняе сэнсавую выразнасць і мілагучнасць мастацкага твора [2, с. 51]. Даследчыкі вылучаюць такія элементы мастацкага гукапісу

і актуалізацыі тэкставай фонасемантыкі, як *алітарацыя*, *асананс*, *анаматапея*, *анафара*, *эпіфара*. Яны асабліва ярка выяўляюцца ў паэтычных творах і часцей за ўсё выражаюць аўтарскі светапогляд. Г. Малажай адзначае, што майстар слова “не проста карыстаецца гукапісам як прыёмам уздзеяння на чытачоў, ён у творчым працэсе так бачыць, так думае, так адчувае, таму і ўспамінаюцца, падбіраюцца словы адпаведнага сэнсу, гучання” [1, с. 102].

Яркі прыклад мастацкага выкарыстання гукапісу – верш “Матылёк” Рыгора Барадуліна: *Лілею млявы плёс люляе / З-пад злежаных аблок здалёк / Ляціць віхлясты і бялявы / Пялёстак лёгкі – матылёк. // Ён кліча у блакіт лілею, / Каб не любіла больш да слёз / Бліскучы ад лускі і глею / Самлелы, абмялелы плёс, / Дзе лашчыць цёплай ласкай хваля / Лінёў – злянелых цельпукоў, / Пабліскае няблізка далеч / Дзе ў іле не злічыць малькоў, / Дзе глыб угнеўнена шыпела, / Калі на хвалі лівень лёг... // Засумавалы, белы, белы / Ляціць удалеч матылёк.* З дапамогай алітарацыі, шматразовых паўтораў зычных гукаў [л], [л’], [н’], [з’], [с’] аўтар перадае эмацыянальную атмасферу верша. Найбольш часта паўтараецца мяккі гук [л’]. Адразу ўзнікае адчуванне цішыні, спакою, млявасці, лёгкасці. Мяккія гукі задаюць інтанацыйны настрой твора.

Вось як выкарыстоўвае алітарацыю ў паэме “Новая зямля” Якуб Колас: *А дождж шуміць, / а дождж гудзе / І бліжай-бліжай ён ідзе. // І вось жахнула бліскавіца, / Як вокамгненная крыніца, / І гром-пярун сталёвым бічам, / Бы нейкі звер сталёвым лычам, / Арэ-тресе, калоціць хмары.* Тут паўторы шыпячых і свісцячых, гука [р] дапамагаюць уявіць набліжэнне навальніцы, ствараюць гукавы эффект.

Яшчэ адзін майстар гукапісу – Янка Купала. У “Песні званара” аўтар выкарыстоўвае шмат мастацкіх прыёмаў, якія перадаюць эмацыянальны настрой твора. Гэта і гукавыя стыкі, і анафары, і эпіфары: *Разгудзіцца мой звон ад акон да акон, / Душы збудзіць, на сэрцах удара, / Дрогнуць сковы цямніц, бліснуць іскры зарніц, / Заварушацца яры, папары.* Зычныя гукі [р], [з], [г], [дз], [д], [к], [ц], [б], [с] і іх спалучэнні ўзмацняюць гучанне галоснага [а].

Такім чынам, на прыкладзе прааналізаванага матэрыялу мы можам адзначыць, што пісьменнікі падбіраюць для сваіх літаратурных герояў вельмі адметныя, гаваркія прозвішчы і мянушкі, якія выступаюць паказчыкамі своеасаблівага стылю аўтара. У тэксце імёны набываюць эмацыянальна-экспрэсіўныя, канатацыйныя якасці з дапамогай такога прыёму, як гукасімвалізм. Кожнае такое найменне становіцца матывава-

ным, фанетычна канатацыйным: мае не толькі ўнутраны сэнс, але і яркую гукавую афарбоўку, што дазваляе чытачу асацыяваць імя з пэўнымі ўчынкамі, дзеяннямі, словамі літаратурных герояў.

У паэтычных творах гукапіс выступае адным з апорных элементаў, своеасаблівым стылістычным прыёмам, пры дапамозе якога аўтары не толькі перадаюць гукі рэальнай прыроды, але і выражаюць свае пачуцці, эмоцыі. У паэтычным кантэксце гук становіцца на адзін функцыянальны ўзровень са словам – валодае як формай, так і сэнсам. Адрозненне паміж імі ў тым, што калі фармальны і змястоўны кампаненты слова мы ведаем спачатку, то пра змест гука, яго семантыку мы можам даведацца толькі ў канкрэтна акрэсленым кантэксце.

Як бачым, з дапамогай фонасемантыкі можна вырашыць шэраг найважнейшых праблем, звязаных як з вывучэннем асаблівасцей гукавыяўленчай сістэмы ў цэлым, так і з аналізам гукапераймальнай і гукасімвалічнай падсістэм, з класіфікацыяй і тыпалогіяй гукавыяўленчых слоў, іх функцыямі ў мове і маўленні, з апісаннем гукасімвалізму на ўзроўні тэксту і інш.

Спіс літаратуры

1. **Малажай, Г. М.** Лінгвістычны аналіз тэксту : вучэб. дапам. / Г. М. Малажай. – Мінск : Выш. шк., 1992. – 367 с.
2. **Рагойша, В. П.** Літаратуразнаўчы слоўнік : тэрміны і паняцці / В. П. Рагойша. – Мінск : Нар. асвета, 2009. – 303 с.
3. **Старічэнок, В. Д.** Большой лингвистический словарь / В. Д. Старічэнок. – Ростов н/Д : Феникс, 2008. – 811 с.
4. **Сцяцко, П. У.** Слоўнік лінгвістычных тэрмінаў / П. У. Сцяцко, М. Ф. Гуліцкі, Л. А. Антанюк. – Мінск : Выш. шк., 1990. – 222 с.
5. **Тлумачальны слоўнік беларускай літаратурнай мовы.** – Мінск : БелЭн, 2016. – 968 с.
6. **Тлумачальны слоўнік беларускай мовы :** у 5 т. – Мінск : БелСЭ, 1984. – Т. 5, кн. 2. – 608 с.
7. **Толковый словарь Ожегова** [Электронный ресурс] / OnlineDIC.Net Словари онлайн. – Режим доступа: <https://onlinedic.net/ozhegov/page/word39107.php>. – Дата доступа: 14.03.21.
8. **Чахоўская, Т. Л.** Метадалогія фонастылістычных даследаванняў [Электронны рэсурс] // Т. Л. Чахоўская / Электронная библиотека БГУ. – Рэжым доступу: <https://elib.bsu.by/handle/123456789/111985>. – Дата доступу: 13.04.20.
9. **Чахоўская, Т. Л.** Сучасная беларуская мова. Фанетыка. Фаналогія. Арфаэпія. Графіка. Арфаграфія. Тэарэтычны курс : дапаможнік / Т. Л. Чахоўская, Г. К. Чахоўскі. – Мінск : БДУ, 2013. – 172 с.
10. **Шляхова, С. С.** О состоянии фоносемантики в России [Электронный ресурс] // С. С. Шляхова / КиберЛенинка: научная электронная библиотека. – Режим доступа: <https://cyberleninka.ru/article/n/o-sostoyanii-fonosemantiki-v-rossii-statya-vtoraya-fonosemanticheskie-konferentsii-fundamentalnye-issledovaniya-programmnoe>. – Дата доступа: 13.04.20.

Васіль МУСІЕНКА,
аспірант кафедры мовазнаўства і лінгвадыдактыкі
Беларускага дзяржаўнага педагагічнага ўніверсітэта імя Максіма Танка

ДРУГАСНЫЯ ДЗЕЯСЛОЎНЫЯ НАМІНАЦЫІ СА ЗНАЧЭННЕМ “УЯЎЛЕННЕ” Ў БЕЛАРУСКАЙ І АНГЛІЙСКАЙ МОВАХ

УДК 81'367.623:[811.161.3+811.111]

Артыкул прысвечаны другасным лексіка-семантычным варыянтам дзеясловаў са значэннем “уяўленне” ў беларускай і англійскай мовах. Выяўляецца спецыфіка другасных намінацый, устаўляюцца агульныя і спецыфічныя рысы для кожнай з моў. Вылучаюцца групы з тоеснай (эквівалентнай), частковай і безэквівалентнай ментальнай семантыкай.

Ключавыя словы: *дзеяслоў, ментальнасць, другасная намінацыя, метафара, семантыка, беларуская мова, англійская мова.*

The article is devoted to secondary lexical and semantic variants of verbs with the meaning “imagination” in Belarusian and English. The specificity of the secondary nominations is revealed, the general and specific features for each of the languages are established. Groups with identical (equivalent), partial and non-equivalent mental semantics are distinguished.

У сучаснай навуковай літаратуры выказаецца меркаванне, што мысленне і мова, нягледзячы на іх цесную ўзаемасувязь, не могуць цалкам атаясамлівацца. Думкі могуць выражацца не толькі вербальнымі, але і невербальнымі спосабамі (жэстамі, мімікай, музычнымі гукамі, малюнкамі, фарбамі, чарцяжамі, формуламі), што пацвярджае распаўсюджанае меркаванне пра пачуццёвую і абстрактна-лагічную формы ажыццяўлення мыслення. Нягледзячы на тое, што мысленне можа працякаць незалежна ад моўных працэсаў і не абмяжоўвацца яго вербальнасцю, мове адводзіцца першаснае значэнне ў разумовым працэсе. Мова як матэрыяльная форма існавання мыслення служыць сродкам разумення як чужых, так і ўласных думак чалавека, у мове адкладаюцца і актуалізуюцца веды, з дапамогай якіх чалавек усведамляе самога сябе і навакольную рэчаіснасць.

Адрозненні ментальнасцей розных народаў выяўляюцца ў тым, як яны ўспрымаюць свет, як разумеюць месца чалавека ў структуры светабудовы, інтэрпрэтуюць прастору, час і г. д. Ментальнасць матэрыялізуецца ў культуры, у характэрных асаблівасцях светаўспрымання, у сістэме маральных норм, у нацыянальным характары, у мове і інш. Па меркаванні А. Гурэвіча, ментальнасць з’яўляецца разумовым інструментам, мамай жыццёвых устаноў і мадэлей паводзін, эмоцый і настрояў, якая абпіраецца на глыбінныя зоны свядомасці і больш ці менш выразна сфармуляваныя ідэі і прынцыпы [6, с. 86].

Пытанні ўзаемадзеяння моўных і ментальных структур, катэгорыі ментальнасці і ментальнага поля актыўна распрацоўваюцца ў даследаваннях па кагнітыўнай лінгвістыцы. Так, І. Кобазева апісвае такія ментальныя катэгорыі, як наміналізацыя ментальных прэдыкатаў, змест ментальных станаў, вынікі ментальных станаў

[7]. В. Гак разглядае ментальнае поле, звязанае з інтэлектуальнай і разумовай дзейнасцю чалавека [4].

Увага лінгвістаў засяроджваецца на семантыцы ментальных дзеянняў і станаў, выражаных дзеясловамі мыслення і разумення [1–3; 5; 8; 10; 11]. С. Амельчанка, апісваючы функцыянальна-семантычныя ўласцівасці ментальных дзеясловаў у мове казакоў Ніжняга Паволжа, вылучае ядзерныя, цэнтральныя і перыферычныя часткі ў функцыянальна-семантычным полі ментальнай дзейнасці [9].

Ядром ментальнай групы “ўяўленне” з’яўляюцца ўласна ментальныя дзеясловы *ўяўляць / imagine*, вакол якіх групуюцца ўсе астатнія лексічныя адзінкі. Гэтыя дзеясловы ўключаюць значэнні ‘ў думках скласці вобраз каго-, чаго-н., узнавіць розумам, фантазіяй’, ‘палічыць, дапусціць’, ‘to form a picture in your mind of what something might be like’ (‘фарміраваць у свядомасці карціну таго, што можа быць’), ‘to think that something is probably true’ (‘прадбачваць, дапускаць’). У выніку супастаўляльнага аналізу дзеясловаў зафіксавана 17 суадносных пар дзеяслоўных намінацый.

У залежнасці ад сэнсавага нападнення пераносных лексіка-семантычных варыянтаў (ЛСВ) і спецыфікі іх ментальнасці вылучаюцца 3 групы. У першай групе чатыры дзеясловы з суадноснымі амаль тоеснымі па ментальнай семантыцы значэннямі:

1) бел. *бачыць* ‘ўспрымаць зрокам’ → ‘уяўляць у думках’; англ. *see* ‘perceive with the eyes’ (‘ўспрымаць вачамі’) → ‘to imagine somebody / something as something’ (‘уяўляць каго- / што-н. у думках’): *Кожны дзень я бачыла цябе ў магіле, і кожны дзень ты прыходзіў да мяне ў маіх думках* (Я. Нёманскі); *His colleagues see him as a future director* (Калегі *бачаць* у ім будучага *рэжысёра*);

2) бел. *вынайсіці* ‘працуючы творча, стварыць што-н. новае’ → ‘прыдумаць’; англ. *invent* ‘create or design (something that has not existed before); be the originator of’ (‘ствараць або праектаваць тое, чаго раней не было; быць пачынальнікам’) → ‘to say or describe something that is not true, especially in order to trick people’ (‘сказаць або апісаць тое, што не адпавядае рэчаіснасці; прыдумаць’): *Кастусь вынайшаў іх у сваёй душы...* (У. Глыбінны); *What excuse did he invent this time?* (Якую нагоду ён *вынайшаў* на гэты раз?); *Many children invent an imaginary friend* (Многія дзеці *вынаходзяць* сабе ўяўнага сябра);

3) бел. *маляваць* ‘рысаваць фарбамі’ → ‘расказваць пра што-н., апісваць што-н., уяўляць’; англ. *paint* ‘cover the surface of (something) with paint, as decoration or protection’ (‘пакрыць паверхню чаго-н. фарбай’) → ‘to give a particular impression of somebody / something’ (‘дзяліцца пэўным уражаннем пра каго- / што-н., апісваць’): *Па-дзіцячаму найўныя расказы хлопчыка ярка малявалі перад ёю людзей калгаса...* (У. Краўчанка); *The article paints them as a bunch of petty criminals* (Артыкул *малюе* іх як кучу дробных злачынцаў); *The documentary painted her in a bad light* (Дакументальны фільм *намаляваў* яе ў дрэнным святле);

4) бел. *перакруціць* ‘павярнуць кругом, процілеглым бокам, канцом’ → ‘сказіць, змяніць сэнс, змест, форму чаго-н.’; англ. *twist* ‘to bend or turn something into a particular shape’ (‘сагнуць або ператварыць што-н. у пэўную форму’) → ‘to deliberately change the meaning’ (‘наўмысна змяніць сэнс’): *Той факт падхапілі ўжо кулацкія языкі, перакруцілі* (К. Крапіва); *You always twist everything I say* (Вы заўсёды *перакручваеце* ўсё, што я кажу); *The newspaper was accused of twisting the facts* (Газету абвінавацілі ў тым, што яна *перакручвае* факты).

Другую групу складаюць дзеясловы, якія ў беларускай і англійскай мовах адрозніваюцца ў другасным значэнні. Звычайна дыферэнцыяцыя назіраецца ў больш шырокай ці вузкай семантыцы слоў і розных выяўленнях складанага ментальнага працэсу. Несуадносныя па семантыцы пяць дзеясловаў:

1) бел. *лунаць* ‘плаўна лятаць, рухацца ў паветры’ → ‘перамяшчацца, пераносіцца, не атрымліваючы выразнага праяўлення (пра думкі, усмешку і пад.)’; англ. *hover* ‘remain in one place in the air’ (‘заставацца на адным месцы ў паветры’) → ‘to struggle to decide between several options’ (‘выбіраць з некалькіх варыянтаў’): *У галаве снавалі цёмныя, нез’ясныя думкі, у вачах луналі мары* (Ц. Гартны); *If she’s hovering between those two schools, well, she’ll get a great education either way* (Калі яна *лунае* паміж гэтымі дзвюма

школамі, то ў любым выпадку яна атрымае выдатную адукацыю);

2) бел. *знайсці* ‘ў выніку пошукаў выявіць, адшукаць’ → ‘прыдумаць (у выніку разважання)’; англ. *find* ‘discover or perceive by chance or unexpectedly’ (‘выявіць або ўгледзець выпадкова або нечакана’) → ‘to have a particular feeling or opinion’ (‘мець пэўнае пачуццё або меркаванне’): *Ён... напружваў думку, каб знайсці і найлепш выказаць сваю праўду...* (В. Быкаў); *You may find your illness hard to accept* (Магчыма, вы *знайдзеце* цяжкім прыняць сваю хваробу); *I find it amazing that they’re still together* (Я *знаходжу* гэта дзіўным, што яны ўсё яшчэ разам);

3) бел. *прайсці* ‘ступваючы, перамясціцца’ → ‘успомніцца, пранесціся перад вачыма’; англ. *pass* ‘move or cause to move in a specified direction’ (‘перамясціць або прымусяць рухацца ў вызначаным кірунку’) → ‘to go beyond the limits of what you can believe, understand, etc.’ (‘выйсці за межы таго, у што можна паверыць, зразумець’): *У яго памяці прайшлі ўрыўкамі гэтыя тры гады...* (І. Мележ); *It passes belief that she could do such a thing* (Гэта *праходзіць* за веру [= у гэта немагчыма паверыць], што яна магла зрабіць такое);

4) бел. *стварыць* ‘зрабіць наяўным’ → ‘прыдумаць, уявіць сабе’; англ. *create* ‘bring (something) into existence’ (‘зрабіць наяўным’) → ‘to produce a particular feeling or impression’ (‘зрабіць пэўнае ўражанне’): *Палкае ўяўленне мігам стварыла жывы вобраз Ліды...* (Ц. Гартны); *The announcement only succeeded in creating confusion* (Аб’ява толькі *стварыла* блытаніну); *She failed to create any profound impression* (Ёй не ўдалося *стварыць* глыбокага ўражання);

5) бел. *убачыць* ‘успрыняць зрокам’ → ‘у думках, мроях уявіць сабе каго-, што-н.’; англ. *see in* ‘to perceive with one’s sight’ (‘успрыняць зрокам’) → ‘find good or attractive qualities in (someone)’ (‘знайсці добрыя або прывабныя якасці ў кім-н.’): *Я глядзела на гэтыя трубка і ўбачыла, уявіла ў падрабязнасцях: вось гэта я ляжу, я памерла...* (С. Алексіевіч); *I don’t know what I see in you* (Я не ведаю, што я *убачыў* у табе).

У трэцюю групу ўключаюцца восем суадносных пар, у якіх беларускія дзеясловы маюць другасны ментальныя ЛСВ, а ў англійскіх адпаведніках такія ЛСВ не засведчаны:

1) бел. *гарадзіць* ‘ставіць плот, паркан; абгароджваць што-н.’ → ‘гаварыць бяссэнсіцу, выдумляць’): *Жартуеце? Ці проста лухту гародзіце?* (У. Караткевіч); англ. *fence* ‘surround or protect with a fence’ (‘акружыць або абараніць плотам’) → □;

2) бел. *дарысаваць* ‘скончыць рысаваць’ → ‘дапоўніць ва ўяўленні што-н.’: *Сынава ўяўленне дарысавала да канца тое, пра што толькі збольшага сказаў бацька* (К. Чорны); англ. *finish drawing* ‘stop drawing’ (‘скончыць рысаваць’) → □;

3) бел. *дамаляваць* ‘закончыць маляваць’ → ‘у думках дапоўніць, аднавіць што-н.’: *Наша ўяўленне дамалюе рысы, якіх бракуе ў індывідуальным абліччы героя* (І. Навуменка); англ. *finish painting* ‘stop painting’ (‘закончыць маляваць’) → □;

4) бел. *ляцець* ‘рухацца ў паветры пры дапамозе крылаў’ → ‘імкнуцца куды-н., да каго-н. (думкамі, душой)’: *Ляціш да нас душой?* (К. Буйла); англ. *fly* ‘move through the air using wings’ (‘рухацца па паветры, выкарыстоўваючы крылы’) → □;

5) бел. *прабегчы* ‘бегчы, перамясціцца з месца на месца’ → ‘уявіць у думках’: *Мігам у Рыгоравым уяўленні прабегла карціна мінулай ночы* (Ц. Гартны); англ. *run past* ‘to run near something from one side to the other’ (‘прабегчы каля чаго-н. з аднаго месца ў другое’) → □;

6) бел. *праплыці, праплыць* ‘перамясціцца ўперад плавучы’ → ‘пранесціся ў свядомасці адно за адным (пра думкі, успаміны і падобнае)’: *У адзін момант праплыў у яе памяці вобраз гэтага незвычайнага чалавека* (У. Дамашэвіч); англ. *swim past* ‘to swim near something from one side to the other’ (‘праплыць каля чаго-н. з аднаго месца ў другое’) → □;

7) бел. *рысаваць* ‘перадаваць прадметы на плоскасці ад рукі пры дапамозе графічных сродкаў (звычайна контурамі, рыскамі)’ → ‘мыслена падаваць у якіх-н. вобразах, формах’: *А іх растрывожаныя думкі рысавалі ім жудасныя малюнкi вайны* (Я. Колас); англ. *draw* ‘to make a picture of something, with a pencil, pen or chalk (but not paint)’ (‘рабіць малюнак чаго-н. алоўкам, ручкай або крэйдай, не фарбай’) → □;

8) бел. *сплесці* ‘зрабіць пляценнем’ → ‘выдумаць’: *Не, няпраўда, сыноч! Гэта байку сплялі* (Я. Колас); англ. *twine* ‘to wind or twist around something’ (‘накручваць або закручваць што-н.’) → □.

Такім чынам, утварэнне другасных ментальных ЛСВ дзеясловаў звязана з працэсам семантычнай дэрывацыі, спецыфічнай рысай якой з’яўляецца выкарыстанне дзеясловаў з канкрэтным сэнсам пры абазначэнні больш абстрактных дзеянняў. У якасці асноўных крыніц матывацыі выступаюць зыходныя ЛСВ дзеясловаў самай рознай семантычнай скіраванасці: рух (*лунаць* – *hover*, *ляцець* – *fly*, *прайсці* – *pass*, *прабегчы* – *run past*, *праплыці* / *праплыць* – *swim past*); канкрэтныя дзеянні і працэсы (*дарыса-*

ваць – *finish drawing*, *дамаляваць* – *finish painting*, *сплесці* – *twine*, *знайсці* – *find*, *перакруціць* – *twist*, *стварыць* – *create*, *вынайсці* – *invent*); род дзейнасці чалавека (*рысаваць* – *draw*, *маляваць* – *paint*, *гарадзіць* – *fence*); успрыманне органамі пачуццяў (*бачыць* – *see*, *убачыць* – *see in*).

Дзеясловы з другаснай семантыкай уяўлення прадстаўлены неаднолькава ў беларускай і англійскай мовах. Семантычнае супадзенне назіраецца толькі ў чатырох суадносных парах дзеясловаў, частковае супадзенне – у пяці парах. У васьмі беларускіх дзеясловах назіраецца праецыраванне руху і пэўных дзеянняў на ментальныя сферы, у той час як у васьмі англійскіх адпаведніках другасных ментальных ЛСВ не выяўлена. У залежнасці ад характару суаднесенасці другасных ментальных ЛСВ беларускай і англійскай моў вылучаны тры групы дзеяслоўных намінацый: з адносінамі эквівалентнасці, частковай суаднесенасці і безэквівалентнасці.

Спіс літаратуры

1. **Апресян, Ю. Д.** Лексикографические портреты (на примере глагола *быть*) / Ю. Д. Апресян // Научно-техническая информация. Сер. 2. – 1992. – № 3. – С. 57–64.
2. **Васильев, Л. М.** Семантика русского глагола / Л. М. Васильев. – М.: Высш. шк., 1981. – 184 с.
3. **Венцов, А. В.** Глагол и структура ментального лексикона / А. В. Венцов // Проблемы социо- и психолингвистики. – Вып. 15. – СПб., 2004. – С. 86–90.
4. **Гак, В. Г.** Пространство мысли (опыт систематизации слов ментального поля) / В. Г. Гак // Логический анализ языка. Ментальные действия. – М.: Наука, 1993. – С. 22–29.
5. **Гловинская, М. Я.** Русские речевые акты со значением ментального воздействия / М. Я. Гловинская // Логический анализ языка: Ментальные действия / РАН. Ин-т языкознания; отв. ред. Н. Д. Арутюнова, Н. К. Рязцева. – М.: Наука, 1993.
6. **Гуревич, А. Я.** Ментальность / А. Я. Гуревич // Опыт словаря нового мышления. – М.: Прогресс-Пайо, 1989. – 436 с.
7. **Кобозева, И. М.** Мысль и идея на фоне категоризации ментальных имен / И. М. Кобозева // Логический анализ языка: Ментальные действия. – М.: Наука, 1993. – С. 95–104.
8. **Кустова, Г. И.** Семантика пропозитивной конструкции информационных глаголов / Г. И. Кустова // Труды междунар. семинара “Диалог’99” по компьютерной лингвистике и её приложениям. – М., 1999. – С. 156–161.
9. **Омельченко, С. Р.** Ментальные глаголы в речи казаков Нижнего Поволжья / С. Р. Омельченко. – Волгоград: ВолГУ, 2006. – 411 с.
10. **Слюсарь, Н. А.** Организация ментального лексикона на примере русской глагольной морфологии (экспериментальное исследование) / Н. А. Слюсарь // Ученые записки молодых филологов. – СПб.: Изд-во Санкт-Петербургского гос. ун.-та. – 2004. – Вып. 2. – С. 176–184.
11. **Стаценко, В. И.** Функционально-коммуникативный потенциал глаголов понимания и уточнения в русском и английском языках: прагматический аспект: автореф. дис. ... д-ра филол. наук: 10.02.20 / В. И. Стаценко; Краснодар. гос. ун.-т. – Краснодар, 2005. – 35 с.

Артыкул паступіў у рэдакцыю 25 студзеня 2022 г.

Павел МІХАЙЛАЎ,
кандыдат філалагічных навук,
Наталля ЦЯСЛЮК,
кандыдат філалагічных навук

УКРАЇНСКІ ДАСЛЕДЧЫК БЕЛАРУСКІХ ГАВОРАК МІКАЛАЙ НІКАНЧУК

Пасля Вялікай Айчыннай вайны ў Расіі, Беларусі і Украіне прыкметна ажывіліся дыялекталагічныя даследаванні. Ішло актыўнае назапашванне моўнага матэрыялу для нацыянальных атласаў, рыхтаваліся манаграфічныя апісанні асобных гаворак і груп гаворак, збіраўся матэрыял для рэгіянальных слоўнікаў і т. зв. мікраатласаў. Дзякуючы гэтаму ў лінгвістыку прыйшло пакаленне выдатна падрыхтаваных і шчыра адданных абранай прафесіі маладых навукоўцаў, якія галоўным аб'ектам даследаванняў абралі дыялектную мову і дасягнулі ў гэтай галіне значных поспехаў. Адна з такіх яркіх асоб на ўсходнеславянскім лінгвістычным небасхіле – украінскі дыялектолаг і педагог Мікалай Васільевіч Ніканчук, даследчык гаворак украінска-беларускага памежжа.

Нарадзіўся Мікалай Ніканчук 5 чэрвеня 1937 г. у вёсцы Ліствін Оўруцкага раёна Жытомірскай вобласці за 25 км ад мяжы з Беларуссю (Лельчыцкі раён) у сялянскай сям'і. У бацькоў Васіля Дзямідавіча і Ганны Максімаўны Ніканчукоў ён быў старэйшым сынам, пазней нарадзіліся браты Іван (1938), Аляксандр (1950) і сястра Марыя (1952). У 1944 г. пасля вызвалення Жытоміршчыны ад фашысцкай акупацыі Мікалай пайшоў у першы клас мясцовай сярэдняй школы, закончыў яе ў 1954 г. і паступіў у Жытомірскі педагогічны інстытут імя Івана Франка па спецыяльнасці “ўкраінская мова і нямецкая мова”. Атрымаўшы дыплом (1959), настаўнічаў у вёсцы Станішаўка Жытомірскага раёна (верасень – кастрычнік 1959 г.) і ў Оўручы (лістапад 1961 г. – жнівень 1962 г.), служыў у войску (кастрычнік 1959 г. – лістапад 1961 г.). У верасні 1962 г. быў запрошаны ў Жытомірскі педінстытут, дзе спачатку працаваў лабарантам і выкладаў нямецкую мову, з 1963 г. стаў асістэнтам, а з 1972 г. – дацэнтам кафедры ўкраінскай мовы. У 1973 г. Мікалай Ніканчук узначаліў кафедру ўкраінскай мовы, у 1984 г. яму прысвоена вучонае званне прафесара. Бяспрэчныя заслугі вучонага перад краінай і ўкраінскай філалогіяй адзначаны ў 1985 г. нагрудным знакам “Выдатнік народнай асветы” Міністэрства асветы Украіны, у 1991 г. яму прысвоена ганаровае званне “Заслужаны работнік

народнай асветы Украіны”. Памёр Мікалай Ніканчук на 64-м годзе жыцця ад цяжкай невылечнай хваробы 3 красавіка 2001 г.

Лёсавызначальным у навуковым плане для Мікалая Ніканчука стала знаёмства ў 1963 г. у вёсцы Олтуш Маларыцкага раёна Брэсцкай вобласці са знакамітым расійскім вучоным Мікітам Талстым, які ў той час кіраваў комплекснымі экспедыцыямі ў складзе навукоўцаў і студэнтаў Масквы, Мінска, Мазыра і Жытоміра па зборы лексікі і складанні слоўніка гаворак Палесся (падрабязней пра гэта гл. [1]), а жытомірскі выкладчык прывёз сюды студэнтаў на дыялекталагічную практыку [2, с. 7]. Ужо захоплены дыялекталогіяй, але навукова належным чынам яшчэ не падрыхтаваны да такой няпростай і адказнай працы, М. Ніканчук зацікавіў сталічнага вучонага, быў падтрыманы Мікітам і Святланай Талстымі і зарыентаваны ў праблематыцы будучага даследавання. Удзел М. Ніканчука ў штогадовых палескіх экспедыцыях [1], у навуковых семінарах, што праводзіліся ўдзельнікамі ў час палявых даследаванняў, сустрэчы з Талстымі ў Маскве, абмеркаванне з імі разнастайных навуковых пытанняў шляхам ліставання і ў працяглых тэлефонных размовах паспрыялі набыццю ім неабходнай тэарэтычнай падрыхтоўкі і дакладнаму акрэсленню ўласнага шляху на ўрадлівай палескай дыялекталагічнай ніве. Для даследавання вучоны абраў лексіку, што называе аб'екты і з'явы жывой і нежывой прыроды (44 прадметна-тэматычныя групы) у маўленні жыхароў трох вёсак Жытоміршчыны: Ліствін Оўруцкага, Палескае Карасценскага і Станішаўка Жытомірскага раёнаў. Рашэнне даследаваць менавіта гэтую групу лексікі абумоўлена яе архаічнасцю і, адпаведна, большай захаванасцю ад уплыву як суседніх моў, так і сучаснай украінскай літаратурнай мовы. Дыялектная лексіка збіралася паводле спецыяльна распрацаванага аўтарам апытальніка па назвах птушак (1964), а таксама паводле праграмы збору палескай лексікі М. Талстога па тэмах “Рэльеф мясцовасці”, “Лес” і “Надвор'е” (1964, машынапіс).

Сабраны багаты матэрыял (4640 намінатыўных адзінак) стаў асновай кандыдацкай дысер-

тацыі “Спроба параўнальнага аналізу лексікі трох вёсак Жытомірскага Палесся (на матэрыяле лексікі прыроды)” (1969), пры гэтым значная частка дыялектных слоў упершыню была ўведзена ў навуковы зварот. Параўнальны аналіз аднолькавых прадметна-тэматычных груп лексікі ў маўленні жыхароў трох палескіх населеных пунктаў, ажыццёўлены М. Ніканчуком, стаў лагічным працягам падобнага даследавання вядомага ў славістыцы супастаўляльнага аналізу трох малапольскіх гаворак польскага лінгвіста М. Куцалы [3]. Дысертацыя, якая налічвала 1016 старонак машынапіснага тэксту [4], была паспяхова абаронена 7 красавіка 1970 г. у Адэскім універсітэце імя І. І. Мечнікава. У выніку даследавання паказаны спосабы намінацыі прадметаў і з’яў жывой і нежывой прыроды ў гаворках, праведзены супастаўляльны аналіз складу намінатывых адзінак у трох гаворках Жытоміршчыны, выяўлены сувязі сярэднепалескіх гаворак з сумежнымі і аддаленымі дыялектамі і мовамі, растлумачаны генезіс прааналізаванай лексікі, з дапамогай статыстычнага аналізу вызначана ступень дыферэнцыяцыі даследаваных гаворак. Гэтая праца М. Ніканчука адразу стала прыкметнай з’явай у тагачаснай украінскай дыялекталагічнай навуцы і падштурхнула аўтара да новых маштабных праектаў па вывучэнні палескай лексікі.

Ужо ў 1971 г. вучоны падрыхтаваў апытальнік па збіранні матэрыялаў для “Лексічнага атласа Правабярэжнага Палесся”, які налічваў 1425 пытанняў, што ахоплівалі розныя галіны жыццядзейнасці мясцовага насельніцтва [5]. Асноўную сетку атласа склалі 402 населеныя пункты Жытомірскай, Кіеўскай, Ровенскай, Чарнігаўскай і Хмяльніцкай абласцей Украіны, а таксама 63 населеныя пункты Гомельскай і Брэсцкай абласцей Беларусі. Дадаткова па асобных раздзелах апытальніка былі даследаваны гаворкі яшчэ 135 вёсак Украіны і Беларусі [6, с. 4]. На працягу 1971–1977 гг. быў сабраны вялізны матэрыял (каля паўмільёна моўных фактаў) з прыродна-геаграфічнай, побытава-гаспадарчай, сацыяльнай і абрадава-культурнай сфер паўсядзённага жыцця мясцовых жыхароў. На той час фонд сабранай дыялектнай лексікі М. Ніканчука па аб’ёме стаў другім ва ўкраінскай дыялектнай лексікалогіі пасля аналагічнага збору лексікі І. Дзендзялеўскага (Ужгарад) для “Лексічнага атласа гаворак Закарпацкай вобласці Украіны” (у 3 т., 1958–1993).

На аснове назапашанага матэрыялу вучоны склаў каля дзвюх з паловай тысяч лінгвістычных карт, на якіх выразна выявілася даволі складаная прасторавая дыферэнцыяцыя як асобных найменняў, так і іх семантыкі. Уважлівы аналіз

карт атласа дазволіў Мікалаю Ніканчуку вылучыць ажно 17 дыялектных тыпаў маўлення (згодна з іншай класіфікацыяй 18) на даследаваным ім украінска-беларускім памежжы. На жаль, у поўным аб’ёме “Лексічны атлас Правабярэжнага Палесся” да гэтага часу не апублікаваны. У 1960–1980-я гг. ва Украіне ў дыялекталагічнай галіне склаліся даволі неспрыяльныя ўмовы, у выніку чаго доўгі час не друкаваліся трохтомны “Атлас украінскай мовы”, атлас Т. Назаравай, трэці том атласа закарпацкіх гаворак І. Дзендзялеўскага і інш.

Усведамляючы праблемы апублікавання такой аб’ёмістай навуковай працы, М. Ніканчук абраў арыгінальны і, як паказала будучыня, перспектыўны шлях увядзення ў навуковы зварот багатага фактычнага матэрыялу. Вучоны спачатку ўзяў 781 карту, дзе найбольш выразна адлюстраваны асноўныя тыпы прасторавай дыферэнцыяцыі палескіх гаворак (552 – лексічныя, 39 – семантычныя, 179 – ізагласныя, або зводныя, 11 – дапаможныя, або гістарычныя, карты), і манаграфічна прааналізаваў складаную маўленчую сітуацыю на даследаванай тэрыторыі. Праца стала доктарскай дысертацыяй, паспяхова абароненай 14 красавіка 1982 г. [7]. А для сабранага дыялектнага матэрыялу М. Ніканчук знайшоў іншую форму прэзентацыі без страты каштоўнай навуковай інфармацыі (структуры, семантыкі, лакалізацыі) кожнай моўнай адзінкі. Ён падрыхтаваў манаграфію з часткі сабранай лексікі і аформіў яе ў выглядзе семантычнага слоўніка, які пабудаваны па схеме “ад значэння да слова”, дзе кожнае значэнне прадстаўлена ўсімі занатаванымі на даследаванай тэрыторыі лексемамі і ўказаннем пунктаў іх фіксацыі [6]. У кнізе змешчана карта-бланкоўка даследаванай тэрыторыі з сеткай апорных населеных пунктаў, што дазваляе карыстальніку любы матэрыял нанесці на яе і атрымаць уяўленне аб тэрытарыяльнай лакалізацыі пракартаграфаванага аб’екта. Такі фармат падачы дыялектнай лексікі пацвердзіў сваю аптымальнасць і атрымаў высокую ацэнку вучоных-славістаў. Пазней М. Ніканчук апублікаваў яшчэ шэраг падобных кніг па сабраных матэрыялах палескіх гаворак, якія істотна ўзбагацілі славістычную навуку [8]. Сам жа “Лексічны атлас Правабярэжнага Палесся” быў надрукаваны ў Кіеве ў 1994 г., але ён змяшчае толькі 200 карт, або прыкладна 8 % ад выкананай аўтарскай працы, а ўкладальнікам стаў сын вучонага Аляксандр [9].

Беларускім навукоўцам варта звярнуць увагу на манаграфічныя публікацыі М. Ніканчука па палескіх гаворках, дзе змешчаны значны корпус усходнепалескай лексікі з тэрыторыі Беларусі па даволі густой сетцы населеных пунктаў. Гэтая

сетка значна перавышае гушчыню сеткі “Лексічнага атласа беларускіх народных гаворак”, і змешчаная там лексіка павінна ўлічвацца айчыннымі лінгвістамі як у лексікалагічных даследаваннях, так і, напрыклад, у зводным слоўніку беларускіх гаворак.

На пачатку 1980-х гг. пры кафедры ўкраінскай мовы Жытомірскага педінстытута пад кіраўніцтвам Мікалая Ніканчука сфарміравалася новая дыялекталагічная школа па **комплексным** вывучэнні Палесся згодна з навуковымі прынцыпамі, сфармуляванымі яе кіраўніком. Кафедра сумесна з аддзелам дыялекталогіі Інстытута ўкраінскай мовы Акадэміі навук Украіны арганізавала некалькі міжнародных дыялекталагічных канферэнцый (1983, 1989, 1990 і інш.), вучні і калегі вучонага складалі рэгіянальныя палескія слоўнікі і атласы (было падрыхтавана каля 15 падобных прац, з якіх, на жаль, толькі частка апублікавана). Сам М. Ніканчук падрыхтаваў для кафедры 7 кандыдатаў навук.

Тэхнагенная катастрофа на Чарнобыльскай атамнай электрастанцыі актуалізавала задачы збірання, сістэматызацыі і публікацыі дыялектных матэрыялаў жыхароў Палесся. Усведамляючы гэта, Мікалай Ніканчук з уласцівымі яму энергічнасцю і настойлівасцю прапанаваў і абгрунтаваў неабходнасць стварэння Незалежнага інстытута экалогіі Палесся для вывучэння і зберажэння багатай духоўнай культуры палескага краю і прымаў актыўныя захады па яе рэалізацыі. Аднак яго надта незвычайную на той час ідэю не падтрымалі дырэктывныя органы.

Тым не менш навуковец разам з калегамі і вучнямі працягваў актыўную працу па збіранні дыялектнага матэрыялу, напісанні манаграфій, складанні рэгіянальных слоўнікаў і атласаў. І вось у канцы лютага 2001 г. рашэннем вучонага савета Жытомірскага дзяржаўнага педагагічнага ўніверсітэта імя Івана Франка пры кафедры ўкраінскай мовы сумесна з аддзелам дыялекталогіі Інстытута ўкраінскай мовы АН Украіны быў створаны **Паўночнаўкраінскі дыялекталагічны цэнтр**, кіраўніком якога прызначылі М. Ніканчука (літаральна за месяц да яго смерці). У верасні 2004 г. цэнтру нададзена імя прафесара Мікалая Ніканчука. У 2005 г. у структуры Інстытута філасофіі і журналістыкі Жытомірскага ўніверсітэта створаны **Цэнтр этналінгвістычных даследаванняў**.

Улюбёнасць у роднае слова абудзіла ў душы вучонага прыродны паэтычны талент, які патрабаваў матэрыяльнага ўвасаблення. У 1990-я гг. Мікалай Ніканчук звярнуўся і да літаратурнай творчасці. Ён апублікаваў шэсць зборнікаў паэзіі [10] і тры кнігі народнага палескага гумару [11]. І ў жыцці ён быў добразычлівы, жыцця-

радасны, вясёлы, любіў народныя жарты і песні, прыязна ставіўся да беларускіх калег, шчыра сябраваў з многімі айчыннымі лінгвістамі. Такім светлым чалавекам і неверагодным працалюбам ён застаецца ва ўдзячнай памяці беларусаў за той значны асабісты ўнёсак у справу вывучэння багатай духоўнай спадчыны беларуска-ўкраінскага палескага краю.

Спіс літаратуры

1. **Полесье** : Лінгвістыка. Археология. Топонимика / отв. ред. В. В. Мартынов, Н. И. Толстой. – М. : Наука, 1968. – С. 300–302.
2. **Професор Микола Васильович Никончук** : Матэрыялы до бібліографіі вчених / упоряд. і авт. вступ. ст. П. Ю. Гриценко. – Київ : Унів. в-во ПУЛЬСАРИ, 2007. – 80 с.
3. **Kucała, M.** Porównawczy słownik trzech wsi małopolskich / M. Kucała. – Wrocław, 1957. – 408 s.
4. **Никончук, М. В.** Спроба порівняльного аналізу лексики трьох сіл Житомирського Полісся (На матеріалі лексики природи) : дис. ... канд. філол. наук / М. В. Никончук. – Житомир, 1969. – Ч. 1–3. – 1016 с.
5. **Никончук, М. В.** Програма лексичного атласу Правобережного Полісся / М. В. Никончук. – Житомир, 1971. – 75 с. (машынапіс, захоўваецца ў сямейным архіве вучонага).
6. **Никончук, М. В.** Матэрыялы до лексичного атласу української мови : Правобережне Полісся / М. В. Никончук. – Київ : Наук. думка, 1979. – 314 с.
7. **Никончук, М. В.** Правобережнополесские говоры в лингвогеографическом освещении : дис. ... докт. філол. наук / М. В. Никончук. – Житомир, 1980. – 723 с.
8. **Никончук, М. В.** Сільськогосподарська лексика Правобережного Полісся / М. В. Никончук. – Київ : Наук. думка, 1985. – 312 с.; **Никончук, М. В.** Ендемічна лексика Житомирщини : методичні рекомендації для вчителів / М. В. Никончук, О. М. Никончук. – Житомир, 1989. – 272 с.; **Никончук, М. В.** Транспортна лексика Правобережного Полісся в системі східнослов'янських мов / М. В. Никончук, О. М. Никончук. – Київ : Наук. думка, 1990. – 291 с.; **Никончук, М. В.** Будівельна лексика Правобережного Полісся в лексико-семантичній системі східнослов'янських мов / М. В. Никончук, О. М. Никончук. – Житомир, 1990. – 230 с.; **Никончук, М. В.** Назви одягу та взуття Правобережного Полісся / М. В. Никончук, О. М. Никончук, Г. М. Добролюжа, Г. І. Гримашевич. – Житомир, 1998. – 230 с.; **Никончук, М. В.** Поліська лексика народної медицини та лікувальної магії / М. В. Никончук, В. М. Мойсієнко, О. М. Никончук. – Житомир, 2001. – 147 с.
9. **Никончук, М. В.** Лексичний атлас Правобережного Полісся / М. В. Никончук / упор. О. М. Никончук. – Київ : Наук. думка, 1994. – 418 с.
10. **Никончук, М. В.** Зворини / М. В. Никончук. – Житомир, 1992. – 95 с.; **Ён жа.** Незгаркамінь. Поезій. – Житомир, 1993. – 172 с.; **Ён жа.** Грезно. Книга поезій. – Житомир, 1996. – 184 с.; **Ён жа.** Її величність жінка. Книга поезій. – Житомир, 1999. – 271 с.; **Ён жа.** Тріумфальна арка. Поетична книга про видатних коханок світу. – Житомир, 2000. – 146 с.; **Ён жа.** Голгофа. – Житомир, 2000. – 170 с.
11. **Никончук, М. В.** Веселе весілля. Книга поліського гумору / М. В. Никончук. – Житомир, 1991. – 208 с.; **Ён жа.** Веселе мовознавство. Українська мова в жартах та анекдотах. – Житомир, 1999. – 243 с.; **Ён жа.** Шиндрики да миндрики. Книга поліського гумору – Житомир, 2000. – 207 с.

МЕТОДЫКА І ВОПЫТ

Новыя тэхналогіі

Наталля ПЯТРОВА,
кандыдат філалагічных навук

ДЫСТАНЦЫЙНЫЯ ТЭХНАЛОГІІ НАВУЧАННЯ

БЕЛАРУСКАЯ МОВА

На сучасным этапе развіцця грамадства асаблівае значэнне ў методыцы выкладання дысцыплін у ВНУ адводзіцца выкарыстанню дыстанцыйных тэхналогій. Новыя адукацыйныя стандарты вышэйшай адукацыі Рэспублікі Беларусь прадугледжваюць 4-гадовы перыяд навучання. Пры гэтым аб'ём неабходных ведаў і ўменняў, якімі павінны авалодаць будучыя спецыялісты, не скараціўся, а ў некаторых выпадках павялічыўся. Акрамя гэтага, у Рэспубліцы Беларусь інтэнсіўна развіваецца дыстанцыйная адукацыя, якая з'яўляецца важным кірункам дзяржаўнай адукацыйнай палітыкі. Актуальнасць дыстанцыйных тэхналогій навучання значна актуалізавалася ў 2020 г. у сувязі з пандэміяй COVID-19. Сістэма адукацыі ў краіне на пэўны час перайшла на электроннае навучанне. У сувязі з гэтым прыярытэтнае значэнне набываюць пытанні дакументавання практык дыстанцыйнага навучання, а таксама распрацоўкі электронных адукацыйных рэсурсаў (ЭАР), якія дазваляюць навучэнцам авалодаць неабходным матэрыялам самастойна ці на адлегласці ад педагога, а выкладчыкам эфектыўна арганізаваць кантроль за вынікамі навучання.

Электронныя адукацыйныя рэсурсы з'яўляюцца эфектыўнымі сродкамі для дыстанцыйнага авалодання мовамі як самастойна, так і пад кіраўніцтвам выкладчыка. Яны атрымалі распаўсюджванне не так даўно, у канцы ХХ ст., пасля развіцця сродкаў мультымедыя і сеткі Інтэрнэт. Дзякуючы гэтаму стала магчымым вывучэнне роднай / замежнай мовы ў жывой, творчай, цікавай і натуральнай формах і, самае галоўнае, значна павялічылася эфектыўнасць навучання.

Электронны адукацыйны рэсурс – гэта навучальны рэсурс, прадстаўлены з дапамогай інфармацыйных тэхналогій, які ўключае сістэматызаваную інфармацыю для ажыццяўлення вучэбнай дзейнасці, а таксама фонды для прымянення ведаў на практыцы і ацэнкі сфармірава-

ных кампетэнцый. Эфектыўнае навучанне павінна забяспечваць усе кампаненты адукацыйнага працэсу: не толькі атрыманне новых ведаў, але і практычнае іх выкарыстанне, а таксама атэстацыю, або кантроль засваення атрыманых ведаў. У сувязі з гэтым любы ЭАР павінен мець тэарэтычны, практычны і кантрольны раздзелы.

У ходзе распрацоўкі ЭАР неабходна ўлічваць шэраг патрабаванняў – тэхнічныя, эрганамічныя і эстэтычныя. Асноўныя перавагі ЭАР у навучанні беларускай мове: магчымасць авалодання вучэбным матэрыялам дыстанцыйна, рэалізацыя індывідуальнага падыходу ў навучанні, забяспечэнне прыватнасці, стварэнне псіхалагічна камфортнай атмасферы для навучэнца і інш.

У сваю чаргу падрыхтоўка ЭАР мае складанасці, напрыклад фінансавыя, паколькі неабходны дадатковыя сродкі на яго падрыхтоўку і абнаўленне. Немалаважная праблема – кадравыя пытанні: у многіх выпадках выкладчыкі-мовазнаўцы не валодаюць на дастатковым узроўні ведамі і ўменнямі ў галіне тэхнікі і інфармацыйных тэхналогій, якія патрабуюцца для распрацоўкі і выкарыстання ЭАР.

Для павышэння эфектыўнасці дыстанцыйнай формы навучання многія ВНУ перайшлі на тэхналогію ЭАР. Напрыклад, у Беларускім дзяржаўным універсітэце інфарматыкі і радыёэлектронікі (БДУІР) выкарыстоўваюцца электронныя рэсурсы вучэбнай дысцыпліны (ЭРВД), якія структураваны па модульным прынцеце і забяспечваюць паслядоўнае засваенне прадмета. Распрацавана тыпавая форма такіх рэсурсаў: вучэбная праграма дысцыпліны; тэорыя (курс лекцый, дыферэнцыраваны па раздзелах і тэмах, уключаючы мультымедыйныя прэзентацыі і відэаматэрыялы); практыка (сістэма практычных заданняў і тэстаў, лабараторны практыкум, метадычныя ўказанні для выканання кантрольных работ, метадычныя ўказанні па курсавым праектаванні і інш.) і кантроль ведаў (кантрольныя пытанні

і тэсты). ЭРВД забяспечвае студэнта БДУІР усім неабходным матэрыялам для авалодання вучэбнай дысцыплінай.

На кафедры агульнаадукацыйных дысцыплін універсітэта падрыхтаваны і актыўна выкарыстоўваюцца ў навучальным працэсе ЭРВД па вучэбных дысцыплінах “Беларуская мова (прафесійная лексіка)” і “Беларуская мова (культура маўлення)”. Яны актыўна задзейнічаны ў дыстанцыйным навучанні і з’яўляюцца эфектыўнымі інструментамі для самастойнага асваення дысцыпліны ў час каранцінных мерапрыемстваў. Абодва ЭРВД маюць наступную структуру: “Праграма па вучэбнай дысцыпліне”, “Тэарэтычны раздзел”, “Практычны раздзел”, “Кантроль ведаў”, “Літаратура”.

Матэрыял унутры раздзелаў арганізаваны як гіпертэкст. Выкарыстанне гіперспасылак дае магчымасць хутка перамяшчацца па модулях і заданнях курса. Увесь неабходны праграмы матэрыял (тэарэтычны і практычны) сабраны ў адным месцы, студэнт у любы момант можа паўтарыць тэмы папярэдніх перыядаў навучання. Распрацаваныя ЭРВД разлічаны на навучанне беларускай мове ў тэхнічнай ВНУ і арыентаваны найперш на сферу інфарматыкі і вылічальнай тэхнікі. Напаўненне неабходнае і дастатковае для вывучэння дысцыплін як самастойна, так і пад кіраўніцтвам выкладчыка. Практычны матэрыял падабраны з улікам запытаў студэнтаў і іх будучай прафесійнай дзейнасці. Вялікая ўвага аддаецца працы з навуковым тэкстам, а таксама тэмам на развіццё камунікацыйных кампетэнцый. Напаўненне мультымедыя ЭРВД вызначаецца тэмай, якая вывучаецца. Гэта асабліва важна для дыстанцыйнага навучання, бо без аўдыякантэнт у сродках навучання мове (як роднай, так і замежнай) цяжка сфарміраваць правільнае маўленне.

Вопыт выкарыстання ЭРВД па дысцыплінах “Беларуская мова (прафесійная лексіка)” і “Беларуская мова (культура маўлення)” у перыяд каранцінных мерапрыемстваў па COVID-19 паказаў, што без інтэрактыўных зносін выкладчыка і студэнта апошняму цяжка набыць неабходны ўзровень моўнай кампетэнцыі. Практыка дыстанцыйнага навучання засведчыла, што матэрыялы ЭРВД ці іншых сродкаў электроннага навучання эфектыўна выкарыстоўваюцца на этапе выпрацоўкі ўменняў і навыкаў, а таксама ў час самастойнай дзейнасці. Навучэнец можа выбіраць практычныя заданні, якія адпавядаюць яго ўзроўню валодання мовай, інтарэсам, патрэбам. Такая форма працы развівае здольнасці да самаарганізацыі, самаарганізацыі, самакантролю.

На этапах вывучэння новага матэрыялу і кантролю выкладчык і студэнт абавязкова павінны кантактаваць. Узаемадзеянне выкладчыка са студэнтамі можна арганізаваць пры дапамозе бя-

сплатных рэсурсаў – Zoom, Skype, Viber і іншых, але яны не дазваляюць сумясціць інтэрактыўны, інфарматыўны і кантрольны элементы дыстанцыйнага навучання ў неабходнай ступені. Пры навучанні мове абавязковай умовай з’яўляецца чаргаванне інтэрактыўных кансультацый або заняткаў па відэа-канферэнц-сувязі і самастойнай працы студэнтаў з ЭРВД ці іншым электронным вучэбна-метадычным рэсурсам. Менавіта такая форма дыстанцыйнага навучання дае станоўчы вынік.

Дасягнуць вышэйзгаданых умоў дазваляюць адукацыйныя платформы, якія сёння актыўна выкарыстоўваюцца ў дыстанцыйнай адукацыі. Найбольш вядомыя і папулярныя з іх Coursera, Microsoft Teams, EdX, eFront і інш. У многіх навучальных установах шырока выкарыстоўваецца адукацыйная платформа Moodle, якая цалкам адпавядае асноўным патрабаванням у навучанні.

Віртуальная шматфункцыянальная платформа Moodle (Modular Object-Oriented Dynamic Learning Environment) вядомая на рынку адукацыйных паслуг з 2002 г. Гэта свабодны (распаўсюджваецца па ліцэнзіі GNU GPL) вэб-дадатак, які дае магчымасць ствараць сайты для анлайн-навучання і арыентаваны на арганізацыю ўзаемадзеяння паміж выкладчыкам і навучэнцам, падыходзіць для традыцыйнага дыстанцыйнага навучання і дадатковай падтрымкі звычайнага вочнага навучання* [с. 128].

Вопыт выкарыстання дадзенага сродку ў электронным навучанні паказаў, што платформа Moodle добра адаптавалася пад спецыфіку дысцыпліны “Беларуская мова” ў тэхнічных ВНУ: сумясціла выкарыстанне ЭРВД і іншых электронных навучальных матэрыялаў, а таксама забяспечыла магчымасць інтэрактыўных зносін паміж выкладчыкам і студэнтам. Асноўныя перавагі Moodle:

– даступны і эрганамічны інтэрфейс. Практыка прадэманстравала, што большасць карыстальнікаў Moodle (як выкладчыкі, так і навучэнцы) без дадатковага навучання самастойна авалодалі асноўным функцыяналам платформы і выказваліся аб зручнасці выкарыстання;

– структура электронных матэрыялаў, якія захоўваюцца ў Moodle, можа мадыфікавацца і пастаянна змяняцца, у залежнасці ад патрэб навучальнага працэсу, ёсць магчымасць выкарыстоўваць дадатковыя модулі для пашырэння функцыяналу платформы;

– Moodle мае вялікую разнастайнасць элементаў і рэсурсаў курсаў: відэаканферэнцыя

* **Корень, А. В.** Использование электронной образовательной среды Moodle в создании интерактивных учебных курсов нового поколения. Территория новых возможностей / А. В. Корень // Вестник Владивостокского государственного университета экономики и сервиса. – Т. 1. – 2013. – № 3. – С. 127–138.

BigBlueButton, гласарый, заданне, інтэрактыўны кантэнт, лекцыя, адваротная сувязь, апытанне, семінар, тэст (розных тыпаў), форум, чат, гіперспасылка, кніга, папка, тлумачэнне, старонка, файл і інш. Як бачым, платформа дазваляе выкарыстоўваць разнастайны кантэнт рознага фармату і чаргаваць інтэрактыўнае і самастойнае навучанне.

У выкладанні беларускай мовы ў ВНУ перавагамі Moodle назавем: магчымасць бесперапыннага маніторынгу дзейнасці як выкладчыка, так і навучэнца; наяўнасць рэдактара; магчымасць правядзення аддаленай атэстацыі студэнтаў; адсутнасць спаму; наяўнасць адраснай рассылкі паведамленняў, адзнак і каментарыяў на e-mail; магчымасць устаноўкі тэрмінаў выканання заданняў і інш.

Разам з перавагамі можна адзначыць і шэраг недахопаў Moodle, а таксама праблем, якія ўзніклі ў працэсе дыстанцыйнага выкладання беларускай мовы. У перыяд масавага электроннага навучання платформа Moodle паказала сябе як досыць патрабавальны да сервера прадукт і падчас высокай нагрузкі на сервер давала збой у працы. Акрамя гэтага, арганізацыя заняткаў па відэа-канферэнц-сувязі патрабуе прафесійнага тэхнічнага забеспячэння і абсталявання як арганізатараў мерапрыемстваў, так і ўдзельнікаў. На практыцы гэтую ўмову не заўсёды можна выканаць у поўнай ступені.

Да іншых важных праблем, якія суправаджаюць выкарыстанне Moodle, можна аднесці:

– нагрузка выкладчыка ў фармаце электроннага навучання нашмат вышэйшая, чым пры звычайным навучанні, у першую чаргу па часе;

– дыстанцыйнае навучанне патрабуе ад навучэнцаў высокай матывацыі. Практыка выкарыстання электроннага навучання паказала, што не ўсе студэнты здольныя да самадысцыпліны і самаарганізацыі;

– існуе пэўная праблема ў доказнасці сапраўднасці вынікаў навучання. Выкладчыку часта цяжка вызначыць, што заданне выканана навучэнцам самастойна;

– калі студэнцкія групы вялікія, цяжка праводзіць занятак ці кансультацыю па відэа-канферэнц-сувязі, з'яўляюцца разнастайныя гукавыя ці іншыя перашкоды.

У цэлым вопыт выкарыстання платформы Moodle у адукацыйным працэсе па дысцыплінах “Беларуская мова (прафесійная лексіка)” і “Беларуская мова (культура маўлення)” можна ахарактарызаваць як станоўчы. Прымяненне названай віртуальнай адукацыйнай платформы пры ўмове захавання адзначаных вышэй умоў (змешанае навучанне) з'яўляецца эфектыўным і перспектыўным сродкам фарміравання моўных кампетэнцый.

Працяг. Пачатак на с. 45.

135 гадоў з дня нараджэння Марка Шагала (1887–1985), мастака

8 ліпеня – 110 гадоў з дня нараджэння Вікенція Бруя (Бруя-Шуляка; 1912–1985), опернага спевака, заслужанага артыста Беларусі

75 гадоў з дня нараджэння Алега Залётнева (1947–2020), кампазітара

9 ліпеня – 110 гадоў з дня нараджэння Сяргея Астрэйкі (1912–1937), паэта

90 гадоў з дня нараджэння Марыі Карпенкі (1932–2020), публіцыста, заслужанага работніка культуры Беларусі

10 ліпеня – 100 гадоў з дня нараджэння Міхаіла Бяляева (1922–2002), мастака, педагога

85 гадоў з дня нараджэння Міколы Капыловіча (1937–2000), празаіка

75 гадоў з дня нараджэння Уладзіміра Папсуга, скульптара

11 ліпеня – 90 гадоў з дня нараджэння Анатоля Анікейчыка (1932–1989), скульптара, педагога, народнага мастака Беларусі

65 гадоў з дня стварэння Інстытута мастацтвазнаўства, этнаграфіі і фальклору імя Кандрата Крапівы Цэнтра даследаванняў беларускай культуры, мовы і літаратуры НАН Беларусі

12 ліпеня – 100 гадоў з дня нараджэння Софіі Лысенкі (1922–2002), крытыка, літаратуразнаўцы

75 гадоў з дня нараджэння Віктара Кульпіна, музыкі, педагога, майстра па вырабе духавых народных інструментаў

13 ліпеня – 70 гадоў з дня нараджэння Аляксандра Ціхановіча (1952–2017), эстраднага спевака, народнага артыста Беларусі

14 ліпеня – 110 гадоў з дня нараджэння Анатоля Сапеткі (1912–1995), мастака

70 гадоў з дня нараджэння Віктара Шылко, мастака

17 ліпеня – 115 гадоў з дня нараджэння Арона Юдэльсона (1907–1937), паэта, нарысіста

80 гадоў з дня нараджэння Любові Турбіной, паэткі, літаратуразнаўцы, перакладчыцы

18 ліпеня – 30 гадоў з дня адкрыцця штогадовага Міжнароднага фестывалю мастацтваў “Славянскі базар у Віцебску”

20 ліпеня – 100 гадоў з дня нараджэння Георгія Волкава (1922–2000), акцёра, рэжысёра, педагога, народнага артыста Беларусі

90 гадоў з дня нараджэння Леаніда Мартынюка (1932–2013), кінарэжысёра, кінасцэнарыста, журналіста

80 гадоў з дня нараджэння Сяргея Давідовіча, пісьменніка, мастака

21 ліпеня – 95 гадоў з дня нараджэння Леаніда Быкава (1927–2004), мастака

75 гадоў з дня нараджэння Барыса Кір’янава, харавога дырыжора, заслужанага артыста Беларусі

22 ліпеня – 170 гадоў з дня нараджэння Марыі Магдалены Элізы Бутаўт-Андраіковіч (1852–1933), мастачкі

90 гадоў з дня нараджэння Леаніда Яўменава (1932–2019), паэта, філосафа

80 гадоў з дня нараджэння Тамары Гаробчанкі, тэатразнаўцы, мастацтвазнаўцы

80 гадоў з дня нараджэння Рыгора Суруса, кампазітара, заслужанага дзеяча мастацтваў Беларусі

75 гадоў з дня нараджэння Ігара Тапіліна, мастака

60 гадоў з дня нараджэння Анатоля Дэбіша, паэта

60 гадоў з дня нараджэння Васіля Дэбіша, паэта

Заканчэнне на с. 85.

Іна СЫЧОВА,
кандыдат педагогічных навук

БЕЛАРУСКІЯ НАРОДНЫЯ ЗАГАДКІ ЯК СРОДАК ІНТЭЛЕКТУАЛЬНАГА РАЗВІЦЦЯ*

УДК [398.61:37.015.311](476)

Артыкул прысвечаны аналізу педагогічнага патэнцыялу беларускіх народных загадак, якія ў народнай педагогіцы з'яўляюцца традыцыйным сродкам (формай) выхавання, тэхналогіяй (метадам) праблемнага навучання, дыягнастычным паказчыкам развіцця асобы. Вызначаны педагогічныя асаблівасці беларускіх народных загадак і прапанаваны варыянты заданняў для вучэбнай і пазакласнай работы.

Ключавыя словы: *беларускія народныя загадкі, загадкі-метафары, загадкі-пытанні, загадкі-задачы, беларуская народная педагогіка, разумовае выхаванне, інтэлектуальнае развіццё, формы работы з народнымі загадкамі.*

The article is devoted to the analysis of the pedagogical potential of Belarusian folk riddles, which are a traditional tool (form) of education in folk pedagogy, technology (method) of problem-based learning, diagnostic indicator of a personal development. The pedagogical features of Belarusian folk riddles are determined and assignment options for study and extracurricular activities are proposed.

Беларускія народныя загадкі – арыгінальны, але не ў поўнай меры вывучаны жанр фальклору. У сучасным разуменні “загадка – гэта іншасказальнае вобразнае апісанне якога-небудзь прадмета або з’явы на аснове падабенства паміж утоеным прадметам, які трэба адгадаць, і тым, які замяняе яго ў загадцы” [1, с. 10]. Зборам беларускіх народных загадак займаўся шэраг даследчыкаў: Д. Булгакоўскі, Л. Васілеўскі, П. Гільтэбрант, А. Гурыновіч, Б. Дыбоўскі, С. Мікуцкі, Я. Ляцкі, І. Насовіч, М. Нікіфароўскі, Ч. Пяткевіч, Е. Раманаў, Я. Рапановіч, М. Рыбнікава, М. Федароўскі, Я. Чачот, П. Чубінскі, Р. Шырма, П. Шэйн, І. Юркевіч, Э. Яленская; тэарэтычным вывучэннем – П. Ахрыменка, Н. Гілевіч, М. Грынблат, А. Гурскі, К. Кабашнікаў, Я. Карскі.

У беларускай народнай педагогіцы загадкі выступаюць, па-першае, традыцыйным сродкам (формай) выхавання ў шырокім сэнсе (не толькі разумовага, але і маральнага, эстэтычнага, экалагічнага і інш.); па-другое, праблемнай тэхналогіяй (праблемным метадам) навучання, арыентаванай на развіццё тэарэтычнага мыслення і творчых здольнасцей; па-трэцяе, дыягнастычным паказчыкам інтэлектуальнага і агульнага развіцця асобы як у рэальным жыцці, так і ў ходзе народных святаў і абрадаў. Працэс загадвання і адгадвання народных загадак па сваёй сутнасці з’яўляецца інтэлектуальным спаборніцтвам (індывідуальным / калектыўным). З дапамогай загадак ацэньваўся ўзровень інтэлектуальнага развіцця і вызначалася магчымасць змены сацыяльнага статусу: “Сонца-калонца, пасярэдзіне жывіца, хто не адгадае, не будзе жаніцца”

(вочы) [1, с. 104], “Удзень, як абруч, уночы, як вуж, хто гэту загадку адгадае, то будзе мой муж” (пояс, папруга) [1, с. 252]. Народныя загадкі мелі дыферэнцыяцыю па ўзросце і выкарыстоўваліся ў розных сацыяльных кантэкстах: на радзінах, хрысцінах, вяселлі, вячорках, пахаванні і інш. Як выяўлена даследчыкамі, загадкі загадваліся пераважна ў доўгія зімовыя вечары, на традыцыйных вячорках у перадкалядны і калядны перыяд.

Разумовае выхаванне ў беларускай народнай педагогіцы скіравана на развіццё мыслення, удасканаленне прыродных інтэлектуальных здольнасцей, фарміраванне звычкі да інтэлектуальных заняткаў і практычнае далучэнне да іх сродкамі традыцыйнай культуры.

Разгадванне загадак фарміравала цікавасць да інтэлектуальнай дзейнасці: “Сем семярэй, семера свіней, свінка, свінчын брат і семера парасят” (усяго 65) [1, с. 316]. Для выяўлення і развіцця матэматычных здольнасцей, дыягнастыкі ўзроўню інтэлекту прызначаны задачы-загадкі: “Ляцела сто гусей, аж ідзе чалавек дай кажа: – Здаровы, сто гусей! – Здароў, чалавеча, – кажуць, – калі б нас яшчэ столькі, да яшчэ палавінка этаго, да яшчэ чвортка этаго і ты з намі, дак тагды б было нас сто” (трыццаць шэсць гусей) [2, с. 277]. Паводле этнаграфічных дадзеных, падобныя загадкі-задачы непісьменнымі сялянамі паспяхова рашаліся з дапамогай рысак і гарошын (бобу, фасолін): “Ішло сем баб, у кожнае бабы па сем кіёў, на кожным кію па сем сукоў, на кожным суку па сем кашалёў, у кожным кашалю па сем кошак, у кожнае кошкі па семера кацянят. Сколькі ўсяго будзе?” [2, с. 276–278].

Паказальна, што ў народных загадках разглядаюцца не толькі канкрэтныя, але і абстрактныя паняцці: “Крылляў не маю, а хутка лятаю, сам мяне выпусціш, ды потым не зловіш” (слова) [1,

Артыкул падрыхтаваны ў рамках дзяржаўнай праграмы навуковых даследаванняў на 2021–2025 гг. па дагаворы № ГБФ2111 /2021.

с. 287], “Без чаго чалавек не можа жыць?” (без імені) [1, с. 309], “Хто ідзе без ног?” (поры года) [1, с. 306]. Творы знаёмяць дзіця з агульнапрынятымі ўяўленнямі беларусаў пра чалавека, родную зямлю, сэнс жыцця.

У беларускай народнай казцы “Разумная дачка” расказваецца пра справядлівы суд з выкарыстаннем народных загадак, якія выступаюць сродкам не толькі дыягностыкі разумовых здольнасцей герояў, але і праверкі іх далучанасці да традыцыйнай сістэмы ведаў пра матэрыяльныя і нематэрыяльныя каштоўнасці: “...няма нічога сыцей за зямлю, бо яна ўсіх корміць; няма нічога саладзей за сон, бо хоць якое гора, а засьнеш дык і забудзеся; і няма нічога шпарчэй за людзкія думкі, бо сам ты яшчэ тут, а думкі ўжо далёка-далёка...” [3].

Як прыказкі і прымаўкі, загадкі ўтрымліваюць народныя філасофскія погляды, але не павучаюць, а абуджаюць здольнасць да разважанняў: “Што любіш – не купіш, што не любіш – не прадасі” (маладосць і старасць) [1, с. 94]. Загадкі прымушаюць задумвацца пра сутнасць жыцця і смерці: “Прыйшоў нехта, узяў нешта, ганіся за тым, хто ведае за кім” (смерць) [1, с. 279], “Кожнаму трэба, а сам сабе не зробіш” (труна) [1, с. 280], “Харомы нізкія, суседзі блізкія, разам жывуць, адзін к аднаму не ходзяць” (могілкі) [1, с. 282].

Беларускія народныя загадкі – крыніца ведаў пра традыцыйную сям’ю, сваяцтва, сямейнае выхаванне: загадкі-задачы, загадкі-пытанні: “Два браты, а адзін з іх мой дзядзька. Хто другі?” (бацька) [1, с. 275], «Сядзіць дзіця на гародзе, сядзіць і гаворыць: “У мяне ёсць бацька, маці, а я ім не сын”» (дачка) [1, с. 275], “Ішоў брат з сястрою і муж з жаною, найшлі тры сыры. Як яны падзялілі?” (па адным сыры) [1, с. 315]; разважання дарослых аб змене пакаленняў і своеасаблівай сямейнай эканоміка: “Пяць разоў гарэў, адзін раз строіўся” (пяць дачок замуж аддаваў і аднаго сына жаніў) [1, с. 276]; народны гумар: “Ішоў чалавек дарогай, ажно ўдваіх сена грабуць: – Калі брат з сястрою – памажы, божа, а мужык з жаною – смешкі да жарты. – А не брат з сястрою, не мужык з жаною, мая матка яе матцы свякроўкай была” (бацька з дачкою) [1, с. 275].

У загадках раскрываецца гуманістычнае стаўленне да дзяцей у традыцыйнай беларускай сям’і: “Што даражэй золата, серабра?” (дзіця) [1, с. 276], “Што за звярок: па хаце ходзе, ніхто яму не шкодзе, усякі яго ўважае, дарогу саступае” (дзіця) [1, с. 276]; адлюстраваны дзіцячы побыт, традыцыйныя забавы: “На гарбатых братах дзеці цешацца” (сані) [1, с. 264], “Тры братцы пайшлі на раку купацца, два купаюцца,

а трэці на беразе валяецца” (вёдры і каромысел) [1, с. 236], “Малыя дзеці сядзяць на павеці, а як падрастаюць, на зямлю злятаюць” (арэхі) [1, с. 62]; паказаны складаныя сямейныя ўзаемаадносіны “Што гэта за маці, што дзяцей сваіх не бачыць” (зязюля) [1, с. 141], “Адна матка дванаццаць сыноў мае і ўсё на іх націскае” (граблі) [1, с. 166], “Сястра да брата ў госці едзе, а брат ад яе хаваецца” (дзень і ноч) [1, с. 56], “Як быў ратай, то ўвесь наш род ратаваў, як прыйшлося ўміраць – некаму касцей пахаваць” (гаршчок) [1, с. 233].

Народныя загадкі захоўваюць прыклады беларускага іменаслову: “Ёсць у маткі дзве дочки Мар’і і сын Гапон” (хата, лаўкі, палок для сання) [1, с. 224], “Сухі Мартын (Стахій, Васілька, Данілка, Антон) па хаце скача” (венік) [1, с. 237], “Маленькі Сідорка кусае і выкідае” (свардзёлак) [1, с. 249], “Восем братоў Кандратоў, два браценнікі Амільяны ды дзве сястры Улляны” (сані) [1, с. 264], “Кася на ўвесь свет расцяглася” (дарога) [1, с. 269].

Загадкі пра часткі цела чалавека вылучаюцца трапнымі параўнаннямі і жыццёвымі назіраннямі: “Два браты цераз мяжу жывуць, адзін другога не бачаць” (вочы) [1, с. 101], “За сцяною касцяною салавейка шчабеча” (язык) [1, с. 96], “Касцяшка сячэ, дзеравяшка вязе, а мокры Мартын падкладвае” (зубы, лыжка, язык) [1, с. 101], “Адзін гаворыць, двое глядзяць, двое слухаюць” (язык, вочы, вушы) [1, с. 101], “Без агню, а варыць” (страўнік) [1, с. 105], “Як у вас, так у нас – поўна дзежачка каўбас” (кішкі, жывот) [1, с. 105]; асобныя часткі чалавечага цела надзяляюцца маральнымі якасцямі: “Гаршчок разумны, хоць сем дзірак мае” (галава) [1, с. 95], “Маленькі работнік шмат гадоў працаваў, ніколі не спаў, толькі адзін раз працаваць перастаў – і навек прапаў” (сэрца) [1, с. 105].

Загадкі раскрываюць асноўныя віды працоўнай дзейнасці – жывёлагадоўля і земляробства, народныя рамёствы і промыслы – і адпаведныя ім дзеянні і прылады працы: 1) земляробства: “Крывенькі дзядок усё поле аббегаў” (серп) [1, с. 167], “Тысяча братоў адным поясам падпясаны” (сноп) [1, с. 158], “Матка гладка, а дзеці кручоныя” (ток і цэп) [1, с. 158], “Два браты-пракураты па падзямеллю ходзяць” (лемяшы) [1, с. 162], “Ішло братоў дваццаць пяць, пасля зімы сляды знаць” (барана) [1, с. 162], “Бацька з сажань, маці з аршын, дзеці па каршчычку” (граблі) [1, с. 166]; 2) рамёствы: “Пайду ў лес, высеку сук, з лясінкі зраблю і дзяду, і века, і двое начовак” (арэх) [1, с. 62], “У мацеры дзесяць сыноў; пяць у дарозе, а пяць дома” (пальцы ў час прадзення) [1, с. 179], “Брат брата сячэ – бела кроў цячэ” (жорны і мука) [1, с. 184], “Адзін

дзед ніколі не наеца» (млын) [1, с. 187], «*Матка гладка, бацька лысенькі, дзеткі вышчаркі*» (ступа, таўкач, зерне канпель) [1, с. 189]; хата, хатнія (пераважна жаночыя) заняткі, хатняе начынне: «*Сама тоўстая, рубашка кароткая*» (дзяжа) [1, с. 191], «*Чатыры заловачкі схілілі галовачкі пад адным капелюшом*» (стол) [1, с. 223], «*Стара баба цэлюю зіму дзяцей агравае*» (печ) [1, с. 204], «*Маці таўстуха, дачка краснуха, а сын перабор выскачыў на двор*» (печ, агонь, дым) [1, с. 205], «*Рабінава нявестка па калені ў золаце стаіць*» (гаршчок у агні) [1, с. 232], «*Два браты адзін на аднаго глядзяць, а разам не сыйдуцца*» (падлога і стоць) [1, с. 200], «*Чатыры сястрыцы пайшлі ў чарніцы – ніколі дамоў не вернуцца*» (бэлькі ў хаце) [1, с. 203].

Батанічныя, заалагічныя, арніталагічныя, геаграфічныя, метэаралагічныя веды лепш запаміналіся ў вобразнай вершаванай форме: «*Вечарам нараджаецца, ноч жыве, а раницай памірае*» (раса) [1, с. 41], «*Кроў маю п'юць, коці мае п'яць, маімі рукамі адзін другога б'юць*» (бярэза) [1, с. 58].

Загадкі адлюстроўваюць адзінства прыроднага і сацыяльнага жыцця на аснове гуманістычнага падыходу: «*І сваё дзіця не забыла, і чужых малачком напайла*» (карова) [1, с. 109]; каляндарныя і сямейна-бытавыя абрады: «*Прасіў цар царыцу да сябе на вячоркі, а яна кажа: "На неба не гляджу, па зямлі не хаджу, да цябе не пайду"*» (Рак і рыба) [1, с. 143], «*Два арлы арлююць, чужое яечка балуюць*» (кума і дзіця) [1, с. 279].

Шырока прадстаўлена ў загадках этнічна-адпаведная колеравая карціна свету: «*Чорная карова ўвесь свет збарола, бела ўстала – увесь свет нападымала*» (ноч, дзень) [1, с. 55], «*Шэрае сукно лезе ў акно*» (світанне) [1, с. 53], «*Сіняя дзяржэтка ўвесь свет накрывала*» (неба) [1, с. 21], «*Сярод лесу агонь гарыць*» (каліна) [1, с. 64], «*За лесам сіні агонь гарыць*» (лён) [1, с. 71].

Народам створаны арыгінальныя асацыятыўныя вобразы: «*Дзве сястрыцы сцюдзёным малачком мыюцца*» (палазы) [1, с. 264], «*Матчыну скрыню не паднінеш, дочкіную трубку не скатаеш, братнінага коніка не паймаеш*» (зямля, дарога, вецер) [1, с. 29], «*У ліпавым кусце завіруха (мяцеліца) мяце*» (муку сеюць) [1, с. 190], «*Ляцела пава, на белым камені пала, камень разбіла – усіх мёртвых узбудзіла*» (квактуха) [1, с. 12].

Адгадваючы загадку, дзіця можа ўявіць і зразумець, як успрымаўся навакольны свет. «*Што сіне не сінячы?*» (неба) [1, с. 306], «*Што бела не белячы?*» (лебедзь, снег) [1, с. 307], «*Што чорна не чэрнячы?*» (воран) [1, с. 307] – у культуры кожнага народа на гэтыя пытанні даюцца свае ўніверсальныя і разам з тым адметныя адказы.

Педагагічныя асаблівасці беларускіх народных загадак: 1) з'яўляюцца комплексным сродкам выхавання і праблемнага навучання, удасканалення і дыягностыкі інтэлектуальнага і творчага развіцця асобы; 2) перадаюць з пакалення ў пакаленне этнічную карціну свету, выступаюць даступным для дзіцячага ўспрымання банкам вобразаў і асацыяцый, створаным беларускім народам у межах традыцыйнага ладу; 3) узбагачаюць сістэмай традыцыйных тэарэтычных і практычна-карысных ведаў, назіранняў, поглядаў уяўленні беларусаў (аб прыродных стыхіях, раслінным і жывёльным свеце, народным календары, працоўнай дзейнасці і арганізацыі побыту, сямейным і грамадскім жыцці, рэаліях культуры і інш.); 4) правяраюць маральную і разумовую сталасць індывіда, далучанасць да традыцыйнага ладу жыцця, прыналежнасць да пэўнага этнасу; 5) садзейнічаюць развіццю маўлення, узбагачаюць слоўнікавы запас, вучаць адчуваць лексічныя, фанетычныя, граматычныя адметнасці роднай мовы, успрымаць падтэкст, народны гумар, рыхтуюць дзіця да ўспрымання буйных жанраў фальклору і сродкаў вобразнасці (эпітэт, параўнанне, метафара, алегорыя, алегарычнае параўнанне, увасабленне, гіпербала, іронія, паўтор, рытм, рыфма), адначасова абуджаючы імкненне да ўласнай моўнай і паэтычнай творчасці; 6) садзейнічаюць авалодванню асноўнымі разумовымі аперацыямі; 7) актывізуюць інтэлектуальныя і творчыя магчымасці, фарміруюць крытычнае мысленне, разбураюць стэрэатыпы, дазваляюць паглядзець на прыроду, чалавечае жыццё, працоўныя дзеянні, знаёмыя побытавыя рэчы ў новым ракурсе, знаходзіць падобнае ў непадобным; 8) прывучаюць думаць і выказваць думкі лаканічна, лагічна і адначасова вобразна, актывізуюць развіццё мыслення: ад наглядна-дзейснага і наглядна-вобразнага да славесна-лагічнага; 9) развіваюць і трэніруюць памяць, назіральнасць, здольнасць заўважаць характэрныя дэталі; садзейнічаюць выпрацоўцы мнеманічных прыёмаў на аснове стварэння асацыятыўных сувязей паміж далёкімі на першы погляд прадметамі і з'явамі з мэтай эфектыўнай перадачы традыцыйнай культуры ў вуснай форме.

Такім чынам, беларускія народныя загадкі – комплексны сродак народнай педагогікі, які адлюстроўвае адзінства экалагічнага, працоўнага, маральнага, разумовага выхавання і дазваляе лаканічнымі сродкамі данесці да дзіцяці рознага ўзросту асноўныя выхаваўчыя ідэі.

Формы работы педагога з беларускімі народнымі загадкамі:

– адгадванне загадак (індывідуальнае / групавое);

- спаборніцтвы знаўцаў народных загадак;
- гутаркі па змесце загадак, тлумачэнне слоў, супастаўленне рэалій традыцыйнай культуры і сучасных (жыллё, працоўныя заняткі, сям’я і інш.);
- тэматычны падбор загадак (“бортніцтва, пчалярства як традыцыйны занятак”, “народныя музычныя інструменты”, “чалавек і яго цела” і інш.);
- аднаўленне, “збіранне” загадак (з прапушчанымі літарамі, словамі, пераблытанымі часткамі);
- рэдагаванне загадак (замена слоў / частак на іншыя);
- складанне загадак;
- малюнкi да загадак “Адгадай загадку і на малой адгадку”;
- інсцэніраванне, тэматычны (дзікія і свойскія жывёлы, насякомыя і інш.) або адвольны паказ загадак / адгадак з дапамогай мімікі і жэстаў (“Кракадзіл”);
- вусны / пісьмовы пераклад, параўнанне народных загадак на беларускай і іншых мовах, выяўленне агульнага і адметнага (у змесце, форме, тэмах і інш.);
- навукова-даследчыя заданні, праекты: запіс (падбор у друкаваных крыніцах) народных загадак пэўнай мясцовасці (тэматыкі), складанне інтэрактыўнага атласа (карты) рэгіянальных загадак і адгадак, выяўленне загадак і аналіз іх ролі ў іншых жанрах народнай творчасці (казках, песнях, абрадах), складанне і выданне слоўніка загадак і адгадак, параўнальны аналіз загадак розных народаў і інш.

Мэтазгодна выкарыстоўваць загадкі на прадметных уроках – геаграфія (прыродныя стыхіі, поры года); біялогія (чалавек і часткі яго цела, раслінны і жывёльны свет); фізіка (транспарт); матэматыка (загадкі-задачы); працоўнае навучанне (рамёствы, харчаванне і ежа); гісторыя (адзенне і абутак), грамадазнаўства (сямейныя і грамадскія адносіны); музыка і спевы (святы і абрады, музычныя інструменты); беларуская мова і літаратура (знайсці і растлумачыць устарэлыя словы, падабраць дзеясловы дзеяння і руху, канкрэтныя і абстрактныя назоўнікі, вызначыць параўнанні, алегорыі, гіпербалы, метафары, вызначыць рытм, рыфму); руская мова (перакласці, падабраць адпаведныя загадкі ў фальклоры рускага народа) і інш.

Пазакласныя мерапрыемствы з выкарыстаннем беларускіх народных загадак могуць быць праведзены ў любы час у форме традыцыйных калядных вячорак, творчых конкурсаў (музычных, паэтычных), інтэлектуальных спаборніцтваў з выкарыстаннем праблемных пытанняў

і загадак-задач, конкурсаў знаўцаў беларускіх народных загадак або тэматычных загадак на мовах розных народаў, гульні-падарожжаў для малодшых школьнікаў і інш. Арганічнымі будуць беларускія народныя загадкі ў змесце экскурсіі / экспазіцыі школьнага этнаграфічнага музея, дзе дзеці змогуць на свае вочы ўбачыць адгадкі – рэчы, інструменты, прылады працы, якія сёння выйшлі з ужытку. Можна зрабіць акцэнт на перадачы ў беларускіх народных загадках колераў і адпаведных вобразаў, асацыяцый або, наадварот, гукаў і адпаведных гукавых вобразаў і асацыяцый:

– Як бачылі навакольны свет нашы продкі? (*Разаслана поцілка, на поцілцы рассыпаны сярэбраны пясочак, а пасярэдзіне залаты кружочак. Неба, зоркі, месяц. На паляне сіняй пасецца конь сівы. Месяц на небе. Повен падпечак чырвоных яечак. Жар, вуголле* [4]);

– Як чулі свет прыроды нашы продкі? (*Сівы жарабец на ўсё царства заржаў. Гром. Пад зямлёю пэўнік пые. Плуг. Не бразгае дзвярыма, у вокны не грукоча, а ў хату зойдзе, калі захоча. Свято* [4]);

– Як гучаць народныя музычныя інструменты? (*Што плача і жалю няма? Скрыпка. У лінавым кусце мядзведзь равец. Цымбалы. У лесе выразана, гладка вычасана, ажно заліваецца, як называецца? Дудка. Сам пусты, голас густы, дроб выбівае, людзей сабірае. Бубен* [4]).

Нягледзячы на пэўную архаічнасць, беларускія народныя загадкі не страчваюць сваёй актуальнасці, застаюцца прыцягальнымі для прадстаўнікоў усіх узростаў. Гэта не проста разумовыя практыкаванні, а глыбокія па змесце і невычарпальныя па вобразнасці творы, у якіх зашыфравана продкамі і паступова раскрываецца для кожнага зацікаўленага сутнасць народнага светапогляду.

Спіс літаратуры

1. **Загадкі** / НАН Беларусі, Ін-т мастацтвазнаўства, этнаграфіі і фальклору; склад. : М. Я. Грынблат, А. І. Гурскі; рэд. тома А. С. Фядосік. – 2-е выд., выпр. і дапрац. – Мінск : Беларус. навука, 2004 – 363 с.
2. **Пяткевіч, Ч.** Рэчыцкае Палессе / Ч. Пяткевіч; уклад., прадм. У. Васілевіча; пер. з пол. Л. Салавей і У. Васілевіча. – Мінск : Беларус. кнігазбор, 2004. – 672 с.
3. **Разумная дачка** : Беларускія народныя казкі [Электронны рэсурс] // Беларуская палічка : Беларуская электронная бібліятэка. – Рэжым доступу: https://knihi.com/Bielaruskija_narodnyja_kazki/Razumnaja_dacka.html. – Дата доступу: 4.05.2020.
4. **Беларускія загадкі** / склад. Я. Саламевіч. – Мінск : Юнацтва, 1989. – 63 с.

Артыкул паступіў у рэдакцыю 12 ліпеня 2021 г.

КОМПЛЕКСНАЯ РАБОТА ПА БЕЛАРУСКАЙ МОВЕ І ЛІТАРАТУРЫ

III ЭТАП XXXVIII РЭСПУБЛІКАНСКАЙ АЛІМПІЯДЫ. 2021/22 НАВУЧАЛЬНЫ ГОД (X КЛАС)

Заданне 1. Запішыце ў правым слупку, насупраць адпаведнай выявы, слова, якое найбольш дакладна называе аб'ект у левым слупку табліцы. Падкрэсліце літару, якой абазначаны націскны гук.

Максімальная колькасць балаў – 4.

Заданне 2. З прапанаваных ніжэй слоў, ужыўшы іх у патрэбнай граматычнай форме, складзіце шэсць фразеалагізмаў з кампанентамі-прыметнікамі, прыведзенымі ў левым слупку табліцы. Запішыце складзеныя фразеалагізмы ў правым слупку насупраць адпаведных ім значэнняў.

Словы-кампаненты для складання фразеалагізмаў: *бок, вока, будаваць, за, манета, медаль, месца, на* (павінна быць ужыта двойчы), *палёт, права, птушка, палац*.

Заўвага. Прыметнікі, прыведзеныя ў левым слупку, таксама трэба паставіць у патрэбную граматычную форму.

Максімальная колькасць балаў – 6.

адваротны	'супрацьлеглы, ценявы, непажаданы бок якой-н. справы'	
высокі	'чалавек, які займае высокае становішча ў грамадстве'	
мокры	'хто-н. часта плача ці гатовы заплакаць'	
птушыны	'незаконна ці не маючы трывалага забеспячэння [жыць, існаваць, працаваць]'	
чысты	'зусім сур'ёзна, як праўду [прымаць]'	
паветраны	'планаваць нерэальнае, нездзяйсняльнае, захапляцца нязбытнымі марамі'	

Заданне 3. Учыйцеся ўважліва ў словы, якія маюць агульнае значэнне 'зрабіць даступным, даць уваход', але з прычыны гэтага падабенства могуць ужывацца няправільна. Паспрабуйце сфармуляваць

значэнне кожнага слова, каб не памыляцца ў яго выкарыстанні.

Максімальная колькасць балаў – 6.

Слова	Фармулёўка значэння
адчыніць	
разгарнуць	
расплюшчыць	
раскрыць	
адкаркаваць	
адамкнуць	

Заданне 4. Прачытайце тэкст і сцверджанні да яго. У графе "Правільна" табліцы насупраць правільных сцверджанняў пастаўце "плюс".

Максімальная колькасць балаў – 6.

Сёння *хіба* што глухі не чуў пра камп'ютары ды інтэрнэт дзякуючы якому людзі з розных краін і нават кантынентаў могуць *камунікавацца* быццам сядзяць у розных пакоях адной кватэры.

У перакладзе з англійскай мовы *камп'ютар* азначае 'вылічальнік' – прыладу для вылічэнняў. У 1945 г. матэматык Джон фон Нейман падрыхтаваў даклад пра гэту машыну, у якім апісаў, як павінен быць зроблены камп'ютар.

Па-першае, камп'ютар павінен мець арыфметычна-лагічную прыладу – яна ажыццяўляе працэс выканання ўсіх каманд у пэўнай паслядоўнасці.

Па-другое, камп'ютар павінен мець прыладу кіравання (сучасныя *клавіатура* і мышка) – яна накіроўвае праграму або на выкананне, або на захаванне.

Па-трэцяе, камп'ютар павінен мець прыладу запамінання – гэта памяць, якая можа пашырацца, для захоўвання праграм і шматлікіх даных.

І нарэшце, камп'ютар павінен мець знешнюю прыладу для ўводу ці вываду інфармацыі – гэта сучасныя флэшкі, CD-дыскі, а таксама CD-ROM, праз які інфармацыя з дыска запампоўваецца ў памяць камп'ютара або выпампоўваецца з яго (*наводле Я. Конева*).

№	Сцверджанне	Правільна
1	Тып тэксту – апавяданне з элементамі апісання	
2	Тэкст мастацкага стылю	
3	У першым сказе трэба паставіць дзве коскі	
4	Слова <i>клавіатура</i> напісана няправільна	
5	Словы <i>камунікавацца, камутатар, камуфляж, камюніке</i> з'яўляюцца аднакаранёвымі	
6	Слова <i>хіба</i> – гэта прыслоўе	

Заданне 5. Размяркуйце прапанаваныя словы па адпаведных слупках табліцы ў залежнасці ад

колькасці марфем (улічваючы нулявыя марфемы). Графічна абазначце ўсе марфемы ў словах.

Максімальная колькасць балаў – 8.

Паліто, суддзя, жыццяпіс, выслоўе, адкуль, асвоіцца, семдзесят, яго.

Словы з 1 марфемай		
Словы з 2 марфемамі		
Словы з 3 марфемамі		
Словы з 4 марфемамі		
Словы з 5 марфемамі		
Словы з 6 марфемамі		

Заданне 6. Паводле “Тлумачальнага слоўніка беларускай мовы”, слова *адзін* (*адна, адно, адны*) мнагазначнае і ў адпаведнасці з тым, якое значэнне рэалізуе ў пэўным тэксце, можа адносіцца да розных часцін мовы. Якое значэнне мае гэтае слова ў прапанаваных прыказках і сказах, узятых з мастацкіх і публіцыстычных твораў, і якой часцінай мовы з’яўляецца? Запоўніце табліцу.

Максімальная колькасць балаў – 6.

1. *Адна* галавешка і ў печы не гарыць, а дзве і ў полі не гаснуць (прыказка).

2. Коні былі падабраны *адной* вараной масці, сытыя, шпаркія, і здавалася: людзі ехалі спецыяльна, каб пахваліцца і сваімі коньмі, і ўласным выглядам (Т. Хадкевіч).

3. Так на свеце вядзецца: *адзін* плача, другі смяецца (прыказка).

4. *Адзін* з’еш хоць і вала – адна хвала (прыказка).

5. Купала папрасіў вучняў прачытаць на памяць вершы. Спачатку ніхто не асмельваўся, усе маўчалі. Нарэшце *адна* дзяўчынка, як відаць, вучаніца старэйшых класаў, прачытала ўрывак з паэмы “Курган” (У. Дамашэвіч).

6. У тэатра вераснёўскія дні [1939 года] уз’яднаўся ў адзінай дзяржаве не толькі ўвесь наш народ, але і аб’ядналася ў *адну* сям’ю і ўся беларуская літаратура (М. Аўрамчык).

Сказ	Значэнне вылучанага слова	Часціна мовы
1		
2		
3		
4		
5		
6		

Заданне 7. Перакладзіце тэкст на беларускую мову.

Максімальная колькасць балаў – 6.

Вспомнилась старая часовня, с раскрытыми дверями, в которые виднелись желтые огоньки у икон, между тем как по синему небу ясная луна тихо плыла и над часовней, и над темными, спокойно шептавшимися деревьями. На заре я с трудом протолкался из толпы на простор и, усталый, с головой, отяжелевшей от бесплодной схоластики споров, с сердцем, сжимавшимся от

безотчетной тоски и разочарования, – поплелся полевыми дорогами по направлению к синей полосе лесов, вслед за вереницами расходившихся уже богомольцев (*по В. Короленко*).

Заданне 8. Уважліва разгледзьце воблака слоў. Выберыце з яго тэрміны, якія абазначаюць літаратурныя жанры. Запішыце іх у табліцу і дайце азначэнні.

Максімальная колькасць балаў – 6.

Тэрмін	Азначэнне

Заданне 9. Аб’яднайце ў пары прыведзеныя ніжэй фрагменты тэкстаў так, каб яны належалі аднаму аўтару. У якасці назвы слупка табліцы запішыце імя аўтара, ніжэй – нумары фрагментаў, якія належаць гэтаму аўтару.

Максімальная колькасць балаў – 6.

1	А каня гуляла ды мыла іх здзекамі, І птушкі паслалі ёй вечны праклён, Таму і лятае яна над рэкамі І просіць піць Аж да сённяшніх дзён
2	Аб ёй мне баюць казкі-сны Вясеннія праталіны, І лесу шэлект верасны, І ў полі дуб апалены
3	Плакала лета, зямлю пакідаючы; Ціха ліліся слязінкі на поле. Але прыгожаю восенню яснаю Там, дзе упалі яны, вырасталі Кветкі асеннія, кветкі, ўспаёння Тугаю, горам, слязінкамі лета
4	Свабоднае слова, ты, роднае слова! Зайграй ты смялей, весялей! Хоць гадзіны сыкаюць, кружацца совы, Жывеш ты на хвалу людзей
5	Жыццё маё на хуткасць гуку Памнож і множанне правер. Вось ты і адкажы, навук, Адкуль вяртаецца цяпер
6	Цёплы вечар, ціхі вецер, свежы стог, Улажылі спаць мяне вы на зямлі. Не курыцца светлы пыл усцяж дарог, Ў небе месяца праглянуў бледны рог, Ў небе ціха зоркі расцвілі

Заданне 10. Уявіце, што вы ўкладальнік кніг беларускай літаратуры. Падзяліце пададзеныя ніжэй

творы на два зборнікі паводле розных прыкмет, якія не паўтараюцца. Тэматычны прынцып не прымаецца. У зборніках могуць выкарыстоўвацца аднолькавыя творы. Напішыце арыгінальныя назвы вашых кніг і арыгінальныя анатацыі да іх. У анатацыях укажыце прыкметы, паводле якіх складзены зборнікі, і чаму гэтыя зборнікі будуць карысныя аднакласнікам.

Максімальная колькасць балаў – 6.

Пералік твораў:

1. “Песня пра зубра” Міколы Гусоўскага.
2. “Роднае карэнне” Максіма Гарэцкага.
3. “Кепска будзе” Францішка Багушэвіча.
4. “На пыльнай дарозе” Кузьмы Чорнага.
5. “Дуб-дзядуля” Ядвігіна Ш.
6. “Memento mori” Янкі Брыля.
7. “Летапісец” Максіма Багдановіча.
8. “Дзікае паляванне караля Стаха” Уладзіміра Караткевіча.
9. “Бандароўна” Янкі Купалы.
10. “Завушніцы” Максіма Танка.

Першы зборнік

Назва зборніка _____

Змест (пералік нумароў твораў) _____

Анатацыя _____

Другі зборнік

Назва зборніка _____

Змест (пералік нумароў твораў) _____

Анатацыя _____

ТЭКСТ ДЛЯ ВОДГУКУ

Загадка

Напярэдадні вайны хлопец з Дона стаяў дазюрам на Буту. Пасля, пад націскам ворага, ён адступіў, уведаў бяздонную горыч разгрому і палону. Уцёк з-за калючага дроту і прыпыніўся ў самай звычайнай беларускай вёсцы. Небагатая ціхія людзі, з якіх і ён нядаўна пасмейваўся: “Бульба дробненькая, але многа!..” Яны накармілі яго і прыгрэлі. Разам з імі ён узяў неўзабаве вінтоўку, стаў партызанам. Разам з імі рабіў ён тое, што – збоку відней – і Радзіма, і ўвесь прагрэсіўны свет пачалі пасля называць гераізмам. Тут на гарачую кроў яго раны лягла халаднаватая чысціня палатна. “Кужэльнінькага”, як гаварыла беларуская маці, нястомная работніца, што плакала над ім. Замест ягонай – богведама, ці жывой? – мамані ў далёкай, таксама дзесьці зганьбаванай фашыстамі станіцы... Тут ён адчуў каханне – наша дзяўчына палюбіла яго, пайшла з ім з роднае хаты ў сцюдзёную пушчу...

Пасля – перамога! І ён не вярнуўся дахаты, на Дон. Хлопец нібы толькі цяпер заўважыў, як ён прырос да гэтай слаўнай лясной старонкі, як пасябраваў з людзьмі, якія памаглі яму выканаць святы абавязак савецкага чалавека. Вось

ужо трынаццаць год узапар ездзіць ён у госці на ўсход, да роднага берага, да родных душ, і вяртаецца адтуль у Беларусь з тым самым дзіўным пачуццём – з дому едзе дадому, з радзімы цягне яго на радзіму... Дзве іх стала, ці што?..

Янка Брыль. 1957.

ДАВЕДКІ

Заданне 1.

	рамонак
	лілея
	сцябло
	пялёстак

Каментарый. За кожны правільны адказ – 1 бал.

Заданне 2.

адваротны	‘супрацьлеглы, ценявы, непажаданы бок якой-н. справы’	адваротны бок медаля
высокі	‘чалавек, які займае высокае становішча ў грамадстве’	птушка высокага палёту
мокры	‘хто-н. часта плача ці гатовы заплакаць’	вочы на мокрым месцы
птушыны	‘незаконна ці не маючы трывалага забеспячэння [жыць, існаваць, працаваць]’	на птушыных правах
чысты	‘зусім сур’ёзна, як праўду [прымаць]’	за чыстую манету
паветраны	‘планаваць нерэальнае, нездзяйсняльнае, захапляцца нязбытнымі марамі’	будаваць паветраныя замкі

Каментарый. За кожны правільны адказ – 1 бал.

Заданне 3.

Слова	Фармулёўка значэння (прыкладная)
адчыніць	зрабіць даступнай унутраную прастору
разгарнуць	раскрыць што-н. згорнутае, складзенае; распусціць; расправіць; арганізаваць у будыных маштабах (перан.)
расплюшчыць	адкрыць вочы, раскрыць павекі
раскрыць	шырока распасцёрці, агаліць; зрабіць даступным, вядомым; выкрыць тайну (перан.)
адкаркаваць	адткнуць, вынуць корак (з бутэлькі)
адамкнуць	адчыніць што-н. замкнёнае на замок (чамадан, дзверы і пад.)

Каментарый. За кожны прынцыпова правільны адказ – 1 бал.

Заданне 4.

Сказ	Сцверджанне	Правільна
1	Тып тэксту – апавяданне з элементамі апісання	+
2	Тэкст мастацкага стылю	
3	У першым сказе трэба паставіць дзве коскі	+
4	Слова <i>клавіатура</i> напісана няправільна	+
5	Словы <i>камунікавацца</i> , <i>камутатар</i> , <i>камунфляж</i> , <i>камюніке</i> з’яўляюцца аднакаранёвымі	
6	Слова <i>хіба</i> – гэта прыслоўе	

Каментарый. За кожны правільны адказ – 1 бал.

Заданне 5.

Словы з 1 марфемай	<i>паліто</i> (корань)	
Словы з 2 марфемамі	<i>ад-куль</i> (прыстаўка, корань)	<i>[й-а]го</i> (корань, канчаток)
Словы з 3 марфемамі	<i>суддз-я</i> (корань, нулявы суфікс, канчаток)	
Словы з 4 марфемамі	<i>сем-дзсят</i> (корань, нулявы канчаток, корань, нулявы канчаток)	<i>вы-слоў-[й-э]</i> (прыстаўка, корань, суфікс, канчаток)
Словы з 5 марфемамі	<i>а-сво[й-і]-ц-ца</i> (прыстаўка, корань, суфікс, суфікс, постфікс)	
Словы з 6 марфемамі	<i>жы-ц-я-піс</i> (корань, суфікс, злучальная галосная, корань, нулявы суфікс, нулявы канчаток)	

Каментарый. За кожны правільны адказ – 1 бал.

Заданне 6.

Сказ	Значэнне вылучанага слова	Часціна мовы
1	<i>колькасць</i>	<i>лічэбнік</i>
2	<i>аднолькавай</i>	<i>прыметнік</i>
3	<i>для супрацьпастаўлення дзеяння асоб</i>	<i>прыметнік / субстантываваны прыметнік / назоўнік</i>
4	<i>без іншых, асобна ад іншых, у адзіночку</i>	<i>прыметнік</i>
5	<i>нейкая</i>	<i>займеннік</i>
6	<i>адзіную</i>	<i>прыметнік</i>

Каментарый. За кожны правільны адказ – 0,5 бала.

Заданне 7. Прыкладны варыянт перакладу.

Успомнілася (*прыгадалася*) старая капліца, з расчыненымі дзвярыма, у якія віднеліся жоўтыя агеньчыкі ля абразоў, між тым як па сінім небе ясны месяц ціха плыў і над капліцай, і над цёмнымі дрэвамі, што спакойна шапталіся. На досвітку (*світанні, золку*) я з цяжкасцю праціснуўся з натоўпу на прастор і, стомлены, з галавой, пацяжэлай (*ацяжэлай*) ад бясплённай (*марнай*) схаластыкі спрэчак, з сэрцам, якое (*што*) сціскалася ад несвядомай (*неўсвядомленай*) тут і расчаравання, – паплёўся (*пацягнуўся*) палявымі дарогамі ў кірунку да сінняй паласы лясоў, услед за чарадой багамольцаў, якія ўжо разыходзіліся.

Каментарый. За кожную памылку (любога тыпу) ад максімальнай колькасці балаў адмаецца 0,1 бала, але павінна атрымацца не менш за 0 (нуль) балаў.

Заданне 8.

Тэрмін	Азначэнне (прыкладнае)
Апавяданне	Невялікі эпічны твор, у якім вядзецца гаворка, як <i>правіла</i> , пра нейкі адзін вызначальны жыццёвы выпадак
Аповесць	Эпічны твор, значна большы па памеры за апавяданне, сюжэт складаецца з некалькіх эпизодаў, якія ахопліваюць значны перыяд жыцця
Байка	Кароткае, часцей за ўсё вершаванае апавяданне, якое мае павучальны або выкрывальны характар
Камедыя	Драматычны жанр, у якім камічна, у смешным выглядзе паказваюцца найчасцей адмоўныя з’явы жыцця з мэтай іх крытыкі
Паэма	Вялікі вершаваны, найчасцей сюжэтны твор, які расказвае пра важныя падзеі, апявае моцныя характары і перадае глыбокія перажыванні аўтара і яго герояў
Трагедыя	Драматычны жанр, які мае ў сваёй аснове вельмі востры канфлікт, непрымірумую барацьбу супрацьлеглых сіл, якая заканчваецца, як <i>правіла</i> , смерцю галоўнага героя

Каментарый. За кожны правільны вызначаны тэрмін – 0,5 бала, за кожнае прынцыпова правільнае (якое перадае сэнс паняцця) азначэнне – 0,5 бала.

Заданне 9.

Максім Багдановіч	Янка Купала	Аркадзь Куляшоў
3	2	1
6	4	5

Каментарый. За кожны правільны вызначаны фрагмент – 0,5 бала, за кожнага правільна вызначанага аўтара – 1 бал.

Заданне 10. *Каментарый.* Кожны зборнік ацэньваецца асобна. Пры ацэнцы зборніка трэба ўлічваць шэраг крытэрыяў: называнне ў анатацыі прыкметы падзелу твораў; адпаведнасць падборкі гэтай прыкмеце; арыгінальнасць назвы зборніка і яе адпаведнасць выбранай прыкмеце; адпаведнасць анатацыі зместу зборніка; указанне ў анатацыі адрасата зборніка. Максімальны бал па кожным крытэрыі – 0,5.

Пры паўторы прыкметы ў двух зборніках (напрыклад, час напісання) другі зборнік па крытэрыях называнне ў анатацыі прыкметы падзелу твораў; адпаведнасць падборкі гэтай прыкмеце атрымлівае 0 (нуль) балаў. Нельга лічыць арыгінальнымі назву і анатацыю другога зборніка, калі яны не маюць істотных адрозненняў ад першага. Выкарыстанне ўсіх названых твораў пры складанні зборнікаў – 1 бал.

Падрыхтавалі
Вячаслаў КАРАТКЕВІЧ,
 начальнік упраўлення маніторынгу якасці адукацыі,
 навуковы супрацоўнік лабараторыі гуманітарнай адукацыі
 Нацыянальнага інстытута адукацыі,
Валерый БАРАНОВІЧ,
 кандыдат філалагічных навук,
Ірына КАРАТКЕВІЧ,
 кандыдат філалагічных навук,
Вольга ШАРШНЁВА,
 кандыдат філалагічных навук.

Аксана ГАЛАСКОК,
настаўнік беларускай мовы і літаратуры
вышэйшай кваліфікацыйнай катэгорыі сярэдняй школы № 13 г. Мінска

АРФАГРАФІЧНАЯ ЭСТАФЕТА

ДЗЕЛАВАЯ ГУЛЬНЯ (VI КЛАС)

Мэта: падагульненне і сістэматызацыя ведаў па тэме “Лічэбнік”.

Задачы: праверыць ступень засваення асноўных пытанняў тэмы; стварыць умовы для развіцця маўлення, уважлівасці, самастойнасці; удасканальваць уменне працы ў групе; выхоўваць цікавасць да беларускай гісторыі і культуры.

Абсталяванне: аўдыязапісы, для кожнай каманды: карткі з заданнямі, бэйджы “Кур’ер”, “Пісьменнік” (2 шт.), “Карэктар”; ацэначны ліст; кніга “Вандроўкі па гарадах” І. Зімневай, каляровыя стрыжні (сіні, зялёны, чырвоны).

ХОД ГУЛЬНІ

I. Арганізацыйны момант.

• **Знаёмства ўдзельнікаў з тэмай і мэтай гульні.**

Настаўнік канкрэтызуе, які матэрыял плануецца замацаваць.

• **Размеркаванне ўдзельнікаў.**

Вучні аб’ядноўваюцца ў каманды (6; па 4 чалавекі ў кожнай).

II. Асноўная частка.

• **Гульня.**

Правілы гульні і яе этапы выводзяцца для кожнай каманды-групы.

1. Размеркаванне роляў: “кур’ер”, “пісьменнік”, “карэктар”.

2. “Карэктар” атрымлівае картку з тэкстам (гл. *дадатак 1*), правярае напісанае сінім стрыжнем (5 хвілін). У гэты час “кур’ер” рыхтуе вусны пераказ гэтага ж тэксту.

“Пісьменнікі” павінны дапоўніць тэкст 2-3 сказамі з лічэбнікамі, знайшоўшы звесткі пра горад у інтэрнэце (*музычнае суправаджэнне*).

3. Удзельнікі групы калектыўна правяраюць і абмяркоўваюць тэкст, правяраны “карэктарам”, папраўляюць, калі трэба, зялёным стрыжнем (3 хвіліны).

4. “Карэктары” мяняюцца тэкстамі, параўноўваюць выпраўленае аднакласнікамі з тэкстам-эталонам (гл. *дадатак 2*), выпраўляюць, калі ёсць, памылкі чырвоным стрыжнем, ацэньваюць працу згодна з прапанаванымі крытэрыямі і выстаўляюць адзнаку ў ацэначны ліст (гл. *дадатак 3*).

У гэты час “кур’еры” кожнай групы пераказваюць свой тэкст, а “пісьменнікі” ўважліва слуха-

юць усе каманды і запісваюць заўвагі на асобным аркушы, потым абмяркоўваюць са сваёй групай і выстаўляюць адзнаку паводле прапанаваных крытэрыяў у ацэначны ліст (гл. *дадатак 3*).

5. Тэксты і ацэначныя лісты здаюцца настаўніку.

III. Падвядзенне вынікаў.

На наступным уроку настаўнік агучвае адзнакі групам, каменціруючы іх.

• **Рэфлексія.**

Дадатак 1. Карткі для груп.

Група 1

Магілёў

Магілёў у мінулым – адзін з найбуйнейшых гарадоў Беларусі. Ён вядомы з тысяча дзвесці пяцьдзясят сёмага года. З чатырнаццатага стагодзя ўвайшоў у склад Вялікага княства Літоўскага. У тысяча пяцьсот шэсцьдзясят першым годзе Магілёў атрымаў права на гарацкое кіраванне, а ў тысяча пяцьсот семдзясят сёмам годзе – магдэбургскае права.

У тысяча восемсот дваццатым і тысяча восемсот дваццаць чацьвёртым гадах Магілёў наведвал Пушкін. Горад яму спадабаўся.

Калектыўна вызначыць:

* стыль і тып маўлення;

* колькасць лічэбнікаў у тэксце.

Група 2

Брэст

Упершыню Брэст згадваецца ў летапісах пад тысяча дзевятнаццатам годам. З кельцкай мовы слова “брэст” перакладаецца як “узгорак”. У Брэсце быў знойдзены першы “буквар” – самшытавы грэбень трынацатага – чатырнаццатага стагодзяў з разьбой ў выглядзе транаццаці літар кірылічнай азбукі. У гонар горада названа малая планета, аткрытая дзевятнаццатага верасня тысяча дзевяцьсот семдзясят чыцьвёртага года. Наогул у свеце існуе некалькі гарадоў з назвай Брэст (у Францыі, Польшы, Балгарыі, Македоніі, Германіі).

Калектыўна вызначыць:

* стыль і тып маўлення;

* колькасць лічэбнікаў у тэксце.

Група 3 Віцебск

У другой палове васьмнацатага стагоддзя Віцебск быў другім (пасля Магілёва) па велічыне горадам на тэрыторыі сучаснай Беларусі. У маі тысяча восемсот дваццатага года праз горад праязжаў А. Пушкін па дарозе ў адэскую ссылку і назад. У тысяча восемсот дваццаць восьмат годзе Віцебск наведваў М. Гогаль. У Шумілінскім раёне Віцебскай вобласці знаходзіцца самы вялікі валун у Беларусі. Яго даўжыня – адінаццаць метраў, шырыня – пяць цэлых шэсць дзесятых метра, а вышыня – тры метра.

Калектыўна вызначыць:

- * стыль і тып маўлення;
- * колькасць лічэбнікаў у тэксце.

Група 4 Гомель

На гербе Гомеля, зацверджаным у тысяча восемсот пяцідзясят пятым годзе, рысь. Чаму? Справа ў тым, што даўней ў ваколіцах горада было шмат гэтых звяроў. Прыгожая футра грэла беларусаў зімой, а мяса лячылася надзвычайным далікатэсам. Ну а якая ежа падабаецца больш за ўсё дзецям? Гэта цукеркі і шакалад. У Гомелі з тысяча дзевяцьсот дваццаць чацвёртага году працуе кандытарская фабрыка “Прасвет”, якая праз сем гадоў атрымала іншую назву – “Спартак”. Яшчэ ў тысяча дзевяцьсот пяцідзясят трэцім годзе за восем гадзін там выраблялася пяцьсот кілаграмаў цукерак.

Калектыўна вызначыць:

- * стыль і тып маўлення;
- * колькасць лічэбнікаў у тэксце.

Група 5 Гродна

Выява аленя на гербе Гродна з’явілася ў сярэдзіне чатырнаццатага стагоддзя. У тысяча сямсот семдзясят пятым годзе пры Гродзенскай медыцынскай школе быў закладзены першы ў Беларусі батанічны сад, які не саступаў найлепшым садам Еўропы. Праўда, ён прайснаваў усяго шэсць гадоў. Праз сто пядзясят гадоў быў адноўлены як заалагічны куток. Пазней ператварыўся ў запарк. У тысяча дзевяцьсот сорок першам годзе тут было каля чэтырохсот жывёл і птушак. Гродзенскі запарк доўгі час быў адзіным ў Беларусі.

Калектыўна вызначыць:

- * стыль і тып маўлення;
- * колькасць лічэбнікаў у тэксце.

Група 6 Мінск

Першага студзеня тысяча дзевятсот дзевятнацатага года Мінск стаў сталіцай БССР. Сёння у ім жыве каля двух мільёнаў чалавек. Дваццаць дзевятага чэрвеня тысяча дзевятсот восемдзясят шостага года адкрылася першая станцыя метрапалітэна. Падчас пракладкі метро былі знойдзены рэшткі слана ляснога. У две тысячы шостам годзе на перасячэнні праспекта Незалежнасці і вуліцы Русіянава была паднята косць даўжынёй больш за адзін метр і дыяметрам каля трыццаці сантыметраў, якая належала старажытнай жывёле.

Калектыўна вызначыць:

- * стыль і тып маўлення;
- * колькасць лічэбнікаў у тэксце.

Дадатак 2. Карткі-эталоны.

Група 1 Магілёў

Магілёў у мінулым – адзін з найбуйнейшых гарадоў Беларусі. Ён вядомы з тысяча дзвесце пяцідзясят сёмага года. З чатырнаццатага стагоддзя ўвайшоў у склад Вялікага Княства Літоўскага. У тысяча пяцьсот шэсцьдзясят першым годзе Магілёў атрымаў права на гарадское кіраванне, а ў тысяча пяцьсот семдзясят сёмым годзе – магдэбургскае права.

У тысяча восемсот дваццатым і тысяча восемсот дваццаць чацвёртым гадах Магілёў наведваў Пушкін. Горад яму спадабаўся.

Група 2 Брэст

Упершыню Брэст згадваецца ў летапісах пад тысяча дзевятнаццатым годам. З кельцай мовы слова “брэст” перакладаецца як “узгорак”. У Брэсце быў знойдзены першы “буквар” – самшытавы грэбень трынаццатага – чатырнаццатага стагоддзя ў разьбой у выглядзе трынаццатаці літар кірылічнай азбукі. У гонар горада названа малая планета, адкрытая дзевятнаццатага верасня тысяча дзевяцьсот семдзясят чацвёртага года. Наогул у свеце існуе некалькі гарадоў з назвай Брэст (у Францыі, Польшчы, Балгарыі, Македоніі, Германіі).

Група 3 Віцебск

У другой палове васьмнацатага стагоддзя Віцебск быў другім (пасля Магілёва) па велічыні горадам на тэрыторыі сучаснай Беларусі. У маі тысяча восемсот дваццатага года праз горад праязжаў А. Пушкін па дарозе ў адэскую ссылку і назад.

ку і назад. У тысяча восемсот дваццаць восьмым годзе Віцебск наведваў М. Гогаль. У Шумілінскім раёне Віцебскай вобласці знаходзіцца самы вялікі валун у Беларусі. Яго даўжыня – адзінаццаць метраў, шырыня – пяць цэлых шэсць дзясятых метра, а вышыня – тры метры.

Група 4 Гомель

На гербе Гомеля, зацверджаным у тысяча восемсот пяцьдзясят пятым годзе, рысь. Чаму? Справа ў тым, што даўней у ваколіцах горада было шмат гэтых звяроў. Прыгожае футра грэла беларусаў зімой, а мяса лічылася надзвычайным далікатэсам. Ну а якая ежа падабаецца больш за ўсё дзеціям? Гэта цукеркі і шакалад. У Гомелі з тысяча дзевяцьсот дваццаць чацвёртага года працуе кандытарская фабрыка “Прасвет”, якая праз сем гадоў атрымала іншую назву – “Спартак”. Яшчэ ў тысяча дзевяцьсот пяцьдзясят трэцім годзе за восем гадзін там выраблялася пяцьсот кілаграмаў цукерак.

Група 5 Гродна

Выява аленя на гербе Гродна з’явілася ў сярэдзіне чатырнаццатага стагоддзя. У тысяча семдзясят пятым годзе пры Гродзенскай медыцынскай школе быў закладзены першы ў Беларусі батанічны сад, які не саступаў найлепшым садам Еўропы. Праўда, ён праіснаваў усяго шэсць гадоў. Праз сто пяцьдзясят гадоў быў адноўлены як заалагічны куток. Пазней ператварыўся ў заапарк. У тысяча дзевяцьсот сорок першым годзе тут было каля чатырохсот жывёл і птушак. Гродзенскі заапарк доўгі час быў адзіным у Беларусі.

Група 6 Мінск

Першага студзеня тысяча дзевяцьсот дзевятнаццатага года Мінск стаў сталіцай БССР. Сёння ў ім жыве каля двух мільёнаў чалавек. Дваццаць дзевятага чэрвеня тысяча дзевяцьсот восемдзясят шостага года адкрылася першая станцыя метрапалітэна. Падчас пракладкі метра былі знойдзены рэшткі слана ляснога. У дзве тысячы шостым годзе на перасячэнні праспекта Незалежнасці і вуліцы Русіянава была паднята косць даўжынёй больш за адзін метр і дыаметрам каля трыццаці сантыметраў, якая належала старажытнай жывёле.

Дадатак 3. Ацэначны ліст (для кожнай каманды).

Этап	Крытэрыі	Адзнака
Тэкст (праца “карэктараў”)	няма памылак – 10 балаў 1-2 выпраўленні – 9 балаў 1 памылка – 8 балаў 2 памылкі – 7 балаў 3 памылкі – 6 балаў 4 памылкі – 5 балаў 5 памылак – 4 балы 6-7 памылак – 3 балы 8-9 памылак – 2 балы 10 памылак – 1 бал	
Пераказ (праца “кур’ера” і “пісьменнікаў”)	паўната адказу выразнасць маўлення чысціня маўлення	
Дадатковае заданне	правільна стыль вызначаны – 3 балы, тып маўлення – 3 балы, колькасць лічэбнікаў – 4 балы	
Выніковая адзнака		

Адказ да дадатковага задання

- Усе тэксты публіцыстычнага стылю.
- Тып – апавяданне.
- Група 1 – 6 лічэбнікаў; група 2 – 7 лічэбнікаў; група 3 – 8 лічэбнікаў; група 4 – 6 лічэбнікаў; група 5 – 7 лічэбнікаў; група 6 – 9 лічэбнікаў.

Заканчэнне. Пачатак на с. 45, 74.

23 ліпеня – 75 гадоў з дня нараджэння Надзеі Грыцук, народнага майстра ў галіне мастацкага ткацтва

24 ліпеня – 100 гадоў з дня нараджэння Барыса Уксавы (1922–1998), акцёра, заслужанага артыста Беларусі 95 гадоў з дня нараджэння Канстанціна Кабашнікава (1927–2012), фалькларыста

70 гадоў з дня нараджэння Вольгі Брыгадзінай, гісторыка, культуролога

25 ліпеня – 125 гадоў з дня нараджэння Антося Галіны (сапр. Міхал Міцкевіч; 1897–1991), празаіка, публіцыста, перакладчыка, педагога. Жыў у ЗША

85 гадоў з дня нараджэння Дзмітрыя Смольскага (1937–2017), кампазітара, педагога, народнага артыста Беларусі

80 гадоў з дня нараджэння Часлава Юшкевіча (1942–2007), музыкі, педагога, народнага артыста Беларусі

27 ліпеня – 325 гадоў з дня нараджэння Ігната Барча (1697–1753), сталяра і разьбяр па дрэве

28 ліпеня – 210 гадоў з дня нараджэння Юзафа Ігнацы Крашэўскага (1812–1887), пісьменніка, гісторыка, выдаўца, ілюстратара, бібліяфіла, грамадскага дзеяча

120 гадоў з дня нараджэння Віктара Вальтара (1902–1931), паэта, празаіка, удзельніка літаратурнага руху ў Латвіі

70 гадоў з дня нараджэння Уладзіміра Бокуня, рэжысёра

60 гадоў з дня нараджэння Анатоля Казлова, празаіка, літаратуразнаўцы

29 ліпеня – 70 гадоў з дня нараджэння Аляксандра Масяйкава, мастака

31 ліпеня – 205 гадоў з дня нараджэння Ігната Храпавіцкага (1817–1893), паэта, фалькларыста, грамадскага дзеяча

Паводле звестак Беларускага дзяржаўнага архіва-музея літаратуры і мастацтва.

НАЦЫЯНАЛЬНАЯ І СУСВЕТНАЯ КУЛЬТУРА

Мастацтва ў кантэксце часу

Наталля НАРКЕВІЧ,
кандыдат мастацтвазнаўства

ЮВЕЛІРНАЕ МАСТАЦТВА БЕЛАРУСІ: ДА ПРАБЛЕМЫ ЗАХАВАННЯ КУЛЬТУРНАЙ СПАДЧЫНЫ

УДК: 391.7+739.2(476)

Ювелірнае мастацтва Беларусі, якое развівалася на аснове найлепшых айчынных і еўрапейскіх агульнатэарэтычных устаноў, прадстаўлена разнастайнасцю асартыменту, мастацкіх стыляў і інавацыйных тэхналогій. У наш час перад ювелірамі адкрываюцца захапляльныя магчымасці развіцця гэтага віду дэкаратыўна-прыкладнага мастацтва. Імкненне ювеліраў да пошуку і стварэння арыгінальных рэчаў адсылае іх да мастацкага вопыту папярэднікаў, паколькі новыя вобразы і формы ўзнікаюць на фоне традыцый, знаходак і распрацовак мінулага.

Ключавыя словы: *ювелірнае мастацтва, мастацкі метал, ювелірныя ўпрыгажэнні, формаўтварэнне, кампазіцыя, дэкор.*

Jewelry art of Belarus, which developed on the basis of the best domestic and European general theoretical installations, is represented by a variety of assortment, artistic styles and innovative technologies. Nowadays, jewelers have amazing opportunities for the development of this type of decorative and applied art. The desire of jewelers to search for and create original works refers them to the artistic experience of their predecessors, since new images and forms arise against the background of established traditions, finds and developments of the past.

Рост цікавасці да ювелірнага мастацтва, асабліва аўтарскага, прадыхтаваны агульнай для сучаснасці сітуацыяй усебаковай стандартызацыі прадметаў побыту і навакольнага асяроддзя чалавека. Стандартызуецца не толькі прадметны свет, але і яго ўспрыманне, што нараджае імкненне да індывідуальнага і непаўторнага. Падобнае, у сваю чаргу, прымушае чалавека больш уважліва ставіцца да фарміравання ўласнага пластычнага аблічча, дзе ювелірныя вырабы займаюць важнае месца. Пытанні мастацкай спецыфікі і функцыянавання ювелірных вырабаў сёння непазбежна сутыкаюцца з традыцыйна-мастацкай апрацоўкай металу, якія складаліся на працягу доўгага часу, знаходзячы тэарэтычнае і метадычнае замацаванне.

Ювелірнае мастацтва Беларусі, якое разглядаецца з шырокіх пазіцый, развівалася на аснове найлепшых айчынных, усходніх і заходнееўрапейскіх агульнатэарэтычных устаноў. Творчае шматгалоссе ў ювелірным мастацтве, што існуе сёння, сведчыць пра цікавасць не толькі да змешвання мастацкіх стыляў, але і да традыцыйнай культуры. Прыкладам такой цікавасці стаў шырокі дыяпазон навуковых даследаванняў у галіне айчыннага дэкаратыўна-прыкладнага мастацтва ў цэлым і ювелірнай справы ў прыватнасці [1–4].

Вывучэнне твораў ювелірнага мастацтва звязана з асаблівымі ўстойлівымі прыкметамі: асартыментам вырабаў, прынцыпамі формаўтварэння, кампазіцыяй арнаментальных матываў, тэх-

налагічнымі прыёмамі апрацоўкі металу. Сярод наяўных публікацый пра асартымент ювелірных вырабаў можна адзначыць: даследаванні, прысвечаныя скарбам на тэрыторыі старажытнай Беларусі; публікацыі, прысвечаныя вывучэнню элементаў жаночага і мужчынскага гарнітура, часткай якіх з'яўляюцца ўпрыгажэнні; работы пра вынікі археалагічных даследаванняў са знаходкамі ювелірных вырабаў [2, с. 189].

Ужыванне традыцыйных прыёмаў формаўтварэння і дэкарыравання ювелірных вырабаў становіцца вельмі распаўсюджанай з'явай у наш час, адпаведна пільнае іх вывучэнне ўсё больш актуальнае. Вялікае значэнне для апрацоўкі металаў заўсёды мелі тыя мастацкія формы, дзе выявіліся народныя рысы. Формы і арнаменты народнага мастацтва найчасцей былі ў аснове нават тых узораў, у якіх адчуваўся знешні ўплыў. Так, пры разглядзе ўпрыгажэнняў звяртае на сябе ўвагу форма, выкананая ў выглядзе простых геаметрычных фігур. Самай ранняй формай у вырабах выступае круг, а таксама яго мадыфікацыя (паўкруг, авал). Круг дамінуе ў жаночых ювелірных упрыгажэннях.

Немалаважная роля геаметрычных фігур у формаўтварэнні і арнаменце ўпрыгажэнняў, якія былі не толькі вырабамі для дэкаравання чалавека, але і носбітамі разнастайнага спектра інфармацыі. Форма выконвае не менш значную функцыю, чым арнамент, яна ўзмацняе ролю арнаментальнай кампазіцыі. Гэта знайшло адлюстраванне ў сістэме канструкцый, прапорцы-

ях, манеры нашэння, а таксама характары аздаблення і выбары матэрыялу. Майстры ўлічвалі сімвалічнасць фігур, а іх паверхню ў ювелірных вырабах запаўнялі не менш змястоўным арнамантам (геаметрычным, раслінным, анімалістычным, антрапаморфным). Паслядоўнасць уключэння арнаментальных матываў у выраб залежала ад распаўсюджвання хрысціянства. Універсальныя арнаментальныя матывы славянскага язычніцтва і хрысціянства часта злучаліся ўнутры кампазіцыі аднаго вырабу, што сведчыць пра семантычнае адзінства, узаемнае пранікненне сэнсавых асноў.

Геаметрычная выразнасць прысутнічае ў наш час у шматлікіх відах упрыгажэнняў як з каштоўных, так і некаштоўных матэрыялаў. Яна – важны прыём мастацкага аздаблення. Папулярныя матывы, якія досыць часта сустракаюцца ва ўпрыгажэннях геаметрычнага характару, – трыкутнік, квадрат, круг, сфера, авал, ромб, спіраль, стужка Мёбіуса і іншыя. Нягледзячы на шматслойнасць перапляцення фігур у вырабах са складанай канструкцыяй, лаканічнасць контураў, сучасныя мастакі-ювеліры напаўняюць творы гармоніяй і дынамікай дзякуючы камбінацыям колеру, фактур, памераў.

На фарміраванне, аднаўленне і пашырэнне асартыменту ювелірных упрыгажэнняў у наш час уплываюць два асноўныя напрамкі – традыцыйны і авангардны. У творчасці майстроў ювелірнай справы ўпрыгажэнні традыцыйнага класічнага стылю займаюць асаблівае месца. Галоўныя прыкметы такіх упрыгажэнняў – строгасць, лаканізм ліній і прапорцый, вытанчанасць дэкару і формаў. Класічная традыцыя мае вялікае значэнне, яна практычна не вар’іруецца, менавіта яна ляжыць у аснове стварэння калекцый ювелірных вырабаў на вядучых прадпрыемствах краіны (Гомельскае ВА “Крыстал”; “Ювелірны завод ZORKA”, Мінск; ювелірная фірма “Стыль”, Брэст). Асаблівасць сучаснай прамысловай ювелірнай вытворчасці – тое, што разам з масавым асартыментам майстры імкнуцца ствараць і аўтарскія работы, якія валодаюць мастацкай каштоўнасцю. Зварот да мастацкай вобразнасці ў вырабах, што падтрымліваецца інавацыйнымі тэхнічнымі прыёмамі, сведчыць пра цікавасць да захавання традыцый, а таксама пра творчы патэнцыял ювеліраў.

Стваральнікі авангардных упрыгажэнняў адыходзяць ад нормаў і традыцый, адкрыта акцэнтуючы ўвагу на індывідуальным, эксцэнтрычным, нярэдка шакавальным. Для ювелірных упрыгажэнняў характэрны яркасць і прыкметнасць дэкару, гнуткасць і рухомасць канструкцыі, імкненне да графічнасці мастацкай прасторы, а таксама складаныя геаметрычныя формы,

арыгінальныя спосабы апрацоўкі металу, нечаканыя спалучэнні матэрыялаў. На асаблівае сэнсавое напаўненне авангардных вырабаў у свой час зрабілі ўплыў мастакі розных напрамкаў, якія цесна супрацоўнічалі з ювелірамі, а іх творы сталі сімваламі мінулага стагоддзя (Ж. Брак, С. Далі, Р. Лалік, Б. Марцінаці, А. Муха, А. Колдэр, П. Пікаса, М. Эрнст і інш.). Мастацкія ідэі і пластычныя навацыі паўплывалі на развіццё аўтарскага ювелірнага мастацтва.

У сучаснай ювелірнай модзе назіраецца разнастайнасць асартыменту, спосабаў дэкарыравання і тэхнічных прыёмаў. Практыка стварэння ювелірных упрыгажэнняў уяўляе сабой складанае спляценне старых і новых метадаў працы. Ювелірныя вырабы сёння з’яўляюцца масава, дробнасерайна і ў выглядзе адзінкавых узораў. Мастацтва стварэння эксклюзіўных ювелірных рэчаў суіснуе з мастацтвам тыражных вырабаў. Нягледзячы на агульнасць мэты (упрыгожыць і дапоўніць комплекс касцюма), індывідуальны выраб адрасуецца пэўнаму чалавеку.

Творам класічных формаў або модным, выкананым для актуальных сезонаў, уласцівыя наступныя рысы: яны элегантныя па форме, пераважна буйныя, але адначасова лёгкія. Акцэнтаванне дэталей дасягаецца апрацоўкай паверхні вырабу. Шырока ўжываюцца гравіроўка, чаканка, накладны метал, камбінацыя матавай і глянцавай паверхняў, лускаватая апрацоўка металу, маціраванне, апрацоўка паверхні пад дрэва, скуру, тэкстыль і інш. Матэрыяламі для вырабу папулярных мадэляў служаць золата, плаціна, серабро, рутэній, волава, медзь, латунь, алюміній, тытан, тантал, ніобій, сталь, перламутр у спалучэнні з эмаллю, каштоўнымі і напайкаштыўнымі камянямі.

Для ювелірнай моды характэрны самыя смелыя мадэлі ўпрыгажэнняў. Яны могуць быць пустацелья; з тонкага ліста металу; выкананыя ў розных тэхніках, у тым ліку з ужываннем усіх відаў ажурнага дэкару (металічныя карункі, залаты гіпюр, металічная сетка); са спалучэннем шматколёрнасці аднаго металу ці некалькіх; упрыгожаныя мноствам уставак з розных каштоўных і пайкаштыўных камянёў і інш. У нашы дні ў ювелірных упрыгажэннях дамінуе белы метал. Майстры-ювеліры не абмяжоўваюцца плацінай, белым золатам і серабром, у дызайне сваё месца знайшлі сталь і алюміній, якія выкарыстоўваюць як разам з каштоўнымі металамі, так і самастойна.

Дэмакратычнасць ювелірнай моды, творчых ідэй забяспечвае магчымасць стварэння вялікай колькасці розных відаў і формаў высокамастацкіх ювелірных вырабаў. Таму, калі гаворка заходзіць пра сучасных ювеліраў, то ў асноўным маюцца

на ўвазе аўтары, якія па-майстэрску спалучаюць папулярныя прыёмы мастацкай апрацоўкі металаў і працягваюць традыцыі ювелірнай справы мінулага. Несумненна, у сферы мастацкага пошуку пэўную ролю адыгрывае зварот да багатай айчыннай культурнай спадчыны. Увага да нацыянальнага адраджэння назіраецца ў прафесійнай дзейнасці асобных мастакоў-ювеліраў, сярод якіх – творчая індывідуальнасць Мікалая Кузьміча [3]. Майстар віртуозна валодае тэхнікамі мастацкай апрацоўкі металу, своеасабліва трансфармуе традыцыйныя формы. Гэта выразна прасочваецца ў яго прафесійнай дзейнасці, прадстаўленай разнастайнымі відамі вырабаў: прадметы рэлігійнага культу, ювелірныя ўпрыгажэнні, аб'ёмная пластыка, жывапісныя эмалі. Тэхніка эмалі, упадабаная старажытнымі майстрамі, вярнулася ў сучаснае мастацтва і пашырыла магчымасці для творчасці. Трэба згадаць ювеліра Алега Ермаловіча, з імем якога таксама звязаны прафесійная цікавасць і павага да гісторыка-культурных каштоўнасцей Беларусі. Найбольш яркі прыклад – рэканструкцыя Тураўскага крыжа XII–XIII стст., работа над якім вялася паводле эскіза мастачкі Алены Андрушчанкі. Веданне тэхналагічных і мастацкіх прыёмаў Сярэднявечча, а таксама выкарыстанне сучасных метадаў апрацоўкі металаў спрыялі рэканструкцыі ўнікальнага твора беларускай праваслаўнай культуры.

Значная з'ява сучаснай культуры – аўтарскае ювелірнае мастацтва. Рэчы (упрыгажэнні, пластычныя кампазіцыі, інтэр'ерныя ювелірныя аб'екты і інш.), выкананыя кваліфікаванымі мастакамі, нязменна валодаюць падкрэслена індывідуальнымі эстэтычнымі якасцямі і творчым рашэннем. У нашай краіне аўтарскае ювелірнае мастацтва развіваецца нясмела. Вырабы, якія адпавядаюць як модным ювелірным тэндэнцыям, так і інавацыйным, можна сустрэць на рэдкіх мастацкіх выставах. Няпроста праявіць выключную індывідуальнасць, стварыць уласны вялікі стыль, сфарміраваць аўтарскі почырк, які будучы пазнаваць. Вынікам творчых пошукаў ювеліраў можна назваць асобныя выставы аўтарскіх мастацкіх вырабаў (напрыклад, выстава ювелірных упрыгажэнняў і эмалей Пятра Кузьміча, што прайшла ў Карціннай галерэі імя Гаўрыіла Вашчанкі, 2018 г.). Вырабы характарызуюцца наяўнасцю канцэпцыі, унутранай філасофіяй, яны ўяўляюць сабой прыклад пошуку новай семантыкі, арыентаванай на будучыню.

Ювелірнае мастацтва XXI ст. адрозніваецца творчым шматгалоссем, яно звязана з перасэнсаваннем мастацкай кампазіцыі і матэрыялаў, напаўненнем старых формаў новымі значэннямі і функцыяналам. Асаблівы ўплыў на эстэтыку твора робяць метады пабудовы кампазіцыі

ювелірнага ўпрыгажэння, якія абапіраюцца на базу агульных законаў і прынцыпаў мастацкай кампазіцыі. Найбольш характэрныя для ювелірных упрыгажэнняў фронтальна-рэльефная і аб'ёмная віды кампазіцыі. У наш час ювеліры актыўна асвойваюць аб'ёмна-прасторавую і кінетычную кампазіцыю.

Сучасныя аўтары адносяцца да стыляў папярэдніх эпох як да магчымасці пошуку сродкаў выразнасці пры стварэнні мастацкага вобраза. Выкарыстанне мноства стылістычных і кампазіцыйных прыёмаў пры адсутнасці адзінага мастацкага стылю прыводзіць да з'яўлення неверагоднай разнастайнасці, што часта робіць працэс разумення новай пластычнай мовы даволі складаным.

Важная адметная рыса сучаснай ювелірнай справы – зварот да гістарычнай спадчыны ў спалучэнні з ростам тэхнічных сродкаў і тэхналогій, якія робяць уплыў на кампазіцыю і стылістыку мастацкіх вырабаў. У выніку тэхналагічнасці і цытаванне як спроба па-свойму раскрыць добра вядомую тэму сталі галоўнымі прыкметамі ювелірнага мастацтва. Тым не менш сёння побач з прамой візуальнай мовай існуе і іншая, якая здзіўляе нявызначанасцю, часта знарком даманструе традыцыйныя сэнсы, змешвае элементы розных культур мінулага і сучаснасці.

Уплыў замежнай і айчыннай мастацкай практыкі на развіццё ювелірнай справы патрабуе навуковага асэнсавання не толькі ў кантэксце культурнага жыцця краіны, палітычных і сацыяльных абставін, але і ў кантэксце асэнсавання месца ювелірнага мастацтва Беларусі ў сусветным мастацкім працэсе. Нягледзячы на тое, што ювелірная справа перайшла са стану рамеснай вытворчасці ў масавую, нельга страціць яе традыцыйныя асновы. Гэта дасць твору неабходны культурны падтэкст, будзе садзейнічаць павелічэнню яго мастацкай каштоўнасці.

Спіс літаратуры

1. **Беларусы** : [у 12 т.] / НАН Беларусі, Ін-т мастацтвазнаўства, этнаграфіі і фальклору. – Мінск : Беларус. навука, 1995–2009. – Т. 8 : Дэкаратыўна-прыкладнае мастацтва / [Я. М. Сахута]. – 2005. – 351 с.
2. **Наркевич, Н. И.** Ассортимент изделий в ювелирном искусстве Беларуси XI–XIII вв. : основные подходы к классификации / Н. И. Наркевич // Культура: открытый формат – 2013 (библиотечковедение, библиографоведение и книговедение, искусствоведение, культурология, музееведение, социокультурная деятельность) : сб. науч. ст. / Беларус. гос. ун-т культуры и искусств. – Минск, 2013. – С. 189–193.
3. **Наркевич, Н. И.** Образ художника в современном декоративно-прикладном искусстве Беларуси / Н. И. Наркевич // Культура. Наука. Творчество : сб. науч. ст. / Беларус. гос. ун-т культуры и искусств [и др.]. – Минск, 2020. – [Вып. 14]. – С. 314–318.
4. **Цітоў, А.** Злотніцтва Беларусі. XII – пачатак XX ст. / А. Цітоў. – Мінск : Беларусь, 2020. – 271 с.

Цюй ЛЮІНЛЭЙ,

аспірант Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта культуры і мастацтваў

КАЛЯРОВАЕ КІНО КІТАЙСКОЙ НАРОДНОЙ РЭСПУБЛІКІ ХХ ст. АСНОЎНЫЯ ПЕРЫЯДЫ РАЗВІЦЦЯ

УДК 791.62: 778.534.2(510)“19”

У гісторыі кітайскага каляровага кіно ХХ ст. можна вылучыць тры перыяды: пасляваенны перыяд (1949–1966), калі сімволіка і прыёмы працы з колерам у большасці выпадкаў запазычваліся рэжысёрамі з традыцыйнага тэатра; перыяд “культурнай рэвалюцыі” (1966–1976) з адназначнасцю і ідэалагічным характарам колеравай сімволікі; перыяд актыўнага развіцця (1976–2000), падчас якога рэжысёры пераасэнсоўвалі традыцыі выкарыстання колеру нацыянальнага мастацтва ў новым кантэксце.

Ключавыя словы: *экранная культура, кінамастацтва, колер, мастацкі сродак, сімволіка, традыцыйнае мастацтва, Кітай.*

Three periods can be distinguished in the history of Chinese color cinema of the XX century: the post-war period (1949–1966), when both symbols and techniques of working with color are in most cases directly borrowed by directors from traditional theatre; the period of the Cultural Revolution (1966–1976) is characterized by the unambiguous and ideological nature of color symbols; the period of active development (1976–2000) during which directors rethink the traditions of using the color of national art in a new context.

Першы каляровы фільм, які з’явіўся ў Кітаі, – драматычная карціна “Жыццё і смерць” (рэж. Фэй Му; 1948), створаная на аснове аднайменнай оперы. Галоўную ролю выканаў знакаміты оперны артыст Мэй Ланьфан. Тэатральную пастаноўку скарацілі, знялі на 16-міліметровую каляровую кінастужку, а потым перавялі на стужку 35 мм. Стваральнікі карціны не мелі неабходнага тэхнічнага вопыту, таму вынік іх працы не вылучаўся высокай якасцю адлюстравання колеру. Тым не менш менавіта з “Жыцця і смерці” пачалася гісторыя кітайскага каляровага кінематографа [1, с. 35].

Мы прытрымліваемся перыядызацыі, прапанаванай прафесарам Чжоу Сінем: 1) пасляваенны перыяд (1949–1966); 2) перыяд “культурнай рэвалюцыі” і аднаўлення кінематографа пасля яе (1966–1976); 3) перыяд актыўнага развіцця (1976–2000); 4) сучасны перыяд (з 2000 г. да нашых дзён) [2, с. 223].

Мэта артыкула – выявіць спецыфіку развіцця каляровага кіно КНР ХХ ст. у кожны з перыядаў.

Пачатак **першага** перыяду (1949–1966) адзначаны заснаваннем Новага Кітая ў 1949 г., пасля чаго і кінапрамысловасць краіны, і развіццё яе мастацкай культуры ў цэлым зведалі якасныя змены. Раней кіно ў Кітаі здымалася пераважна прыватнымі кампаніямі, галоўнай мэтай якіх было пацешыць публіку. Пасля 1949 г. дзейнасць такіх кінакампаній аб’ядналі ў адзіную сістэму дзяржаўнага планавання.

У той час прынцыпы працы з колерам у кітайскім кіно актыўна запазычваліся з традыцый нацыянальнай оперы: “Лян Шаньбо і Чжу Інтай” (рэж. Сан Ху; 1954), “Сон у чырвоным цераме” (рэж. Хуан Ша; 1962), “Лес з дзікамі” (рэж. Цуй Вэй; 1962). Выкарыстанне колеру ў гэ-

тых фільмах характарызуецца яркасцю, моцнай кантраснасцю, падыход да працы тэатральны, а не кінематографічны. Большасць тэатральных труп у Кітаі выкарыстоўвае чырвоны, зялёны, чорны і іншыя яркія колеры ў якасці асноўных, бо яны ствараюць выразныя кантрасты і аказваюць моцнае эмацыйнае ўздзеянне.

Красамоўны твор гэтага перыяду – фільм-опера “Лян Шаньбо і Чжу Інтай” (“Закаханыя-матылькі”). Рэжысёр у колеравым вырашэнні карціны выкарыстаў шмат кантрастаў; і касцюмы персанажаў, і дэкарацыі вельмі яркія. У эпізодзе сустрэчы Лян Шаньбо апрануты ў зялёнае, Чжу Інтай – у ружовае, фон – светла-блакітны. Праз кантраст колераў перадаецца пяшчотны клопат Лян Шаньбо, мяккасць і кемлівасць Чжу Інтай. У фінале фільма закаханыя скончылі жыццё самагубствам з-за немагчымасці быць разам і ператварыліся ў матылькоў, якія ніколі не разлучацца. У сцэне пераўтварэння рэжысёр з дапамогай ярка-чырвоных касцюмаў і аксесуараў паказаў шчаслівую падзею – традыцыйнае кітайскае вясселле. Цёмна-чырвоны фон сведчыць таксама пра трагедыю, што хаваецца за радасцю.

Здымаліся ў пасляваенны перыяд і поўнаметражныя мастацкія фільмы, стваральнікі якіх імкнуліся знайсці новыя прыёмы працы з колерам, адштурхоўваючыся ад натуры. Сярод такіх карцін “Крама сям’і Лінью” (рэж. Шуй Хуа; 1959). Фільм заснаваны на аднайменным рамане Маа Дуна, яго дзеянне разгортваецца ў невялікім мястэчку Цзяньнань у 1931 г. Праз барацьбу за выжыванне сям’і Лінью карціна паказвае змрочную рэальнасць таго часу, афарбаваную ў рэалістычныя зямныя колеры.

Кітайскі кінематограф знаходзіўся ў стадыі эксперыменту, асваення новага мастацкага сродку. Глыбокае асэнсаванне яго магчымасцяў было

яшчэ наперадзе, але гэтыя спробы заклалі аснову для наступнага развіцця кітайскага каляровага кіно. Прыёмы працы з колерам, запазычаныя з кітайскай оперы, з часам былі пераасэнсаваны і ўдасканалены, каб пасля стаць унікальнай асаблівасцю прымянення колеру ў кінематографіе Кітая.

На працягу **другога** этапу (1966–1976) кітайская культура развівалася пад знакам “культурнай рэвалюцыі”. Сучасныя даследчыкі часта называюць гэтае дзесяцігоддзе перыядам заняпаду кінамастацтва [3, с. 10]. Многія дасягненні папярэдняга этапу ў час “культурнай рэвалюцыі” крытыкаваліся, былі асуджаны на забыццё, а некаторыя нават на знішчэнне. “Узорныя п’есы рэвалюцыйнай пекінскай оперы” сталі асаблівымі творамі мастацтва, “зробленымі” палітыкай. З’явіўшыся спачатку на тэатральнай сцэне, гэтыя пастаноўкі ляглі ў аснову ўзорных, эталонных фільмаў.

Узорны фільм мае дакладныя мастацкія і тэхнічныя характарыстыкі. Здымкі такіх карцін адбываліся пераважна ў павільёнах, зрэдку з’яўляліся натурныя кадры. Кожны персанаж атрымліваў выразную візуальную характарыстыку. Так, адмоўны персанаж узнікаў у прыцемненых кадрах, станоўчы герой – наадварот. Дапамагаў характарызаваць персанажаў і план выяўлення: ліхадзеі паказваліся здалёк, каб іх фігуры здаваліся малымі; для станоўчых персанажаў актыўна выкарыстоўваліся сярэднія і буйныя планы. Гэта тычыцца і ракурсу камеры: адмоўных герояў трэба было здымаць зверху ўніз, а станоўчых – знізу ўверх. Станоўчыя персанажы паказваліся з выкарыстаннем светлых, цёплых тонаў, іх адзенне было акуратным, твары – румянымі. Чырвоны колер гэтых фільмаў падкрэслівае палітычныя перакананні і рэвалюцыйную свядомасць персанажаў: “У адрозненне ад заходніх фільмаў, дзе чырвоны колер часта сімвалізуе кроў і гвалт, у кітайскай традыцыі чырвоны колер – гэта сімвал рэвалюцыі, энтузіязму, радасці, імпульсіўнасці, жадання і г. д.” [4, с. 18]. Для адмоўных персанажаў выкарыстоўваліся цёмныя і халодныя колеры, іх адзенне было зношаным, выраз твару сведчыў пра дробязнасць і злосць.

Кіно ў той перыяд служыла рэвалюцыі, таму першыя сем твораў (“Захоп Тыгравай гары”, рэж. Се Ціелі, 1970; “Легенда пра чырвоны ліхтар”, рэж. Чэн Инь, 1970; “Шацзябан”, рэж. У Чжаадзі, 1971; “Налёт на полк Белага Тыгра”, рэж. Су Лі, Ван Янь, 1972; “Марскі порт”, рэж. Се Цялі, Се Цзынь, 1972–1973; “Сівая дзяўчына”, рэж. Санху, 1972; “Чырвоны жаночы атрад”, рэж. Се Ціелі, 1971) сталі эталонамі для новых кінафільмаў.

Аднак у канцы другога перыяду з’явіліся фільмы, якія таксама мелі рэвалюцыйны змест, але падавалі яго па-новаму: “Стварэнне” (рэж. Ян Фу; 1974), “Хай Ся” (рэж. Цянь Цзянь, Чэнь Хуай, Ван Хо; 1975), “Зіхатлівая чырвоная зорка” (рэж. Ці Цзюнь, Лі Анг; 1974) і інш.

Дзеянне фільма “Стварэнне” разгортваецца на фоне нафтавай бітвы Дацын 1960-х гг. Група нафтавікоў як зброю выкарыстоўвае ідэі Маа Цзэдуна ў барацьбе з “нафтавай беднасцю Кітая”. Пераадолеўшы шматлікія цяжкасці, героі закладваюць асновы нацыянальнай нафтаздабыўной прамысловасці. Гэтая карціна – “рэдка па сіле эмацыйнага ўздзеяння і мастацкай завершанасці фільм, створаны з часоў заснавання Кітайскай Народнай Рэспублікі” [5, с. 75]. Нягледзячы на тое, што фільм “Стварэнне” меў шэраг заканамерных для свайго часу недахопаў, ён засведчыў вялікія перамены ў кітайскім кіно. Смелы акцэнт на кантраст паміж чорным і белым колерам падкрэслівае асноўны канфлікт, узмацняе няроўную тэкстуру стужкі.

“Зіхатлівая чырвоная зорка” (экранізацыя аднайменнага рамана Лі Сінцяня) – гісторыя сталення маленькага салдата рэвалюцыі Пань Дунцзы. Карціна каштоўная тым, што ў ёй створаны вельмі яркі і жывы вобраз галоўнага героя. Гэта дапамаглі зрабіць пейзажныя кадры і асацыятыўны мантаж, якія адлюстравалі перапляценне пачуццяў і вобразаў, думак і перажыванняў. Пань Дунцзы выпраўляецца на бамбукавым плыце ў горад на разведку. Пейзаж з зялёнымі гарамі і смарагдавым бамбукам, блакітным небам і блікамі сінняй вады перадае яго настрой. Натуральная зеляніна і яркі сонечны жоўты колер адцяняюць хваляванні і смутак героя. Тут “колерам усё больш праяўляе своеасаблівае зачараванне і прыцягальнае багацце, ён выконвае вялікую ролю ва ўзмацненні натуральнай выразнасці кінематографа” [7, с. 85].

Актыўнае развіццё каляровага кіно ў **трэці** перыяд (1976–2000) шмат у чым было абумоўлена пераменамі ў сацыякультурным кантэксце. Палітыка рэформаў і адкрытасці цалкам змяніла жыццё краіны. У кіно ў гэты час заявіла пра сябе пятае пакаленне рэжысёраў. Асаблівае значэнне займелі кампазіцыя кадра, ракурс і рух камеры, суадносіны святла і ценю, колеравае вырашэнне. Фільмы названага перыяду вылучае паслабленне ролі сюжэтнага кампанента, рост значэння колеру, які адначасова і рэалістычны, і мае глыбокае сімвалічнае напаўненне; рэжысёры ў першую чаргу імкнуцца стварыць атмасферу, данесці эмоцыі, сканструяваць шматмернае пасланне, а не лінейны наратыў, які паслядоўна раскрывае сюжэт.

Менавіта ў той час кітайскае кіно выйшла на міжнародны ўзровень, гэта тычыцца рэжысёраў

і мацерыковага Кітая (Чжан Імоу, Чэн Кайге), і Тайваня (Энг Лі), Ганконга (Вонг Кар-Вай). Змест фільмаў зазнаў значную трансфармацыю, якая шмат у чым была звязана са знаёмствам кітайскай інтэлігенцыі з заходняй філасофіяй. Калі ў кітайскім пасляваенным кіно індывідуальны лёс “маленькага” чалавека проста не мог стаць тэмай фільма, то на новым этапе сітуацыя радыкальна змянілася. Гэта можна прасачыць у ранніх фільмах Чжана Імоу з магутнымі партытурамі колеру, якія адсылаюць да традыцый кітайскай культуры, і адначасова з цікавасцю да прыземленых сюжэтаў.

Першы фільм Чжана Імоу, які выйшаў у міжнародны пракат, – “Чырвоны гаалян” (1987) – уганараваны галоўным прызам Берлінскага кінафестывалю. Сюжэт карціны нескладаны і нават крыху правінцыйны ў параўнанні з больш познімі працамі рэжысёра. Юную Цзюэр аддаюць замуж за багатага гаспадара вінакурні, хворага на праказу. Па дарозе да будучага мужа дзяўчына прыцягвае ўвагу аднаго з насільшчыкаў яе вясельнага паланкіна, і калі яна адказвае таму ўзаемнасцю, яе муж таямнічым чынам гіне. Гэта робіць Цзюэр гаспадыняй вінакурні, яе жыццё наладжваецца, але ў Кітаі прыходзіць вайна.

Дамінантны колер карціны – насычаны чырвоны. Поле чырвонага гааляну (сорга) увасабляе пачуцці персанажаў і стваральніка фільма, яно становіцца свайго роду хвалебнай песняй жыцця. У чырвоных палях спачатку разгортваецца гісторыя забароненага кахання, а пасля – жорсткая бойня. Экспансія чырвонага колеру ў фільме часам выглядае ненатуральнай: спачатку ён узнікае ў атрыбутах вяселля, пасля – у сцэне здрады гераіні ў чырвоных злакавых зарасніках, у эпізодзе крывавай расправы японскіх салдат над палоннымі і ў бязлітасным фінале. Нельга выключыць і таго, што актыўнасць чырвонага колеру ў карціне была свайго роду крыкам болю рэжысёра, які зазнаў усе пабочныя эфекты “культурнай рэвалюцыі”.

З надыходам XXI ст. пачаўся **чацвёрты**, сучасны этап развіцця кітайскага каляровага кіно. У гэты час нацыянальная кінаіндустрыя сутыкнулася з сусветнымі тэндэнцыямі эканамічнай глабалізацыі і культурнага плюралізму, развіцця ў экраннай культуры лічбавых тэхналогій і новых СМІ. Рэжысёры пятага пакалення працягнулі сваю працу, гучна заявілі пра сябе прадстаўнікі шостага і сёмага пакаленняў. Перад стваральнікамі каляровага кіно паўстала мноства новых задач, у тым ліку вывучэнне выразных магчымасцяў колеру ва ўмовах прымянення новых лічбавых тэхналогій. Некаторыя з маладых рэжысёраў прыйшлі ў поўнаметражнае кіно з рэкламы і кліпмэйкінгу і прыўнеслі ў яго кідкую кліпавую эстэтыку; іншыя пачы-

налі ў малабюджэтным кіно і, нават атрымаўшы ў распараджэнне вялікія бюджэты, нярэдка дэманструюць вельмі лаканічныя рашэнні.

Сёння можна гаварыць пра плюралістычнасць, шматвектарнасць пошукаў кітайскіх кінарэжысёраў XXI ст. Падводзячы вынікі, мы можам наступным чынам ахарактарызаваць спецыфіку развіцця каляровага кіно КНР у XX ст.:

– пасляваенны перыяд (1949–1966) – ранні перыяд развіцця каляровага кіно Кітая, калі і сімволіка, і прыёмы працы з колерам у большасці выпадкаў прама запазычваліся рэжысёрамі з традыцый нацыянальнага тэатра; назіраюцца раннія эксперыменты з рэалістычнай палітрай;

– перыяд “культурнай рэвалюцыі” (1966–1976) ахарактарызуецца татальным ідэалагічным кантролем кінамастацтва; прымяненне колеру носіць палітычны і адназначны характар;

– перыяд актыўнага развіцця (1976–2000) – час, калі візуальнае рашэнне кітайскіх фільмаў вылучаецца падкрэсленым эстэтызмам. Звярнуўшыся да новага для нацыянальнага кіно зместу, рэжысёры пераасэнсоўваюць традыцыі выкарыстання колеру ў новым кантэксце, спалучаючы высокую ступень сімвалічнасці і рэалістычнасць.

Пераклад з рускай мовы.

Спіс літаратуры

1. 金山山. “梅兰芳主演中国第一部彩色电影《生死恨》”. / 金山山. – 南京: 钟山风雨, 2010年第02期, 共64页. = **Цзынь Баашань**. Мэй Ланьфан у першым каляровым кітайскім фільме “Жыццё і смерць” / Цзынь Баашань // Чжуншаньскі вецер і дождж. – Наньцзын, 2010. – № 2. – С. 55–56.
2. 周星. “中国电影艺术发展史教程”. / 周星. – 北京: 北京师范大学出版社, 2005年共415页. = **Чжоу Сін**. Гісторыя развіцця кітайскага кінамастацтва / Чжоу Сін. – Пекін: Выд-ва Пекінскага педуніверсітэта, 2005. – 415 с.
3. 杨今为. “伦理视域下的“文革电影”(1966–1976)”研究”. / 杨今为. – 重庆: 西南大学, 2016年共51页. = **Ян Цзыньвэй**. Даследаванне фільмаў пра “культурную рэвалюцыю” (1966–1976) у этычнай перспектыве / Ян Цзыньвэй. – Чунцын: Паўднёва-Заходні ўн-т, 2016. – 51 с.
4. 苏娟娟. “中国电影色彩叙事研究”. / 苏娟娟. – 长春: 电影文学, 2018年第08期, 共192页. = **Су Цзюаньцзюань**. Вывучэнне колеравага наратыву ў кітайскім кінамастацтве / Су Цзюаньцзюань // Кінахроніка. – Чанчунь, 2018. – № 8. – С. 16–18.
5. 齐昊. “视觉化色彩的力量”. / 齐昊. – 成都: 西部广播电视, 2018年第18期, 共258页. = **Цы Хаа**. Сіла візуалізаванага колеру / Цы Хаа // Заходняе радыё і тэлебачанне. – Чэнду, 2018. – № 18. – С. 75–79.
6. 赵剑章. “电影色彩与构图的价值论”. / 赵剑章. – 西昌: 西昌学院学报(自然科学版), 2017年第01期, 共129页. = **Чжаа Цзяньчжан**. Каштоўнасць тэорыі стужкавага колеру і кампазіцыі / Чжаа Цзяньчжан // Часопіс каледжа Сычан (выданне па прыродазнаўчых навук). – Сычан, 2017. – № 1. – С. 93–95.
7. 宫林, 周登富. “电影色彩的意义”. / 宫林, 周登富. – 北京: 北京电影学院学报, 1999年第02期, 共102页. = **Гун Лін**. Сэнс стужкавага колеру / Гун Лін, Чжоу Дэньфу // Часопіс Пекінскай кінаакадэміі. – Пекін, 1999. – № 2. – С. 85–91.

Артыкул наступіў у рэдакцыю 17 чэрвеня 2021 г.

Таццяна АЛЕКСА,
аспірант кафедры культуралогіі
Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта культуры і мастацтваў

ПЕРСАНАЛІЗАЦЫЯ ГАРАДСКОЙ КУЛЬТУРЫ ЯК КРЫНІЦА ФАРМІРАВАННЯ ГАРАДСКОЙ ІДЭНТЫЧНАСЦІ

УДК 316.334.56:[141.144+303.094.4]

Артыкул прысвечаны даследаванню ўплыву працэсу персаналізацыі на фарміраванне гарадской ідэнтычнасці. Разгледжаны паняцці “ідэнтычнасць”, “гарадская ідэнтычнасць”, “персаналізацыя” і “сімвалічны капітал”. Апісаны архетып “месца” ў кантэксце вывучэння горада. Праведзены аналіз арт-праекта “Месца” (Магілёў) і яго значэння для сучаснай гарадской культуры.

Ключавыя словы: *персаналізацыя, гарадская культура, ідэнтычнасць, гарадская ідэнтычнасць, сімвалічны капітал.*

The article is devoted to the study of the influence of the personalization process on the formation of urban identity. The concepts of “identity”, “urban identity”, “personalization” and “symbolic capital” are considered. The author describes the archetype of “place” in the context of studying the city. The analysis of the art project “Mesca” (Magileu) and its significance for modern urban culture is carried out.

Сучасныя гарады змагаюцца за прыцягненне рэсурсаў, канцэнтруюць увагу на эканамічным дабрабыце і сацыякультурным развіцці. Галоўны трэнд гарадоў у постіндустрыяльную эпоху – арыентацыя на патрэбы людзей. У гарадскім асяроддзі павінна быць бяспечна і камфортна (ментальна, фізічна і эстэтычна). Сучасным гараджанам важная творчая атмасфера ў горадзе, калі кожны можа праявіць сябе, рэалізавацца і пры гэтым будзе мець падтрымку ў пачынаннях. Чалавек суадносіць асабістыя каштоўнасці і ўстаноўкі з магчымасцямі іх рэалізацыі ў рамках горада. Верагодна, гэта адзін з фактараў высокага ўзроўню міграцыі насельніцтва. Акрамя таго, агульная інфарматызацыя грамадства, глабалізацыйныя працэсы, а з імі і працэсы глакалізацыі, актуалізуюць цікавасць даследчыкаў да пошукаў адказаў на пытанні, што такое ідэнтычнасць, ідэнтычнасць лакальная або гарадская.

У канцы XIX ст. адным з прадметаў вывучэння сацыёлагаў стала праблема дэгуманізацыі гарадскога асяроддзя, калі ў раёнах масавай тыпавай забудовы быў зафіксаваны рост вандалізму і злачыннасці. М. Ляпцаў і С. Навумава адзначаюць, што «манатоннасць і безаблічнасць прыводзяць да адсутнасці эфекту “прысваення” прасторы, успрымання яе як “чужой”; і, акрамя таго, “маркіруюць” чалавека, прымушаючы яго адчуваць сябе “дэталлю” грамадства як вылізнага прамысловага механізму» [11, с. 3].

Аўтары даследавання “Гарадскія грамадскія прасторы: эвалюцыя праблематыкі” звяртаюць увагу на парушэнне сумаштабнасці пабудовы і гарадскіх тэрыторый у адносінах да чалавека, што становіцца адным з фактараў непрымання горада як “свайго” і ўзмацнення адчужэння індывіда ад гарадской прасторы [11, с. 4]. У якасці яшчэ аднаго фактара можна назваць тыповую мікрараённую забудову, пазбаўленую класічнай

марфалогіі горада: бульвары, паркі, першыя паверхі, што складаюцца з крам і кафэ.

Персаналізацыя дазваляе вырашыць праблемы адчужанасці, безаблічнасці прасторы і можа стаць адной з крыніц напаўнення сімвалічнага капіталу горада, які ўплывае на фарміраванне гарадской ідэнтычнасці. Персаналізацыя як працэс прысваення прасторы горада – вылучэнне яе элемента і вызначэнне яго як свайго, суаднясення сябе з ім – выконвае важную ролю на шляху да ідэнтыфікацыі людзей з горадам. Яна ж выступае крыніцай сімвалічнага капіталу гарадской ідэнтычнасці: фарміравання ладу горада ў свядомасці гараджан, напаўнення гарадскога культурнага ландшафту і культуры горада, афармлення так званага культуралагічнага партрэта горада, выражэння атмасферы горада (“дух месца”). Персаналізуючы гарадскую культуру і прымаючы актыўны ўдзел у жыцці горада, жыхары надаюць дадатковыя каштоўнасці-сэнсавыя характарыстыкі падзеям, месцам у горадзе. Так з’яўляецца “свой” і “наш” горад, нараджаецца яго вобраз, што пасля ўплывае на атаясненне сябе з горадам – гарадскую ідэнтыфікацыю: з’яўляюцца магілёўцы, віцебчукі і г. д.

Мэта даследавання – выявіць уплыў персаналізацыі на фарміраванне гарадской ідэнтычнасці. У аснове даследавання ляжыць сацыякультурны падыход П. Сарокіна [16], у рамках якога мы разглядаем прастору горада як сістэму ўзаемязвязаных элементаў: гараджанін – гарадское грамадства – гарадская культура. Сацыякультурны падыход у фокусе вывучэння горада прасочваецца ў працах А. Высокаўскага, Л. Мамфорда [6; 1]. Прыкладнымі даследаваннямі і распрацоўкай канцэпцыі крэатыўнага горада займаюцца Ч. Лэндры і Р. Фларыда [10; 21; 22], узаемадзеянне гарадскіх прасторавых тэорый і культурных практык раскрываецца ў працах Д. Піндэра [2].

Разгляд прасторы горада як прасторы сэнсаў мы знаходзім у працах М. дэ Серто, І. Грэўса, М. Кадана, А. Мікалайт і М. Пюркхаўэра, Р. Рэўзіна, В. Сакаловай [16; 6; 9; 12; 15; 17]. Вывучэннем феномена “гарадская ідэнтычнасць” займаюцца В. Чарняўская, Н. Дзягілева і Л. Жураўлёва, Н. Фядотава [24; 8; 19; 20].

Існуюць розныя падыходы да вывучэння чалавека ў гарадской прасторы. Так, напрыклад, разгляд працэсу персаналізацыі магчымы праз прызму праектнага падыходу. Сучасная праектная парадыгма абумоўлена комплексам фактараў і арыенціраў, у ліку якіх даследчыкі адзначаюць артызацыю прасторы, канцэпцыю “горада, які можа адчуваць”, гуманізацыю гарадскога асяроддзя, партысіпацыю, арыентацыю на рэгіянальную ідэнтычнасць (на макраўзроўні – як частка сусветнай культуры) [11]. Гэтыя фактары і арыенціры скіроўваюць творчую актыўнасць і ўдзел гараджан, што і неабходна для персаналізацыі гарадской культуры.

Аналіз сімвалічнага капіталу горада праводзіўся ў рамках камунікатыўнай парадыгмы, калі “ўвесь сацыякультурны вопыт можа быць прадстаўлены як сукупнасць камунікатыўных працэсаў, а культура – як бясконцы ланцужок камунікацый, які спараджае ўсё новыя і новыя формы сэнсаў” [19, с. 142]. Сімвалічныя рэсурсы горада (помнік, культурная падзея, прыродны аб’ект і да т. п.) набываюць значнасць у гараджан / гасцей горада непасрэдна ў працэсе камунікацыі.

Для дасягнення мэты даследавання вызначым паняццёвыя прыкметы ў структуры канцэптаў “ідэнтычнасць”, “гарадская ідэнтычнасць” і “персаналізацыя”. Ідэнтычнасць – гэта працяглы працэс, што грунтуецца на вопыце знаходжання ў якім-небудзь месцы. Яна набываецца шляхам пражывання вялікай колькасці падзей (падарожжа, чытанне кніг, “лёсавызначальныя” падзеі і да т. п.). Жыццё ў горадзе прадугледжвае пэўны стыль жыцця, вобраз мыслення і ідэнтыфікацыі знакаў і сімвалаў, у якіх закадзіравана інфармацыя пра функцыянаванне горада. Таму гарадскую ідэнтычнасць вызначаюць як “кампанент сацыяльнага атаясамлення асобы, сацыякультурны канструкт, які фарміруецца ў выніку самаідэнтыфікацыі чалавека з канкрэтнай гарадской супольнасцю і вызначаны засваеннем і ўзнаўленнем сімвалічнага капіталу горада, сацыякультурных норм і стылю жыцця, якія аб’ядноўваюць жыхароў горада” [23, с. 172].

Чатыры канструкты гарадской ідэнтычнасці, якія з’яўляюцца асновай для “фарміравання пачуцця адзінства гарадской супольнасці, а значыць, фарміравання і падтрымання гарадской ідэнтычнасці”, вылучылі Н. Дзягілева і Л. Жураўлёва: воб-

раз горада; знакавыя месцы ў горадзе; лакальныя міфы; лакальныя гісторыі [8, с. 56–57]. Да гэтых базісных канструктаў фарміравання гарадской ідэнтычнасці аўтары адносяць і гарадскі сімвал, які разглядаецца як пэўны аб’ект, што асацыюецца з горадам і ўзнікае першым у свядомасці людзей пры ўспаміне пра горад [25, с. 84].

Рычард Фларыда падкрэслівае, што чалавек, знайшоўшы месца, дзе ён можа культываваць сваю ідэнтычнасць, выказвацца, – адчувае сябе шчаслівым. “Месца – адзін са сродкаў самавыяўлення. Яно дае асяроддзе, якое чалавек можа прыняць, зрабіўшы яго сваім” [22, с. 159]. Акрамя таго, прастора становіцца месцам тады, калі чалавек надае прасторы ў горадзе сэнсы і вобразы. Нараджэнне гэтых сэнсаў звязана з так званай якасцю месца. Якасць месца [21, с. 258], згодна з Р. Фларыдам, адказвае на пытанні: *што* там ёсць? (сінтэз прыроды і архітэктурнага збудавання); *хто* там ёсць? (разнастайныя аб’яднанні і ўзаемадзеянні паміж людзьмі); *што* там адбываецца? (актыўнасць на вуліцах, падзеі ў горадзе, мастацтва, музыка і да т. п.).

Можна зрабіць выснову: каб прастора стала месцам, там павінна нешта адбывацца, хтосьці / штосьці павінны напаўняць яго падзеямі, сэнсамі. Гэта досыць простая і наглядная класіфікацыя структурных элементаў або фактараў, дзякуючы яким фарміруецца гарадская ідэнтычнасць. Тут можна працытаваць вызначэнне гарадской ідэнтычнасці, сфармуляванае Д. Візгалавым: “гарадская ідэнтычнасць – гэта сімвалічны, сэнсавы капітал горада. Ступень (сіла) праявы гарадской ідэнтычнасці – гэта ўзровень мясцовай самасвядомасці” [4, с. 18].

Аднак што такое сімвалічны капітал горада, кім ён ствараецца і дзе яго шукаць? Н. Фядотава вызначае яго наступным чынам: “сімвалічны капітал месца (тэрыторыі) – гэта сукупнасць значных элементаў (сэнсаў) тэрытарыяльнага асяроддзя, якія забяспечваюць лакальнаму месцу пазнавальнасць, вядомасць, прэстыж, давер да яго з боку розных сацыяльных груп” [19, с. 144]. І тут жа мы знаходзім адказ, дзе шукаць і кім ствараецца сімвалічны капітал: «з пазіцыі назапашвання сімвалічнага капіталу месца могуць быць разгледжаны, прааналізаваны і стратэгічна ацэнены розныя працэсы, рэалізаваныя мясцовымі супольнасцямі: прасоўванне тэрытарыяльнага брэнда, фарміраванне непаўторнага і пазітыўнага іміджу месца і яго рэпутацыі, актуалізацыя ўнікальных падзей і ўражанняў, капіталізацыя “генія месца”» [19, с. 144]. Іншымі словамі, сімвалічны капітал ствараюць самі гараджане і мясцовыя аб’яднанні з сімвалічнага рэсурсу тэрыторыі, а сваю значнасць у гараджан і гасцей горада ён набывае толькі ў працэсе камунікацыі [19, с. 144].

Вяртаючыся да працэсу персаналізацыі, адзначым, што ў кантэксце вывучэння горада ён цесна звязаны з паняццем і разуменнем месца. Так, напрыклад, для М. Анцыферава – гэта адпраўная кропка ў вывучэнні горада [3, с. 18]. І. Марозаў кажа пра тое, што любімаму месцу мы давяраем, жадаем звязаць з ім жыццё і “верым у яго як ва ўласную рэальнасць” [13, с. 176]. Улічваючы сказанае вышэй, можна прыйсці да высновы, што прастора ў горадзе ператвараецца ў месца з асаблівай атмасферай і вялікім патэнцыялам дзякуючы калектыўнай і індывідуальнай дзейнасці гараджан: “чалавек... увасабляе яго [месца], магэрыялізуе, напаўняе індывідуальнасцю” [13, с. 182].

У кожнага з нас ёсць суперзольнасць напаўняць горад сэнсам: напрыклад, калі гуляем па горадзе, мы ловім вобразы, успамінаем, што з намі адбывалася на гэтай вуліцы, магчыма, мы прыгадваем гісторыю гэтага месца. Адпаведна “кожны гараджанін устанаўлівае свае асаблівыя адносіны з помнікамі, носьбітамі глыбінных і калектыўных гістарычных сведчанняў” [15]. Удзел у стрыт-арт-фестывалі ў якасці мастака ці валанцёра робіць чалавека часткай лакальнай супольнасці, і ён пакідае свой след у гісторыі горада. Акрамя таго, такая камунікацыя з горадам тлумачыць з’яўленне народных назваў (тапонімаў), выкарыстоўваючы якія гараджанін звязвае сябе з пэўным месцам: *Ленінская / Пешаходка, Дыягностык / Атрыум, Міры, Спутнік, Свечка* – гэта народныя назвы месцаў у Магілёве. Яны робяцца “сваімі” і зразумелымі, камфортным становіцца знаходжанне ў той ці іншай кропцы горада. «Толькі калі маё месца вызначалася, пазнавалася і запаміналася, яно атрымлівала назву, уключалася ў сферу паняццяў, такіх як “месцазнаходжанне” (асаблівы кут быцця)... Мець сваё месца стала азначаць паўнаваргаснае і паўнапраўнае знаходжанне ў гэтым свеце... па якім можна скласці карту мясцовасці, сукупнасці месцаў, асвоеных чалавекам, і адшукаць на ёй (карце мясцовасці) патаемныя... кавалкі сушы, надзеленыя сэнсам, “душой”, логасам. Да такіх участкаў тэрыторыі (мясцовасцяў, мястэчак) мы ўжываем эпітэты *родныя*» [13, с. 173, 176].

Пошук адказу на пытанне, як прастора становіцца месцам, стаў адпраўным пунктам для рэалізацыі арт-праекта “Месца” ў Магілёве (25 мая – 11 чэрвеня 2021 г.) [5]. Мэтай праекта было пераасэнсаванне гарадской прасторы і самога Магілёва праз мастацтва. Перш чым стварыць і рэалізаваць творчыя праекты, удзельнікі (узрост ад 15 да 28 гадоў) падчас тэматычных воркшопаў правялі ментальнае карціраванне Магілёва; даследавалі вобраз горада і асноўныя яго сімвалы; зафіксавалі маршруты – самыя “затаптанія” месцы ў горадзе; выявілі стэрэатыпы і шаблоны, звязаныя з рэпрэзентацыяй горада.

Вынікам стаў семінар, дзе былі распрацаваны ідэі праекта і формы яго рэалізацыі. На выставе ў арт-гаражы галерэі Андрэя Вараб’ева ўдзельнікі семінара 11 чэрвеня прадставілі восем праектаў: праект “Я прыходжу сюды, каб...”, – аўтар паспрабавала паразмаўляць з гасцямі выставы: куды тыя прыходзяць, каб адпачыць, пабыць з сябрамі або сфатаграфавалі; праект «Газета “Месца”» – аўтар шукала паралелі паміж любімым месцам у горадзе і пакоем у доме / кватэры ўдзельнікаў яе эксперымента; фотапраект “Якая ты вуліца?” ад удзельнікаў народнага тэатра “Факел”, дзякуючы якому гараджане маглі задумацца: а з якой вуліцай асацыююся я? які раён у горадзе адпавядае майму характару?; фотапраект “Паштоўкі” – дызайнер паказала, што самая звычайная турыстычная паштоўка здольная перадаць “дух горада” і зрабіць яго жывым, жаданым для наведвання: рух пешаходаў, час сутак (пара года), падзеі (напрыклад, канцэрт вулічных музыкаў ля музея, які мае статус гісторыка-культурнай каштоўнасці) і г. д.; цыкл графічных карцін “Гарадскія фантазмагоры”, дзе мастачка прадставіла свой погляд на Магілёў, у які прыехала праз 20 гадоў; фотапраект “Вартавыя Магілёва” – стваральнік убачыў у магілёўскіх гмахх арыенціры для гараджан, фотаздымкі будынкаў ён дапоўніў аўтарскімі графічнымі элементамі; карта “1 кіламетр” – інтэрактыўная альтэрнатыўная карта схаваных або непрыкметных месцаў у нашым горадзе ў радыусе аднаго кіламетра: госці выставы маглі самі нанесці на карту тыя месцы, якія, на іх думку, у паўсядзённым жыцці мала хто заўважыць; інтэрактыўны спот “Карта водараў горада М” – разам з аўтарам гараджане паспрабавалі апісаць пахі горада: вуліц, раёнаў, пад’ездаў, вакзалаў, каб пасля скласці такую карту.

Для Магілёва такі фармат быў новым. Для гарадской культуры – гэта новае прачытанне гарадскіх аспектаў: гмахі, раёны і вуліцы, сам фармат выставы, якая прайшла ў гаражы, і гэтак далей. Праект і выстава былі рэалізаваны пры ўзаемадзейні, камунікацыі ўдзельнікаў і падтрымцы кожнага.

Падкрэслім і каштоўнасць аспекты. Напрыклад, для праекта “Паштоўкі” было важна паказаць важнасць гараджан для горада, бо менавіта яны ўзаемадзейнічаюць з тымі будынкамі, якія звычайна фатаграфуюць для турыстычных паштовак. У праекце “Я прыходжу сюды, каб...” каштоўнасць – месца, куды чалавек можа прыйсці ў любы дзень і час, пабыць сам-насам або з блізкімі яму людзьмі. Праект “Карта водараў горада М” паказаў, што пахі суправаджаюць наш шлях у горадзе, а ўспаміны, падмацаваныя пахамі, больш эмацыйныя. Адзначым, усе восем праектаў – гэта адлюстраванне сучасных

сэнсаў для магілёўцаў, якія робяць прастору горада жывой.

Можам зрабіць выснову – персаналізацыя гарадской культуры як культуратворчы працэс па змене і ўключэнні сябе ў гарадскую прастору суправаджаецца сумеснай дзейнасцю індывідаў і дазваляе гораду набыць сваю ўнікальнасць за кошт разнастайных творчых праектаў: “культурныя праекты, разнастайнасці якіх, мабыць, няма мяжы, крытычна важныя для фарміравання ідэнтычнасці горада. Яны ствараюць сімвалічны капітал горада, на якім грунтуецца гарадская ідэнтычнасць і па-за якім яна не можа канвертавацца ў імідж горада” [4, с. 93]. Адпаведна персаналізацыя і разнастайнасць яе форм (гарадскія практыкі, мерапрыемствы, сацыякультурныя практыкі і да т. п.) становяцца крыніцай сімвалічнага капіталу, яго засваенне і ўзнаўленне неабходна для фарміравання гарадской ідэнтычнасці. Так нараджаюцца шматграннасць і непадобнасць горада, фарміруюцца яго вобраз у свядомасці гараджан, вылучаюцца знакавыя і дамінантныя месцы ў горадзе, апавядаюцца альбо паказваюцца лакальныя міфы і гісторыі, – усё гэта неабходныя канструкты фарміравання гарадской ідэнтычнасці [8].

Беручы ўдзел у жыцці горада, чалавек лягчэй перажывае канечнасць быцця: наяўнасць магчымасцей для рэалізацыі свайго патэнцыялу і падзел каштоўнасцей гарадской культуры хутчэй прыводзяць чалавека да прысваення прасторы, дазваляючы адчуваць сябе важным элементам гэтай сістэмы. Ч. Лэндры падкрэслівае, што «якасць жыцця моцна звязана з месцам – як у сэнсе ландшафту і навакольнага асяроддзя, так і ў больш асобным, суб’ектыўным адчуванні “свайго” месца. Прыхільнасць да пэўнага месца адыгрывае найважнейшую ролю ў пачуццёвай сістэме каштоўнасцей... яна фарміруе жыццёвыя сэнсы. Гэтая прыхільнасць з’яўляецца адной з найважнейшых патрэб чалавека...» [10, с. 71–72] Акрамя таго, сэнсавая напоўненасць падзей і творчых праектаў цікавая для аналізу, як чалавек стварае новыя сэнсы і каштоўнасці сучаснага свету.

Спіс літаратуры

1. Mumford, L. The Culture of Cities / L. Mumford. – N.Y.: Harvest Books, 1970. – 640 p.
2. Pinder, D. Urban Interventions : Art, Politics and Pedagogy / D. Pinder // International journal of urban and regional research. – 2008. – Vol. 32.3. – P. 730–736.
3. Анциферов, Н. П. Пути изучения города как социального организма: Опыт комплексного подхода / Н. П. Анциферов. – Л.: Сеятель, 1925. – 151 с.
4. Визгалов, Д. В. Брендинг города / Д. В. Визгалов. – М.: Ин-т экономики города, 2011. – 160 с.
5. В Могилеве ищут творческих людей для арт-проекта “Месца” [Электронный ресурс] // Центр городских инициатив. – Режим доступа: <https://urbanistic.by/2021/05/06/v-mogileve-ishhut-tvorcheskix-lyudej-dlya-art-proekta-mesca/>. – Дата доступа: 12.06.2021.

by/2021/05/06/v-mogileve-ishhut-tvorcheskix-lyudej-dlya-art-proekta-mesca/. – Дата доступа: 12.06.2021.

6. Высоковский, А. А. Нужны ли городу его жители? [Электронный ресурс] / А. А. Высоковский // ПостНаука. – 2013. – Режим доступа: <https://postnauka.ru/lectures/17296>. – Дата доступа: 17.05.2021.

7. Гревс, И. М. Монументальный город и исторические экскурсии: основная идея образовательных путешествий по крупным центрам культуры / И. М. Гревс // Экскурсионное дело. – 1921. – № 1. – С. 1–2.

8. Дягилева, Н. С. Городская идентичность: понятие, структура, основы формирования / Н. С. Дягилева, Л. А. Журавлева // Социология города. – 2012. – № 1. – С. 46–61.

9. Каган, М. С. Человеческая деятельность: опыт системного анализа / М. С. Каган. – М.: Политиздат, 1974. – 328 с.

10. Лэндри, Ч. Креативный город / Ч. Лэндри. – М.: Классика – XXI, 2011. – 397 с.

11. Ляпцев, Н. Н. Городские общественные пространства: эволюция проблематики (современный проектный контекст) [Электронный ресурс] / Н. Н. Ляпцев, С. В. Наумова // Архитектон: известия вузов. – 2018. – № 3(63). – Режим доступа: http://archvuz.ru/2018_3/16. – Дата доступа: 17.05.2021.

12. Миколайт, А. Код города / А. Миколайт, М. Пюркхауэр. – М.: Strelka Press, 2020. – 152 с.

13. Морозов, И. В. Основы культурологии : Архетипы культуры / И. В. Морозов. – Минск: ТетраСистемс, 2001. – 607 с.

14. Оже, М. От города воображаемого к городу-фикции [Электронный ресурс] / М. Оже // Художественный журнал. – 1999. – № 24. – Режим доступа: <http://moscowartmagazine.com/issue/75/article/1623>. – Дата доступа: 20.06.2021.

15. Ревзин, Г. И. Как устроен город : 36 эссе по философии урбанистики / Г. И. Ревзин. – М.: Strelka Press, 2019. – 270 с.

16. Серто, де М. По городу пешком / М. де Серто // Социологическое обозрение. – 2008. – Т. 7. – № 2. – С. 24–38.

17. Соколова, О. М. Минский текст: проблематика культурной памяти столичного города в условиях цивилизационного помежья : моногр. / О. М. Соколова. – Минск: БГУКИ, 2017. – 417 с.

18. Сорокин, П. А. Человек, цивилизация, общество / П. А. Сорокин ; общ. ред., сост. и предисл. А. Ю. Согомонов. – М.: Политиздат, 1992. – 543 с.

19. Федотова, Н. Г. Символический капитал места: понятие, особенности накопления / Н. Г. Федотова // Вестн. Томск. гос. ун-та. – 2018. – № 29. – С. 141–155.

20. Федотова, Н. Г. Формирование городской идентичности: факторный и институциональный аспекты / Н. Г. Федотова // Журнал социологии и соц. антропол. – 2017. – Т. XX. – № 3. – С. 32–49.

21. Флорида, Р. Креативный класс: люди, которые меняют будущее / Р. Флорида. – М.: Классика – XXI, 2007. – 421 с.

22. Флорида, Р. Кто твой город? : Креативная экономика и выбор места жительства / Р. Флорида ; пер. с англ. Е. Лобкова. – М.: Strelka Press, 2014. – 367 с.

23. Хохрин, Е. В. Механизмы формирования городской идентичности урбанизированных территорий / Е. В. Хохрин // Баландинские чтения : сб. ст. науч. чтений пам. С. Н. Баландина / Новосиб. гос. ун-т архитектуры, дизайна и искусств. – Новосибирск, 2019. – Т. XIV. – С. 171–175.

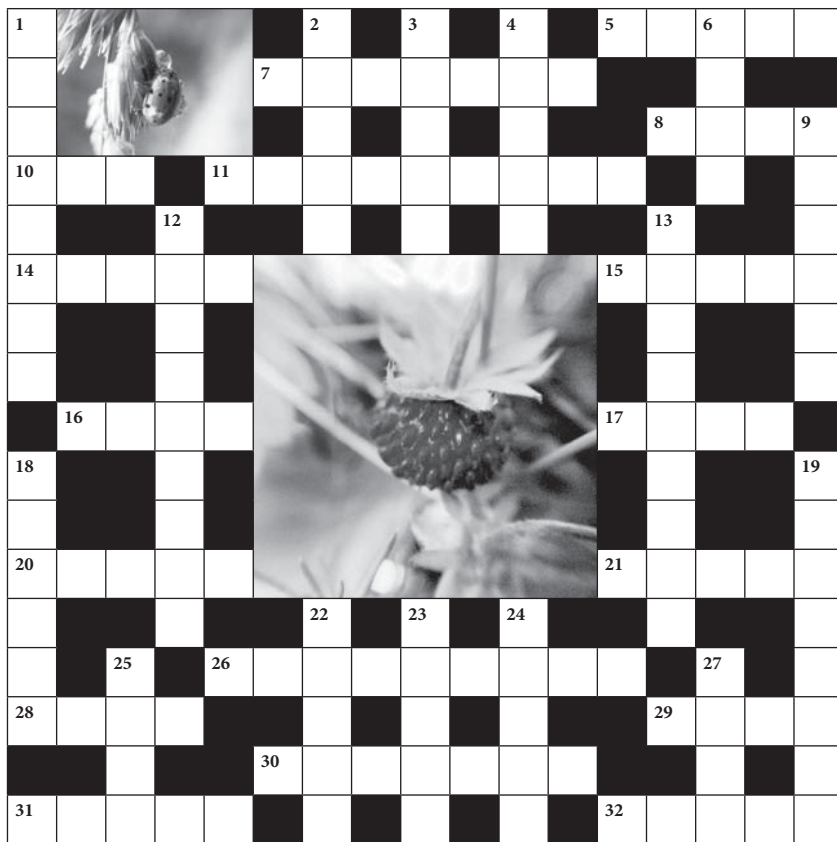
24. Чернявская, О. С. Изучение идентичности горожан / О. С. Чернявская // Вестн. Нижегород. ун-та им. Н. И. Лобачевского. Сер: соц. науки. – 2012. – № 2 (26). – С. 96–102.

25. Яковлева, М. В. Особенности социологического анализа городской символики как фактора формирования идентичности горожан / М. В. Яковлева // Вестн. Удмуртского ун-та. – 2008. – № 1. – С. 83–90.

Артыкул паступіў у рэдакцыю 17 верасня 2021 г.

ЧЭРВЕНЬ-ЧАРАЎНІК

КРЫЖАВАНКА

дае – ... пярэньку падсцілае, стары падае – чорт барану падстаўляе (прыказка; 1 чэрвеня Дзень абароны дзяцей). 11. Варыянт псеўданіма. 14. Кветка – сімвал Багародзіцы. 15. "... грэе, вецер вее, жыта палавее" – слова з народнай прыпеўкі (15 чэрвеня – Сусветны дзень ветру). 16. Мужыку ..., што святому рай (прыказка). 17. Прадукт творчай працы. 20. "Пахнуць пераспелыя суніцы, / Чую ... кожнага лістка" – слова з верша Максіма Танка. 21. Невялікі звярок сямейства куніц. 26. ... не грэх, а і старасць не смех (прыказка; 26 чэрвеня ў Беларусі – Дзень моладзі). 28. Харавая песня-гімн, пашыраная ў Беларусі ў XV–XVIII стст. 29. "Рыбу ловіць рыбалоў, увесь у раку ўплыў ..." – скорагаворка (27 чэрвеня – Сусветны дзень рыбалоўства). 30. Нясіце ... людзям, а ічасце следам прыбжыць (прыказка). 31. "... цяпла" – назва зборніка вершаў В. Рагойшы. 32. "Сама ... / У рот просіцца" – слова з паэмы "Міхасёвы прыгоды" Якуба Коласа.

Па вертыкалі: 1. Сельскагаспадарчая прылада для зграбання сена. 2. Устаноўлены парадак жыцця. 3. У чэрвені ... ў бары: цвітуць сасна і елка (прыказка). 4. Старажытнарымская багіня, ад імя якой узнікла руская назва месяца – июнь. 6. Што ..., то абычай (прыказка). 9. Васьмірадковы верш. 12. Жанр філасофскай лірыкі. 13. Размовы, якія

Па гарызанталі: 5. Мясцічка ў Валожынскім раёне – радзіма прафесара Вячаслава Рагойшы (5 чэрвеня – 80 гадоў з дня яго нараджэння). 7. "Змарыўся неспі ношу лета / Чырвоны ...-чараўнік" – слова з верша Алега Мінкіна. 8. Цэлы дзень касіў сена, а за ноч ... з'ела (прыказка). 10. Дзіця па-

перадаюцца, разносяцца. 18. Ліпавы зараснік. 19. Зязюля прыносіць вестачку пра лета, а ... – цёплыя дні (прыказка). 22. Вельмі цвёрды каштоўны камень. 23. Пачуццё, рэакцыя, водгук. 24. Памяшканне пры гумне. 25. Ласкавы зварот да каго-небудзь (даўня). 27. Горад-курорт у Крыме.

Адказы

19. Ластаўка. 22. Алмаз. 23. Адказ. 24. Асепч. 25. Ангел. 27. Ялта.
Па вертыкалі: 1. Трабілка. 2. Рэжым. 3. Свята. 4. Юнона. 6. Край. 9. Актава. 12. Медытацыя. 13. Погаласка. 18. Ліпняк. 21. Скіўс. 26. Малядосць. 28. Кант. 29. Улоў. 30. Радасць. 31. Полюс. 32. Ялта.
Па гарызанталі: 5. Ракаў. 7. Чэрвень. 8. Каза. 10. Бор. 11. Крышталь. 14. Лілея. 15. Сонца. 16. Лета. 17. Плод. 20. Падых.

Склаў Лявон ЦЕЛЕШ.

РУП «Выдавецтва «Адукацыя і выхаванне»». 220070, г. Мінск, вул. Будзённага, 21, тэл./факс (017) 257-91-49, e-mail: aiv@aiv.by, www.aiv.by.

Рэдакцыя часопіса «Роднае слова». 220035, г. Мінск, пр. Пераможцаў, 47, кор. 1, пад'езд 2 (уваход з вул. Гвардзейскай, код на ўваходзе: 43 + К).

Тэлефоны: галоўнага рэдактара (017) 263-35-17, рэдактараў (017) 263-34-79, (017) 263-24-69, факс (017) 263-07-40.
 E-mail: mail@rod-slova.by
 www.rod-slova.by

Папд. да друку 08.06.2022. Фармат 60 × 84 1/8. Папера афсетная. Гарнітура «Minion Pro». Афсетны друк. Ум. друк. арк. 11,39.

Ул.-выд. арк. 11,25. Тыраж 494 экз. Зак. 709.

Надрукавана ў ВДУП «Друкарня Федэрацыі прафсаюзаў Беларусі». 220030, Мінск, пл. Свабоды, 23-103. ЛП № 02330/54 ад 12.08.2013.

© РУП «Выдавецтва «Адукацыя і выхаванне»», 2022

СА ЗБОРУ НАЦЫЯНАЛЬНАГА
МАСТАЦКАГА МУЗЕЯ
РЭСПУБЛІКІ БЕЛАРУСЬ

Яўген Харытоненка.
Хлопчык з кнігай (Чэслаў з Ашмянаў Гродзенскай вобласці).
1958 г. Палатно, алей.

АРХИТЕКТУРНАЯ СПАДЧЫНА

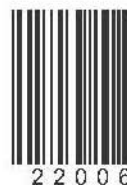
**Віктар Барабанцаў.
Гервяты.**

2016 г. Палатно, алей.

ISSN 0234-1360

9 770234 136004

2 2 0 0 6